

С.М. Рогач, Н.М. Суліма, Т.А. Гуцул

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

(в схемах і таблицях)

Навчальний посібник

Київ – 2017

УДК 658.114
ББК 65.9(2УКР)32
Е 45

Рекомендовано Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України

Рецензенти:

Курило Л.І.

доктор економічних наук, професор,
(Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

Бойченко Е.Б.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут економіко-правових досліджень НАН України)

Ільчук М.М. або Савчук В.К.

доктор економічних наук, професор
(Національний університет біоресурсів і природокористування України)

Рогач С.М., Суліма Н.М., Гуцул Т.А. Економіка підприємства (в схемах і таблицях): Навч. посібник. – К.: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. – 508 с.

У навчальному посібнику послідовно викладено теоретичні основи економіки підприємства, наведено загальну характеристику підприємства як суб'єкта господарювання, ґрунтовно висвітлено засади формування та використання всіх видів ресурсів, значну увагу приділено інноваційним процесам, техніко-технологічній базі, прогнозуванню і плануванню та формуванню фінансово-економічних результатів діяльності підприємства.

Навчальний посібник відповідає структурі та змісту програми курсу «Економіка підприємства» та підготовлений для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за програмами підготовки бакалаврів економічних фахових спрямувань. Посібник може бути корисним для аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, а також підприємцям та менеджерам у здійсненні аналітичних оцінок, ефективної організації та веденні бізнесу.

УДК 658.114
ББК 65.9(2УКР)32
© Рогач С.М., Суліма Н.М.,
Гуцул Т.А., 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	.....	8
МОДУЛЬ І. ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА.....		9
	НАУКОВІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА	
ТЕМА 1. ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК		
	НАУКИ.....	9
1.1	Теорії підприємств та їх волюція.....	9
1.2	Сутність, функції та моделі здійснення підприємницької діяльності.....	17
1.3	Економіка підприємства як аука.....	23
1.4	Методологічні та методичні засади дослідження курсу.....	24
	ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТ	
ТЕМА 2. ГОСПОДАРЮВАННЯ.....		34
2.1	Поняття, цілі, функції і напрями діяльності підприємства.....	34
2.2	Класифікація підприємств та характеристика їх видів.....	39
2.3	Інтеграційні та організаційно-правові форми підприємств.....	43
	ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ	
ТЕМА 3. ПІДПРИЄМСТВА.....		56
3.1	Зовнішнє середовище та його вплив на діяльність підприємств.....	56
3.2	Ринкове середовище господарювання підприємства.....	64
3.3	Методичні підходи до оцінювання середовища господарювання підприємств.....	69

ТЕМА 4.	СТРУКТУРА І УПРАВЛІННЯ ІДПРИЄМСТВОМ.....	80
4.1	Поняття структури підприємства, її види.....	80
4.2	Сутність та функції управління підприємством.....	81
4.3	Методи управління підприємством.....	84
4.4	Організаційні структури управління підприємством.....	86
ТЕМА 5.	ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	99
5.1	Прогнозування розвитку підприємства.....	99
5.2	Зміст та основні принципи планування діяльності підприємства.....	103
5.3	Стратегічне планування діяльності підприємства.....	108
5.4	Тактичне та оперативне планування.....	113
МОДУЛЬ II.	РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	123
ТЕМА 6.	МОТИВАЦІЯ, ПРОДУКТИВНІСТЬ ТА ОПЛАТА ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	123
6.1	Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства	123
6.2	Продуктивність праці: поняття і види.....	133
6.3	Поняття, види і методи мотивації праці.....	139
6.4	Оплата праці персоналу підприємства.....	144
ТЕМА 7.	ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БАЗА ТА ВИРОБНИЧА ПОТУЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....	161
7.1	Поняття та характеристика техніко-технологічної бази підприємства.....	161
	Технічний розвиток виробництва.....	163
7.2		

7.3	Сутність і чинники формування виробничої потужності підприємства.....	166
7.4	Основи методики визначення виробничої потужності.....	168
7.5	Рівень використання виробничої потужності підприємств та напрями його підвищення.....	172
ТЕМА 8.	ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ.....	180
8.1	Основний капітал підприємства, його склад і структура...	180
8.2	Амортизація основних засобів підприємства.....	185
8.3	Показники використання основного капіталу підприємства та напрями його поліпшення.....	191
ТЕМА 9.	ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ.....	205
9.1	Економічна суть і склад оборотного капіталу.....	205
9.2	Показники ефективності використання оборотного капіталу.....	209
9.3	Основні напрямки раціонального використання оборотного капіталу.....	215
ТЕМА 10.	ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ.....	229
10.1	Економічний зміст та складові інтелектуального капіталу.....	229
10.2	Види, типи та форми інтелектуального капіталу.....	232
10.3	Сутність нематеріальних ресурсів та активів підприємства.....	237
10.4	Методи оцінювання інтелектуального капіталу та нематеріальних активів підприємства та їх амортизація...	244
10.5	Відтворення інтелектуального капіталу.....	251
ТЕМА 11.	ІНВЕСТИЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	258
11.1	Економічна суть і класифікація інвестиційних ресурсів...	258
11.2	Інвестиції в основний капітал та їхня структура.....	261

11.3	Фінансові інвестиції.....	264
11.4	Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій	270
ТЕМА 12.	ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІДПРИЄМСТВА.....	280
12.1	Поняття інновацій і інноваційних процесів, причини їх виникнення.....	280
12.2	Види, класифікації та ефективність інновацій.....	293
12.3	Інноваційна діяльність підприємства та форми її інвестування.....	303
МОДУЛЬ III.	ВИТРАТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	317
ТЕМА 13.	ВИТРАТИ ПІДПРИЄМСТВА ТА СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ.....	317
13.1	Поняття витрат виробництва і собівартості продукції.....	317
13.2	Класифікація витрат на виробництво продукції	319
13.3	Методи калькулювання собівартості продукції.....	324
ТЕМА 14.	ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПРОДУКЦІЮ.....	334
14.1	Економічний зміст і класифікація цін.....	334
14.2	Методи ціноутворення на продукцію.....	339
14.3	Розроблення та обґрунтування цінової стратегії підприємства.....	345
ТЕМА 15.	ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	357
15.1	Економічні результати діяльності підприємства.....	357
15.2	Формування і використання прибутку підприємства.....	362
15.3	Сутність і методи визначення рентабельності виробництва.....	365
ТЕМА 16.	ІНТЕГРОВАНА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	373

16.1	Суть ефективності як економічної категорії	373
16.2	Система показників ефективності діяльності підприємства.....	376
16.3	Напрями підвищення ефективності діяльності підприємств	385
МОДУЛЬ IV.	РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА.....	395
ТЕМА 17.	СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....	395
17.1	Теорії економічного розвитку.....	395
17.2	Концепції та сучасні моделі розвитку підприємств.....	408
ТЕМА 18.	ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА.....	425
18.1	Поняття економічної безпеки підприємства.....	425
18.2	Оцінка економічної безпеки підприємства.....	433
18.3	Служба безпеки підприємства.....	440
ТЕМА 19.	РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ І САНАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА.....	448
19.1	Необхідність, сутність та завдання реструктуризації.....	448
19.2	Форми та види реструктуризації.....	452
19.3	Процес і процедура реструктуризації.....	459
19.4	Ефективність реструктуризації підприємств.....	462
19.5	Санация (фінансове оздоровлення) підприємства	466
ТЕМА 20.	БАНКРУТСТВО І ЛІКВІДАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА...	476
20.1	Поняття про банкрутство, його причини та ознаки.....	476
20.2	Процедура визначення боржника банкрутом.....	480
20.3	Ліквідація збанкрутілих підприємств.....	486
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..	494

ВСТУП

Економічна діяльність забезпечує суспільство життєво необхідними матеріальними благами і послугами виробничо-споживчого призначення. Термін «економіка» використовують для позначення сукупності окремих економічних наук. Об'єктом нашого дослідження є економіка окремо взятого підприємства. Економіка підприємства як конкретна галузь науки й навчальна дисципліна базується на пізнанні та свідомому використанні економічних законів і закономірностей функціонування та розвитку суспільного виробництва.

У навчальному посібнику відображено головні тенденції розвитку економіки підприємства. Досліджено процес управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, формування організаційно-правових форм підприємств та їх техніко-технологічної бази, розкрито систему факторів зовнішнього середовища, які впливають на результати господарської діяльності підприємств. Розглянуто питання, які пов'язані з фінансово-економічною діяльністю підприємств, з їх трансформацією та реструктуризацією, економічною безпекою, розкрито сучасні моделі розвитку підприємства.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми дисципліни «Економіка підприємства».

Співавторами навчального посібника є: професор С.М. Рогач – теми 3, 5, 9, 13, 17; доцент Н.М. Суліма – теми 1, 2, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 16, 18 - 20; доцент Т.А. Гуцул – теми 6, 12, 15.

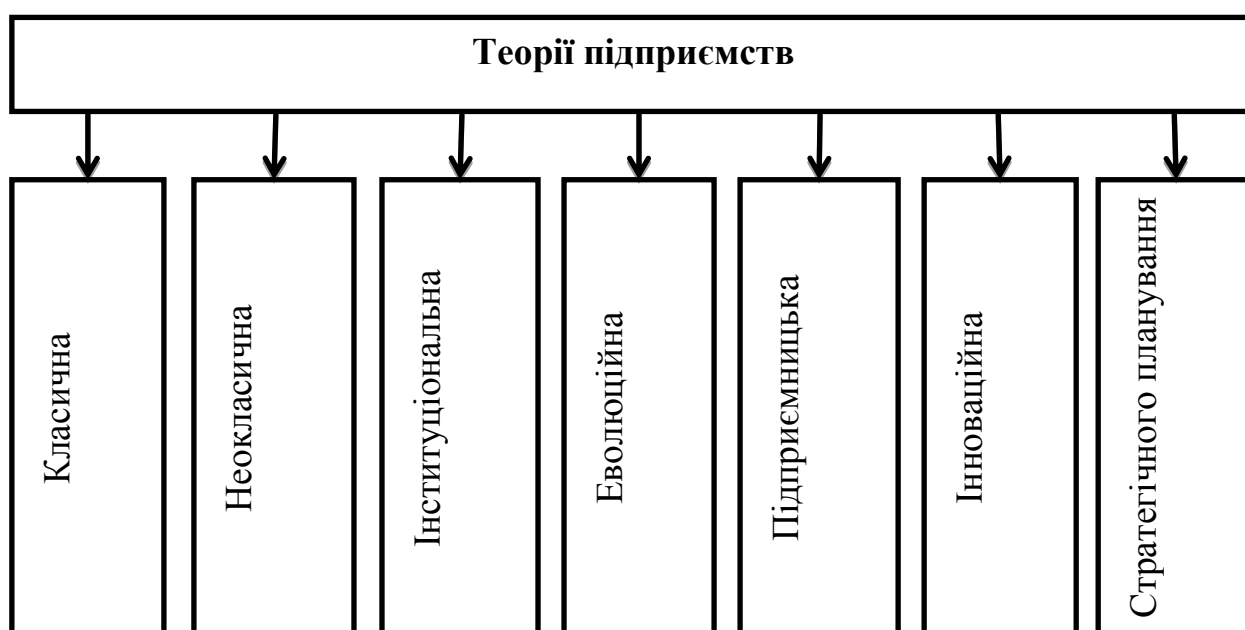
МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

ТЕМА 1. НАУКОВІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК НАУКИ

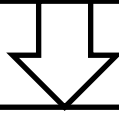
- 1.1. Теорії підприємств та їх еволюція
- 1.2. Сутність, функції та моделі здійснення підприємницької діяльності
- 1.3. Економіка підприємства як наука
- 1.4. Методологічні та методичні засади дослідження курсу

1.1. Теорії підприємств та їх еволюція

Теорії (моделі) підприємства – цілісна система поглядів на сутність, поведінку і еволюцію підприємств тієї чи іншої групи. Належність підприємства до відповідної групи може бути сформована за географічною, часовою, галузевою ознаками, а також за розміром, організаційно-правовою формою, наявністю певної структури власності тощо.

Класична теорія підприємства (фірми)

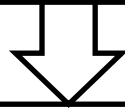

За класичною економічною теорією роль підприємства та підприємця зводилася лише до виробничої функції. Зокрема, прихильник та розробник даної теорії А. Сміт вважав, що виникнення фірми пов'язане з розвитком торгівлі, яка стимулює поділ праці та зростання обсягів виробництва. Фірма розуміється А.Смітом як конкурентна організація, яка сама визначає рівень ціни та її складових. Крім того, розвиток конкуренції знищує монополізацію ринку. На його думку, в економіці діють фірми двох типів: конкурентні та монопольні. Існування монопольного виробництва обумовлюється наявністю в підприємства особливих умов або підтримкою держави.

Продовжуючи традиції класичної теорії, А. Маршалл, порівнюючи існуючі форми організації виробництва, виділив як фактор виробництва підприємницькі здібності - пошук різних альтернатив виробництва, схильність до ризику. Розвиваючи технологічну концепцію, він уперше увів поняття «організація виробництва» та виявив залежність між розміром організації та економією за рахунок масштабів виробництва.

Подальший розвиток класична теорія отримала і у працях Дж. Хікса. Теорію фірми він пов'язував із теорією капіталу, його формуванням та розподілом. Теорія Хікса була направлена на забезпечення стабільності та рівноваги оптимізуючого агента - фірми. Однак, запропоновані Дж. Хіксом та А. Смітом теорії залишалися статичними і не враховували стратегічних мотивів діяльності та розвитку фірми.

Неокласична теорія підприємства

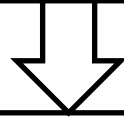

Неокласична теорія вважається загальновизнаною, базовою в економічній науці концепцією сучасного підприємництва. Вона розглядає підприємство як цілісний об'єкт який залучає вхідні ресурси у виробництво та перетворює їх у продукцію на основі власного чи залученого капіталу. Ключовою ідеєю такої моделі підприємства є виробнича функція, котра базується на залежності результатів виробництва від витрачених ресурсів. Поведінка підприємства визначається вибором обсягів і структури ресурсів, що залучаються та продукцією, що виробляється.

Неокласичне розуміння підприємства – це перетворення ресурсів у готову продукцію, необхідну суспільству, і її вільний продаж на ринку. При цьому, виробництво розглядається не як просте механічне поєднання факторів, а складна система їхньої взаємодії через технологію, організацію та управління. Основним критерієм ефективності підприємства визнається прибуток (фінансовий результат), який також є основним мірилом рівня його конкурентоспроможності.

Економіка підприємства, за цією теорією, має два основні наукові спрямування: дослідження техніко-технологічних параметрів підприємства, які дозволяють мінімізувати витрати діяльності, тобто внутрішніх пропорцій поєднання факторів виробництва, та дослідження способів організації ринків, їх структури і впливу на ринкову поведінку підприємств, тобто моніторинг конкурентів, ринкових цін на ресурси і товари підприємства тощо.

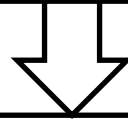
Інституціональна теорія підприємства

Дана теорія розглядає підприємство як суб'єкт господарювання, створений людьми для більш ефективного використання їх можливостей. Основна ідея, висловлена представником цієї теорії Рональдом Коузом, полягає в тому, що функціонування на ринку та використання ринкового механізму ціноутворення безпосередньо пов'язане з певними трансакційними витратами, а саме: витратами, пов'язаними з пошуком інформації про потенційних постачальників, покупців, товари, ціни і т. д.; витратами, пов'язаними з укладенням контрактів; витратами по контролю за реалізацією контрактної угоди; витратами, пов'язаними з юридичним захистом контракту (судові дії та інші). На його думку, у випадку створення підприємства трансакційні витрати є нижчими, ніж при виробництві тієї ж продукції без організації підприємства, що і пояснює доцільність його існування. При цьому, підприємство, яке має ефективний внутрішній механізм прийняття управлінських рішень, позбавлене зазначених витрат. Поведінка підприємства характеризується особливостями, ефективним укладанням та виконанням контрактів із зовнішніми організаціями і робітниками.

На відміну від неокласичного, інституціональний варіант теорії підприємства не акцентує увагу на передбаченні поведінки суб'єкта господарювання відповідно до існуючої виробничої функції як форми вираження технологічної залежності між витратами факторів виробництва і максимально можливим, при відповідній комбінації витрат, виходом продукту. Основний акцент, за цією теорією, полягає в дослідженні взаємозв'язків і різних форм існування ділових організацій, меж їх росту, можливих варіантів вирішення проблем мотивації працівників, організації контролю та планування.

Еволюційна теорія підприємства

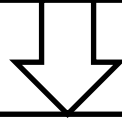
Зазначена теорія сформувалась на початку 80-тих років минулого століття і зосереджує увагу на дослідженні проблематики функціонування організації, встановленні подібностей та відмінностей з іншими суб'єктами господарювання на певному ринку.

Суть даної теорії полягає у тому, що підприємство розглядається як один із суб'єктів у середовищі собі подібних. Характерним для еволюційної концепції є сприйняття підприємства з двох позицій: з першої – воно є членом ділового суспільства й повною мірою перебуває під впливом його еволюції, а з іншої – керується власними традиціями при визначенні напрямів діяльності, обсягів і пропорцій залучення ресурсів.

Згідно з еволюційною концепцією у підприємства не існує єдиного критерію ефективності чи оптимальності управлінських рішень. У процесі функціонування підприємства та його взаємодії з контрагентами формуються відповідні традиції та розробляються процедури прийняття рішень, алгоритми реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, що відображають відмінність одного підприємства від іншого в конкурентній боротьбі. На думку прихильників цієї теорії, саме правила, що склалися, а не сліпе прагнення до максимізації прибутку в усіх ситуаціях і за будь-яких умов визначають характер рішень, що приймаються.

Усталені способи поведінки підприємства на ринку формалізуються у внутрішніх положеннях, процедурах і корпоративних стандартах, які й визначають модель діяльності підприємства. З плином часу і під впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх факторів модель підприємства поступово еволюціонує у напрямі кращого досягнення цілей діяльності за поточних умов господарювання.

Підприємницька теорія

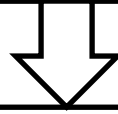
Підприємницька модель суб'єкта господарювання ґрунтується на уявленні про підприємство як про сферу реалізації підприємницької інноваційної ініціативи при доступних для підприємця економічних ресурсах. Відповідно у центрі уваги дослідників, за цією теорією, знаходяться взаємовідносини підприємця та його бізнесу (підприємства як функціонуючої організації).

Рушійною силою розвитку підприємств вважається особа підприємця - активної, новаторської, ризикованої, успішної, професійної, комунікабельної людини. При цьому не має значення, на якій посаді чи взагалі де працює підприємець у національній економічній системі, основна увага приділяється дослідженню впливу цих «підприємницьких двигунів» на діяльність економічних систем різних рівнів. Виділяють три типи підприємців, дії яких впливають на діяльність підприємства:

- макropідприємці, які керують зовнішніми зв'язками підприємства;
- мезопідприємці, що здійснюють управління матеріально-фінансовими потоками у внутрішній діяльності підприємства, в тому числі інноваційними заходами;
- мікropідприємці - діють на рівні мікроланки підприємства, аж до організації робочих місць.

Згідно з підприємницькою концепцією поведінка підприємства є результатом взаємодії підприємців (менеджерів) усіх рівнів, однак особливого значення набувають внутрішньо-корпоративні механізми використання підприємницьких талантів усіх працівників.

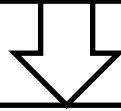
Інноваційна теорія підприємства

Концепція даної теорії полягає у тому, що головною метою підприємства має бути не максимізація прибутку через мінімізацію витрат, а пошук стратегічних переваг на основі продуктивних технологічних чи організаційних інновацій. Важливий вклад у формування даної теорії внесла праця Й.-А. Шумпетера «Теорія економічного розвитку» (1912р.), яка містила розроблену вченим концепцію, що пов'язала підприємництво з нововведеннями, з аналізом діяльності підприємця -«новатора».

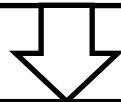
Підприємство, за Й.-А. Шумпетером, має представляти собою здійснення нових комбінацій факторів виробництва, а також те, у чому ці комбінації втілюються. Зокрема, здійснення нових комбінацій ним пов'язується із наступними ситуаціями: використанням у виробництві нової техніки та технологій; виробництві нових товарів, яких не існувало; відкритті нових джерел сировини; освоєнні нових ринків збуту; запровадженні нової економічної організації виробництва. Відповідно підприємці розглядаються як господарюючі суб'єкти, функцією яких є здійснення нових комбінацій і які виступають як його активний елемент. Індивід не може вважатися підприємцем, якщо запроваджені комбінації та здійснюване за їх допомогою виробництво починають функціонувати у рамках кругообігу, який характеризується незмінним набором, кількістю та способами споживання вироблених благ. Саме тому, дуже мало індивідів можуть вважатися підприємцями впродовж десятиліть.

Інтеграційна теорія підприємства

В основу цієї теорії покладено інтегруючу функцію підприємства, яка полягає не в реалізації економічних інтересів певних учасників бізнесу, а в вибудовуванні раціональної внутрішньої логіки функціонування організації. Підприємство розглядається у багатьох аспектах, основними з яких є «підприємство - середовище господарювання», «підприємство - партнерські зв'язки». Ключовим елементом при цьому визнається потенціал підприємства, що являє собою сукупність ресурсів і можливостей підприємства, які визначають очікувані результати функціонування та його розвитку за нинішніх та перспективних умов діяльності. При цьому вважається, що підприємство недоцільно ототожнювати з власником бізнесу, з його менеджментом чи партнерами.

Концепція стратегічного планування І. Ансоффа

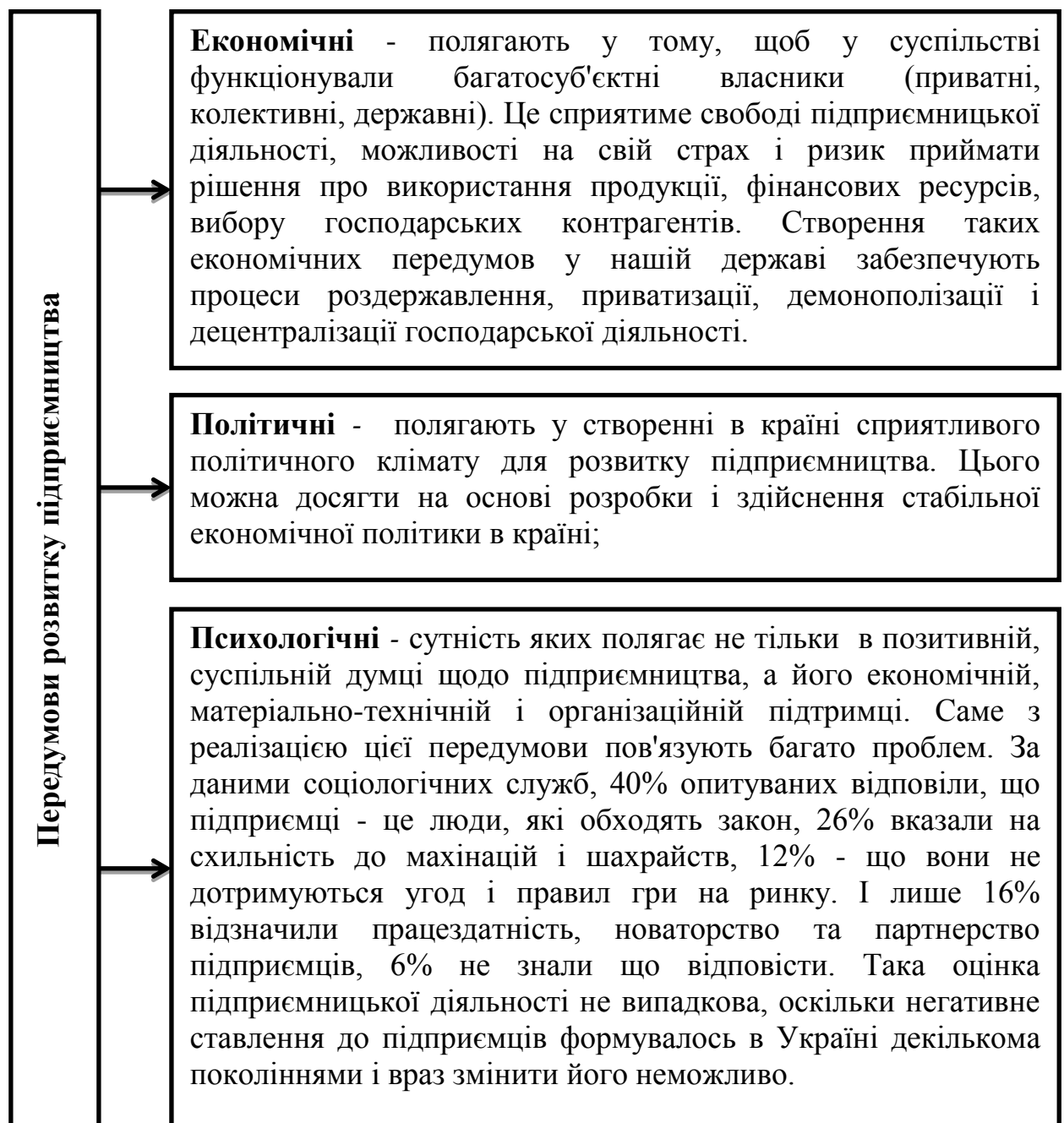

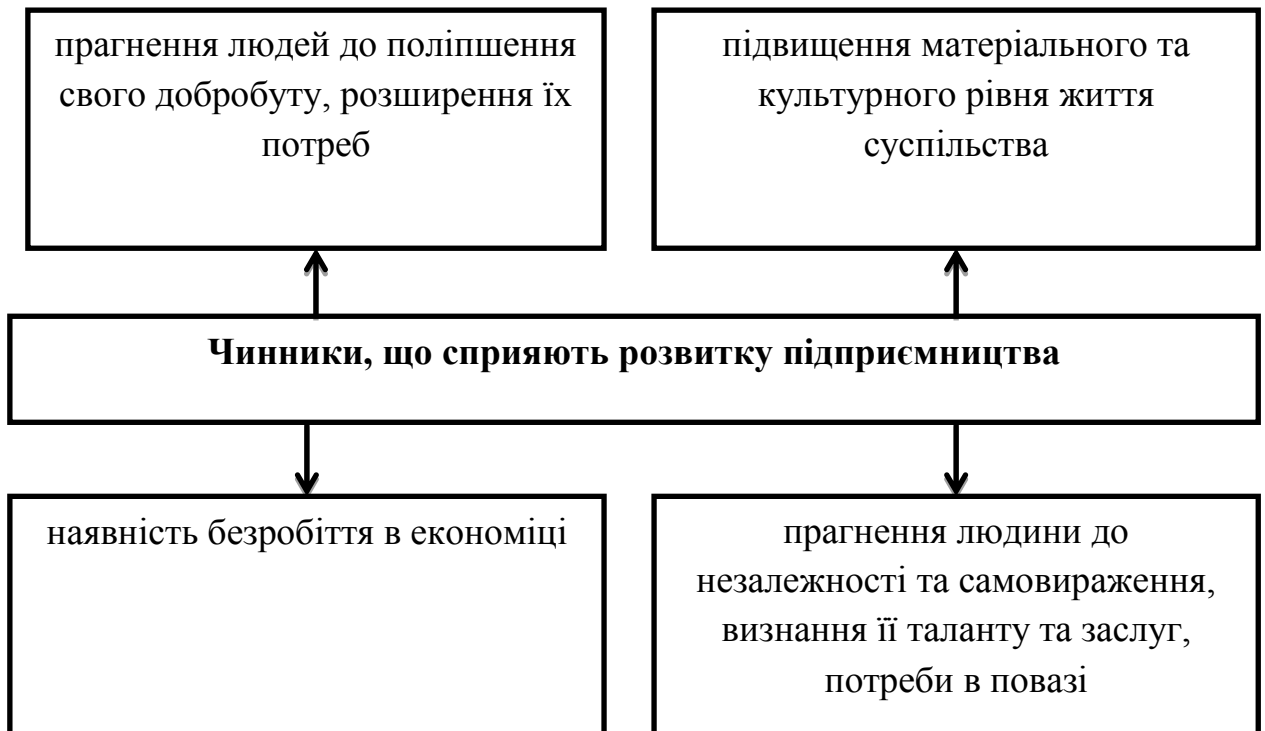
За даною концепцією підприємство розглядається як об'єкт управління, а стратегічне планування як одна з його невід'ємних функцій. Основна увага у зазначеній моделі акцентується на вирішенні наступних ключових проблем: знецінення управлінського досвіду, зумовлене виникненням принципово нових завдань; ускладнення управлінських проблем, викликане зростанням кількості завдань у зв'язку з розширенням географічних меж ринків; виникнення та збільшення розриву між складністю та новизною завдань, з одного боку, та наявними управлінськими навиками, набутими в минулому, з іншого; зростання ймовірності стратегічних непередбачуваних подій, зумовлених частотою виникнення нових подій і завдань.

1.2. Сутність, функції та моделі здійснення підприємницької діяльності

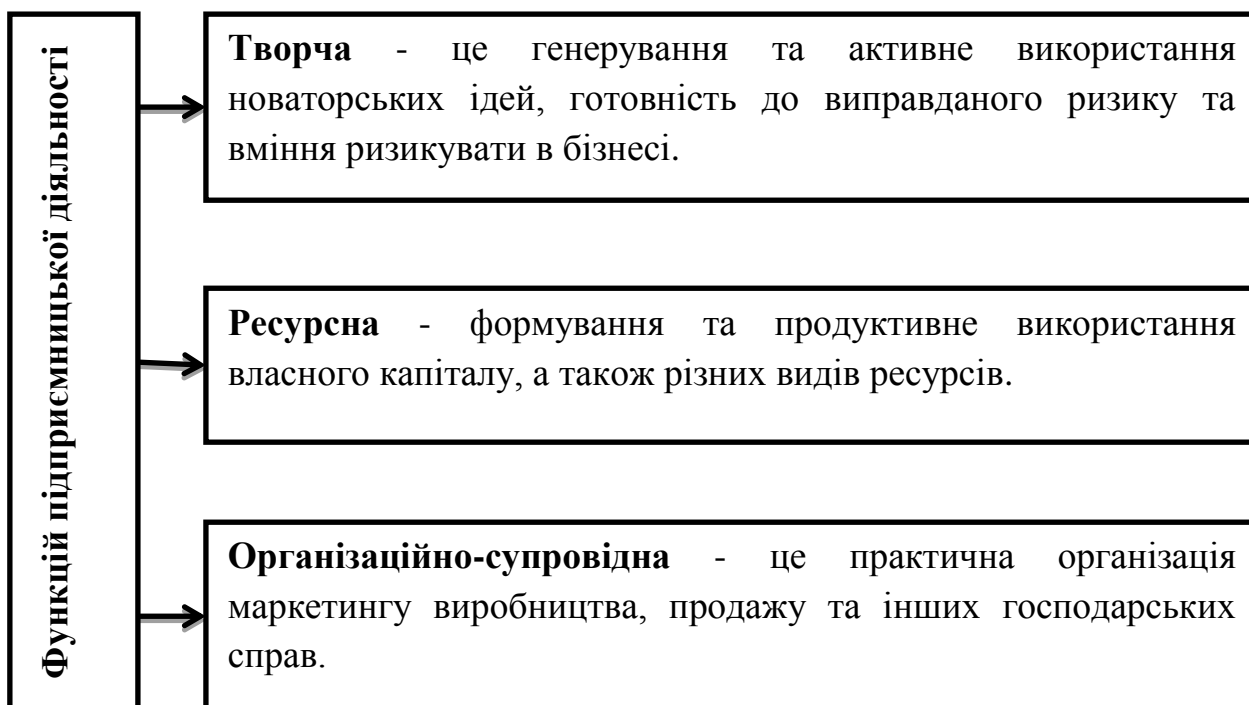
Підприємництво - самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

В основу здійснення підприємництва мають бути покладені наступні науково-обґрунтовані принципи:

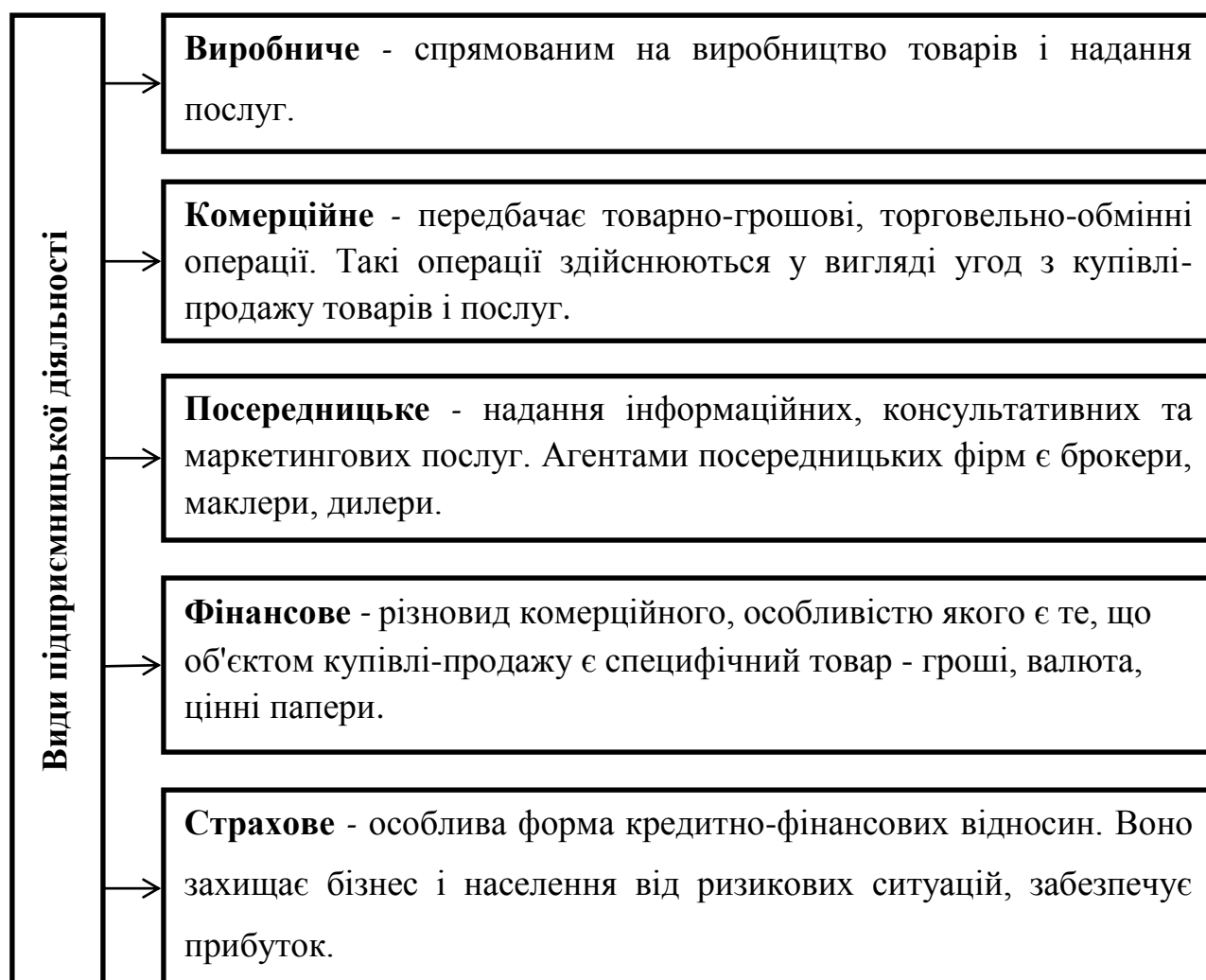
- вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників сировини і споживачів продукції, залучення різних видів ресурсів;
- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційний розрахунок та власний комерційний ризик; вільне розпорядження прибутком, який залишається підприємцю після сплати податків, зборів та інших платежів передбачених законом;
- самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Форма підприємництва - це система норм, які визначають відносини всередині підприємства, а також між підприємством та іншими підприємствами і державою.

В економічній науці та господарській практиці виокремлюють такі основні форми підприємництва:

- **індивідуальна** базується на власності фізичної особи (сім'ї);
- **колективна** базується на формуванні майна підприємства через механізми колективної власності;
- **корпоративна** базується на поділі капіталу на окремі частки (акції), в результаті реалізації яких формується статутний фонд акціонерного товариства.

Основним суб'єктом підприємницької діяльності виступає підприємець, який взаємодіє зі споживачем, державою, найманими працівниками, партнерами по бізнесу і дотримується установлених форм, норм і правил співробітництва.

Об'єктами підприємництва є: **інноваційна** (дослідження, розробки, технічні послуги); **виробнича** (з виготовлення товарів і надання послуг); **торговельно-посередницька діяльність.** **Об'єктами власне підприємницької діяльності** є виготовлена продукція, виконана робота чи надана послуга, - все, що може задовольнити потреби і пропонується на ринку для придбання, використання і споживання.

Цілі підприємницької діяльності

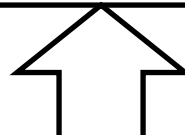
Одержання прибутку від вкладеного в той чи інший об'єкт підприємництва капіталу, фінансових, ресурсних, матеріальних і нематеріальних засобів.

Задоволення попиту суспільства щодо конкретних потреб його членів.

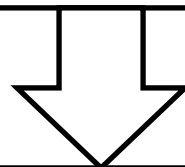
У процесі виробництва чи посередницької діяльності цілі можуть носити більш глобальний характер, зокрема, до них можуть відноситися:

- нагромадження коштів для завоювання нових ринків і розвитку виробництва;
- поліпшення соціальних умов співробітників підприємства;
- формування та оптимізація платоспроможного попиту споживачів продукції підприємства;
- формування етичних і високоморальних норм у суспільстві, поліпшення культури споживання тощо.

Комплекс завдань, виконання яких забезпечує успіх інноваційної діяльності підприємця.

Завдання, що формулюються для виконання в підприємницькій діяльності

Комплекс завдань, виконання яких формує ефективність сталих чи наново здійснюваних процесів виробництва чи посередницької діяльності.

1.3. Економіка підприємства як наука

Економіка підприємства як наука тісно пов'язана із поняттям «економіка», яке походить від грецького «oikonomis» («oikos» - дім, господарство та «nomis» - вчення, закон). У первісному значенні – це наука про домашнє господарство або про управління домашнім господарством. Приблизно так предмет її вперше визначив давньогрецький філософ Ксенофонт (430-355 рр. до н.е.).

Сучасна економіка - це вчення про те, як виробляються і розподіляються всі необхідні суспільству товари й послуги, та як обмежені виробничі ресурси використовуються для задоволення людських потреб і бажань. З іншого боку, економіка - це вчення про те, як змусити краще працювати систему виробництва та розподілу, тобто це економічна політика.

Метою навчальної дисципліни є формування у майбутнього фахівця здатності самостійного мислення, набуття навичок обґрунтування управлінських рішень та виконання комплексних економічних розрахунків для ефективного функціонування і розвитку суб'єктів господарювання.

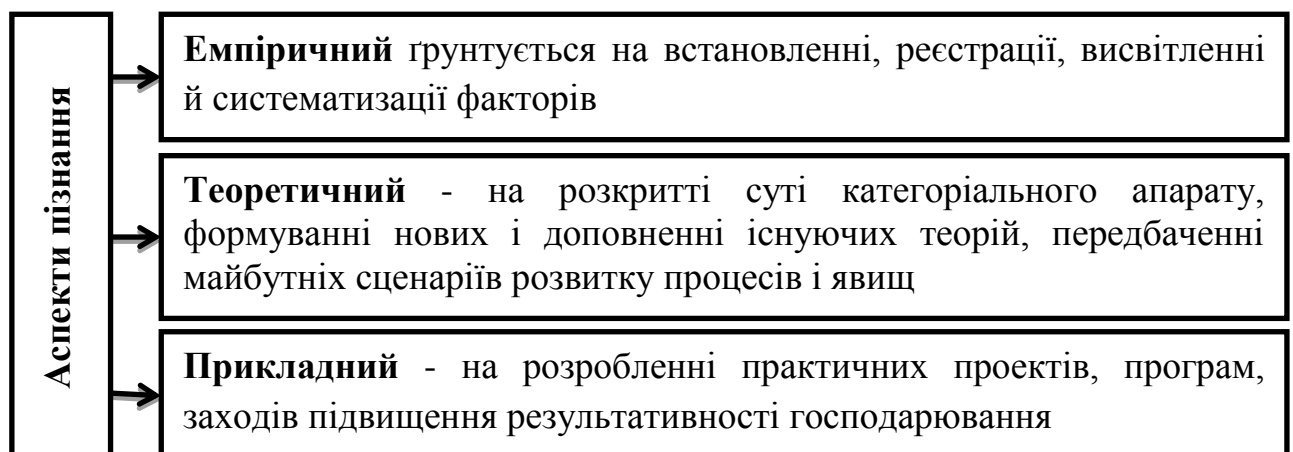
Об'єктом дослідження науки є економічні процеси та закономірності організації, функціонування і розвитку підприємства та його відносини з іншими економічними суб'єктами.

Економіка підприємств як наука вивчає систему виробничих відносин на підприємстві, котрі формуються і розвиваються відповідно до особливостей вияву загальних об'єктивних економічних законів, специфічних закономірностей, характерних для певної галузі господарства.

Предметом науки є виявлення конкретних форм прояву економічних законів і закономірностей у підприємницькій діяльності суб'єктів господарювання. Відповідно предмет передбачає вивчення теорії та практики господарювання основної конкурентоспроможної ланки економічної системи - підприємства, раціональних форм і методів господарювання, принципів формування й використання ресурсів та їх взаємодії, господарсько-комерційної діяльності.

1.4. Методологічні та методичні засади дослідження курсу

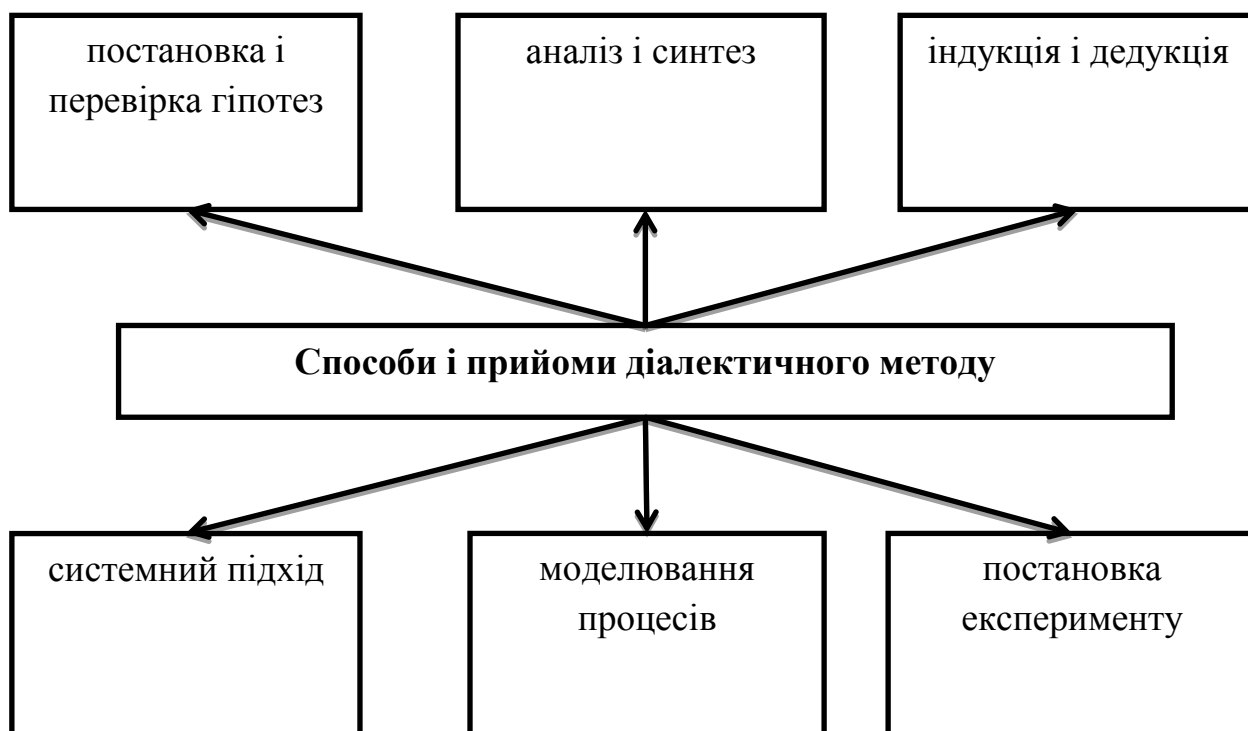
Методологія в буквальному значенні є вченням про методи пізнання. При розробці методології економіки підприємства базовими принципами мають бути: принцип єдності теорії і практики; принцип визначеності; принцип конкретності; принцип об'єктивності; принцип причинності; принцип розвитку; принцип історизму.

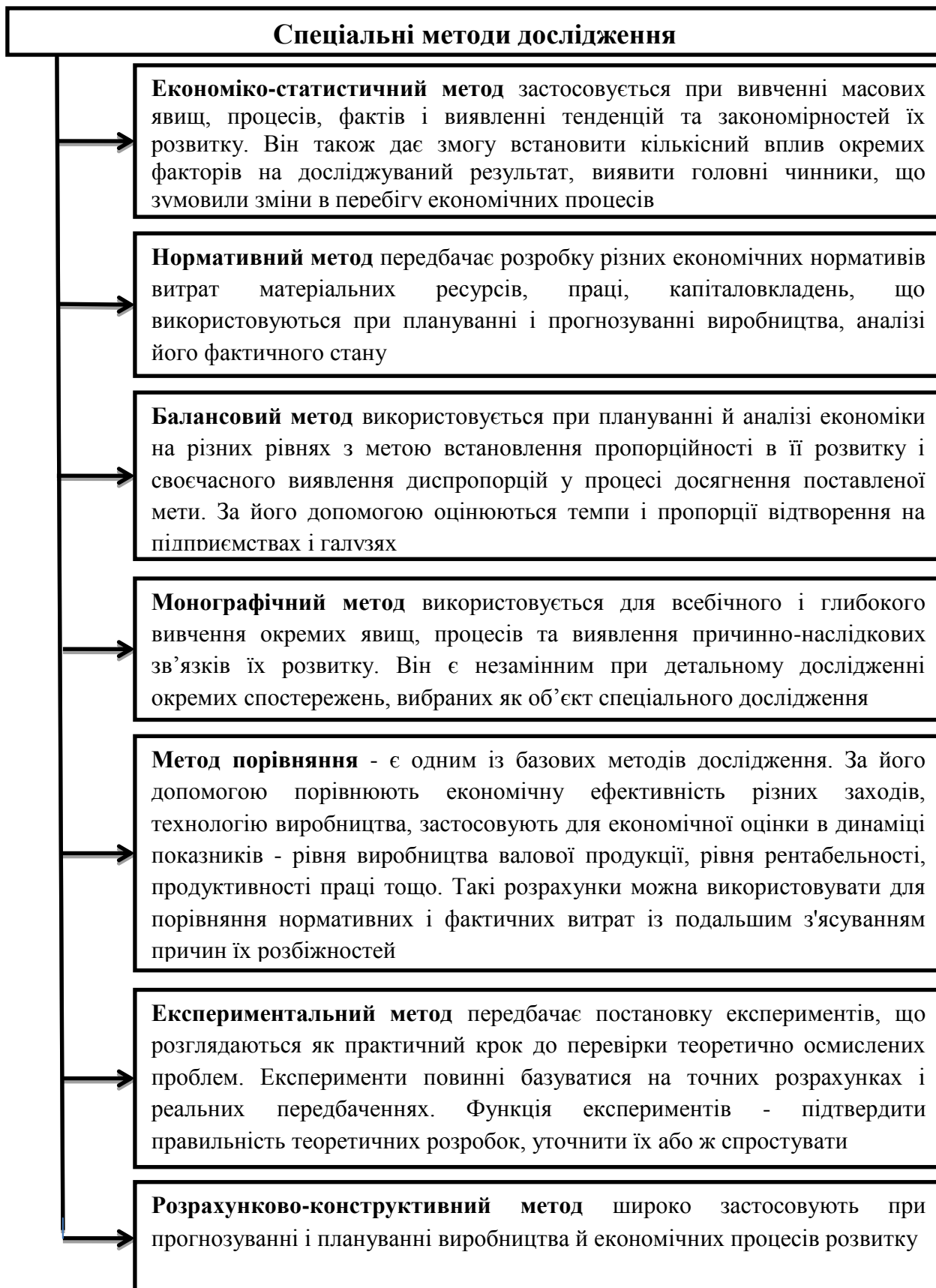

Вибір конкретних способів дослідження визначається **методологією наукового пізнання**, яка є вченням про принципи побудови, форми, способи науково-пізнавальної діяльності. Кожна наука користується певними прийомами дослідження, що становлять її метод або дають змогу розкрити його. Метод економіки підприємств визначається змістом і особливостями її предмета як науки, вимогами і завданнями. Якщо предмет науки відповідає на запитання, що вивчається, то метод - як вивчається

Основним **загальнонауковим методом** дослідження економіки підприємства є **діалектичний**, який дає змогу відобразити економічні явища і процеси підприємницької діяльності у їх постійному взаємозв'язку, взаємозалежності, в стані безперервного розвитку

При вивченні економічних явищ і процесів широко застосовуються і спеціальні методи дослідження.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Що прийнято розуміти під «теорією підприємства», назвіть найбільш поширені теорії підприємства.
2. Розкрийте суть класичної та неокласичної теорій підприємства.
3. Охарактеризуйте суть інституціональної теорії підприємства.
4. Визначте різницю між еволюційною та підприємницькою теоріями розвитку фірми.
5. У чому полягає суть концепції стратегічного планування І. Ансоффа?
6. Розкрийте сутність, функції та моделі здійснення підприємницької діяльності.
7. Охарактеризуйте основні передумови розвитку підприємництва.
8. Визначте основні чинники та принципи, які сприяють розвитку підприємництва.
9. Наведіть основні форми та види підприємництва.
10. Що є суб'єктом, об'єктом підприємницької діяльності та її основними цілями?
11. Економіка підприємства як наука, її походження та сучасне розуміння.
12. Визначте мету, об'єкт та предмет науки.
13. Розкрийте методологічні та методичні засади дослідження курсу.
14. У чому сутність та універсальність загальнонаукових методів дослідження?
15. Назвіть та охарактеризуйте спеціальні методи дослідження економіки підприємства.
16. Обґрунтуйте завдання та перспективи розвитку науки «Економіка підприємства».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Під теорією (моделлю) підприємства прийнято розуміти:

- а) теоретичну позицію, що вивчає діяльність підприємства (компаній, корпорацій) тощо;
- б) конкретну систему поглядів, яка розкриває природу, поведінку, еволюцію та інші аспекти функціонування підприємства;
- в) цілісну систему поглядів на сутність, поведінку і еволюцію підприємств тієї чи іншої групи;
- г) належність підприємств до відповідної групи, яка сформована за географічною, часовою, галузевою ознаками, а також за розміром, організаційно-правовою формою та наявністю певної структури власності.

2. А. Маршалл, порівнюючи існуючі форми організації виробництва, виділив як фактор виробництва:

- а) підприємницькі здібності;
- б) розвиток торгівлі, яка стимулює поділ праці та зростання обсягів виробництва;
- в) капітал, його формування та розподіл;
- г) виробничу функцію, котра базується на залежності результатів виробництва від витрачених ресурсів.

3. За теорією А. Сміта наявність великого і малого виробництва обумовлюється:

- а) досконалою (вільною) конкуренцією;
- б) зростанням продуктивності праці;
- в) розвитком торгівлі;
- г) поділом праці і спеціалізацією виробництва.

4. За теорією А. Маршалла фірма здатна забезпечити економію засобів на основі:

- а) зменшення обсягів виробництва;
- б) зменшення витрат виробництва;
- в) зменшення фонду оплати праці;
- г) підвищення оплати праці.

5. Суть інституціональної теорії підприємництва полягає у :

- а) дослідженні техніко-технологічних параметрів підприємства, які дозволяють мінімізувати витрати його діяльності;
- б) дослідженні способів організації ринків, їх структури і впливу на ринкову поведінку підприємств;
- в) дослідженні взаємозв'язків і різних форм існування ділових організацій, меж їх росту, можливих варіантів вирішення проблем мотивації працівників, організації контролю та планування;
- г) дослідженні проблематики функціонування організації, встановленні подібностей та відмінностей з іншими суб'єктами господарювання на певному ринку.

6. Концепція інноваційної теорії підприємництва полягає у тому, що :

- а) головною метою підприємства має бути не максимізація прибутку через мінімізацію витрат, а пошук стратегічних переваг на основі продуктивних технологічних чи організаційних інновацій;
- б) у центрі уваги, за цією теорією, знаходяться взаємовідносини підприємця (активної, новаторської, ризикованої, успішної, професійної, комунікабельної людини та його бізнесу) та підприємства як господарюючого суб'єкта;
- в) підприємство сприймається із двох позицій: з першої – воно є членом

ділового суспільства й повною мірою перебуває під впливом його еволюції, а з іншої – керується власними традиціями при визначенні напрямів діяльності, обсягів і пропорцій залучення ресурсів:

г) ґрунтується на уявленні про підприємство як про сферу реалізації підприємницької інноваційної ініціативи при доступних для підприємця економічних ресурсах.

7. Вперше термін «підприємець» було застосовано:

- а) класиком англійської політичної економії - А.Смітом;
- б) банкіром-економістом, Р. Кантільйоном;
- в) австро-американським економістом, Й. Шумпетером;
- г) це сучасне трактування даного терміну.

8. До основних передумов розвитку підприємництва відносять:

- а) економічні;
- б) політичні;
- в) психологічні;
- г) всі відповіді вірні.

9. Основні функції підприємницької діяльності:

- а) творча;
- б) ресурсна;
- в) контрольна;
- г) стимулююча;
- д) організаційно-супровідна.

10. Визначте принципи, які характеризують ринкове підприємництво:

- а) вибір підприємцем виду підприємницької діяльності відповідно до

Господарського кодексу України;

- б) самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників сировини і споживачів продукції;
- в) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;
- г) державне регулювання здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності;
- д) вільний найм підприємцем працівників.

11. Найважливішим видом підприємницької діяльності вважають:

- а) комерційне підприємництво;
- б) виробниче підприємництво;
- в) посередницьке підприємництво;
- г) фінансове підприємництво;
- д) страхове підприємництво.

12. Об'єктами підприємництва є:

- а) підприємець, який взаємодіє зі споживачем, державою, найманими працівниками та партнерами по бізнесу;
- б) інноваційна, виробнича, торговельно-посередницька діяльність підприємства;
- в) виготовлена продукція, виконана робота чи надана послуга;
- г) все, що може задовольнити потреби і пропонується на ринку для придбання, використання і споживання.

13. Економіка підприємства як наука вивчає:

- а) наукове обґрунтування способів і строків отримання інформації про можливі кількісні та якісні зміни стану підприємства в майбутньому;
- б) систему виробничих відносин на підприємстві, котрі формуються і

розвиваються відповідно до особливостей вияву загальних об'єктивних економічних законів, специфічних закономірностей, характерних для певної галузі господарства;

в) наукове обґрунтування досягнення певних фінансових результатів діяльності підприємства в майбутньому;

г) сукупність галузей, видів виробництва або діяльності, які обслуговують і забезпечують нормальне функціонування основного виробництва, а також невиробничої сфери.

14. Предметом економіки підприємства як науки є:

а) економічні процеси та закономірності організації, функціонування і розвитку підприємства та його відносини з іншими економічними суб'єктами;

б) пізнання та свідоме використання економічних законів і закономірностей функціонування та розвитку суспільного виробництва;

в) виявлення конкретних форм прояву економічних законів і закономірностей у підприємницькій діяльності суб'єктів господарювання;

г) продуктивні сили, ставлення людей до навколишнього середовища, природні закони та способи їх використання у виробництві.

15. Основним загальнонауковим методом дослідження економіки підприємства є:

а) економіко-статистичний;

б) балансовий;

в) експериментальний;

г) діалектичний;

д) розрахунково-конструктивний.

16. Які з перерахованих методів та прийомів визначають метод

діалектики:

- а) постановка і перевірка гіпотез;
- б) аналіз і синтез;
- в) індукція і дедукція;
- г) економіко-математичне моделювання;
- д) системний підхід;

17. Розрахунково-конструктивний метод дослідження застосовують:

- а) при плануванні й аналізі економіки на різних рівнях з метою встановлення пропорційності в її розвитку і своєчасного виявлення диспропорцій;
- б) для всебічного і глибокого вивчення окремих явищ, процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку;
- в) при прогнозуванні і плануванні виробництва й економічних процесів розвитку;
- г) для формулювання категорій, понять, економічних теорій і гіпотез, висновків та рекомендацій.

18. З метою оптимізації виробництва в цілому, його складових агрегованих систем та прогнозуванні важливих параметрів економічного розвитку застосовують:

- а) методи абстрактно – логічного мислення;
- б) статистичні методи;
- в) балансовий метод;
- г) методи економіко-математичного моделювання

ТЕМА 2. ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 2.1. Поняття, цілі, функції і напрями діяльності підприємства
- 2.2. Класифікація підприємств та характеристика їх видів
- 2.3. Інтеграційні та організаційно-правові форми підприємств

2.1. Поняття, цілі, функції і напрями діяльності підприємства

Підприємством називається економічно самостійний суб'єкт господарювання, що володіє правами юридичної особи та здійснює господарську діяльність (виготовляє продукцію, виконує роботу або надає послуги). Підприємство має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб. Як господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи підприємство починає діяти від дня його державної реєстрації.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

1. господарські організації - юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;
2. громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;
3. філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про підприємства» підприємство самостійно робить такі дії:

→ - планує свою діяльність і визначає перспективи її розвитку, виходячи з попиту на свою продукцію (послуги), рівня конкурентоспроможності, а також необхідності забезпечення виробничого та соціального розвитку підприємства, підвищення доходів

→ - здійснює матеріально-технічне забезпечення власного виробництва через систему прямих контрактів (договорів) з постачальниками та посередницькими організаціями, на товарних біржах

→ - реалізує свою продукцію, інші матеріальні цінності на основі прямих договорів зі споживачами, на основі бартерних угод, державного замовлення, через товарні біржі, мережу власних торгових підприємств

→ - самостійно або на договірній основі встановлює ціни на свою продукцію, послуги, майно (крім випадків державного регулювання цін на особливо важливі види продукції)

→ - визначає чисельність та структуру працівників, обирає форми та системи оплати та стимулювання їхньої праці

→ - здійснює (за наявності відповідної ліцензії) зовнішньоекономічну діяльність

→ - проводить різноманітні операції з цінними паперами

→ - визначає напрямки та обсяги використання отриманого прибутку

Генеральну (головну) мету підприємства, тобто чітко окреслену причину його існування, у світовій економіці заведено називати **місією**. Здебільшого місією сучасного підприємства вважають виробництво продукції (послуг) для задоволення потреб ринку та одержання максимально можливого прибутку.

На основі місії підприємства формуються і встановлюються загальнофірмові цілі.

До найважливіших **цілей підприємства** відносять

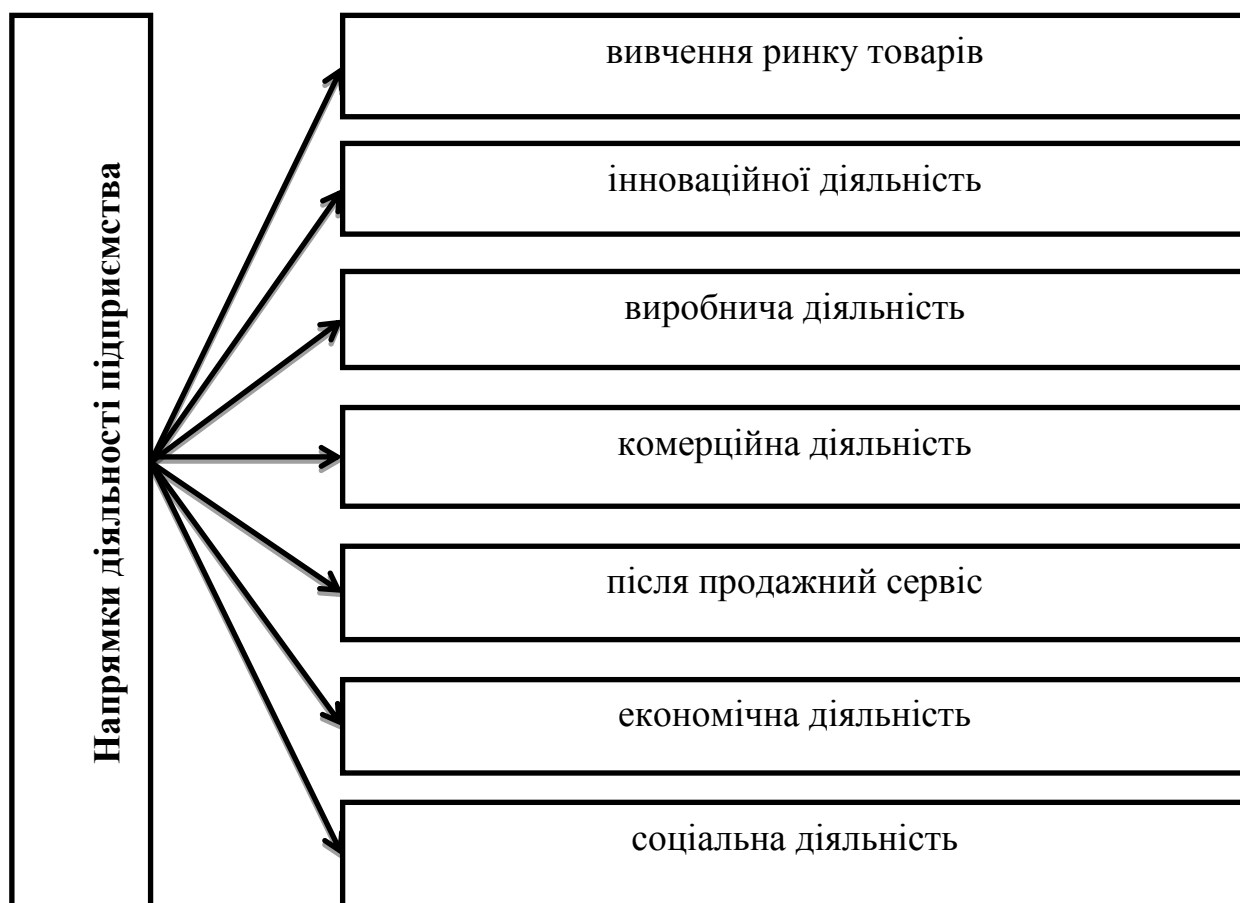
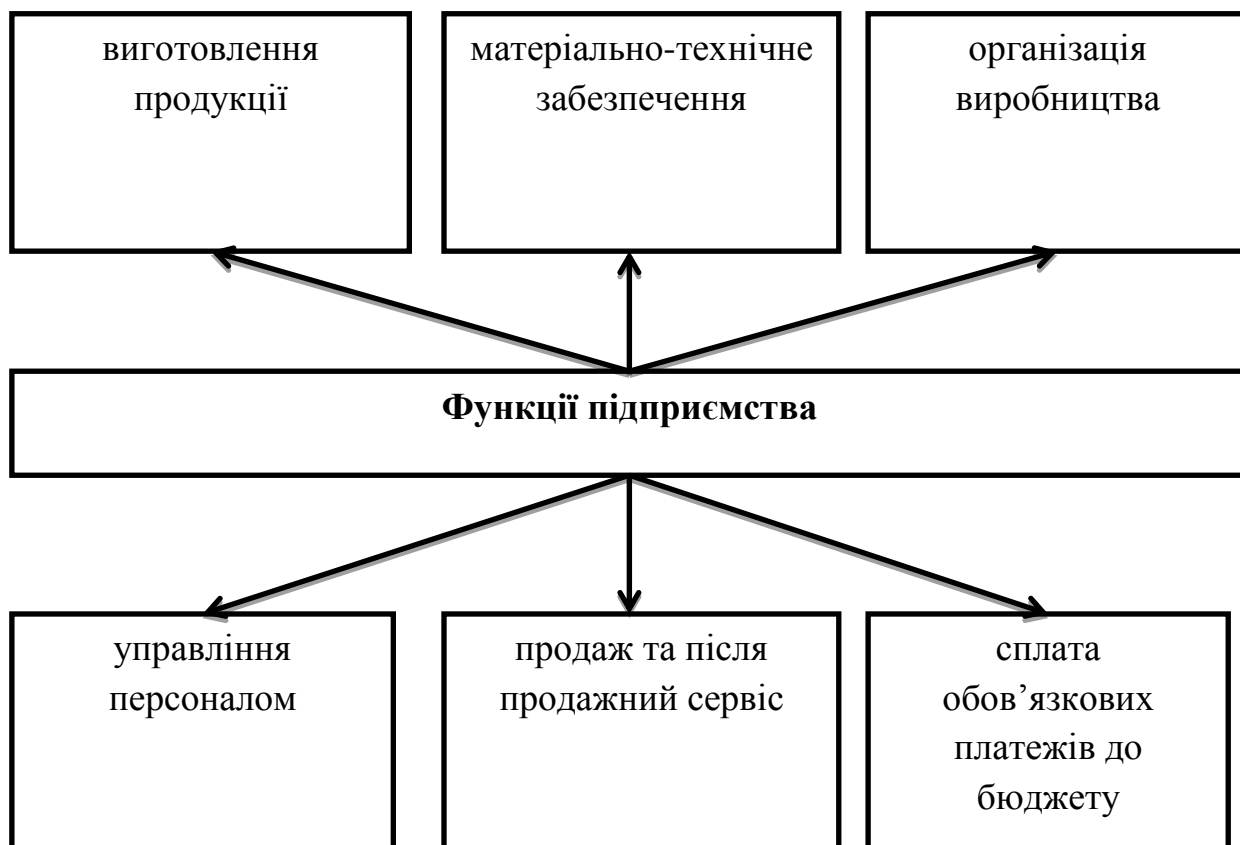
отримання прибутку

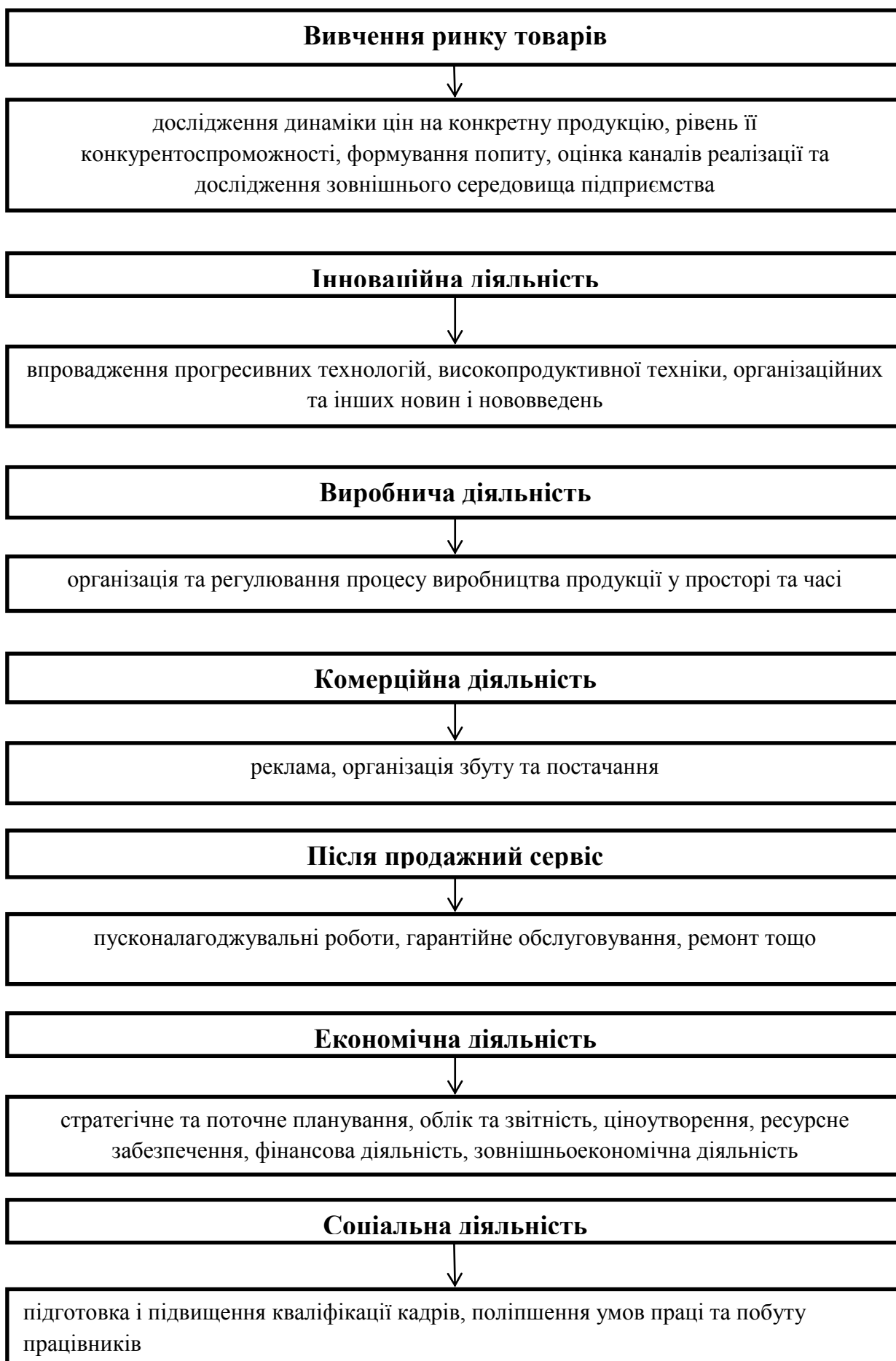
забезпечення потреб споживачів згідно з
ринковим попитом

створення робочих місць

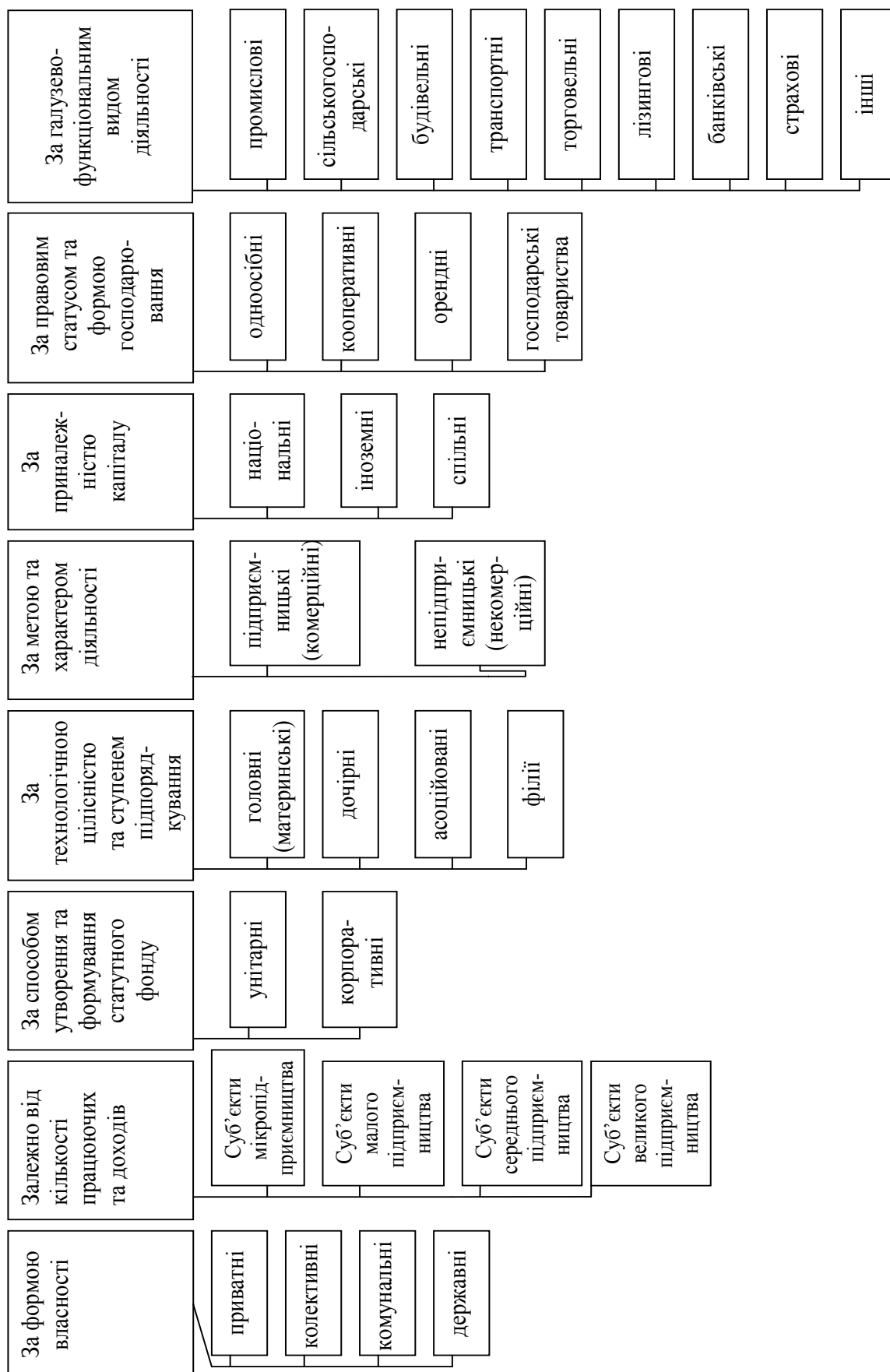
створення можливостей для професійного
зростання

своєчасна виплата заробітної плати

2.2. Класифікація підприємств та характеристика їх видів

Мета й характер діяльності підприємств різні. За цією ознакою їх можна поділити на дві групи: **підприємницькі (комерційні)**, що функціонують і розвиваються за рахунок власних коштів, і **непідприємницькі (некомерційні)**, існування яких забезпечується бюджетним фінансуванням держави. Для переважної більшості підприємств властивим є комерційний характер діяльності з одержанням прибутку. До некомерційних відносяться звичайно благодійницькі, освітянські, медичні, наукові та інші підприємства невиробничої сфери народного господарства.

Приватними є підприємства, що засновані на власності майна окремих громадян, з правом найму робочої сили. Вони базуються відповідно на власності майна однієї особи або членів однієї сім'ї, виключно їх особистій праці.

Колективне підприємство ґрунтується на власності його трудового колективу, а також кооперативу, іншого статутного товариства або громадської організації.

В Україні функціонують **державні та державні комунальні** підприємства. Їх майно вважається відповідно власністю загальнодержавних чи адміністративно-територіальних одиниць.

За належністю капіталу і контролю прийнято розрізняти підприємства: **національні** — капітал належить підприємцям своєї країни; **закордонні** — капітал є власністю іноземних підприємців повністю або у певній частині, що забезпечує їм необхідний контроль; такі підприємства створюються у формі філіалів або дочірніх фірм та реєструються в країні місцезнаходження; **спільні** — коли підприємство засноване на базі об'єднання майна вітчизняних та іноземних власників.

Технологічною і територіальною цілісністю володіють так звані **материнські (головні) підприємства** або фірми. Особливістю діяльності їх є те, що вони контролюють інші фірми. В залежності від розміру капіталу, що належить материнській (головній) фірмі, а також правового статусу та ступеню підпорядкованості підприємства, які знаходяться у сфері впливу головної фірми, можна підрозділити на дочірні і асоційовані, філії і представництва. **Дочірнє підприємство (компанія)** — юридичне самостійне організаційне утворення, що здійснює комерційні операції і складає звітний баланс; проте материнська фірма суворо контролює діяльність усіх своїх дочірніх компаній, оскільки володіє контрольним пакетом їх акцій. Асоційоване підприємство є самостійним; воно не знаходиться під контролем фірми, яка володіє його акціями.

Суб'єктами мікропідприємництва є:

фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до **суб'єктів середнього підприємництва**.

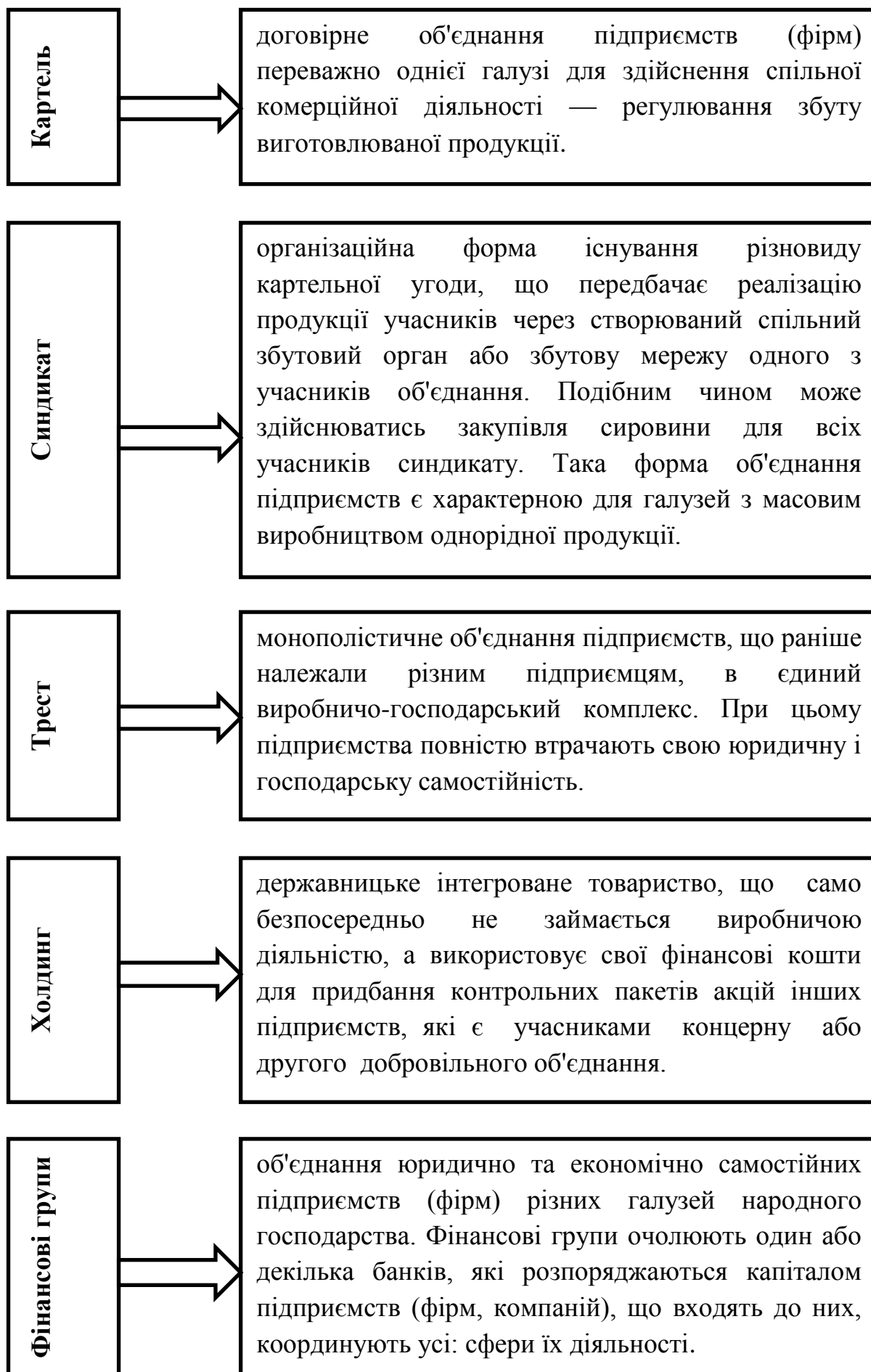
2.3. Інтеграційні та організаційно-правові форми підприємств

Згідно з чинним законодавством в Україні можуть створюватися і функціонувати два типи об'єднань підприємств та організаційних утворень: добровільні і інституціональні.

Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою науково-технічну, виробничу, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить чинному антимонопольному законодавству. Як свідчить світовий і вітчизняний досвід господарювання, підприємства можуть створювати різні за принципами і цілями добровільні об'єднання.

Асоціація	<p>найпростіша форма договірного об'єднання підприємств (фірм, компаній, організацій) з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-якого з її учасників (членів).</p>
Корпорація	<p>договірні об'єднання господарюючих суб'єктів на основі інтеграції їх науково-технічних, виробничих та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників.</p>
Консорціум	<p>тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення загальної мети (наприклад, здійснення спільного великого господарського проекту). Учасниками консорціуму можуть бути державні і приватні фірми, а також цілі держави (наприклад, Міжнародний консорціум супутникового зв'язку).</p>
Концерн	<p>форма статутних об'єднань підприємств (фірм), що характеризується єдністю власності і контролю; об'єднання відбувається найчастіше за принципом диверсифікації, коли один концерн інтегрує підприємства (фірми) різних галузей економіки (промисловість, транспорт, торгівля, наукові організації, банки, страхова справа). Після створення концерну господарюючі суб'єкти втрачають свою самостійність, підпорядковуються звичайно фінансовим структурам. В сучасних умовах значно розширюється мережа міжнародних концернів.</p>

В Україні поряд із добровільними створюються і функціонують так звані інституціональні об'єднання, діяльність яких започатковується в директивному порядку міністерствами (відомствами) чи безпосередньо Кабінетом Міністрів України. До таких належать виробничі, науково-виробничі (науково-технічні), виробничо-торговельні та інші подібні об'єднання (комплекси, центри), що інтегрують стадії створення (проектування), продукування, реалізації та післяпродажного сервісного обслуговування виробів тривалого використання.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Характеристика підприємства як первинної ланки виробничої сфери.
2. Основні економічні, організаційні та юридичні ознаки підприємства.
5. Економіко-правові основи функціонування підприємств.
6. Якими законодавчими актами регулюється господарська діяльність підприємств?
7. Назвіть права підприємства, що йому надані Законом України «Про підприємства».
8. Місія підприємства та її деталізація до рівня конкретних виконавців.
9. Визначте найважливіші вимоги, що пред'являються до діяльності підприємства в сучасних умовах.
10. За якими ознаками класифікують підприємства?
11. Об'єднання підприємств.
12. Назвіть основні функції підприємства і розкрийте їх суть.
13. Основні напрями діяльності підприємства.
14. Характеристика основних положень статуту підприємства та його колективного договору.
15. Види підприємств залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік.

16. Види підприємств залежно від належності капіталу і контролю.
17. В чому полягає особливість акціонерних товариств порівняно з іншими господарськими товариствами?
18. Основні чинники прийняття рішення про вибір організаційно-правової форм підприємства .
19. Роль і значення підприємства в економічній системі держави.
20. Вплив учасників бізнесу на діяльність підприємства.
21. Які види підприємницької діяльності залежно від правового положення суб'єктів можуть здійснюватись в Україні?
22. Інституціональні об'єднання.
23. Риси окремих організаційно-правових форм підприємств.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У Законі України «Про підприємства» визначено, що підприємство – це:
  2.
    - а) господарюючий суб'єкт, що має у власності, господарському веденні чи оперативному керуванні відособлене майно і, що відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном;
    - б) група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної мети;
    - в) самостійно господарюючий статутний суб'єкт, що володіє правами юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну й комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).
    - г) організаційно-цілісна сукупність взаємодіючих структур, з'єднаних для досягнення визначених цілей.
2. Підприємство – це ланка, яка характеризується:
  - а) стабільністю показників роботи;

- б) виробничо-технічною єдністю;
- в) ритмічністю випуску продукції;
- г) економічною єдністю;
- д) правами юридичної особи;
- є) організаційною єдністю.

3. Організаційно відокремлена та економічно самостійна основна ланка виробничої сфери називається:

- а) банком;
- б) страховою компанією;
- в) інфраструктурою;
- г) підприємством.

4. За змістом і спрямованістю цілі підприємства бувають:

- а) економічні, соціальні, власні;
- б) необхідні, бажані;
- в) кінцеві, проміжні.

5. Кожне підприємство є:

- а) юридичною особою;
- б) фізичною особою;
- в) посередником;
- г) всі відповіді вірні.

6. Загальними ознаками підприємства є:

- а) самостійна, ініціативна, систематична діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та їх реалізація з метою одержання прибутку;
- б) наявність товарного знаку;

- в) визначена самостійність у прийнятті господарських рішень;
- г) порівняння доходів і витрат, ведення автономного бухгалтерського обліку і складання балансу.

7. До формальних ознак підприємства не відносять:

- а) наявність печатки;
- б) ведення бухгалтерського обліку;
- в) наявність планового відділу;
- г) наявність статуту.

8. На вибір виду діяльності підприємства здійснює вплив:

- а) розмір власного майна;
- б) порядок реєстрації підприємства;
- в) кон'юнктура товарних ринків і ринків факторів виробництва.

9. Відповідно до Закону України «Про підприємства» у складі підприємства інші юридичні особи:

- а) можуть бути, якщо це передбачається статутом підприємства;
- б) можуть бути, якщо це передбачається законодавством;
- в) не можуть бути.

10. Основною ознакою відмінності господарських товариств є:

- а) особливості формування майна;
- б) ступінь майнової відповідальності;
- в) особливості оподаткування;
- г) непередбачений термін функціонування.

11. Згідно Закону України «Про підприємства» підприємства мають право поєднувати свою діяльність у:

- а) асоціації, корпорації, консорціуми, концерни;
- б) асоціації, корпорації, картелі, концерни;
- в) асоціації, картелі, корпорації, консорціуми.

12. Критеріями, за якими в Україні підприємства відносять до суб'єктів малого підприємництва, є:

- а) форма власності;
- б) чисельність працюючих;
- в) галузева приналежність;
- г) характер діяльності;
- д) усі відповіді правильні.

13. До суб'єктів малого підприємництва в Україні належать господарюючі суб'єкти з чисельністю працівників до:

- а) 5 осіб;
- б) 50 осіб;
- в) 100 осіб;
- г) 200 осіб;
- д) 250 осіб.

14. Підприємства, що засновані на приватній власності, – це:

- а) індивідуальні підприємства;
- б) селянські (фермерські) господарства;
- в) орендні підприємства;
- г) кооперативи;
- д) спільні підприємства;

15. Вкажіть види договірних об'єднань:

- а) концерн;
- б) асоціація;
- в) корпорація;
- г) консорціум;
- д) трест;
- е) картель.

16. Назвіть види статутних об'єднань:

- а) концерн;
- б) асоціація;
- в) корпорація;
- г) консорціум;
- д) трест;
- е) картель.

17. У якому добровільному об'єднанні підприємства та організації втрачають свою господарську та юридичну самостійність?

- а) в асоціації;
- б) у корпорації;
- в) у консорціумі;
- г) у тресті;
- д) у холдингу;
- е) у концерні.

18. Яке об'єднання підприємств характеризується найбільш централізованим управлінням?

- а) корпорація;
- б) консорціум;

- в) концерн;
- г) асоціація.

19. Результати діяльності підприємства значною мірою визначаються:

- а) його зовнішнім середовищем;
- б) наявністю ресурсів;
- в) характером комбінації ресурсів;
- г) наявністю вертикальної структури управління;
- д) наявністю ризикових проектів з високою нормою прибутковості.

20. Перевага, що найбільш сильно виявляється у функціонуванні індивідуальних підприємств – це:

- а) сильний безпосередній стимул вести справи ефективно;
- б) спеціалізація в управлінні;
- в) можливість утворення капіталу в необхідному розмірі;
- г) розподіл ризику з іншими учасниками діяльності.

21. Комунальне підприємство діє на основі:

- а) приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи),
- б) колективної власності (підприємств колективної форми власності),
- в) комунальної власності територіальної громади,
- г) державної власності.

22. Філія – це:

- а) структурно відокремлена частина юридичної особи, що знаходиться поза межами розташування керівного органу юридичної особи та виконує таку ж діяльність (виробничу, наукову тощо), що й юридична особа в цілому,

- б) структурно відокремлена частина юридичної особи, що діє за межами знаходження юридичної особи від її імені,
- в) тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

23. Командитним товариством є:

- а) господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, а інші учасники — лише своїми вкладами,
- б) господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном,
- в) господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

24. Промислово-фінансова група – це:

- а) тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо),
- б) об'єднання, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк із метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України,

в) структурно відокремлені підрозділи юридичної особи, що знаходяться поза межами розташування и керівного органу та виконують таку ж діяльність (виробничу, наукову тощо), що й юридична особа.

25. Асоціація – це:

а) тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо),

б) договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників об'єднання,

в) господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном.

26. До не комерційних підприємств належать:

а) сільськогосподарські;

б) благодійні;

в) лізингові;

г) транспортні.

27. Статут підприємства – це:

а) зібрання правил, що регулює виробничі і економічні відносини між трудовим колективом та адміністрацією;

- б) правила, що регулюють взаємовідносини підприємства з іншими суб'єктами господарювання, а також індивідуальну діяльність;
- в) угода між трудовим колективом та іншими суб'єктами господарювання щодо виробничих відносин;
- г) обов'язкові правила, що регулюють індивідуальну діяльність підприємства.

28. Підприємство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з моменту:

- а) відкриття розрахункового рахунка в банку;
- б) укладення і підписання установчих документів;
- в) державної реєстрації;
- г) виготовлення власної печатки.

29. Зазначте помилкові твердження:

- а) за метою і характером діяльності підприємства поділяються на комерційні та некомерційні;
- б) за формою власності майна підприємства поділяються на приватні, колективні, державні та національні;
- в) за структурою виробництва підприємства поділяються на комбіновані, багато та вузькопрофільні;
- г) за потужністю виробничого потенціалу підприємства поділяються на великі, середні та малі.

30. Підприємство, яке засноване на власності відповідної територіальної громади, називається:

- а) колективним;
- б) комунальним;
- в) кооперативним;
- г) казенним.

ТЕМА 3. ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

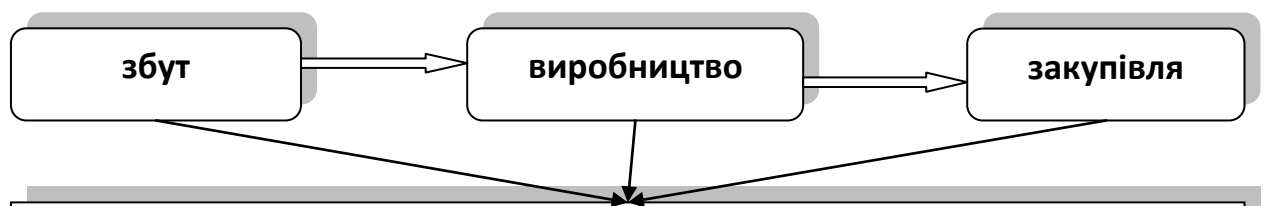
3.1. Зовнішнє середовище та його вплив на діяльність підприємств

3.2. Ринкове середовище господарювання підприємства

3.3. Методичні підходи до оцінювання середовища господарювання підприємства

3.1. Зовнішнє середовище та його вплив на діяльність підприємств

У загальному вигляді основний процес діяльності будь-якого підприємства може бути представлений як:

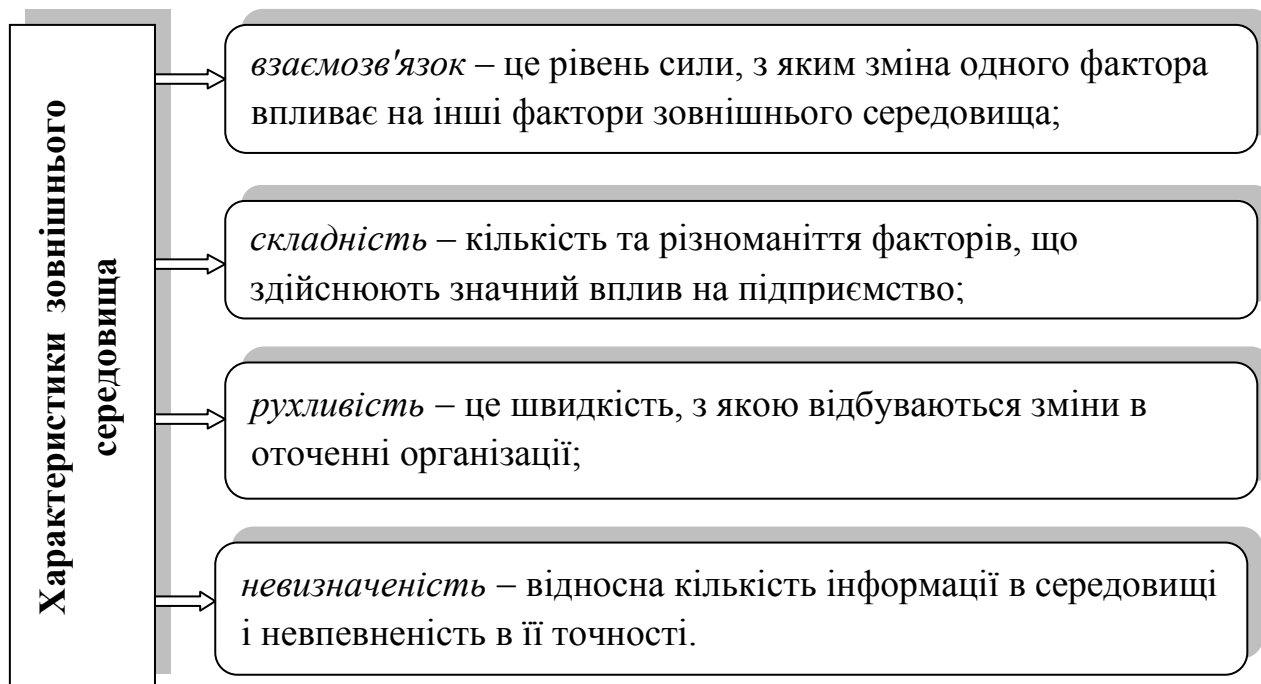

На першому місці **збут**, що характерно для ринкової економіки, де вузьким місцем є реалізація продукції та послуг. Діяльність підприємства тут починається з досліджень стану ринку, визначення потреб у продукції та послугах, проведенні відповідної маркетингової політики, спрямованої на просування продукції на ринок, створення умов для її реалізації.

Виробництво в загальному плані, власне, і є вибором найбільш оптимальних технологій для перетворення ресурсів.

Зовнішнє середовище – це сукупність господарських суб'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних і міждержавних інституційних структур та інших, зовнішніх відносно підприємства умов і чинників.

Оцінювання впливу на підприємство середовища його функціонування дало підстави виокремити наступні *моделі зовнішнього середовища* господарювання.

Моделі зовнішнього середовища господарювання підприємств

Назва моделі	Змістова характеристика
<i>Модель п'яти конкурентних сил</i>	ця модель – одне з перших фундаментальних уявлень про зовнішнє середовище підприємства, яке ототожнюється з галуззю, в якій працює фірма. Галузеве середовище складається з визначених «конкурентних сил», що можуть загрожувати фірмі або надавати можливості для її розвитку. <i>Недолік моделі</i> – неможливість урахування не галузевих впливів на організацію
<i>Модель пізнавальних систем</i>	ця модель побудована на припущенні, що заведена на підприємстві система прийняття рішень дає змогу керівництву мати загальну уяву про зовнішнє середовище і використовувати її під час вибору корпоративних стратегій. <i>Недолік моделі</i> – керівництво приймає стратегічні рішення більшою мірою на основі інформації про теперішній стан зовнішнього

	середовища, без оцінювання можливих його змін
<i>Модель сфери дії організації</i>	в основу моделі покладено концепцію «неієрархічності» зовнішнього середовища підприємства. Особливість її в тому, що вона не має чітких припущень відносно структури зовнішнього середовища. Загальне припущення зводиться до того, що зовнішнє середовище складається із взаємозалежних елементів, що не підпорядковуються один одному, але так або інакше впливають на формування цілей, загальний стан і розподіл ресурсів, а також на «імідж» підприємства. <i>Недолік моделі</i> – немає чіткого образу зовнішнього середовища, що ускладнює його сприйняття та оцінювання
<i>Ієрархічна модель</i>	ця модель розглядає зовнішнє середовище як ієрархічну дворівневу структуру, що складається із зовнішнього прошарку фірми «середовища завдань», в який входять організації, що впливають на визначення та досягнення її цілей, та «загального середовища», яке розташоване за межами цього зовнішнього прошарку. <i>Недолік моделі</i> – динамічність моделі у зв'язку з вирішенням завдань різного рівня складності дозволяє виокремити складові та межі «середовища завдань» і «загального середовища»
<i>Екологічна модель</i>	ця модель ґрунтується на ієрархічній концепції, яка описує зовнішнє середовище в термінах, які відображають характер ресурсів, що використовує підприємство та їхній розподіл. При цьому береться до уваги, що розвиток підприємства обмежується наявними ресурсами за які триває конкурентна боротьба між підприємствами однієї галузі. Цю модель використовують для обґрунтування ресурсних стратегій. <i>Недолік моделі</i> – обмежена сфера використання

Для чіткого уявлення про стан середовища, в якому функціонує підприємство, а також для об'єктивного оцінювання його виробничого потенціалу, напрямів розвитку, своєчасного розроблення плану дій на випадок виникнення непередбачених обставин необхідно проводити аналіз факторів зовнішнього середовища.

Основне завдання аналізу факторів зовнішнього середовища – визначити та оцінити вплив можливостей і загроз, які можуть з'явитися для підприємства нині або в майбутньому, і також здійснити вибір стратегічних альтернатив

Фактори зовнішнього середовища мають певний зв'язок між собою, що дає можливість визначати, якою мірою зміна одного фактора діє на інші.

Фактори зовнішнього середовища та їх загальна характеристика

Фактори	Загальна характеристика
<i>Техніко-технологічні</i>	пов'язані з науково-технічним прогресом, розглядають технологічні тенденції та події, що відбуваються за межами ринку. Такі події відкривають нові можливості, і підприємство повинно бути готовим використати їх, але нова альтернативна технологія може нести за собою і певні загрози
<i>Економічні</i>	ступінь державного регулювання, система оподаткування, загальна кон'юнктура національного ринку, інвестиційні процеси, стабільність національної валюти та інші економічні важелі здійснюють диференційований вплив на процес формування та розподілу ресурсів підприємства
<i>Міжнародні</i>	до факторів міжнародного середовища відносять структуру господарства країни; розподіл доходів; середній рівень заробітної плати; вартість транспортних послуг; інфляцію та ставки банківського процента; обмінний курс валюти відносно країни-партнера; рівень податків та зборів; міжнародні інвестиції; систему державного регулювання ЗЕД і заходи інших держав із захисту внутрішнього ринку. Дослідження проблем, пов'язаних з цими факторами мають бути спрямовані на

	зміцнення національного ринку, пошук державної підтримки та захист іноземних інвесторів тощо
<i>Політико-інституційні</i>	інформують менеджерів підприємства про наміри органів державної влади відносно програм у сфері політики та економіки. До них належать: стабільність уряду; державна політика приватизації; державний контроль і регулювання діяльності підприємств; міждержавні угоди з іншими країнами; рішення уряду щодо підтримки підприємств окремих галузей; вимоги із підвищення рівня зайнятості й регулювання ринку праці; державна політика щодо забезпечення ресурсами окремих галузей та підприємств; рівень економічної свободи держави тощо
<i>Демографічні</i>	для підприємств, що використовують зовнішній ринок праці, демографічні умови відображають забезпеченість їх трудовими ресурсами. До основних демографічних факторів відносять: чисельність потенційних споживачів; наявна і потенційна робоча сила та її кваліфікаційні характеристики тощо
<i>Соціально-культурні</i>	вивчення та врахування соціальних факторів зорієнтовано на те, щоб виявити вплив на бізнес таких соціально-культурних явищ: менталітет народу; рівень освіти; зміна соціальних настанов до культурних цінностей; традиції та звичаї, що мають місце в суспільстві, адаптованість людей до змін життя тощо
<i>Географічно-екологічні</i>	до цієї групи відносять такі фактори: природнокліматичні умови; територіальне розміщення корисних копалин і природних ресурсів; розміщення великих промислових і сільськогосподарських центрів; законодавство з екологічних питань; стан екологічного середовища та його вплив на виробництво тощо
<i>Ринкові</i>	аналізуючи ринкове середовище, яке може безпосередньо вплинути на підприємство, слід приймати до уваги такі фактори: життєві цикли виробів і самих підприємств; рівень конкуренції в галузі; зміни в сегментах ринків; цінові фактори тощо

Основні ланки (складові) макросередовища підприємства

Економічне середовище характеризується темпами економічного зростання, величиною валового внутрішнього продукту та його динамікою, платіжним балансом, рівнем інфляції, податковою політикою, ступенем розвитку конкурентного середовища, відсотковими ставками банків, динамікою і співвідношенням цін на продукцію, рівнем зайнятості тощо.

Політико-правове середовище містить систему законів, політико-правових інститутів та інших юридичних актів, які регламентують підприємницьку діяльність підприємства. Особливе місце у його формуванні належить політичним партіям, засобам масової інформації, профспілковим організаціям, які своєю діяльністю здійснюють безпосередній вплив на діяльність державних установ і сприяють прийняттю відповідних рішень.

Соціальне середовище формується під дією демографічних процесів і змін культурно-освітнього рівня населення, його життєвих цінностей. Підприємства повинні враховувати зміни в структурі населення за віковими групами, а також зміни в стилі життя, смаках, харчуванні, оскільки вони зумовлюють прискорене зростання попиту на одні види продукції та зменшення його на інші.

Природно-екологічне середовище характеризується станом земельних і водних ресурсів, температурним режимом, кількістю опадів, допустимим рівнем забрудненості землі, води, повітря, тенденціями зміни екології, які суттєво впливають на характер виробничої діяльності підприємств.

Технологічне середовище характеризується науково-технічними розробками, ноу-хау, патентами, авторськими свідоцтвами, кадровим потенціалом науково-дослідних і проектно-конструкторських установ. Підприємствам потрібно чітко орієнтуватися у змінах, що відбуваються в технологічному середовищі, і приймати обґрунтовані рішення про можливість запровадження у виробництво нових видів техніки, технологій, забезпечуючи таким чином конкурентоспроможність своїх товарів і вищий дохід від їхньої реалізації.

Основні ланки (складові) мікросередовища підприємства

Постачальники – це різні суб'єкти господарювання, що забезпечують підприємства матеріально-технічними ресурсами, необхідними для виробництва конкретних товарів або послуг. Важливою є інформація про діючих та потенційних постачальників, кон'юнктуру ринку сировини і матеріалів, про цінову еластичність попиту на ресурси, про наявність і можливості використання ресурсів-замінників тощо.

Посередники – це підприємства чи організації, які допомагають виробникам в реалізації їхньої продукції на відповідних ринках. В умовах ринкової економіки важливими посередниками є товарні біржі, які сприяють торгівлі великими партіями окремих товарів шляхом надання посередницьких послуг в укладанні біржових угод.

Споживачі – це ті суб'єкти ринку, які купують в підприємств продукцію для подальшого виробничого чи особистого споживання або для наступного перепродажу іншим споживачам з метою отримання прибутку. Вивчення споживачів дозволяє підприємству краще зрозуміти, яка продукція буде прийматися найбільше, на який обсяг продажу може розраховувати підприємство, наскільки можна розширити коло потенційних споживачів тощо.

Конкуренти – це підприємства, які виробляють на продаж однакову з даним підприємством продукцію. Підприємствам для виробництва конкурентоспроможної продукції необхідно постійно вивчати своїх конкурентів, розробляти й дотримуватись певної ринкової стратегії й тактики.

Фінансово-кредитні установи – банки, страхові компанії, кредитні та інші установи, з якими підприємства вступають у ділові відносини при зберіганні готівки, фінансуванні своїх угод, страхуванні себе від ризику, одержанні довгострокових кредитів тощо.

Юридичні установи - забезпечують дотримання норм чинного законодавства під час укладання ділових угод, їх виконання, виникнення спірних питань господарської діяльності підприємства. Юридичні послуги дають змогу підприємствам уникнути невинуватих втрат та досягти більшого економічного ефекту від здійснюваних ними ділових угод.

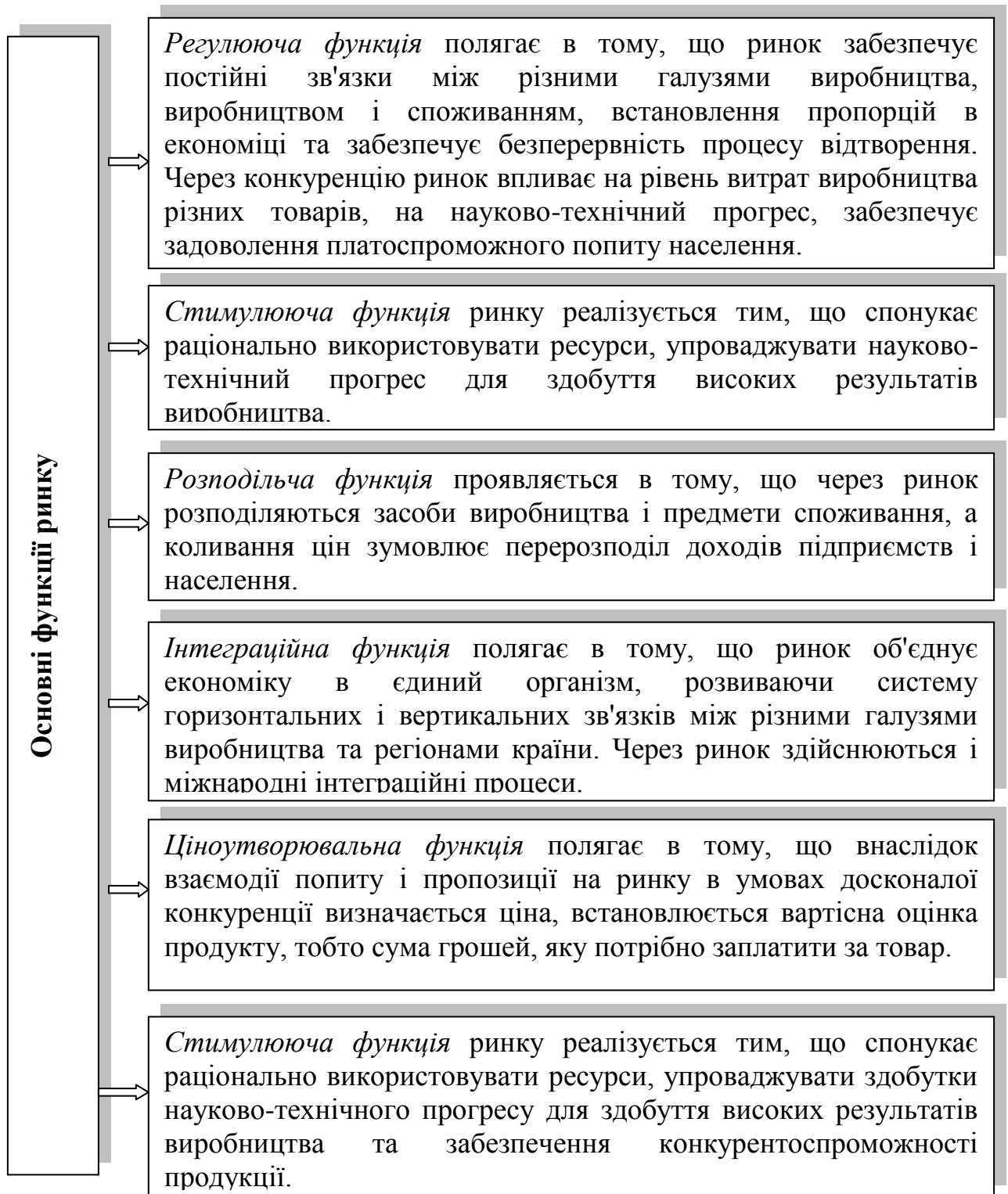
В умовах ринку кожне підприємство є незалежним товаровиробником. Воно самостійно приймає будь-які рішення у межах чинного законодавства, проте водночас у своїй діяльності зазнає впливу чинників зовнішнього середовища. Підприємство постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем і залежить від нього. Ефективність діяльності підприємства залежить від успішної взаємодії із середовищем, яке формують економічні умови, глобальний ринок, політична діяльність та суспільні традиції.

3.2. Ринкове середовище господарювання підприємства

У широкому економічному розумінні **ринок** – це механізм формування і руху відтворювальних зв'язків, який ґрунтується на товарно-грошових відносинах і конкуренції самостійних суб'єктів господарювання у процесі купівлі-продажу товарів.

Ринок забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, пропорційність процесу відтворення, збалансовує попит і пропозицію.

Ринкові відносини мають загальний характер, поширюються на всі господарські сфери і регіони країни, проникають у всі частини економічної системи держави. У ці відносини вступає безліч суб'єктів, а у сферу обігу

надходять різноманітні товари і послуги, що формує складну та багатовимірну структуру ринку.

Вивчення структури ринку зумовлює необхідність комплексного дослідження єдності, взаємозв'язку і взаємодії його складових елементів, пошук та розвиток нових організаційних форм господарських зв'язків і товарно-грошового обміну. На цій основі також вивчаються системи управління попитом і пропозицією, їх вплив на ефективний режим господарювання.

Структура ринку

Ознаки структуризації ринків	Види ринків та їх характеристика
<i>Суб'єктивний склад</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ринок споживачів (сукупність окремих осіб, які купують товари чи отримують послуги для особистого споживання); - ринок виробників (сукупність підприємств, що виготовляють товари для використання їх у виробництві інших товарів та послуг); - ринок посередників (проміжних продавців - сукупність організацій, які стають власниками товарів для перепродажу або здавання їх в оренду іншим споживачам із доходом для себе); - ринок громадських установ (суб'єкти, що купують товари та послуги для забезпечення сфери комунального господарства або для забезпечення діяльності різних некомерційних організацій); - міжнародний ринок (сукупність зарубіжних покупців, споживачів, виробників, проміжних продавців).

<i>Продуктово-ресурсне наповнення</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ринок продовольчих і непродовольчих товарів - ринок знарядь і предметів праці та інших товарів виробничого призначення - ринок житла, землі, природних багатств і корисних копалин та інших послуг - ринок грошей, валюти, цінних паперів
<i>Територіально-просторова організація</i>	<ul style="list-style-type: none"> - місцевий ринок - регіональний ринок - національний ринок - світовий ринок

Інфраструктуру ринку становить сукупність організацій (установ), які мають різні напрями діяльності, забезпечують ефективну взаємодію товаровиробників та інших ринкових агентів, що здійснюють оборот товарів, просування останніх зі сфери виробництва у сферу споживання.

До найважливіших **елементів ринкової інфраструктури** належать:

- комерційні інформаційні центри;
- сировинно-товарні, фондові, валютні біржі;
- комерційні, інвестиційні, емісійні кредитні та інші банки;
- транспортні і складські мережі;
- комунікаційні системи тощо.

У забезпеченні безперервного руху товарів визначальну роль відіграють:

- постачально-збутові організації-посередники;
- дилерська мережа підприємств оптової та роздрібної торгівлі; пункти прокату і лізингу;
- ремонтні сервісні центри з обслуговування виробів у споживачів;
- страхові, аудиторські, холдингові, брокерські компанії;
- рекламні агентства, виставки;
- система зовнішньоторговельних організацій.

**Принципи поведінки суб'єктів
господарювання на ринку**

принцип соціального партнерства - разом з економічними функціями підприємство зобов'язане постійно займатися питаннями соціального розвитку не тільки свого трудового колективу, а й місцевого населення

принцип свободи підприємництва - можливість ініціативної, самостійної, здійснюваної на свій ризик та під свою майнову відповідальність економічної діяльності, самостійність в організації виробництва, у прийнятті будь-яких господарських рішень, комерційна свобода ціноутворення, право визначати шляхи і способи реалізації продукції, право розпоряджатися майном та прибутком

З метою формування сприятливого економічного середовища потрібно розробляти й дотримуватися також певних етичних норм поведінки суб'єктів господарювання на будь-якому ринку, які включатимуть правила поведінки в бізнесі. Вони поряд із загальними етичними цінностями (взаємодовіра, порядність, сумлінність, чесність, повага до людини, віра в її сили, висока мотивація творчої праці) включають також правила етичної поведінки в бізнесі: вірність слову, послужливість у взаємостосунках, ділова чесність і партнерська надійність, збереження комерційної таємниці та інші правила, що відповідають вищим стандартам ділової честі. У підсумку це сприятиме формуванню іміджу фірми як партнера, з яким можлива тривала, надійна і взаємовигідна співпраця, що є життєво важливим у ринковому середовищі, яке швидко змінюється.

3.3. Методичні підходи до оцінювання середовища господарювання підприємства

Оцінювання середовища господарювання – це процес визначення стану та перспектив розвитку важливих елементів середовища підприємства з метою виявлення можливостей та загроз для його цілеспрямованої діяльності.

Етапи аналізу зовнішнього середовища

I. *Вибір сфери діяльності* (досліджується обсяг продажу і задоволення попиту, визначається місткість ринку, а також можливості заміщення одного товару іншим).

II. *Оцінювання дій конкурентів* (досліджуються результати діяльності аналогічних підприємств відносно технологій, наукових досліджень, якості продукції, витрат, способів постачання та збуту товарів).

III. *Аналіз схеми підприємництва* (вивчається технологія виробництва, визначається потреба в ресурсах та ринкові можливості її забезпечення).

IV. *Аналіз загального середовища підприємства* (досліджується стан зовнішнього середовища, діагностуються тенденції його зміни, проводиться ранжування зовнішніх факторів за ступенем важливості для підприємства).

Згідно із закордонною практикою, *зовнішннє середовище можна оцінити також з використанням так званого PEST-аналізу.*

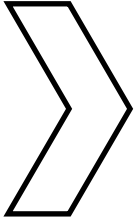
Так, *PEST* – це аббревіатура, утворена з чотирьох англійських слів:

P – Policy (*політика*);

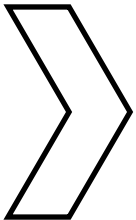
E – Economy (*економіка*);

S – Society (*суспільство, соціум*);

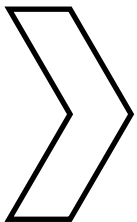
Метою дослідження *PEST-аналізу* прийнято вважати виявлення тенденцій у технологічному розвитку, які часто є причинами змін і втрат ринку, а також появи нових продуктів. Відповідно при здійсненні даного аналізу важливим є дослідження терцій і змін в усіх відповідних середовищах.

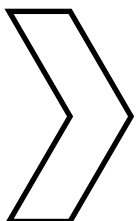
Політичне середовище. Це один з найважливіших факторів, що необхідно вивчати в першу чергу для того, щоб мати чітке уявлення про наміри державних органів влади щодо розвитку суспільства, регулювання механізму обігу грошей у державі, створення умов ресурсного забезпечення для кожної організації, зміни в законодавстві, правовому регулюванні й оподаткуванні, а також про те, за допомогою яких засобів владні структури будуть проводити в життя свою політику.

Економічне середовище. Зміни стану економіки – один із найважливіших факторів, що визначають нормальне функціонування будь-якої організації. По суті, аналіз економічної складової макросередовища спрямований на розуміння того факту, як формуються і розподіляються ресурси. Слабка економіка держави різко зменшує можливості організацій на одержання кредиту й інших ресурсів, необхідних для нормального функціонування. Серед основних показників, що аналізуються при вивченні економіки, можна назвати такі: величина валового національного продукту, темпи інфляції, рівень зайнятості, платіжний баланс, темп економічного зростання, рівень безробіття, процентні ставки, продуктивність праці, рівні оподаткування, норми нагромадження тощо.

Соціальне середовище. Організація зацікавлена також в інформації, що стосується таких факторів, як: демографічні, соціальна захищеність населення, охорона праці і здоров'я трудящих, традиції, домінуючі життєві цінності й установки людей та ін. Одним із важливих аспектів є демографічний, оскільки ринки складаються з людей, і потенціал їх зростання залежить від динаміки демографічних показників. У світлі стратегічної поведінки фірми інтерес становить інформація про: динаміку народжуваності; структуру сім'ї; тривалість життя; статевіковий склад населення; освітній рівень; міграцію населення.

Технологічне середовище. Технологія є одночасно внутрішньою змінною і зовнішнім фактором великого значення. Швидкість зміни технології постійно збільшується. При цьому аналіз дозволяє вчасно побачити можливості науково-технічного прогресу (НТП) для виробництва нової продукції й удосконалювання тієї, що випускається, а також технології виготовлення продукції і застосування засобів маркетингу при збуті продукції. Основне призначення аналізу технологічного середовища – це забезпечення організації інформацією, що дозволить їй вчасно реагувати на новинки науки і техніки.

Алгоритм PEST-аналізу

Для кожної з чотирьох груп факторів обираються часткові фактори, які, на думку експерта, мають найбільший вплив на підприємство (або будуть мати в майбутньому). Кожен із факторів записується у відповідний рядок спеціальної таблиці.

Кожен із часткових факторів оцінюється з точки зору його впливу на підприємство (+ – <<позитивний>>; – –<<негативний>>).

Підраховуються всі позитивні й негативні оцінки, що встановлені по кожній групі факторів. Якщо позитивних оцінок більше – фактор макросередовища є позитивним для підприємства і необхідно розробляти заходи з використання його позитивного впливу. Якщо негативних оцінок більше – фактор макросередовища є несприятливим для підприємства і необхідно відшукувати шляхи зі зниження його негативного впливу.

Проведемо аналіз зовнішнього (макро-) середовища умовного підприємства, використовуючи методику PEST-аналізу. Для цього слід побудувати PEST-матрицю, де відобразити не менше 10 факторів з кожної складової та визначити напрям впливу кожного фактора на підприємство (+ – «позитивний»>>; – –<негативний>).

PEST-аналіз тенденцій зовнішнього середовища, що мають істотне значення для умовного підприємства

Політика	Оцінка	Економіка	Оцінка
Вибори президента	+	Інфляція	–
Зміни законодавства	–	Зниження податкового тиску	+
Посилення державного галузевого регулювання	+	Підвищення рівня попиту на певні види послуг	+
Політична стабільність	+	Корупція	–
Зміна політичного курсу країни	–	Високі процентні ставки по кредитах	–
Укладення міждержавних договорів у сфері надання послуг за кордоном	+	Підвищення мінімального рівня зарплати	+
Громадське невдоволення політикою уряду	–	Зростання ВВП	+
Недосконалість законодавчої бази	–	Збільшення державних замовлень	+
Вплив опозиції на прийняття рішень президентом	–	Посилення державного контролю за ціноутворенням	–
Соціум	Оцінка	Технологія	Оцінка
Скорочення чисельності населення в регіоні	–	Прискорення темпів науково-технічного прогресу	+
Нові удосконалені послуги на вищому рівні	–	Необхідність самофінансування	–
Відданість покупців вітчизняній продукції	+	Скорочення життєвого циклу технологій	–

Дані таблиці показують, що на підприємство більшою мірою негативний вплив спричиняють соціополітичні та технологічні фактори, оскільки серед найвпливовіших з них більшість отримала негативну оцінку. Це свідчить про значну політичну нестабільність у країні, а також низьку активність держави у сфері технологічної та техніко-інноваційної підтримки підприємств.

Отже, виникає необхідність удосконалення ефективного управління підприємством, що передбачає вирішення наступних завдань: сканування середовища, тобто пошук сформованої інформації, моніторинг середовища – відстеження поточної та нової інформації, прогнозування, тобто спроби створити інформацію про майбутній стан середовища.

Аналіз зовнішнього середовища підприємства і врахування факторів макро- і мікросередовища в стратегії розвитку – важливий чинник виживання та ефективне функціонування підприємства в сучасних умовах, що потребує детального відстеження процесів у середовищі, оцінки факторів і встановлення зв'язків між факторами, сильними і слабкими сторонами, а також можливостями і загрозами.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняття «зовнішнє середовище підприємства».
2. Назвіть підходи, які використовуються при вивченні зовнішнього середовища.
3. Найбільш поширені моделі зовнішнього середовища.
4. Поясніть сутність ієрархічної моделі, що використовуються для характеристики структури зовнішнього середовища підприємства.
5. Як взаємопов'язані між собою чинники зовнішнього та внутрішнього середовища?
6. Перелічіть складові макросередовища підприємства.
7. Охарактеризуйте вплив макросередовища на діяльність підприємства.
8. Назвіть складові мікросередовища підприємства.
9. Розкрийте особливості впливу мікросередовища на діяльність підприємства.
10. Охарактеризуйте особливості сканування та моніторингу при зборі інформації про зовнішнє середовище.

11. Які засоби та інструменти використовує підприємство для адаптації або впливу на зовнішнє середовище?

12. У чому полягає PEST-аналіз?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Які з перерахованих моделей відносять до моделей зовнішнього середовища господарювання підприємств:

- а) модель пізнавальних систем;
- б) екологічна модель;
- в) модель п'яти конкурентних сил;
- г) модель сфери дії організації;
- д) всі відповіді вірні.

2. До основних ланок макросередовища належать:

- а) економічне;
- б) соціальне;
- в) технологічне;
- г) політико-правове;
- д) всі відповіді вірні.

3. У чому полягає суть економічних факторів зовнішнього середовища підприємства:

- а) ступінь державного регулювання, система оподаткування, інвестиційні процеси, стабільність національної валюти;
- б) пов'язані з науково-технічним прогресом, технологічними тенденціями та подіями;
- в) інформують менеджерів підприємства про наміри органів державної влади відносно програм у сфері політики;

г) чисельність потенційних споживачів, наявна і потенційна робоча сила та її кваліфікаційні характеристики.

4. Яке з наведених середовищ підприємства формується під дією демографічних процесів і змін культурно-освітнього рівня населення:

- а) політико-правове;
- б) економічне;
- в) соціальне;
- г) природно-екологічне;
- д) технологічне.

5. До складових мікросередовища належать:

- а) постачальники;
- б) споживачі;
- в) посередники;
- г) конкуренти;
- д) державні установи
- е) всі відповіді вірні.

6. Суб'єкти ринку, які купують в підприємств продукцію для подальшого виробничого чи особистого споживання – це:

- а) постачальники;
- б) споживачі;
- в) конкуренти;
- г) фінансово-кредитні установи.

7. Які з перерахованих функцій належать до функцій ринку:

- а) регулююча;
- б) стимулююча;

- в) розподільча;
- г) інтеграційна;
- д) ціноутворювальна.
- е) всі відповіді вірні.

8. Функція ринку, яка полягає в тому, що ринок забезпечує постійні зв'язки між різними галузями виробництва, виробництвом і споживанням, встановлення пропорцій в економіці та забезпечує безперервність процесу відтворення, це функція -:

- а) регулююча;
- б) стимулююча;
- в) розподільча;
- г) інтеграційна;
- д) ціноутворювальна.

9. Функція ринку, яка полягає в тому, що ринок об'єднує економіку в єдиний організм, розвиваючи систему горизонтальних і вертикальних зв'язків між різними галузями виробництва, це функція:

- а) регулююча;
- б) стимулююча;
- в) розподільча;
- г) інтеграційна;
- д) ціноутворювальна.

10. Які основні типи ринків виділяють за суб'єктивним складом:

- а) ринок споживачів;
- б) ринок виробників;
- в) ринок посередників (проміжних продавців);
- г) ринок громадських установ;

д) всі відповіді вірні.

11. Сукупність організацій, які стають власниками товарів для перепродажу або здавання їх в оренду іншим споживачам із доходом для себе, представляють:

- а) ринок споживачів;
- б) ринок виробників;
- в) ринок посередників (проміжних продавців);
- г) ринок громадських установ.

12. Назвіть принципи поведінки суб'єктів господарювання на ринку:

- а) принцип соціального партнерства;
- б) принцип свободи підприємництва;
- в) принцип обґрунтованості;
- г) принцип ціноутворення.

13. Процес визначення стану та перспектив розвитку важливих елементів середовища підприємства з метою виявлення можливостей та загроз для його цілеспрямованої діяльності – це:

- а) зовнішнє середовище підприємства;
- б) макросередовище підприємства;
- в) мікросередовище підприємства;
- г) оцінювання середовища господарювання.

14. За змістом стадій і часових параметрів (меж) процесу оцінювання середовища господарювання підприємства виділяють види:

- а) ретроспективне;
- б) оперативне;
- в) прогнозне;
- г) цінове;

д) контрольне.

15. Визначте вид оцінювання середовища підприємства, яке віддзеркалює майбутню поведінку факторів середовища господарювання та відповідність потенціалу підприємства:

- а) ретроспективне;
- б) оперативне;
- в) прогнозне;
- г) цінове;
- д) контрольне.

16. Визначте оцінювання середовища підприємства, яке необхідне для розв'язання організацією комплексних завдань управління, процесу прийняття й реалізації управлінських рішень:

- а) ретроспективне;
- б) оперативне;
- в) прогнозне;
- г) цінове;
- д) контрольне.

ТЕМА 4. СТРУКТУРА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

- 4.1. Поняття структури підприємства, її види
- 4.2. Сутність та функції управління підприємством
- 4.3. Методи управління підприємством
- 4.4. Організаційні структури управління підприємством

4.1. Поняття структури підприємства, її види

Структура підприємства – це його внутрішній устрій, який характеризує склад підрозділів та систему взаємозв'язків, підпорядкованості і взаємодії між ними.

4.2. Сутність та функції управління підприємством

Управління підприємством - це діяльність, спрямована на координацію роботи структурних підрозділів підприємства і персоналу, забезпечення гармонійної взаємодії з елементами зовнішнього середовища для ефективного виконання роботи з метою досягнення мети підприємства.

Здійснення процесу управління підприємством як суб'єктом господарювання передбачає **побудову системи управління**, яка може бути реалізована у кілька етапів:

→ - розробка для конкретного підприємства моделі управління, завдання якої - поєднати інтереси власників підприємства і персоналу заради досягнення цілей підприємства;

→ - створення ефективної організаційної структури управління, котра враховує особливості типу виробництва і специфіку його діяльності та вибудовується з метою забезпечення координації дій між окремими підрозділами та забезпечення ефективної взаємодії з зовнішнім середовищем;

→ - впровадження механізму управління, тобто набору засобів і методів управління. Механізм управління передбачає визначення цілей, контроль за виконанням завдань, запровадження стандартів виконання роботи й оцінювання результативності, а також побудову системи мотивації персоналу.

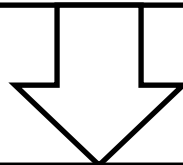
Планування – функція управління, що визначає перспективи розвитку економічної системи та її майбутній стан, обумовлені темпами розвитку, джерелами, обраними методами і формами виробництва для досягнення сформульованої мети у вигляді конкретних планових моделей (розрахунків) завдань і показників з установленням термінів виконання.

Організація – функція управління, метою якої є формування керівної і керованої систем, а також зв'язків і відносин між ними, що забезпечують кооперування людей і знарядь праці з максимальною ефективністю протікання їх спільної трудової діяльності. Особливість функції організації стосовно інших полягає у тому, що вона є єдиною функцією, яка забезпечує взаємозв'язок і підвищує ефективність всіх інших функцій управління.

Мотивація – функція управління, яка вказує на комплекс причин, які спонукають членів трудового колективу до спільних впорядкованих і узгоджених дій для досягнення поставленої перед суб'єктом господарювання мети.

Контроль – функція управління, яка завершує будь-яку діяльність і представляє собою перевірку, а також постійне спостереження з метою перевірки чи нагляду. Дана функція найщільніше переплетена з іншими елементами системи управління, за її допомогою можна визначити, наскільки ефективно працює підприємство.

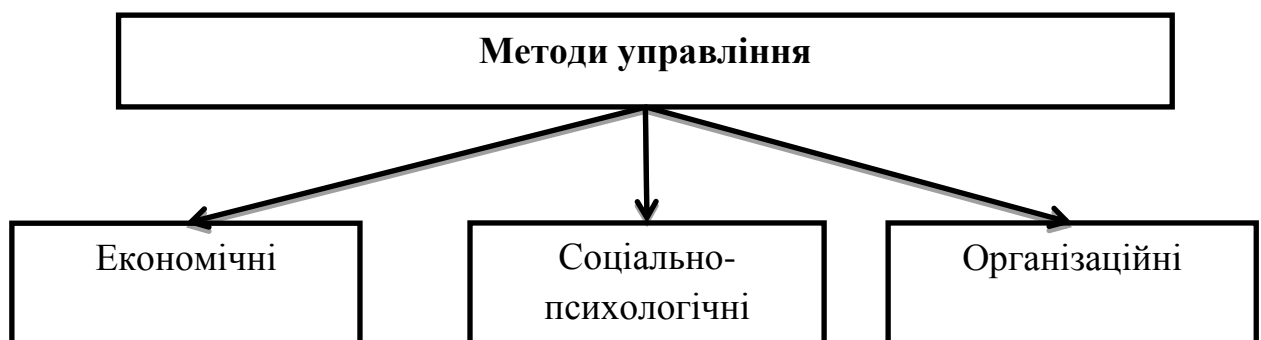
Об'єкт управління

організаційно відокремлена ланка, яка забезпечує одну із стадій або частину стадії виробничо-господарського процесу і є основою цілеспрямованого управлінського впливу.

4.3. Методи управління підприємством

Методи управління підприємством – це способи впливу на окремих працівників і трудові колективи в цілому, які необхідні для досягнення цілей фірми (підприємства, організації). Цим методи управління відрізняються від усіх інших технічних та технологічних методів, які використовуються в ході вирішення комплексних виробничо-господарських завдань.

Економічні методи управління - це такі методи, які реалізують матеріальні інтереси участі людини у виробничих процесах (будь-якій іншій діяльності) через використання товарно-грошових відносин. Ці методи мають два аспекти реалізації. Перший аспект характеризує процес управління, зорієнтований на використання створеного на загальнодержавному рівні економічного сегмента зовнішнього середовища. Другий аспект економічних методів управління пов'язаний з управлінським процесом, орієнтованим на використання різноманітних економічних важелів, таких як фінансування, кредитування, ціноутворення, штрафні санкції тощо.

Соціально-психологічні методи управління реалізують мотиви соціальної поведінки людини.

Традиційні форми матеріального заохочення поступово втрачають свій пріоритетний стимулюючий вплив. Усе більшого значення набувають такі чинники, як змістовність і творчий характер праці, можливості для прояву ініціативи, суспільне визнання, моральне заохочення тощо. Тому розуміння закономірностей соціальної психології та індивідуальної психіки працівника є необхідною умовою ефективного управління виробництвом чи будь-яким іншим видом діяльності. Практична реалізація соціально-психологічних методів управління здійснюється за допомогою різноманітних засобів соціального орієнтування та регулювання, групової динаміки, розв'язання конфліктних ситуацій, гуманізації праці тощо.

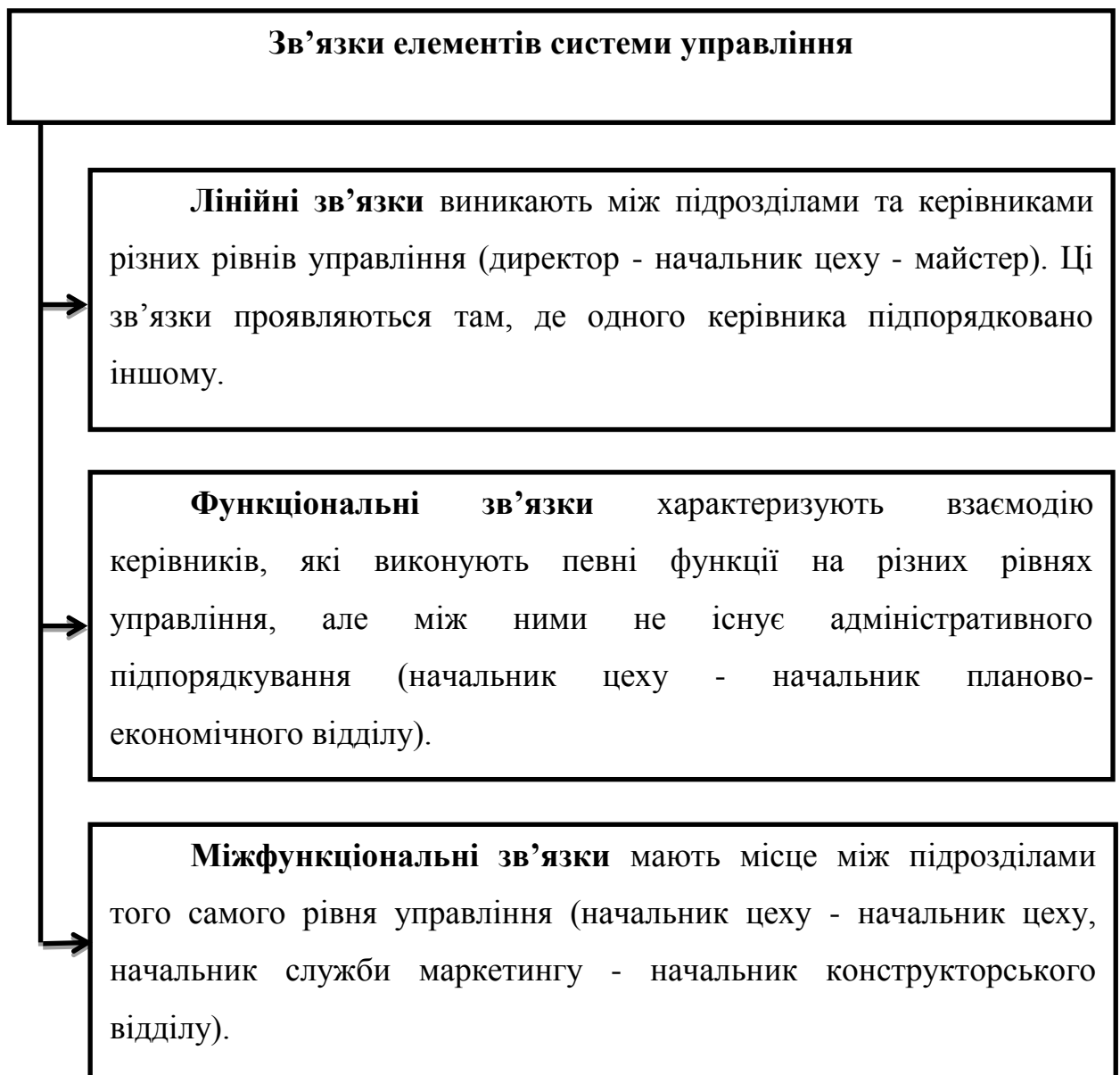
Організаційні методи управління представляють собою комплекс способів і прийомів впливу на працівників, що ґрунтуються на використанні організаційних відносин та адміністративній владі керівництва.

Усі організаційні методи управління поділяють на **регламентні й розпорядчі**. Зміст регламентних методів полягає у формуванні структури та ієрархії управління, делегуванні повноважень і відповідальності певним категоріям працівників фірми, визначенні орієнтирів діяльності підлеглих, наданні методично-інструктивної та іншої допомоги виконавцям. Розпорядчі методи управління охоплюють поточну (оперативну) організаційну роботу і базуються, як правило, на наказах керівників підприємств (організацій).

4.4. Організаційні структури управління підприємством

Організаційна структура будь-якого підприємства відображає упорядковане розташування його управлінських елементів та форму їх взаємозв'язку, перетворюючи діючу структуру на систему.

В організаційній структурі управління суб'єкта господарювання кожний її елемент (виробничий або управлінський підрозділ) має визначене місце й відповідні зв'язки з іншими елементами.

Етапи формування організаційної структури підприємства

Перший етап

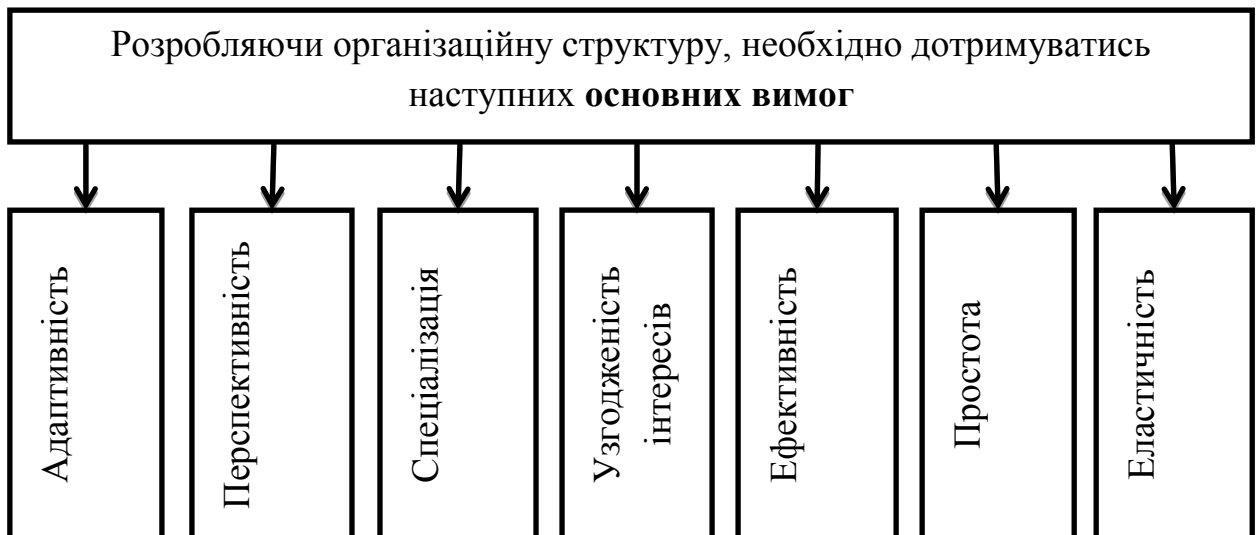
- визначення характеру виконуваних робіт;
- аналіз варіантів існуючої управлінської структури.

Другий етап

- організаційне проектування нової структури;
- визначення цілей кожного структурного підрозділу;
- визначення взаємозв'язків й підпорядкованості підрозділів та служб, схеми лінійних та організаційних зв'язків між ними; визначення порядку прийняття управлінських рішень.

Третій етап

- встановлення ієрархічних позицій менеджменту, побудова на цій основі логічних груп управлінського апарату;
- визначення посадових обов'язків і повноважень, їх виконання конкретними особами;
- групування елементів управління за видами виконуваних робіт

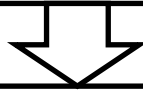

Лінійна організаційна структура

являє собою систему управління, в якій кожний підлеглий підпорядкований тільки одному керівнику і в кожному підрозділі виконується весь комплекс робіт, пов'язаних з його управлінням. Переваги лінійної оргструктури: чіткість і простота взаємодії (неможливість отримання підлеглим суперечливих розпоряджень та вказівок); відповідальність кожного за виконання свого завдання (надійний контроль та дисципліна); оперативність у прийнятті рішень; особиста відповідальність керівника за кінцеві результати діяльності свого підрозділу; економічність (за умови невеликих розмірів організації). Недоліки лінійної оргструктури: необхідність високої кваліфікації керівників; перевантаження інформацією, великий потік документації, значна кількість контактів з підлеглими, вищими та суміжними організаціями; зростання числа рівнів управління при збільшенні розмірів організації; відсутність спеціалістів з окремих функцій управління; обмеження ініціативи у робітників на нижчих рівнях.

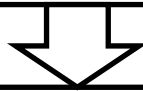

Лінійно-штабна організаційна структура

передбачає створення при лінійних керівниках штабів, до складу яких включають фахівців з різних видів діяльності, що спеціалізуються на виконанні певних управлінських функцій. Всі виконавці підпорядковуються безпосередньо лінійним керівникам, вони не мають права приймати управлінські рішення, тільки сприяють розробці необхідних положень в межах конкретної функції управління.

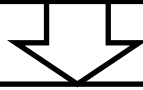
Функціональна організаційна структура

ґрунтується на принципі спеціалізації організаційних і управлінських структур за функціональною ознакою. Керівники спеціалізуються на окремих управлінських функціях, які виконуються відповідними спеціалістами. Функціональну структуру доцільно використовувати за великої кількості спеціалізованих робіт в організації.

Переваги функціональної організаційної структури: спеціалізація діяльності функціональних керівників; скорочення часу проходження інформації; розширення можливостей лінійних керівників в оперативному керівництві; відсутність дублювання лінійних і функціональних взаємозв'язків; розвантаження вищого керівництва. Недоліки функціональної організаційної структури: можливість отримання суперечливих вказівок; тривала процедура прийняття рішень; порушення принципу єдиноначальності; складність контролю; недостатня гнучкість.

Лінійно-функціональна організаційна структура

являє собою комбінацію лінійної та функціональної структур. В такій структурі лінійні ланки приймають рішення, а функціональні підрозділи допомагають їх реалізувати.

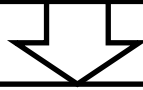
Переваги лінійно-функціональної структури: поєднує переваги лінійних та функціональних структур; оперативне прийняття рішень; персональна відповідальність кожного керівника за результати діяльності; забезпечує відносно швидке здійснення управлінських рішень завдяки своїй ієрархічності; професійне вирішення завдань спеціалістами функціональних служб. Недоліки лінійно-функціональної структури: складність регулювання відношень лінійних і функціональних керівників; в умовах реорганізації збільшується потік інформації, який спричиняє перевантаження керівників; дублювання управлінських функцій; розпорошення відповідальності; надходження недостовірної інформації від функціональних керівників до лінійних; опір здійсненню організаційних змін.

Дивізійна організаційна структура

створюється в тих випадках, коли відбувається розширення підприємства, ускладнюються технологічні процеси, відбувається диверсифікація виробництва відповідно до змін зовнішнього середовища. Тобто навколо певного виробництва формується організаційний підрозділ з автономією у здійсненні своєї повсякденної операційної діяльності.

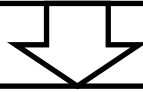
Матрична організаційна структура

є тимчасовою оргструктурою, яка створюється для вирішення конкретного завдання. В такій структурі крім звичайних функціональних підрозділів, які функціонують постійно, формуються так звані проектні групи як тимчасові колективи, які після завершення проекту розпускаються. Матричний тип структури використовується фірмами, продукція яких має відносно короткий життєвий цикл і часто змінюється, тобто фірмами, яким необхідно мати добру маневреність у питаннях виробництва та стратегії.

Переваги матричної структури: високий ступінь адаптації до змін у середовищі; можливість одночасного впровадження різних типів стратегічної ініціативи; значна активізація діяльності керівників і працівників управлінського персоналу; можливість прийняття керівником проекту швидких креативних рішень; забезпечення гнучкості та оперативності маневрування ресурсами при виконанні кількох програм в межах однієї фірми; гнучке та ефективне використання персоналу організації, спеціальних знань і компетентності співробітників; скорочення строків створення нової техніки та технології, зменшення вартості робіт, підвищення якості створених технічних систем. Недоліки матричної структури: обмежена сфера застосування; виникнення конфліктів на підставі “боротьби за владу” між функціональними керівниками і керівниками проектів; переваги кар’єрного зростання у співробітників проектного напрямку перед функціональними; високі вимоги до кваліфікації всіх членів проектних груп; необхідність постійного контролю керівника організації за співвідношенням поділу ресурсів; громіздкість та складність комунікаційного процесу.

Конгломератна структура

не є сталою та впорядкованою. При такій структурі організація набуває форми, яка найкраще вирішує конкретну ситуацію. Конгломерат зазвичай складається із штаб-квартири, що здійснює загальне керівництво, й багатьох оперативно самостійних філій, які юридично зареєстровані. Штаб-квартира розробляє загальнокорпоративну стратегію, веде спільну бухгалтерію, здійснює фінансове планування і контроль, надає допомогу філіям, але не втручається в їхнє оперативне управління й дозволяє мати ту організаційну структуру, яка є для них найефективнішою. Дана структура популярна серед підприємців в наукомістких галузях, де потрібно швидко переходити на нові види продукції та швидко припиняти виробництво застарілої.

Переваги конгломератної структури: високий рівень децентралізації влади; можливість швидкої диверсифікації з мінімальним порушенням існуючих у конгломераті зв'язків; наявність мінімальної залежності між фірмами, що входять до складу конгломерату. Недоліки конгломератної структури: проблематичність дотримання загального іміджу в умовах достатньої стратегічної свободи; автономія підрозділів може блокувати досягнення вигод стратегічного поєднання.

Підприємство самостійно визначає структуру управління, встановлює штати, а також обирає напрями вдосконалення системи управління. До основних напрямів вдосконалення управління підприємствами відносять: вдосконалення структури управління виробництвом; поліпшення управління виробничими ресурсами; вдосконалення управління науково-технічним

прогресом і якістю продукції; поліпшення системи планування як основної ланки управління підприємством.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття структури підприємства, її види.
2. Сутність процесу управління підприємством.
3. Функції управління підприємством.
4. Економічні методи управління підприємством.
5. соціально-психологічні методи управління підприємством.
6. Організаційні методи управління діяльністю підприємства.
7. Організаційна структура управління підприємством та етапи її формування.
8. Вимоги до розробки організаційної структури управління.
9. Переваги і недоліки лінійної організаційної структури управління.
10. Характеристика лінійно-штабної структури управління.
11. Переваги і недоліки функціональної структури управління.
12. Характеристика лінійно-функціональної структури управління.
13. Дивізіональна структура управління підприємством.
14. Характеристика матричної структури управління.
15. Конгломератна структура управління підприємством.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Діяльність, спрямована на координацію роботи структурних підрозділів підприємства і персоналу, забезпечення гармонійної взаємодії з елементами зовнішнього середовища для ефективного виконання роботи з метою досягнення мети підприємства – це:

- а) управління підприємством;
- б) прогнозування діяльності підприємства;
- в) планування діяльності підприємства;
- г) всі відповіді вірні.

2. Організаційно відокремлена ланка, яка забезпечує одну із стадій або частину стадії виробничо-господарського процесу і є основою цілеспрямованого управлінського впливу – це:

- а) об'єкт управління;
- б) об'єкт прогнозування діяльності підприємства;
- в) об'єкт прогнозування діяльності підприємства;
- г) суб'єкт управління.

3. Структура підприємства поділяється на:

- а) виробничу, загальну;
- б) цехову, безцехову, комбінатську;
- в) виробничу, загальну, комбінатську;
- г) вірної відповіді немає.

4. Виробнича структура підприємства поділяється на:

- а) предметну;
- б) технологічну;
- в) предметно-технологічну;
- г) економіко-технологічну.

5. До функцій управління не відносять:

- а) планування;
- б) організацію;
- в) мотивацію;

- г) контроль;
- д) вірної відповіді нема.

6. Недоліком якого типу структур управління є те, що керівник повинен виконувати, крім основних функцій, цілий ряд робіт: облік, робота з кадрами, контроль якості:

- а) лінійної;
- б) лінійно-штабної;
- в) дивізіональної;
- г) матричної.

7. В основі якого типу структури управління лежить поєднання різних організаційних структур управління:

- а) дивізіональної;
- б) матричної;
- в) множинної;
- г) вірної відповіді немає.

8. Яких методів управління не існує:

- а) економічних;
- б) адміністративно-правових;
- в) соціально-психологічних;
- г) статистичних.

9. Встановлення параметрів діяльності підприємства, їх вимірювання та порівняння із запланованими передбачає така функція управління як:

- а) планування;
- б) зіставлення потреб з можливостями їх задоволення;
- в) контроль за результатами діяльності;

г) всі відповіді вірні.

10. Функція організації спільної праці всіх суб'єктів виробничого процесу передбачає:

- а) розподіл завдань, повноважень і відповідальності між працівниками підприємства для досягнення загальної мети діяльності;
- б) відповідність мети виробництва засобам її досягнення;
- в) врахування різноманітності потреб, які змінюються;
- г) всі відповіді вірні.

11. В управлінні сучасною економікою керуються такими принципами:

- а) чіткий розподіл праці;
- б) повноваження і відповідальність;
- в) мотивація високопродуктивної праці;
- г) всі відповіді вірні.

12. Застосування відповідних матеріальних санкцій передбачають такі методи управління як:

- а) економічні;
- б) адміністративно-правові;
- в) соціально-психологічні;
- г) економіко-правові.

13. Внутрішній устрій підприємства, який характеризує склад підрозділів і систему зв'язків, підпорядкованість та взаємодію між ними – це:

- а) виробнича структура підприємства;
- б) загальна структура підприємства;
- в) структура підприємства;
- г) вірної відповіді немає.

14. На виробничу структуру підприємства не впливає:

- а) масштаб виробництва;
- б) складність конструкції виробу;
- в) характер технологічного процесу;
- г) наявність єдиного трудового колективу.

15. Який тип структури управління передбачає створення при лінійному керівництві спеціальних функціональних служб, які допомагають йому вирішувати певні виробничі завдання і формувати відповідні управлінські рішення:

- а) лінійно-штабна;
- б) лінійна;
- в) функціональна;
- г) множинна.

16. Яка функція управління спонукає членів трудового колективу до спільних погоджених дій з метою забезпечення досягнення поставленої мети:

- а) організація спільної праці;
- б) мотивація до спільних погоджених дій;
- в) планування;
- г) вивчення потреб споживачів.

17. Не існує такого виду виробничої структури як:

- а) цехова;
- б) безцехова;
- в) комбінатська;
- г) бригадна.

18. Якщо основою побудови виробничої структури підприємства є виробнича ділянка, то вона має назву:

- а) цехова;
- б) безцехова;
- в) комбінатська;
- г) бригадна.

19. Недоліком якого типу структур управління є суперечливість і незгодженість рішень, зниження оперативності:

- а) дивізійної;
- б) матричної;
- в) множинної;
- г) функціональної.

20. Перевагами якої структури управління є високий ступінь адаптації до змін у середовищі; можливість одночасного впровадження різних типів стратегічної ініціативи; значна активізація діяльності керівників і працівників управлінського персоналу:

- а) матричної;
- б) дивізійної;
- в) лінійної;
- г) лінійно-функціональної;
- д) конгломератної.

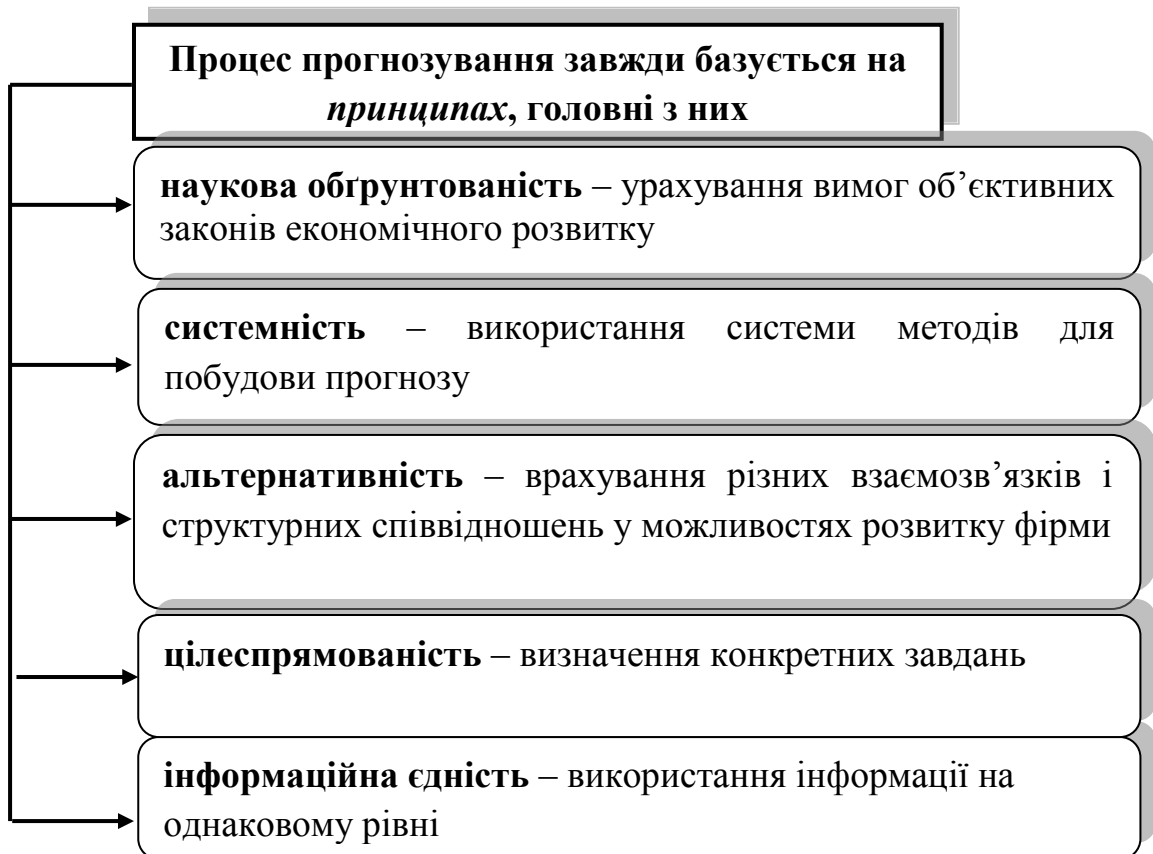
ТЕМА 5. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

- 5.1. Прогнозування розвитку підприємства
- 5.2. Зміст та основні принципи планування діяльності підприємства
- 5.3. Стратегічне планування діяльності підприємства
- 5.4. Тактичне та оперативне планування

5.1. Прогнозування розвитку підприємства

Прогноз (від гр. prognosis – передбачення) – це науково обгрунтована гіпотеза про ймовірний стан економічної системи та відповідних показників, що характеризують цей стан у майбутньому. *Прогноз* – це спроба визначити стан якогось явища чи процесу в майбутньому. Процес складання прогнозу називається прогнозуванням.

Прогнозування розвитку підприємства – це процес передбачення майбутнього стану підприємства, його внутрішнього та зовнішнього середовища, а також можливих термінів і способів досягнення очікуваних кількісних та якісних результатів. Прогнозування є складовою частиною планування, є ширшим поняттям, оскільки крім показників діяльності підприємства його організації, включає данні про зовнішнє середовище.

Важливість прогнозування в умовах ринку пояснюється тим, що, по-перше, ринкове господарство відрізняється коливанням ринкової кон'юнктури і необхідно ці коливання передбачати і згладжувати, по-друге, в цих умовах при розробці стратегічних програм присутній високий ступінь невизначеності і можна прогнозувати лише окремі показники.

Суть прогнозування полягає в науковому передбаченні стану об'єкта прогнозування, в основі якого лежить або аналіз тенденцій його розвитку і їх екстраполяція (проекція) на майбутній період, або використання нормативних розрахунків.

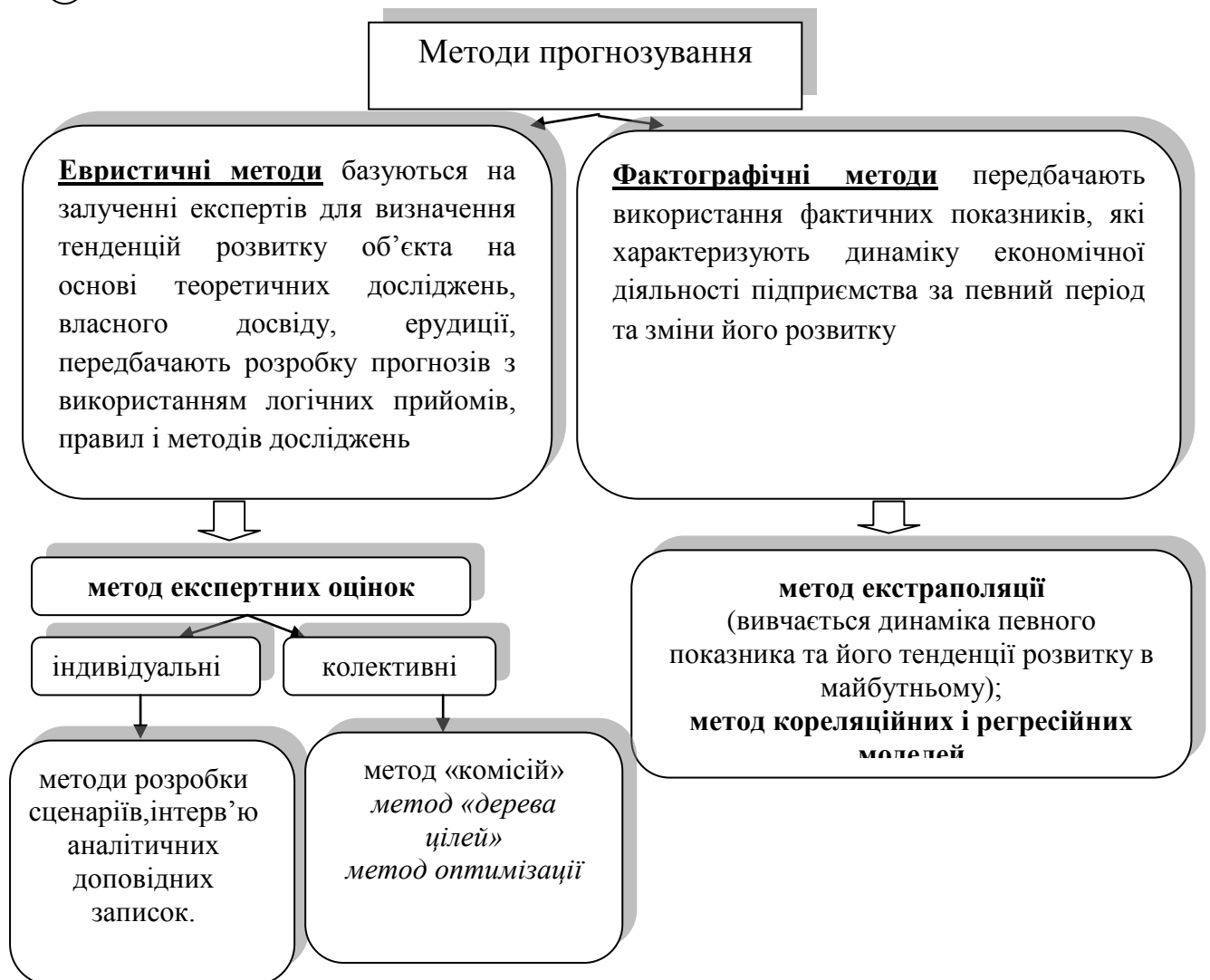

Залежно від різних критеріїв та ознак, об'єктів прогнозування, цілей і завдань здійснюється *класифікація прогнозів*.

Класифікація прогнозів	
Ознака	Види
<i>За масштабом прогнозування</i>	а) макроекономічні, міжгалузеві, міжрегіональні; б) галузеві і регіональні; г) окремих господарюючих суб'єктів.
<i>За часом передбачення</i>	а) коротко-; б) середньо-; в) довгострокові
	а) розвитку економічних, політичних, соціальних відносин;

<i>За характером об'єкта</i>	б) передумов і наслідків НТП; в) динаміки розвитку економіки; г) відтворення населення і підготовки кадрів; д) доходів та цін.
<i>За функцією прогнозу</i>	а) пошукові; б) нормативні

Метод прогнозування – це комплекс способів і засобів отримання інформації про розвиток підприємства та його функціонування у майбутньому

5.2. Зміст та основні принципи планування діяльності Підприємства

У системі управління підприємством особливе місце належить плануванню, як його основній функції. Планування стосується цілей (того, що потрібно зробити), а також засобів (того, як це зробити). Мета планування – це кінцевий стан, якого підприємство прагне досягти в певний момент у майбутньому.

Планування – це процес визначення цілей, які підприємство передбачає досягти за певний період та способів їхнього досягнення.

Строк планування охоплює постановку організаційних цілей, розробку загальної стратегії досягнення таких цілей і розвиток загальної ієрархії планів інтегрування та координації діяльності.

В умовах ринку підприємства самостійно здійснюють весь комплекс планової роботи.

На відміну від директивного планування в умовах ринкової економіки плани підприємств мають об'єктивно обумовлений характер, зорієнтовані на задоволення потреб споживачів в тих чи інших видах продукції.

Підприємства можуть самостійно визначати шляхи розвитку виробництва, використовувати системи мотивації праці, встановлювати виробничу програму.

Принципи планування

цільова спрямованість – наявність чітко визначених місії та цілей діяльності

системність – охоплення всіх сфер діяльності підприємства, усіх тенденцій, змін і зворотних зв'язків у ньому

безперервність – постійне підтримування планової перспективи, своєчасне коригування планів виходячи із одержаних сигналів, щодо зовнішніх і внутрішніх (усередині самого підприємства) змін умов господарювання

оптимальність використання ресурсів – максимально повна реалізація наявних резервів

збалансованість – відповідність між потребами в ресурсах і їх наявністю

адекватність – система планування має відповідати особливостям виробничо-комерційної діяльності підприємства

Методи процесу планування

Ресурсний метод планування ґрунтується на урахуванні наявних у підприємстві виробничих ресурсів та ринкових умов господарювання. Цей метод може застосовуватись за слабкої конкуренції або в умовах дефіциту продукції на ринку, коли підприємства виступають лише потенційними конкурентами.

Цільовий метод планування використовується в умовах посилення конкуренції, коли потреби ринку та попит на продукцію стають вихідною позицією для розробки плану підприємства. Враховуючи потреби ринку підприємство визначає цілі своєї діяльності і для їх досягнення розробляються відповідні плани.

У процесі планування діяльності підприємства обчислюється багато планових показників, які характеризують забезпеченість матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами та ефективність їх використання, виробництво і реалізацію продукції та її собівартість, фінансові результати роботи, фінансовий стан підприємства та його інвестиційну діяльність.

Також у процесі планування використовують відповідні методи розрахунку планових показників.

Методи розрахунку планових показників

Дослідно-статистичний	передбачає використання статистичних даних за попередній період та обчислення середніх величин. Планові показники визначаються на основі досягнутого рівня і динаміки фактичних показників, яка склалася у попередні роки. Цей метод є зручним для розрахунку планових показників, проте він не враховує впливу наслідків нових тенденцій у розвитку зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства
Факторний	враховується вплив відповідних факторів на величину планових показників, що забезпечує порівняно високу обґрунтованість і реальність планових рішень. За впливом факторів розраховують планові показники ефективності виробництва, зокрема можливі темпи підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції.
Нормативний	забезпечує високу точність планових показників, що обумовлює реальне досягнення поставлених цілей. При цьому, планові показники розраховуються на основі прогресивних норм використання виробничих ресурсів з урахуванням можливих змін у результаті впровадження інновацій у плановому періоді. Широке застосування даного методу планування зумовлює створення на підприємстві відповідної нормативної бази та постійне її вдосконалення з урахуванням впровадження прогресивних організаційно-технічних заходів.

Види планів на підприємстві

За широтою охоплення об'єкта планування

- *стратегічні* – плани, що стосуються підприємства загалом і визначають його загальні цілі, а також ті, що спрямовані на позиціонування підприємства з погляду зовнішнього середовища;
- *тактичні* – плани, які визначають деталі способу досягнення загальних цілей, охоплюють коротший період;
- *оперативні* – плани, що містять деталізовані способи досягнення цілей підприємства та його підрозділів на короткі проміжки часу (місяць, декаду, добу, зміну).

За часовим періодом

- *короткострокові* (період планування менше року);
- *довгострокові* (строк планування, більший за рік) плани.
- *регулярні* – плани, які забезпечують головні напрямки неодноразових дій підприємства.

За частотою використання розробляють

- *одноразові плани* – призначаються для задоволення потреб специфічної або унікальної ситуації;
- *регулярні* – плани, які забезпечують головні напрямки неодноразових дій підприємства.

За специфікою планування

- *специфічні плани* – які передбачають чітко окреслені цілі, наприклад, з метою збільшення обсягів виробництва на 3% маємо запровадити специфічні процедури, визначити витрати і спланувати діяльність);
- *директивні* – за високого ступеня невизначеності та необхідності підтримання гнучкості управління з метою реагування на неочікувані зміни ці плани визначають загальні напрямки діяльності підприємства.

План – це кількісний вираз цілей та розробка шляхів їхнього досягнення. План як це результат планування є мотивованою моделлю дій, створеною на основі кон'юнктурного прогнозу економічного середовища і поставленої мети.

План підприємства (фірми, компанії) – це розроблена система заходів, що передбачає цілі, зміст, збалансовану взаємодію ресурсів та їхній обсяг, методи і строки виконання робіт для виробництва і реалізації продукції або надання послуг. План дає змогу підприємству оцінити реальність досягнення поставлених цілей, визначити, що допомагає, а що заважає їх досягти.

Етапи процесу планування

I. Визначення цілей планування (вони є вирішальними факторами при виборі форми і методів планування)

II. Аналіз проблеми (визначається вихідна ситуація на момент складання плану і формується кінцева ситуація)

III. Пошук альтернатив (на цьому етапі серед можливих шляхів вирішення проблемної ситуації обирається найкращий та розробляються необхідні дії)

IV. Прогнозування (формується уявлення про розвиток ситуації, яка планується)

V. Оцінка (проводяться оптимальні розрахунки для вибору найкращої альтернативи)

VI. Прийняття планового рішення (оформляється єдине планове рішення)

Підприємство розглядають як багатоцільову і відкриту систему. Це є наслідком різноманітності конкретних функцій управління. Тому будь-яке підприємство має ієрархічну систему цілей. Цілі багато в чому зумовлюють характер і особливості діяльності підприємства нині і в майбутньому. Система цілей характеризується якісними та кількісними показниками, які визначають відповідні види діяльності підприємства.

5.3. Стратегічне планування діяльності підприємства

Стратегічне планування є однією з основних функцій управління і представляє процес визначення цілей створення організації, а також шляхів їхнього досягнення

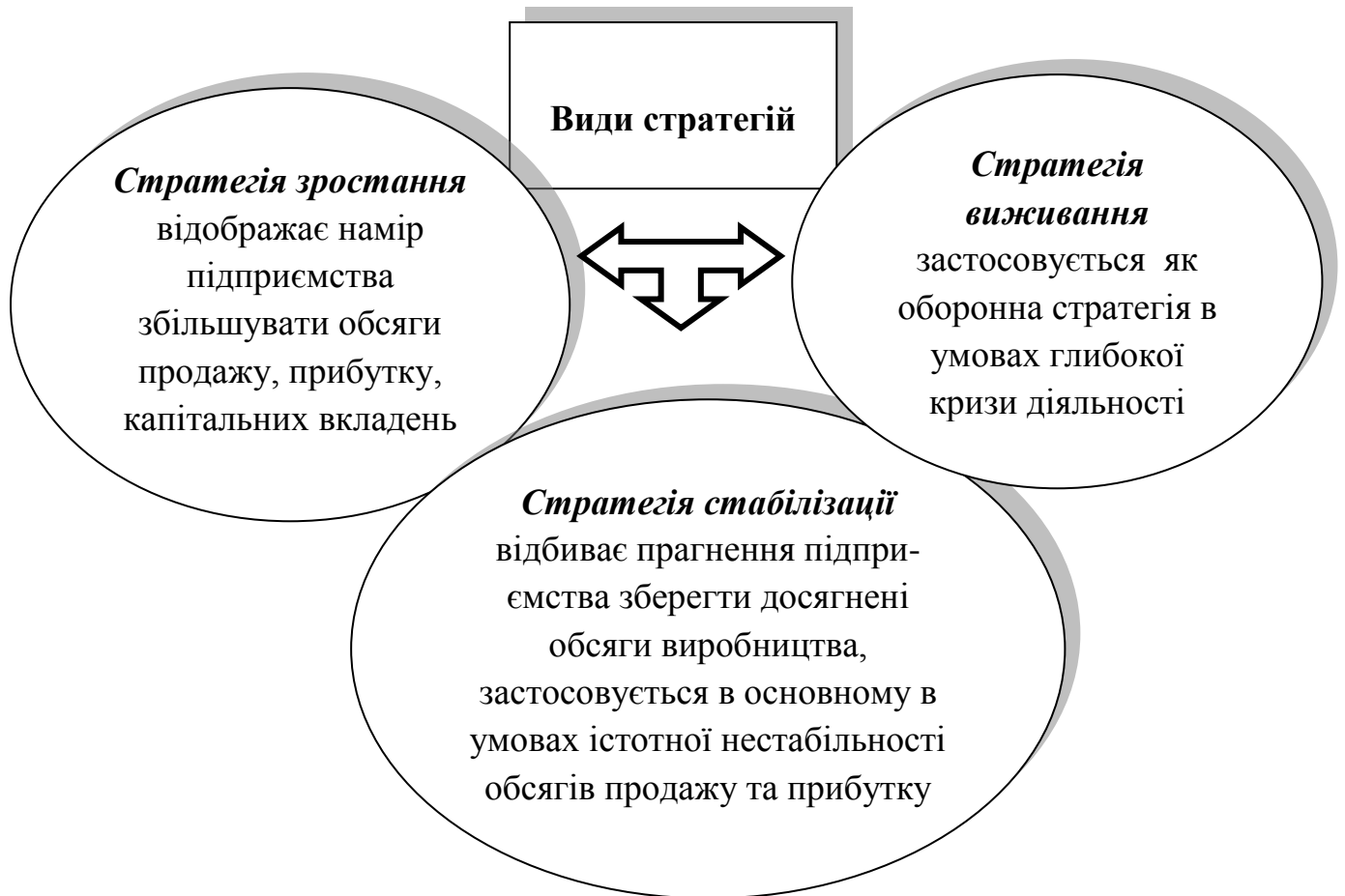
Стратегічне планування формує основу для всіх управлінських рішень. Функції організації, мотивації і контролю менеджменту орієнтовані на розробку і реалізацію стратегічних планів. Не використовуючи переваг стратегічного планування, фірма й окремі її співробітники не зможуть реально оцінити цілі і напрями довгострокового розвитку підприємства.

Процес *стратегічного планування* забезпечує основу для управління колективом підприємства.

Стратегічне планування – це процес систематизованого визначення довгострокових цілей і напрямів діяльності підприємства.

Стратегічне планування зумовлює необхідність обґрунтування стратегії розвитку підприємства.

Стратегія – це генеральна комплексна програма дій, що визначає пріоритетні для підприємства проблеми, його головні цілі та розподіл ресурсів для їхнього досягнення.

У межах обраної базової стратегії можливі кілька напрямів діяльності, що заведено називати стратегічними альтернативами. На етапі розроблення стратегії планування здійснюється вибір стратегічних альтернатив.

Стратегічні альтернативи можуть поділятися і включати функціональні стратегії, що визначають конкретні стратегічні цілі для всіх функціональних підрозділів підприємства: для виробничого відділу, відділу збуту, матеріально-технічного постачання, інвестиційного та ін.

У рамках відповідної базової стратегії підприємство формує альтернативні стратегії, які мають реалізувати стратегічні цілі.

У сучасних умовах господарювання найширше використовуються наступні альтернативні стратегії розвитку підприємства.

Альтернативні стратегії

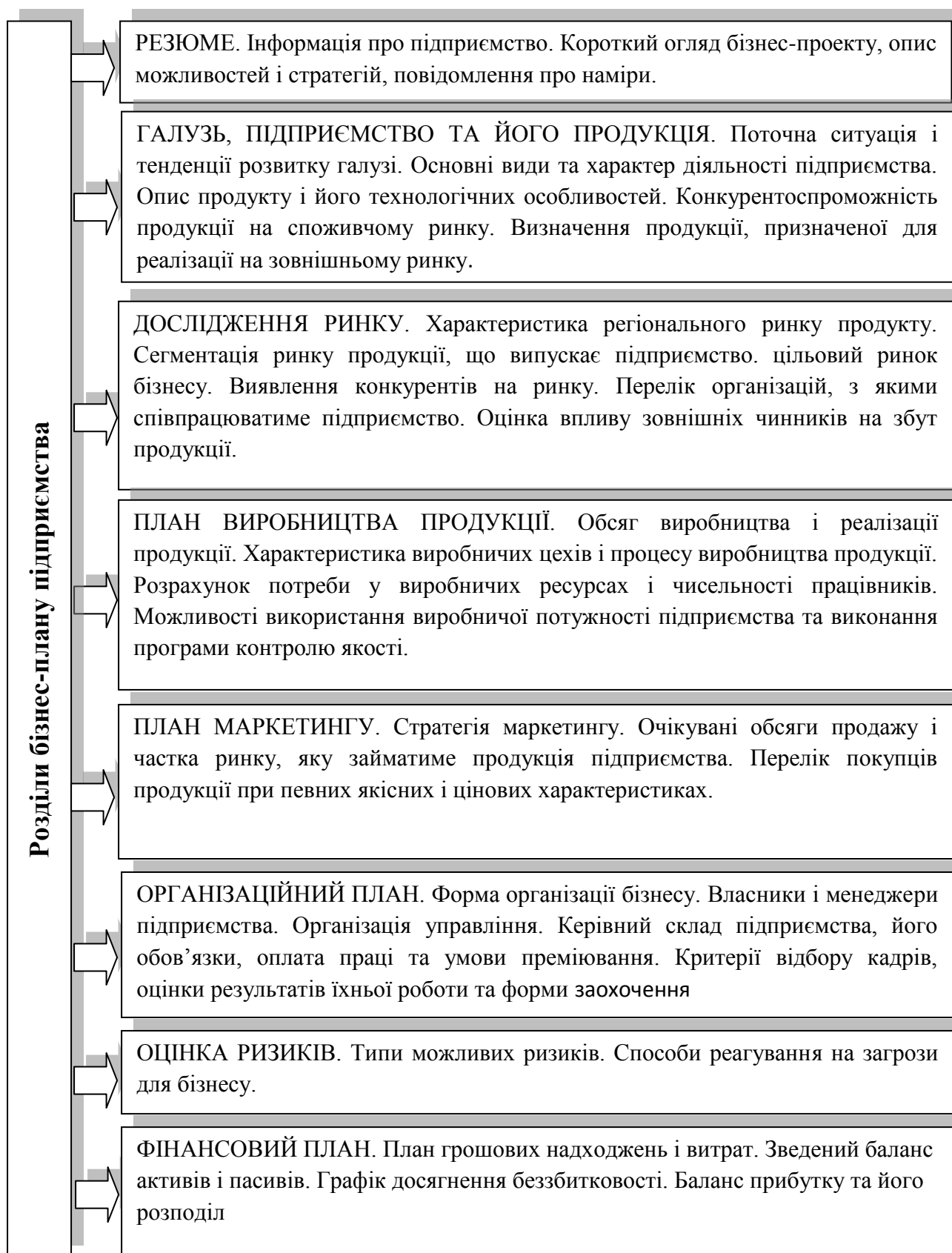
Стратегія	Характеристика
<i>стратегія мінімізації витрат</i>	дії підприємства, спрямовані на зменшення витрат виробництва товарної продукції
<i>стратегія диференціації</i>	дії підприємства щодо виробництва широкої номенклатури товарів одного функціонального призначення, які дають йому можливість обслуговувати значну кількість споживачів з різними потребами
<i>стратегія диверсифікації</i>	діяльність підприємства, спрямована на проникнення в інші сфери (галузі) або включення до портфеля ділової активності підприємства нових сфер бізнесу. Диверсифікація виробництва передбачає одночасний розвиток багатьох технологічно незв'язаних між собою видів виробництва у підприємстві
<i>стратегія сегментації діяльності</i>	зосередження зусиль підприємства на вузькому сегменті ринку, що характеризується особливими потребами
<i>стратегія інновацій</i>	зосередження зусиль підприємства на пошуку принципово нових ефективних технологій, впровадженні прогресивних методів організації виробництва та способів стимулювання персоналу. Підприємства, які обрали таку стратегію, прагнуть сформуванню конкретну перевагу за рахунок здійснення радикальних інновацій у різних сферах і отримати додатковий прибуток

Бізнес-план підприємства – це комплексний плановий документ, який містить систему заходів і дій, узгоджених з метою та ресурсами і спрямованих на одержання максимального прибутку внаслідок реалізації підприємницького проекту.

Бізнес-план як програма діяльності підприємства на перспективу виконує зовнішню і внутрішню функцію.

Основна зовнішня мета полягає в тому, щоб переконати заінтересованих партнерів в ефективності реалізації підприємницького проекту.

Внутрішня функція бізнес-плану – створити ефективну систему управління підприємницькою діяльністю для досягнення поставлених цілей.

5.4. Тактичне та оперативне планування

Тактичні плани відрізняються від стратегічних метою розробки, змістом, часом, охопленням сфер впливу. Тактичні плани деталізують стратегічні, однак сфера їхньої спрямованості вузла.

Тактичні плани регулюють діяльність підприємства за закупками сировини, виробництвом продукції, збутом, у фінансових питаннях, як правило, на рік. Такий період часу дозволяє швидко впроваджувати досягнення НТП у виробництво, швидко бачити очікуваний результат, приймати рішення щодо виявлення відхилень.

Організаційне керівництво розробкою тактичного плану на підприємстві здійснює директор, а методичне – начальник планово-економічного відділу або головний економіст.

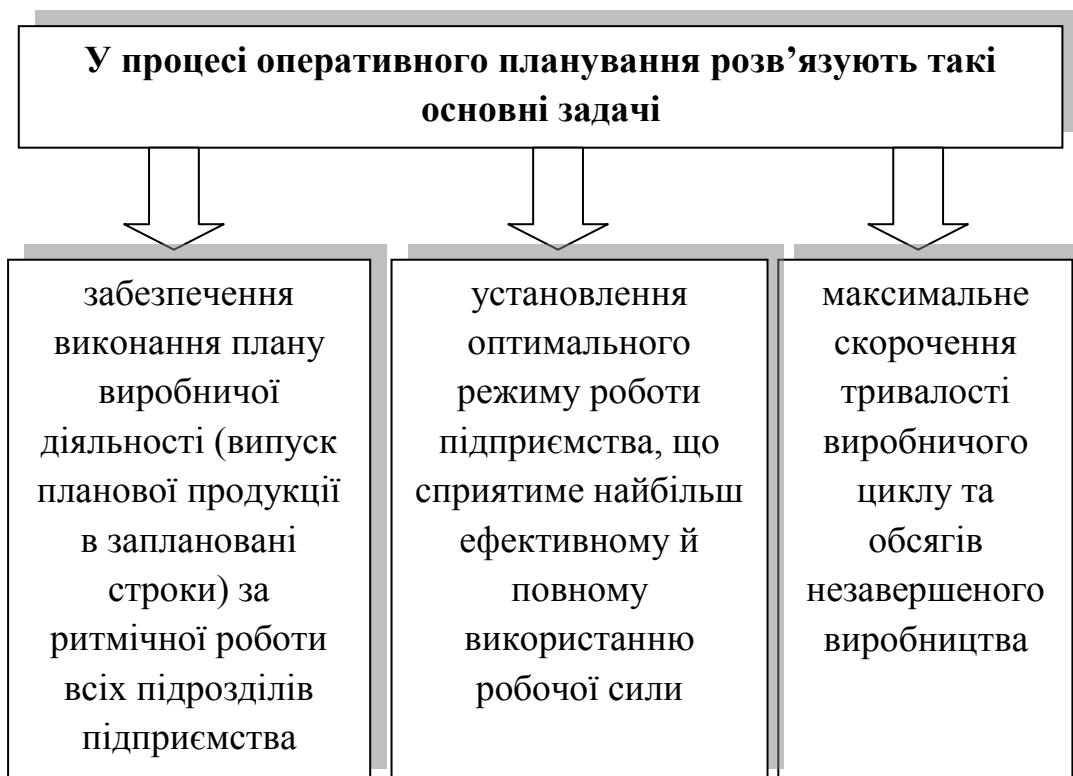
В процесі розробки тактичного плану підприємство самостійно визначає склад і змістове наповнення його розділів та систему економічних показників.

Розділи тактичних планів

Назва	Характеристика
1. Маркетингова діяльність	Плани маркетингу для основних видів продукції і загальний план для продукції підприємства
2. План виробництва і реалізації продукції	Обґрунтування виробничої програми підприємства. Виробництво і реалізація продукції в натуральному і вартісному виразі
3. Матеріально-технічне забезпечення	Потреба в матеріальних ресурсах для виконання виробничої програми і джерела її задоволення
4. Персонал і оплата праці	Встановлюється загальна чисельність і структура персоналу, фонд заробітної плати. Розраховуються показники продуктивності праці

5. Витрати, прибуток, рентабельність виробництва	Визначається планова собівартість одиниці продукції і всього її обсягу. З урахуванням планових цін розраховується прибуток і рентабельність виробництва окремих видів продукції
6. Фінансовий план підприємства	Складається баланс доходів і витрат, визначається фінансовий результат. Встановлюються взаємовідносини з бюджетом і кредитними установами
7. Інноваційна діяльність	Планується впровадження нововведень, що передбачають застосування прогресивної технології, удосконалення організації виробництва, праці та управління
8. Капітальні вкладення та капітальне будівництво	Плануються інвестиції, що передбачають введення в дію виробничих об'єктів основного капіталу невиробничої сфери
9. Соціальний розвиток колективу	Плануються заходи щодо покращання умов і охорони праці, поліпшення здоров'я та побуту працівників підприємства
10. План з охорони і раціонального використання природних ресурсів.	Опрацьовуються заходи щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів

Оперативне планування є, з одного боку, завершальною ланкою в системі планової діяльності, а з іншого – засобом виконання довго-, середньо- та короткострокових планів, основним важелем поточного управління виробництвом.

За типами цілей усі види планування, які поширені на підприємствах, мають наступні відмінності:

- *оперативне планування* здійснюється в основних підрозділах підприємства самостійно;
- *тактичне планування* охоплює взаємозв'язки, що склалися всередині підсистем, а також між підрозділами і підприємством у цілому;
- *стратегічне планування* враховує існуючі взаємозв'язки не тільки в межах підприємства, а й різні відносини між підприємством як цілою системою та її зовнішніми діловими партнерами і всім оточенням, з яким воно безпосередньо взаємодіє і на яке чинить певний вплив.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Обґрунтуйте значення планування та прогнозування діяльності підприємства в умовах ринкової економіки.
2. Визначте сутність та функції планування.
3. Розкрийте суть та назвіть основні принципи планування.
4. Перерахуйте методи планування за відповідними класифікаційними ознаками.
5. В якій послідовності здійснюється процес планування на підприємстві?
6. У чому суть і які етапи стратегічного планування розвитку підприємства?
7. Визначте суть стратегії диференціації.
8. Назвіть базові стратегії планування діяльності підприємства.
9. Які альтернативні субстратегії вибирає і формує підприємство для реалізації стратегічних цілей?

10. Обґрунтуйте взаємозв'язок тактичного та стратегічного планування на підприємстві.
11. Охарактеризуйте основні етапи розробки бізнес-планів.
12. Розкрийте суть бізнес-плану та подайте його типову структуру.
13. Яке значення має бізнес-план для розвитку підприємства?
14. Охарактеризуйте необхідність та сутність тактичного планування підприємства.
15. У чому сутність та необхідність оперативного планування на підприємстві?
16. Чому оперативне планування поділяють на календарне планування та диспетчерське регулювання?
17. Охарактеризуйте принципи та методи прогнозування.
18. Які відмінності характерні для планування за типами цілей?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Процес встановлення цілей підприємства і вибору найефективніших способів їх досягнення – це:

- а) прогнозування;
- б) планування;
- в) аналіз.

2. Процес передбачення майбутнього стану підприємства, його внутрішнього та зовнішнього середовища, а також можливих термінів і способів досягнення очікуваних кількісних та якісних результатів – це:

- а) прогнозування;
- б) планування;
- в) моделювання.

3. На яких з нижче перерахованих принципах базується процес прогнозування:

- а) системність і цілеспрямованість;
- б) альтернативність та інформаційна єдність;
- в) наукова обґрунтованість;
- г) всі відповіді вірні.

4. Які з нижче наведених методів прогнозування передбачають розробку прогнозів з використанням логічних прийомів, правил і методів досліджень:

- а) евристичні;
- б) фактографічні;
- в) статистичні;
- в) економіко-математичні.

5. Які з нижче наведених методів прогнозування передбачають використання фактичних матеріалів, які дають характеристику змін розвитку підприємства:

- а) нормативні;
- б) фактографічні;
- в) евристичні;
- в) графоаналітичні.

6. Які з нижче перерахованих методів належать до фактографічних:

- а) експертних оцінок;
- б) «мозкових атак»;
- в) «дерева цілей»;
- в) екстраполяції, кореляційних і регресійних моделей.

7. Визначте евристичні методи планування:

- а) експертних оцінок, «дерева цілей», оптимізації;
- б) екстраполяції, оптимізації, регресійних моделей;
- в) «дерева цілей», експертних оцінок, кореляційних моделей;
- г) екстраполяції, кореляційних і регресійних моделей.

8. Виберіть основні принципи планування на підприємстві:

- а) системність і безперервність;
- б) збалансованість і гнучкість;
- в) оптимальність використання ресурсів;
- г) правильне обґрунтування і вибір мети та кінцевих результатів роботи підприємства;
- д) всі відповіді вірні.

9. Який з нижче наведених методів планування використовується при монопольному становищі підприємства на ринку або слабкій конкуренції:

- а) факторний;
- б) балансовий;
- в) статистичний;
- г) ресурсний.

11. Який з нижче наведених принципів планування передбачає, що планування діяльності підприємства повинно мати системний характер і охоплювати всі внутрішньогосподарські підрозділи:

- а) системність;
- б) збалансованість;
- в) єдність;

г) гнучкість.

12. План, який виражає стратегію і концепцію розвитку підприємства, обтрунтовує мету і основні напрямки його діяльності – це:

- а) довгостроковий;
- б) середньостроковий;
- в) короткостроковий.

13. Розвиток підприємства за рахунок збільшення виробництва і реалізації продукції, виходу на нові ринки збуту, зростання маси прибутку та інвестицій – це стратегія:

- а) зростання;
- б) стабілізації;
- в) виживання;
- г) мінімізації витрат.

14. Стратегія мінімізації витрат – це:

- а) дії підприємства щодо виробництва широкої номенклатури товарів одного функціонального призначення, які дають йому можливість обслуговувати значну кількість споживачів з різними потребами;
- б) діяльність підприємства, спрямована на проникнення в інші сфери (галузі) або включення до портфеля ділової активності підприємства нових сфер бізнесу;
- в) дії підприємства, спрямовані на зниження витрат виробництва товарної продукції;
- г) зосередження зусиль підприємства на вузькому сегменті ринку, що характеризується особливими потребами.

15. Стратегія диверсифікації – це:

- а) дії підприємства, спрямовані на зниження витрат виробництва товарної продукції;
- б) зосередження зусиль підприємства на вузькому сегменті ринку, що характеризується особливими потребами;
- в) дії підприємства щодо виробництва широкої номенклатури товарів одного функціонального призначення, які дають йому можливість обслуговувати значну кількість споживачів з різними потребами;
- г) діяльність підприємства, спрямована на проникнення в інші сфери (галузі) або включення до портфеля ділової активності підприємства нових сфер бізнесу.

16. Типова структура бізнес-плану підприємства, як правило, включає такі розділи:

- а) дослідження ринку;
- б) резюме;
- в) план виробництва продукції;
- г) оцінка ризиків;
- д) всі відповіді вірні.

17. Стратегія інновацій – це:

- а) діяльність підприємства, спрямована на проникнення в інші сфери (галузі) або включення до портфеля ділової активності підприємства нових сфер бізнесу;
- б) зосередження зусиль підприємства на вузькому сегменті ринку, що характеризується особливими потребами;
- в) дії підприємства, спрямовані на зниження витрат виробництва товарної продукції;

г) зосередження зусиль підприємства на пошуку принципово нових ефективних технологій, впровадженні високоврожайних сортів і гібридів сільсько-сподарських культур та високопродуктивних порід тварин і ліній птиці, прогресивних методів організації виробництва та способів стимулювання персоналу.

18. Яка наведена нижче із стратегій характеризує діяльність підприємства в умовах відчутної нестабільності обсягів продажу та прибутку:

- а) стабілізації;
- б) мінімізації витрат;
- в) виживання;
- г) диференціації.

МОДУЛЬ 2. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ТЕМА 6. МОТИВАЦІЯ, ПРОДУКТИВНІСТЬ ТА ОПЛАТА ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

- 6.1. Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства
- 6.2. Продуктивність праці: поняття і види
- 6.3. Поняття, види і методи мотивації праці
- 6.4. Оплата праці персоналу підприємства

6.1. Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства

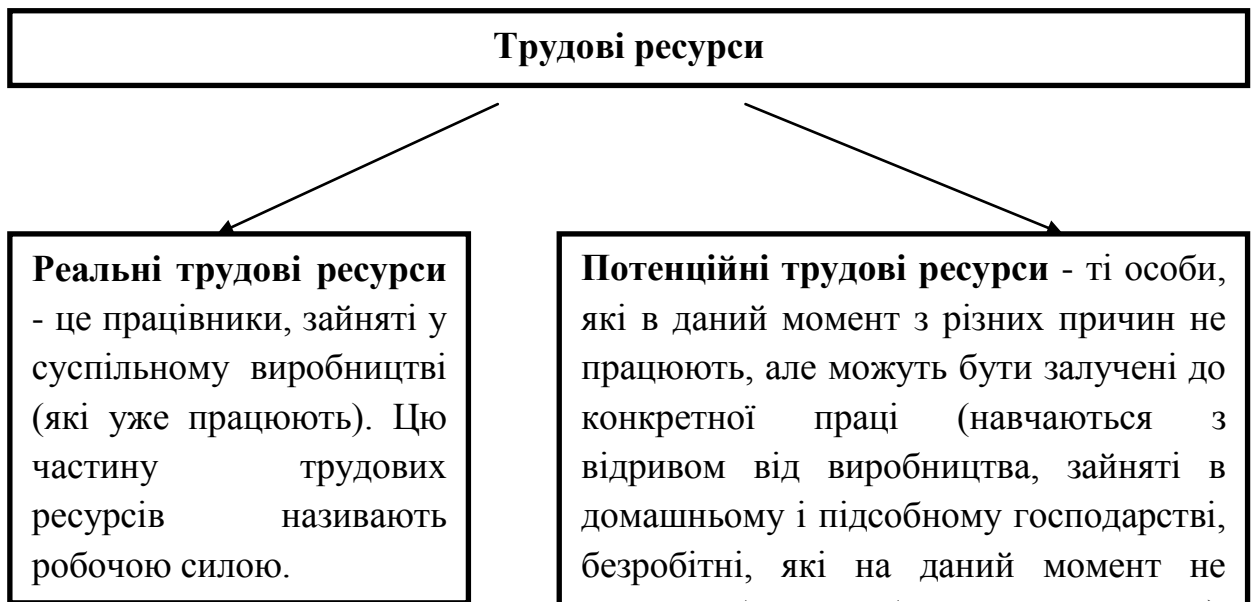
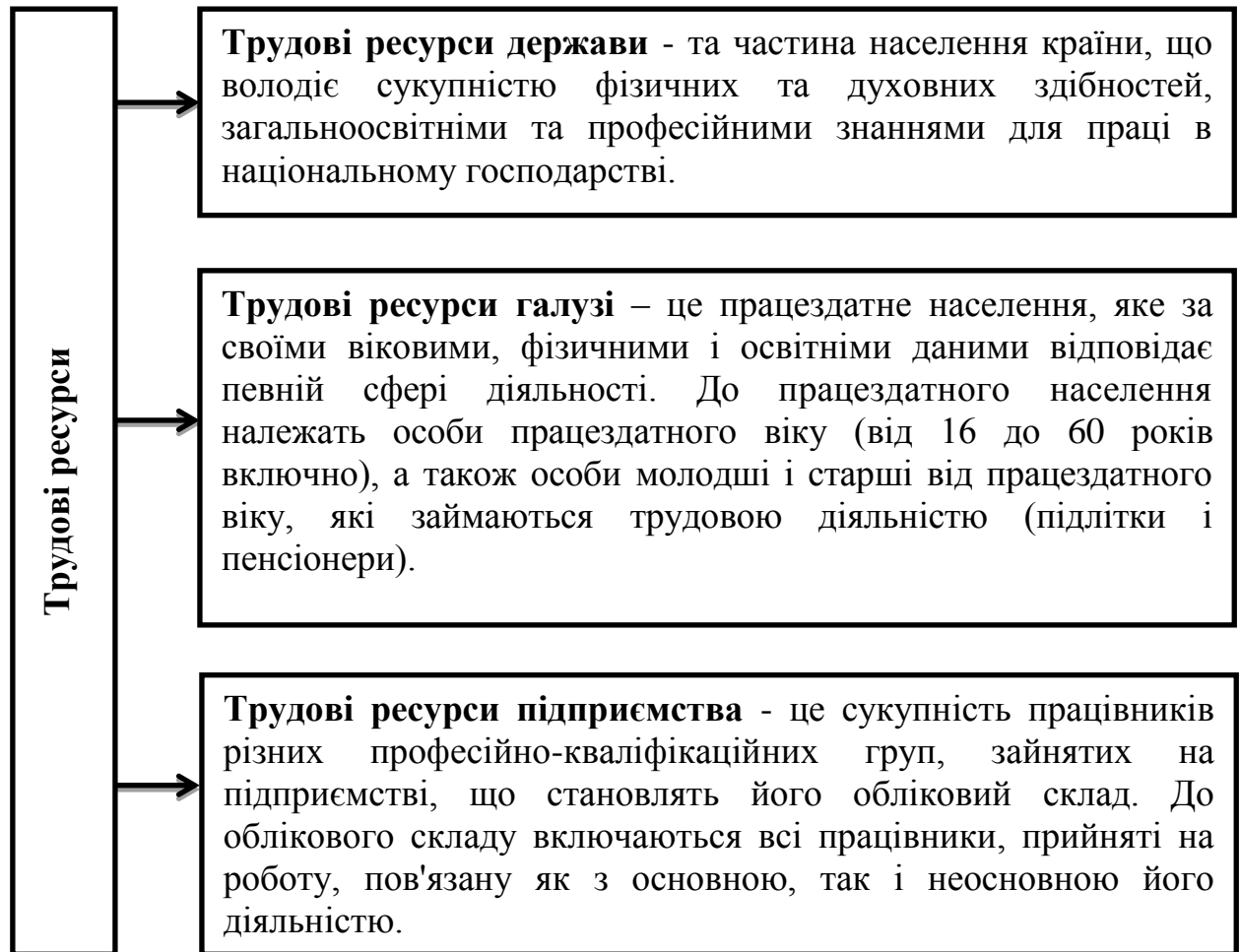
Ефективне функціонування підприємств залежать, перш за все, від колективу працівників, що здатний грамотно вирішувати поставлені перед ним завдання. Від формування персоналу підприємства, його кількісної і якісної збалансованості та рівня використання значною мірою залежать ефективність використання всіх інших складових виробничих ресурсів, забезпечення високих результатів діяльності підприємства, його динамічний науково-технічний і соціальний розвиток. Персонал підприємства є частиною трудових ресурсів країни.

Трудові ресурси — сукупність здатних до праці людей, що становлять основний елемент продуктивних сил суспільства, характеризуються потенційною масою живої праці, що в даний період є в наявності у держави, визначають сучасний стан та перспективний розвиток економіки держави.

Сутність трудових ресурсів

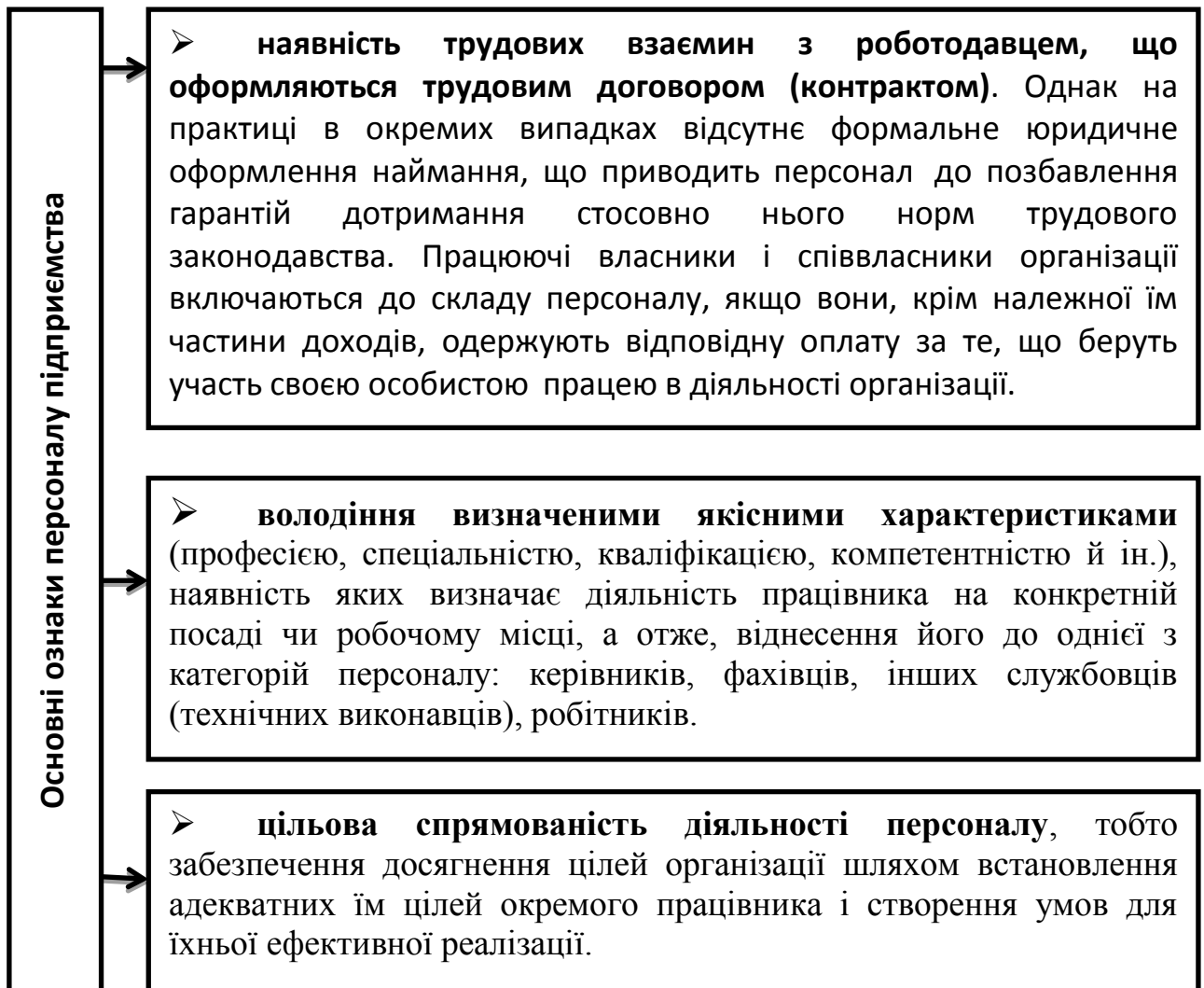
Соціальну сутність трудових ресурсів становлять люди, зайняті в конкретних виробничих умовах.

Економічна сутність трудових ресурсів визначається робочим часом, необхідним для суспільно корисної праці.

Сукупність всіх трудових ресурсів (працівників) підприємства позначається термінами «трудящі», «кадри», «персонал». Термін "**трудящі**" мають більше соціально-політичний зміст, ніж зміст трудових ресурсів, які відіграють пріоритетну роль серед інших виробничих ресурсів підприємства. Термін «**кадри**» використовується для позначення всієї сукупності працівників підприємства. Крім того, деякі зарубіжні й вітчизняні науковці та практики вважають, що до кадрів слід відносити лише частину працівників підприємства - спеціалістів і тих, хто мають високий рівень кваліфікації й тривалий час працюють на підприємстві. Тому для характеристики всієї сукупності працівників підприємства його трудових ресурсів перевагу слід віддати терміну «**персонал**».

Персонал підприємства — це сукупність постійних працівників, що отримали необхідну професійну підготовку та мають досвід практичної діяльності.

За відношенням персоналу до власності підприємства

Власник — це працівник, який бере участь у господарській діяльності підприємства особистою працею та власним майном (активами), а також природними ресурсами (земельною ділянкою).

Найманий працівник — працівник, який бере участь у господарській діяльності підприємства тільки особистою працею.

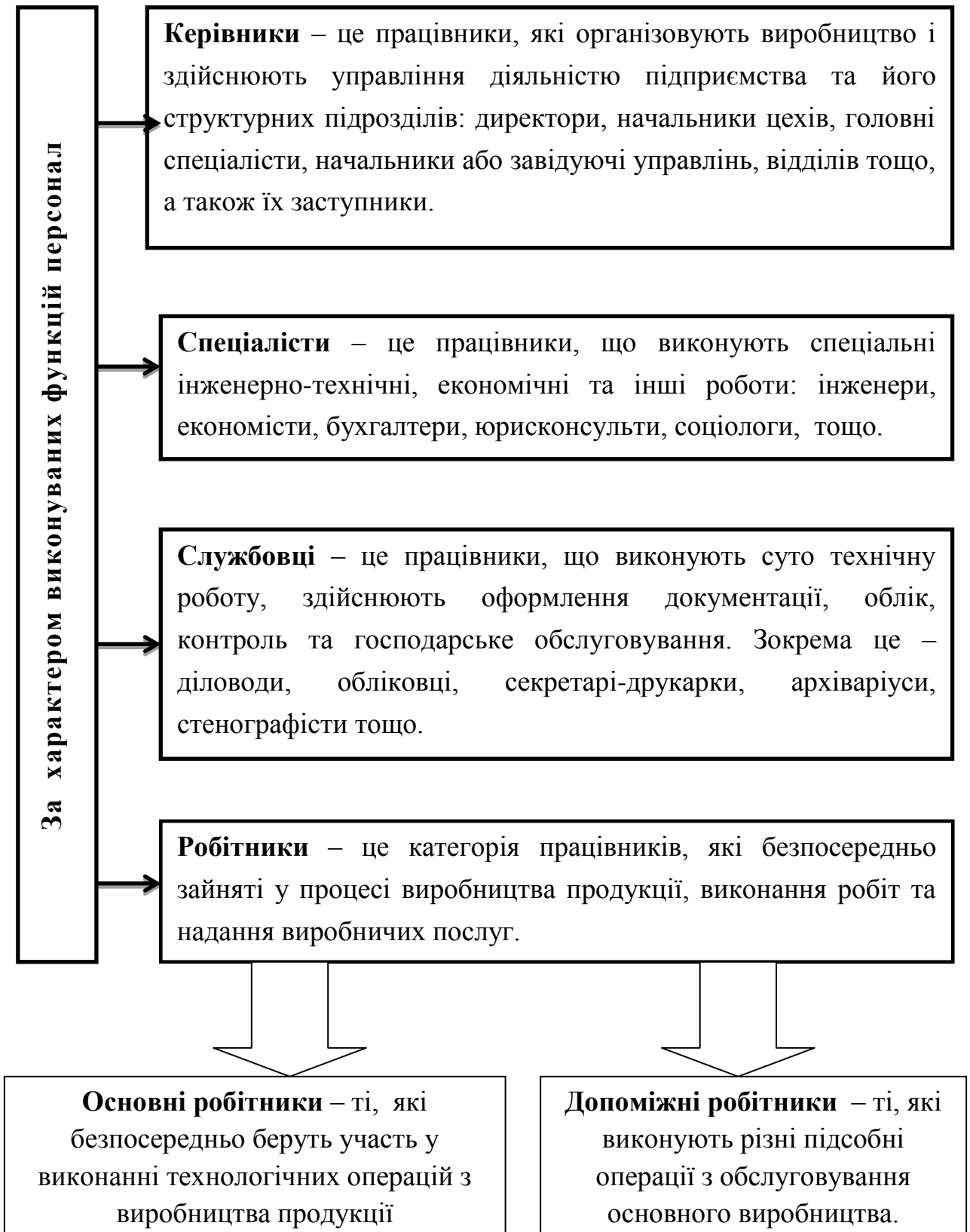
Крім того, в господарській діяльності підприємства можуть брати участь сумісники, а також працівники, які виконують роботи підприємства від імені інших суб'єктів господарювання.

Сумісник — працівник підприємства (власник, найманий працівник), який має місце основної роботи на іншому підприємстві. Сумісництвом вважається виконання працівником, крім своєї основної, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) за наймом.

З врахуванням функцій, які виконують працівники підприємства

Персонал основної діяльності - усіх працівників, зайнятих у виробництві та його безпосередньому обслуговуванні. Це працівники основних, допоміжних і обслуговуючих виробництв, науково-дослідних підрозділів і лабораторій, складів, охорони та управління підприємством. Сукупність цих працівників становить виробничий персонал підприємства.

Персонал неосновної діяльності – працівники невиробничих підрозділів підприємства, які безпосередньо не пов'язані з виробничим процесом. Це працівники житлово-комунального господарства, дитячих садків і ясел, культурно-побутових установ та ін.

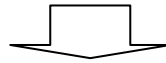

Персонал підприємства поділяється за професіями, спеціальностями і кваліфікацією.

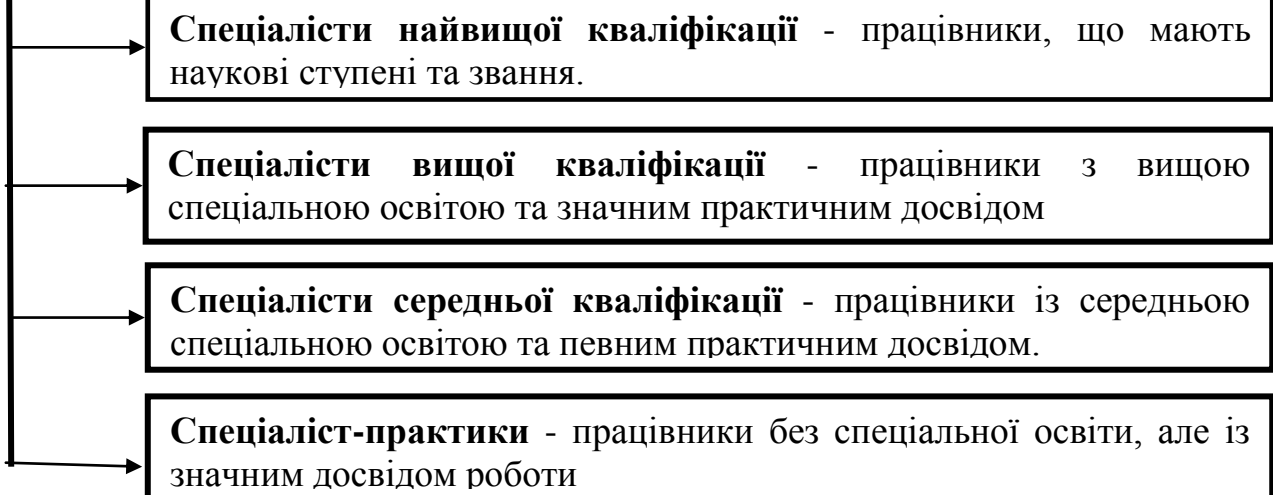
Професія – це вид трудової діяльності, яка потребує відповідних спеціальних теоретичних знань та практичних навичок.

Спеціальність – різновид трудової діяльності в межах професії; характеризує вузке коло виконуваних функцій і передбачає використання спеціалізованих засобів праці (наприклад, слюсар-інструментальник чи токар-розточувальник).

Кваліфікація – це сукупність спеціальних знань та практичних навичок, що визначають ступінь підготовленості працівника до виконання робіт певної складності за відповідною спеціальністю.

Професійно-кваліфікаційна структура керівників, спеціалістів та службовців підприємства знаходить своє відображення в *штатному розписі* - це нормативний документ підприємства, в якому подається перелік посад у даному підприємстві, чисельність працівників за кожною з них та розміри їхніх посадових окладів.

Конкретний рівень кваліфікації робітників визначається за допомогою тарифно-кваліфікаційних характеристик робіт і професій, згрупованими за виробництвами і видами робіт у вигляді Єдиного тарифно-кваліфікаційного довідника робіт і професій робітників (ЄТКД).

Види чисельності персоналу підприємства

Облікова чисельність включає усіх постійних і тимчасових працівників, прийнятих на роботу, у тому числі осіб, відсутніх на роботі з причин, передбачених трудовим законодавством. Це, зокрема, працівники, які перебувають у службових відрядженнях, на навчанні, виконують державні обов'язки, тимчасово непрацездатні. Враховуються також працівники, які зайняті неповний робочий день.

Середньооблікова чисельність – це число працівників у середньому до їхньої облікової чисельності за певний період. Розраховується відношенням сумарної кількості працівників за списком за усі календарні дні цього періоду до числа днів у періоді (число працівників за вихідний день приймається рівним їхньому числу за попередній робочий день).

Явочна чисельність – це чисельність працівників, які з'явилися на роботу у певному періоді (протягом робочого дня, тижня, місяця тощо).

При обчисленні чисельності працівників підприємства важливим моментом є визначення **дійсного (ефективного, корисного) річного фонду часу роботи одного середньооблікового працівника**. Річний фонд визначається як різниця між кількістю календарних днів і днями чергової і додаткової відпустки, відпустки у зв'язку з навчанням, з пологами, неявки через хворобу, у зв'язку з виконанням державних обов'язків з дозволу адміністрації тощо.

Стан кадрів на підприємстві може бути визначений за допомогою наступних коефіцієнтів:

1. **Коефіцієнт вибуття (K_B)** – відношення кількості працівників, звільнених за даний період до середньооблікової чисельності працівників за той же період:

$$K_B = \frac{P_{ЗВ}}{P} \times 100\%$$

2. **Коефіцієнт прийому (K_n)** – відношення кількості працівників, прийнятих на роботу за даний період до середньооблікової чисельності працівників за той же період:

$$K_n = \frac{P_{\Pi}}{P} \times 100\%$$

3. **Коефіцієнт стабільності (K_C)** визначається за формулою:

$$K_C = \frac{1 - P'_{ЗВ}}{P_0 + P_{\Pi}} \times 100\%$$

де $P'_{ЗВ}$ – чисельність працівників, що звільнилися з підприємства за власним бажанням чи через порушення трудової дисципліни за звітний період.

6. 2. Продуктивність праці: поняття і види

Продуктивність праці – це здатність конкретної праці створювати певну кількість продукції за одиницю робочого часу. Рівень продуктивності праці вимірюється кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу (прямий метод), або кількістю робочого

Затрачена праця на виготовлення одиниці продукції

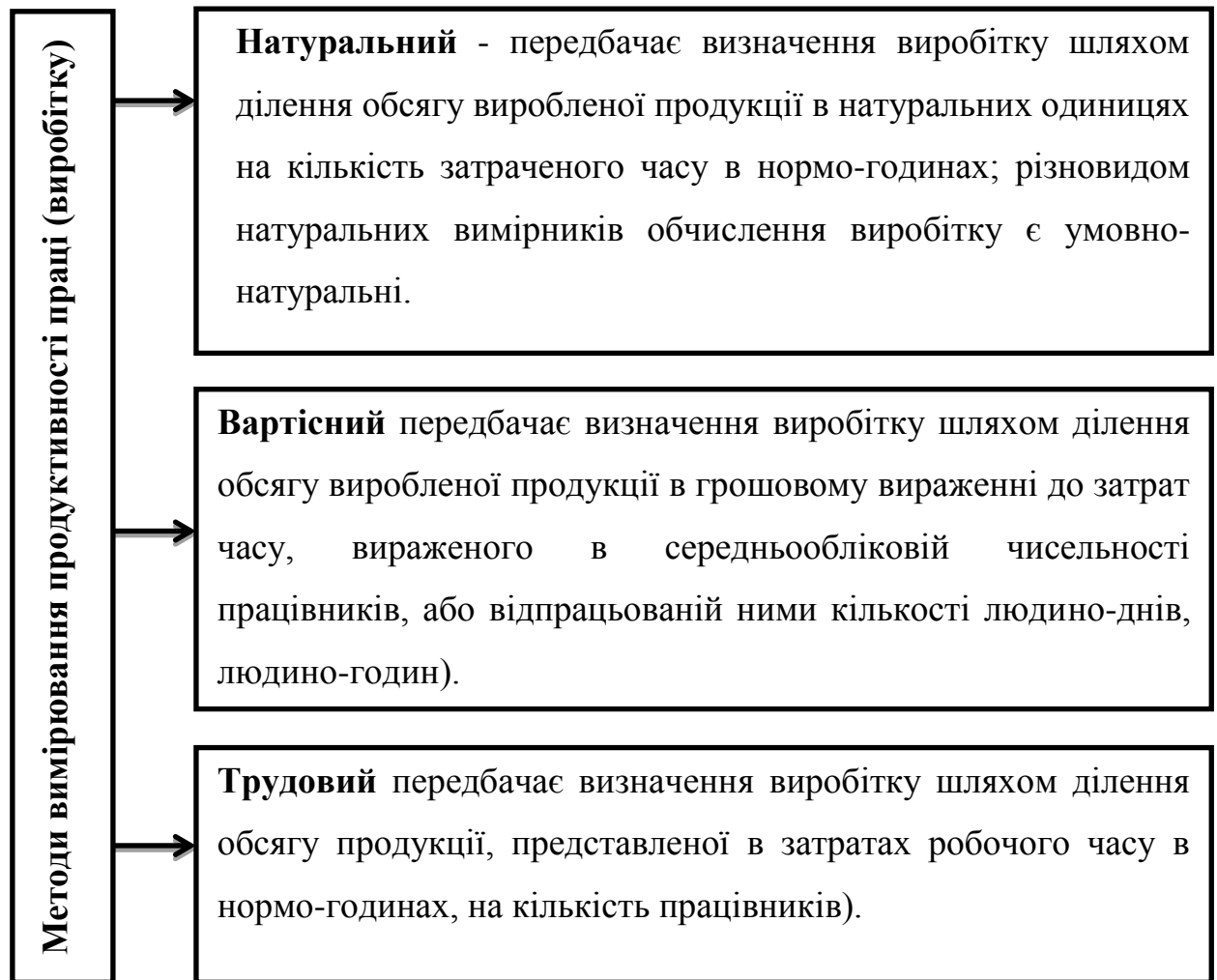
Жива праця

До живої праці відносять діяльність людей (працівників), які безпосередньо виготовляють певний продукт.

Уречевлена праця

Уречевлена (минула) праця – це діяльність машин, механізмів, устаткування, на виготовлення яких було затрачено працю, але в

Методи планування продуктивності праці

Метод прямого рахунку передбачає визначення планового рівня продуктивності праці ($\Pi_{пл}$) шляхом ділення запланованого обсягу випуску продукції у вартісному виразі або в натуральних одиницях ($Q_{пл}$ або $N_{пл}$) на планову чисельність промислово-виробничого персоналу ($Ч_{пл}$):

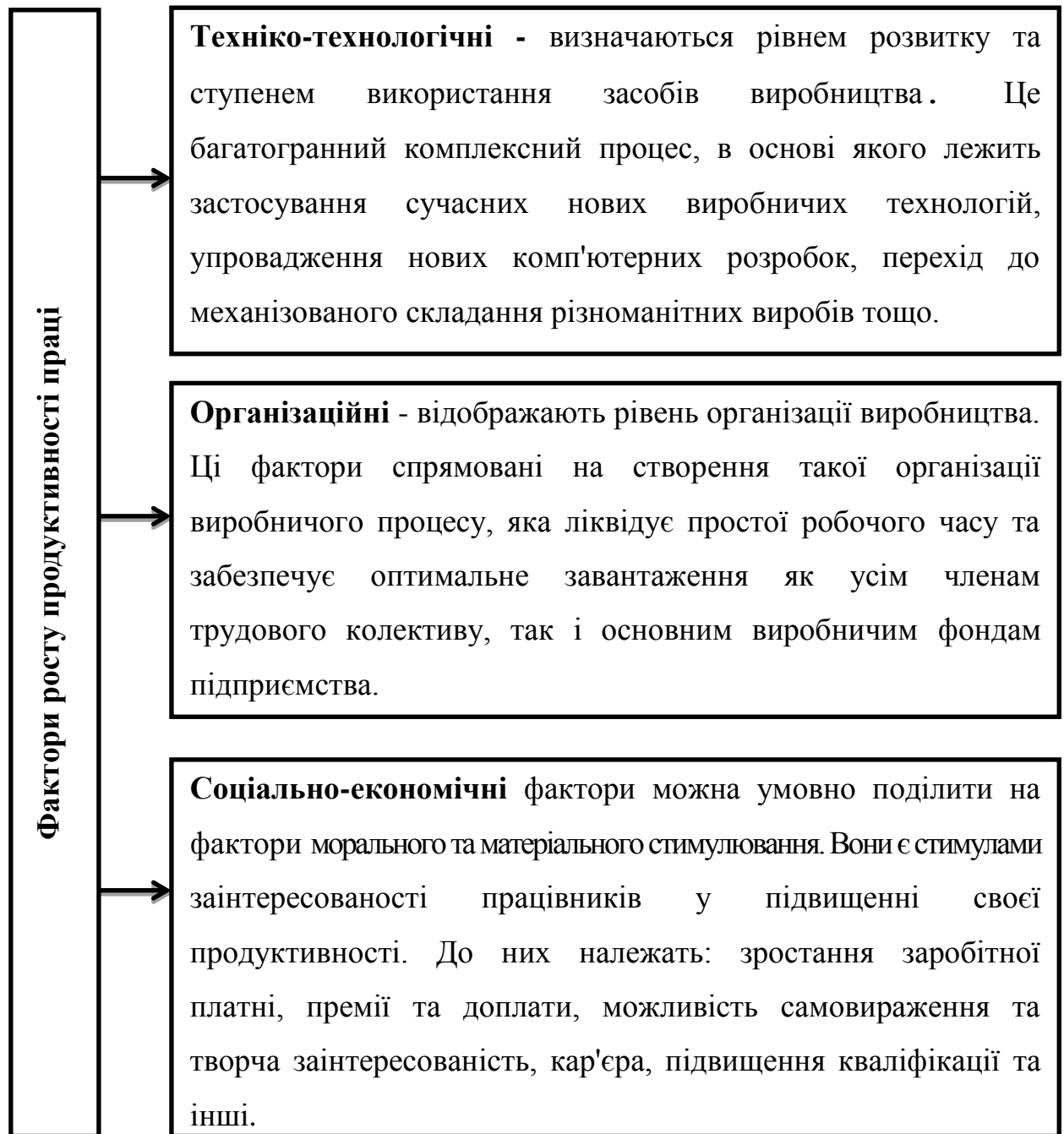
$$\Pi_{пл} = \frac{Q_{пл}}{Ч_{пл}} \text{ або } \frac{N_{пл}}{Ч_{пл}}$$

Пофакторний метод передбачає розрахунок приросту продуктивності праці через економію чисельності працівників під впливом різних факторів. Підвищення продуктивності праці істотно впливає на обсяги виробництва. Розрахунок можливого приросту продукції за рахунок росту продуктивності праці здійснюється за формулою:

$$\Delta Q_{np} = 100 - \frac{\Delta Ч}{\Delta Q} \times 100, \%$$

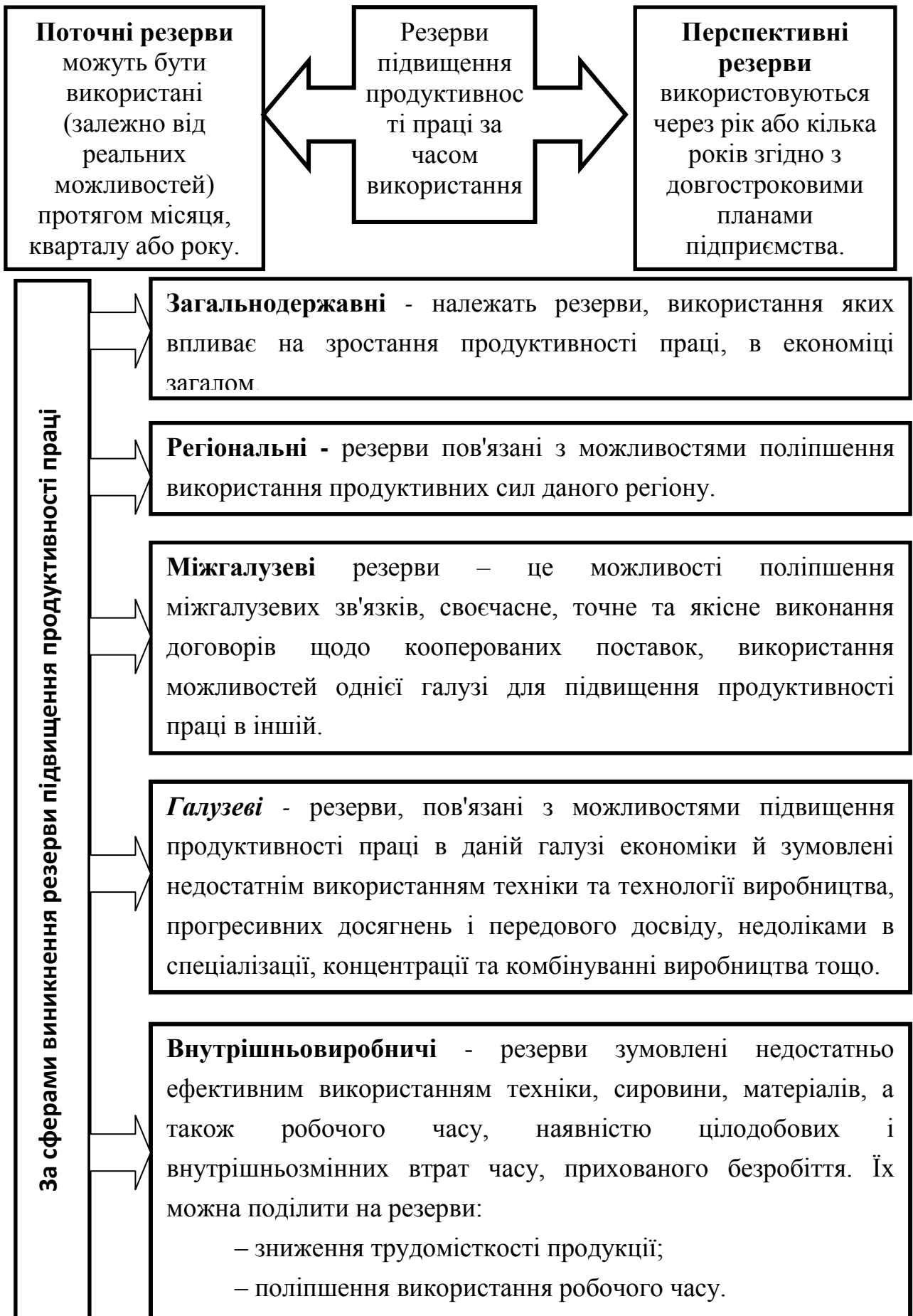
де $\Delta Ч$ – приріст чисельності, %

ΔQ – приріст обсягу виробництва, %.

Резерви підвищення продуктивності праці – це невикористані можливості економії затрат праці, які з'являються внаслідок дії тих чи інших факторів (удосконалення техніки, технології, організації виробництва та праці тощо).

Оцінку впливу зниження трудомісткості продукції, поліпшення використання робочого часу, удосконалення структури кадрів на підприємстві можливо визначити за допомогою формул зростання продуктивності праці за рахунок зниження трудомісткості:

$$\Delta ПП = \frac{T_M}{T_P} \times 100\% - 100\%$$

$$\Delta E_{\text{ч}} = \frac{(T_M - T_P) \times P}{\Phi \times K}$$

де $\Delta ПП$ – величина підвищення продуктивності праці, %;

T_M, T_P – минула та нова трудомісткість на операцію або виріб, люд-год/шт

$\Delta E_{\text{ч}}$ – економія чисельності робітників, чол.

P – кількість виробів або операцій, шт

Φ – реальний фонд робочого часу одного робітника, люд-год

K – коефіцієнт виконання норм.

6.3. Поняття, види і методи мотивації праці

Трудова активність населення — це прагнення працездатної особи застосувати на практиці наявні знання та досвід і одержати за це винагороду.

Фактори, які впливають на трудову активність людини

Фактори макросередовища: система соціальних відносин у суспільстві, умови життя людини в ньому, які створюють належні передумови для духовного і творчого розвитку особистості.

Фактори загального мікросередовища характеризують специфічні умови діяльності працівників у виробничому колективі, особливості його соціальної орієнтації. До них відносять організаційну структуру колективу, систему соціального стимулювання праці, загальні, вирішувані колективом завдання, галузеву змістовність і умови праці, побуту і дозвілля працівників, рівень соціального й економічного розвитку колективу.

Фактори локального мікросередовища діють в межах первинного колективу, обмеженої групи і здебільшого обумовлені факторами загального мікросередовища, оскільки є їх конкретним проявом. Роль кожного фактора у формуванні трудової мотивації залежить від значення при здійсненні процесу трудової діяльності соціальних груп, задоволення їхніх потреб, реалізації інтересів.

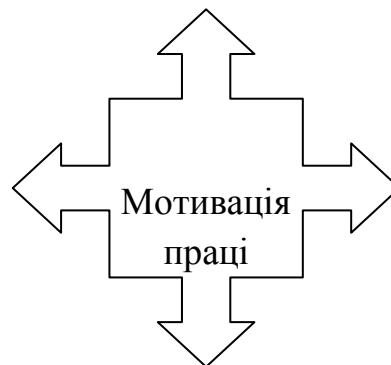
Ставлення людини до трудової діяльності визначають різні внутрішні і зовнішні спонукальні сили

Внутрішні сили: потреби, інтереси, бажання, прагнення, цінності, ціннісні орієнтації, ідеали,

Зовнішні сили: різноманітні методи економічного та морального впливу (стимули), які використовуються підприємством для підвищення трудової активності працівників.

Комплекс причин, які спонукають працівників до цілеспрямованих дій і є рушійною силою людської діяльності і поведінки на основі глибокої особистої зацікавленості і залучення до її здійснення.

Складовий елемент системи управління персоналом і спрямована на досягнення особистих інтересів працівника та цілей діяльності підприємства.

Система, яка узгоджує багатоміжклатурні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації й настанови, мотиви і мотиваційну структуру поведінки.

Сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, впливають на її поведінку, надають їй діяльності цілеспрямованості (досягнення особистих цілей і цілей підприємства).

Найвпливовішим елементом у визначеному механізмі мотивації є мотиви, які представляють собою спонукальну силу, яка передує дії.

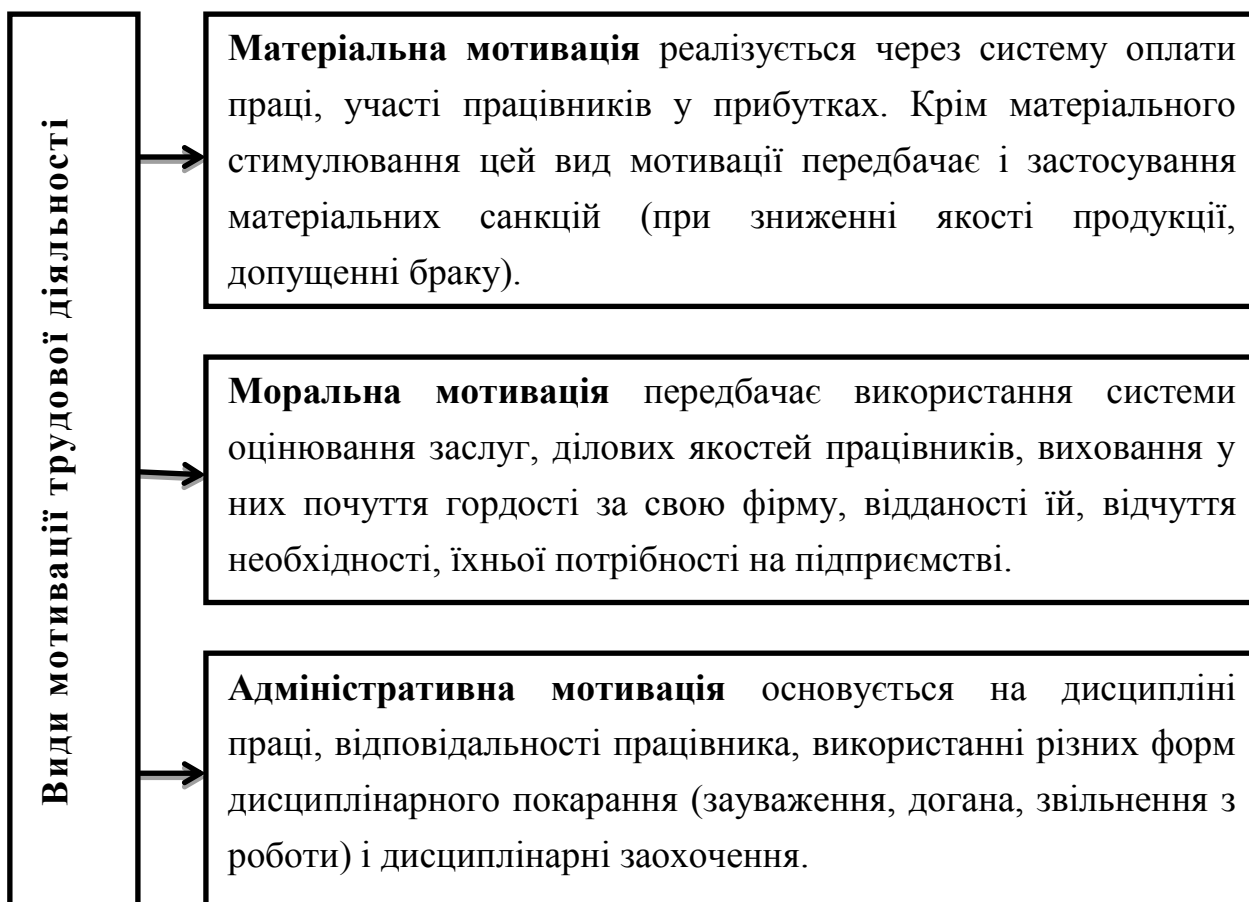
Спрощена модель мотивації поведінки через

Комплексна система мотивації праці повинна відповідати таким

вимогам:

- враховувати всі потреби й інтереси кожного окремого працівника в трудовому колективі;
- формувати мотиваційно-стимуляційну основу діяльності як в макро-, так і мікросередовищі;
- впливати на мотиваційну свідомість працівника.

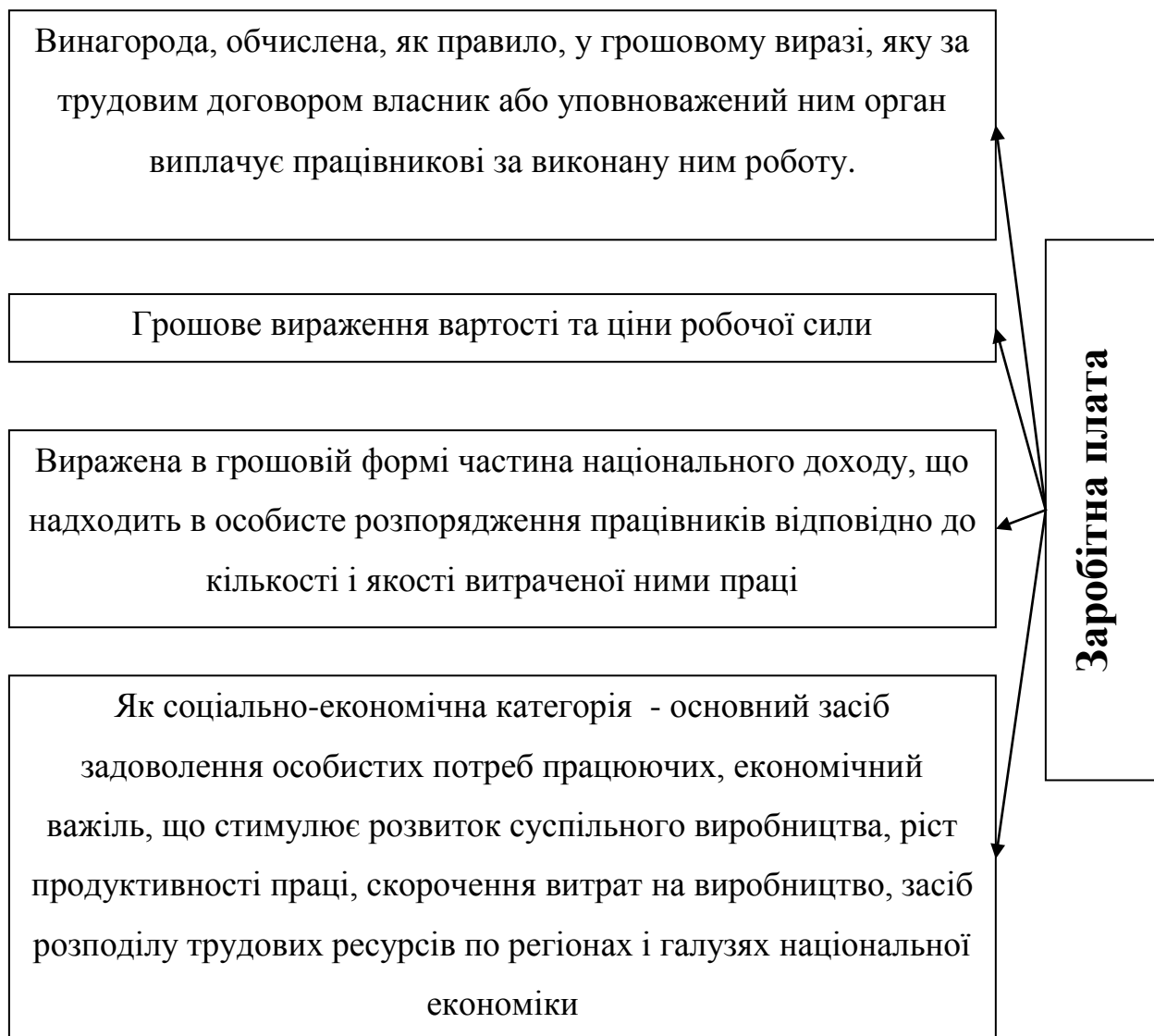

Принципи створення на підприємстві дієвої системи мотивації праці:

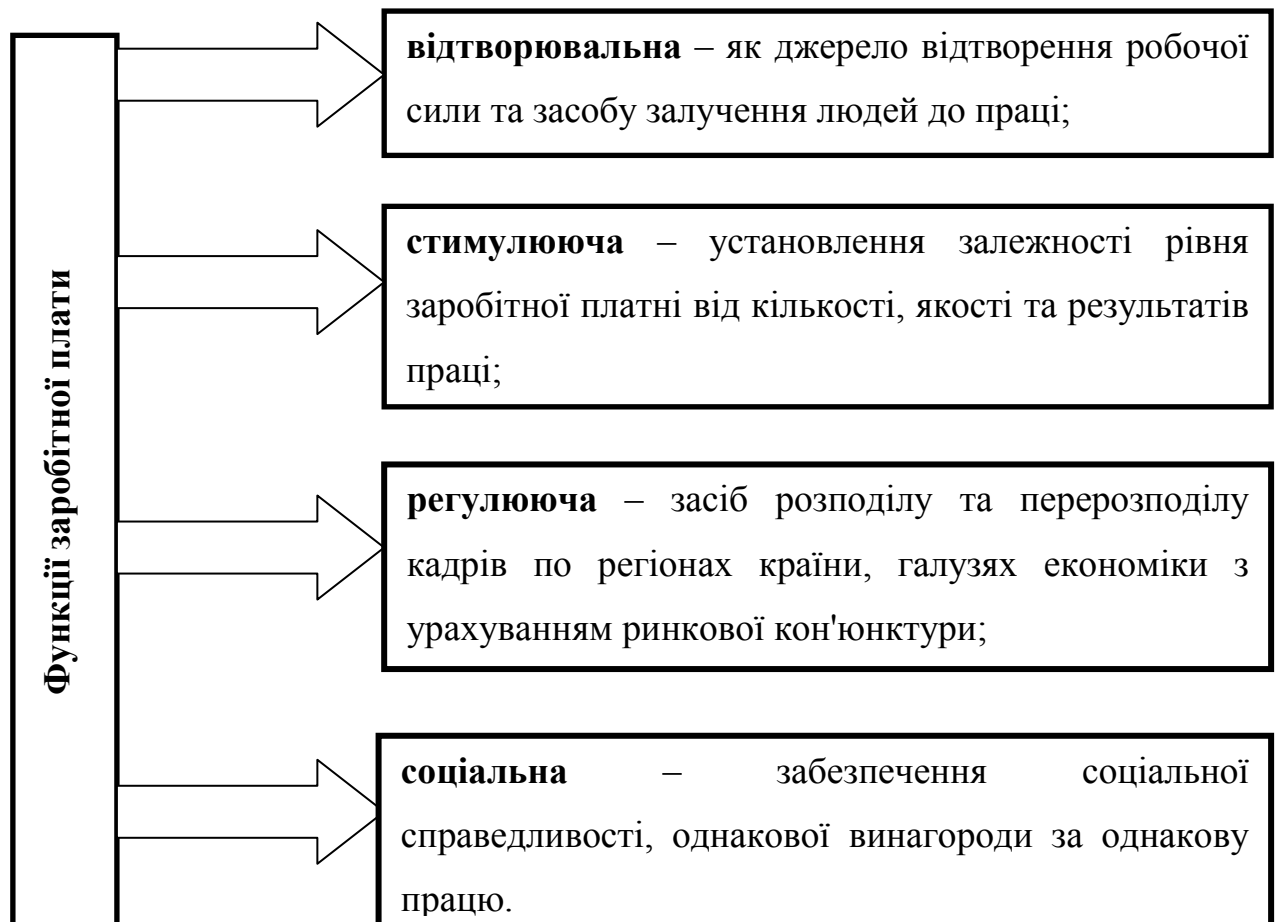
- формування гармонійного виробничого колективу;
- вдосконалення взаємовідносин між працівниками;
- сприйняття працівника як особистості, повага до особистості, її потреб і інтересів;
- створення безпечних, комфортних умов праці;
- створення умов та надання однакових можливостей для професійного росту працівників;
- застосування об'єктивних критеріїв оцінки працівника та результатів його праці;
- справедливий розподіл доходів, участь працівників у прибутках; залучення працівників до управління виробництвом;
- турбота про соціальний розвиток колективу.

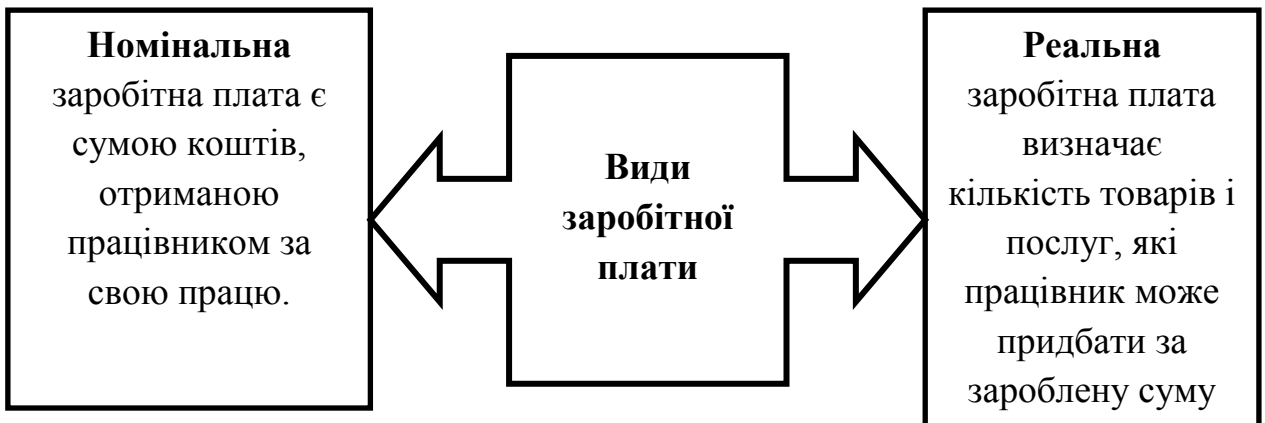

6.4. Оплата праці персоналу підприємства

Реальна заробітна платня – це купівельна спроможність номінальної заробітної платні. Звідси видно, що реальна заробітна платня залежить від номінальної та рівня цін на товари й послуги. Цю залежність можна виразити так:

$$I_{PЗП} = \frac{I_{НЗП}}{I_{Ц}}$$

де $I_{PЗП}$ – індекс реальної заробітної платні, визначений за певний період;

$I_{НЗП}$ – індекс номінальної заробітної платні за цей же період;

Заробітна плати робітників і службовців складається з основної (постійної) і додаткової (змінної) частин, а також заохочувальних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки).

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці.

Види надбавок та доплат до основної заробітної плати

- надбавки працівникам, які працюють на підприємстві не менше одного року, і визначаються поетапно. Розмір надбавки може підвищуватися один раз на рік.
- надбавка за професійну майстерність, залежить від розряду робітника.
- надбавки за роботу у важких умовах, які коригуються за допомогою районних коефіцієнтів. За роботу у важких та шкідливих умовах надбавки встановлені до 12%, а за роботу в особливо важких та особливо шкідливих умовах праці — до 24% тарифної ставки (посадового окладу).
- доплата за суміщення професій (посад) і виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника встановлюється на умовах, передбачених у колективному договорі. доплата за роботу в нічний час, оплачується у підвищеному розмірі, не нижче від 20% тарифної ставки (окладу) за кожну годину роботи в нічний час.
- доплати за роботу в наднормований час.
- у разі застосування бригадної форми організації праці здійснюється доплата бригадирам, які не звільнені від основної роботи, за керівництво бригадою.

Нарахування доплат та надбавок є обов'язковим для підприємства, на відміну від премій.

Премії нараховуються у відсотках від основної заробітної платні або у вигляді конкретної суми. Особливістю премії є те, що вона має нестійкий характер: може збільшуватись або зменшуватись, а може не нараховуватися взагалі.

Премії можна розділити на два типи:

- ті, що належать до додаткової заробітної плати (премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань та функцій);
- ті, що належать до заохочувальних та компенсаційних виплат (виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад установлені зазначеними актами норми).

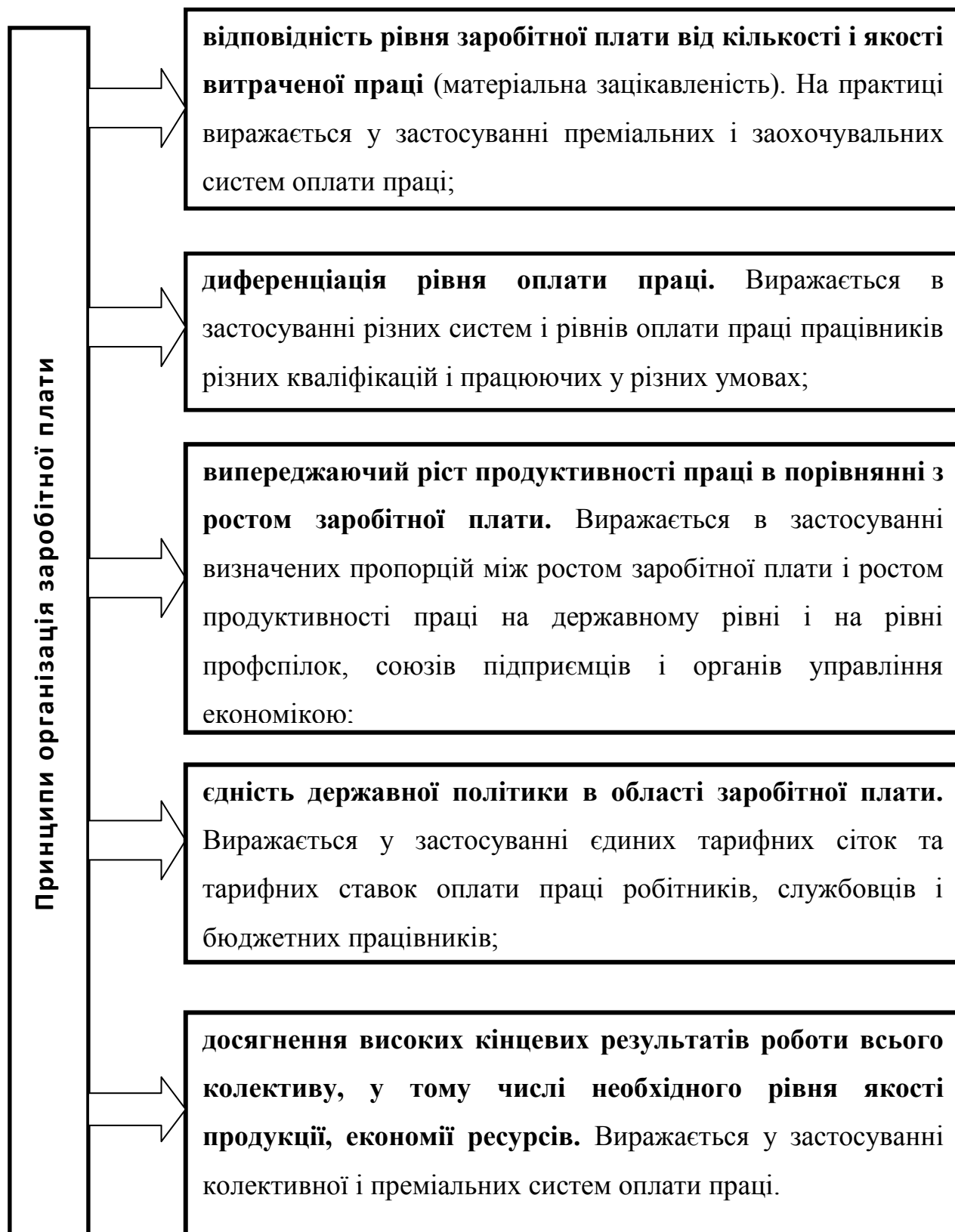
Премії можуть бути виплачені за:

- результати роботи робочих місць, що обслуговуються працівниками;
- виконання нормованих завдань;
- економію матеріальних цінностей (матеріалів, електроенергії, палива тощо);
- освоєння проектного рівня виробничих потужностей, зниження браку, поліпшення обліку;
- підвищення якості продукції;
- підвищення продуктивності праці та збільшення обсягів виробництва;
- за підсумком року тощо.

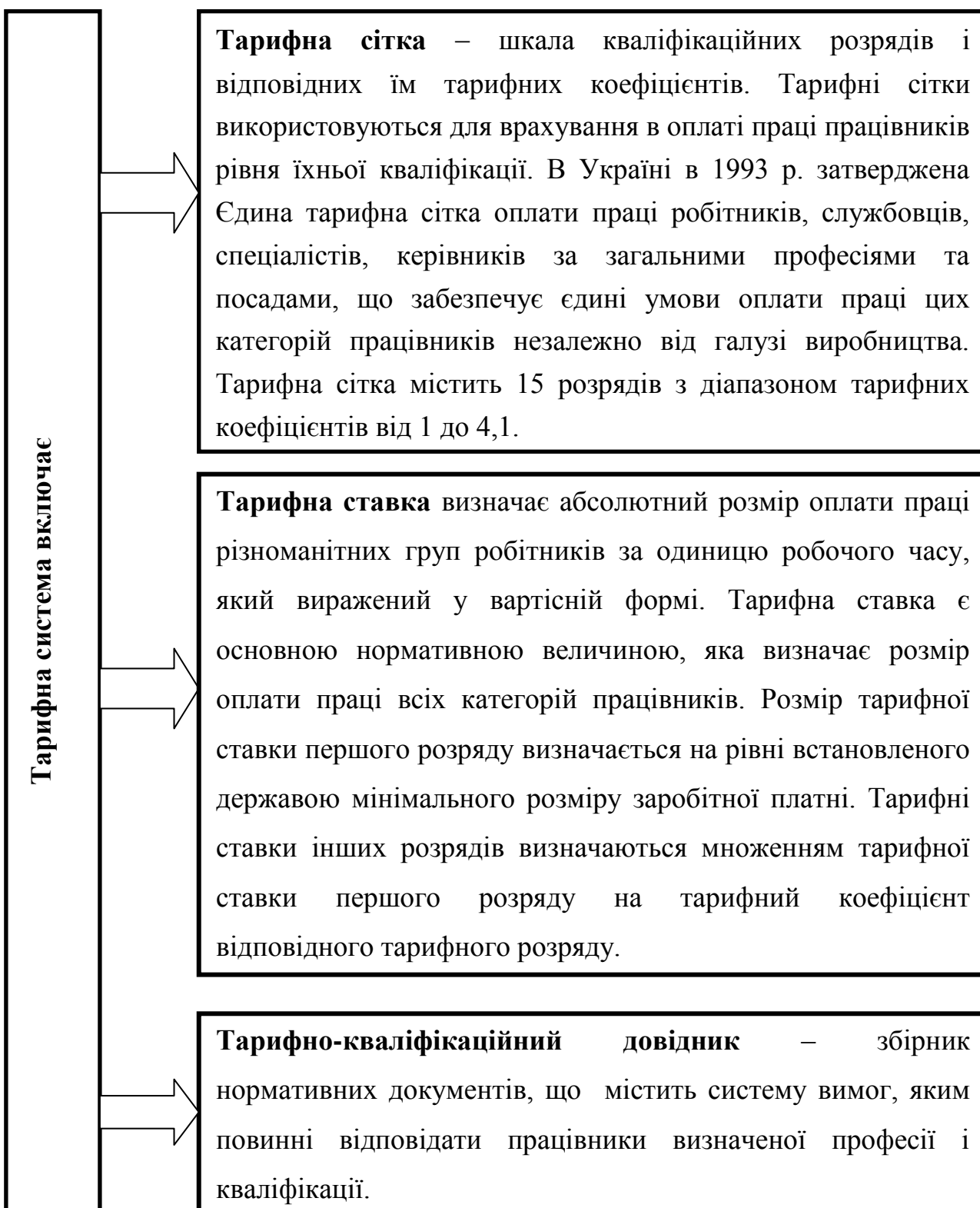

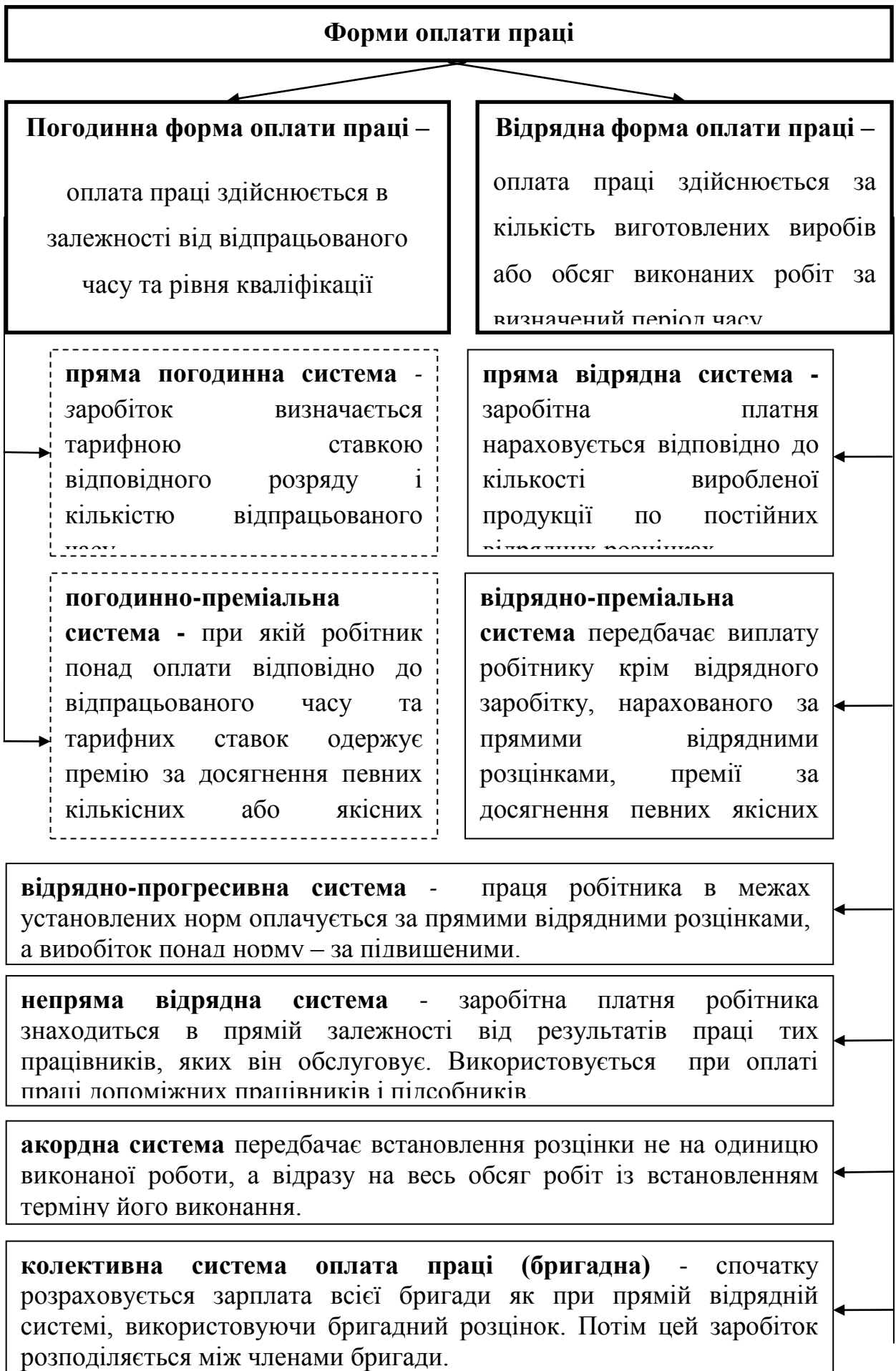
Мінімальна заробітна платня –

законодавчо встановленим розміром заробітної платні за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівниками місячну, годинну норму праці. До мінімальної заробітної платні не входять доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Мінімальна заробітна платня є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності та господарювання.

Основою організації заробітної плати на підприємствах є тарифна система - сукупність нормативів, які забезпечують можливість здійснювати диференціацію та регулювання заробітної платні різних груп і категорій працівників залежно від якісних характеристик їхньої праці.

На багатьох підприємствах в ринкових умовах господарювання знайшла використання **безтарифна система оплати праці** - заробітна плата всіх працівників підприємства від директора до робітника представляє собою частку працівника у фонді оплати праці підприємства. В цих умовах заробіток кожного працівника залежить від кваліфікаційного рівня працівника, коефіцієнта трудової участі (КТУ) та фактично відпрацьованого часу. Кваліфікаційний рівень встановлюється всім членам трудового колективу залежно від виконуваних функцій, рівня кваліфікації. КТУ також встановлюється всім працівникам та затверджується Радою трудового колективу.

Різновидом безтарифної системи оплати праці є **контрактна система**, яка ґрунтується на укладанні договору між роботодавцем і виконавцем, у якому обговорюються режим та умови праці, права та обов'язки сторін, рівень оплати праці тощо. Договір може оплачувати час перебування виконавця на підприємстві (погодинна оплата праці) або конкретне виконане завдання (відрядна оплата).

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. На які категорії поділяється персонал підприємства за характером виконуваних функцій?
2. Які показники використовуються для вимірювання продуктивності праці?
3. Як розрахувати трудомісткість продукції?
4. Як розрахувати ріст продуктивності праці?
5. Назвіть резерви і фактори росту продуктивності праці.

6. Розкрийте суть оплати праці та структуру заробітної плати.
7. Як здійснюється державне регулювання оплати праці?
8. Що таке «тарифна система», з яких елементів вона складається і для чого потрібна?
9. Розкрийте суть форм і систем оплат праці, їх особливості та сфери застосування.
10. В чому полягає суть безтарифної системи оплати праці?
11. Які основні надбавки і доплати до заробітної плати застосовуються на підприємствах?
12. Як оплачується праця керівників, спеціалістів та службовців на підприємствах?
13. Які складові входять до фонду оплати праці на підприємстві?
14. Поясніть суть і необхідність мотивації праці.
15. Які чинники потрібно враховувати в практиці мотивації трудової діяльності працівника?
16. Як можна класифікувати методи мотивації?
17. У чому полягає сутність мотивації праці?
18. Охарактеризуйте основні критерії мотивації праці.
19. Які є форми та методи стимулювання персоналу?
20. Які особливості преміювання персоналу?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Сукупність працівників, що мають професійну підготовку і практичний досвід роботи – це:

- а) персонал підприємства;
- б) трудовий потенціал;
- в) кадри підприємства;
- г) робоча сила.

2. За характером виконуваних функцій персонал підприємства поділяється на:

- а) висококваліфікований, кваліфікований, некваліфікований;
- б) основний і допоміжний;
- в) керівників, спеціалістів, службовців, робітників.

3. Співвідношення між категоріями персоналу на пересічному підприємстві в Україні є приблизно таким:

- а) 30 % - керівники, спеціалісти, службовці, 70 % - робітники;
- б) 18 % - керівники, спеціалісти, службовці, 82 % - робітники;
- в) 10 % - керівники, спеціалісти, службовці, 90 % - робітники;
- г) 25 % - керівники, спеціалісти, службовці, 75 % - робітники.

4. Рівень кваліфікації керівників, спеціалістів і службовців залежить від:

- а) рівня освіти;
- б) посади;
- в) досвіду роботи;
- г) розряду;
- д) тарифної ставки.

5. Рівень кваліфікації робітників характеризується:

- а) посадами;
- б) розрядами;
- в) тарифними розрядами
- г) категоріями;
- д) ступенями.

6. Кількість робітників за списком, що з'явилися на роботу, називається:

- а) обліковою чисельністю;

- б) середньообліковою чисельністю за рік;
- в) явочною чисельністю;
- г) середньообліковою чисельністю за місяць.

7. Здатність працівників виробляти певну кількість продукції за одиницю часу – це:

- а) затрати живої праці;
- б) продуктивність праці;
- в) обсяг випущеної продукції;
- г) кількість продукції, що має бути виготовлена за одиницю часу.

8. Показниками продуктивності праці є:

- а) виробіток;
- б) трудозабезпеченість;
- в) трудомісткість;
- г) капіталоозброєність праці;
- д) норма часу.

9. До обернених показників продуктивності праці належать:

- а) виробіток;
- б) трудомісткість;
- в) норма часу;
- г) норма виробітку.

10. Заробітна плата – це:

- а) винагорода в грошовому виразі, яка виплачується працівникові за трудові успіхи, особливі умови праці;
- б) грошовий вираз ціни робочої сили, виплачений працівникові за виконану роботу;

- в) сума коштів, виплачена працівникові на утримання непрацюючих членів його сім'ї;
- г) грошові виплати працівникові з метою його мотивації до високопродуктивної праці.

11. При безтарифній системі оплати праці:

- а) оплата праці нараховується тільки за кількість виготовленої продукції за відрядними розцінками;
- б) заробіток залежить від результатів роботи робітників-відрядників, яких обслуговують допоміжні працівники;
- в) крім основного заробітку за прямими відрядними розцінками, працівник додатково отримує премію за досягнення певних кількісних та якісних показників;
- г) заробітна плата всіх працівників підприємства представляє собою частку працівника у фонді оплати праці підприємства.

12. Додаткова заробітна плата – це:

- а) грошовий вираз вартості робочої сили, який виступає у формі заробітку виплаченого власником підприємства працівникові за виконану роботу;
- б) це винагорода за виконану роботу відповідно до її складності та встановлених норм праці;
- в) це винагорода за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та особливі умови праці;
- г) кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за зароблену суму грошей.

13. Основна заробітна плата – це:

- а) грошовий вираз вартості робочої сили, який виступає у формі заробітку виплаченого власником підприємства працівникові за виконану роботу;

- б) це винагорода за виконану роботу відповідно до її складності та встановлених норм праці;
- в) це винагорода за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та особливі умови праці;
- г) кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за зароблену суму грошей.

14. Реальна заробітна плата – це:

- а) грошовий вираз вартості робочої сили, який виступає у формі заробітку виплаченого власником підприємства працівникові за виконану роботу;
- б) це винагорода за виконану роботу відповідно до її складності та встановлених норм праці;
- в) це винагорода за працю понад встановлені норми, за трудові успіхи та особливі умови праці;
- г) кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за зароблену суму грошей.

15. Суть соціальної функції заробітної плати:

- а) як джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці;
- б) установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці;
- в) як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури;
- г) забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однаковою працю.

16. Суть відтворювальної функції заробітної плати:

- а) як джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці;
- б) установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і

результатів праці;

в) як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури;

г) забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову працю.

17. Суть стимулюючої функції заробітної плати:

а) як джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці;

б) установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці;

в) як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури;

г) забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову працю.

18. Суть регулюючої функції заробітної плати:

а) як джерело відтворення робочої сили і засіб залучення людей до праці;

б) установлення залежності рівня заробітної плати від кількості, якості і результатів праці;

в) як засіб розподілу і перерозподілу кадрів по регіонах країни, галузях економіки з урахуванням ринкової кон'юнктури;

г) забезпечення соціальної справедливості, однакової винагороди за однакову працю.

19. При відрядно-преміальній системі оплати праці:

а) оплата праці нараховується тільки за кількість виготовленої продукції за відрядними розцінками;

б) заробіток залежить від результатів роботи робітників-відрядників, яких обслуговують допоміжні працівники;

- в) крім основного заробітку за прямими відрядними розцінками, працівник додатково отримує премію за досягнення певних кількісних та якісних показників;
- г) заробітна плата всіх працівників підприємства представляє собою частку працівника у фонді оплати праці підприємства.

20. При непрямій відрядній системі оплати праці:

- а) оплата праці нараховується тільки за кількість виготовленої продукції за відрядними розцінками;
- б) заробіток залежить від результатів роботи робітників-відрядників, яких обслуговують допоміжні працівники;
- в) крім основного заробітку за прямими відрядними розцінками, працівник додатково отримує премію за досягнення певних кількісних та якісних показників;
- г) заробітна плата всіх працівників підприємства представляє собою частку працівника у фонді оплати праці підприємства.

21. Рух трудових ресурсів характеризують такі показники:

- а) плинність персоналу;
- б) оборот робочої сили по звільненню;
- в) коефіцієнт використання трудових ресурсів;
- г) виробіток;
- д) оборот робочої сили по прийому.

ТЕМА 7. ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БАЗА ТА ВИРОБНИЧА ПОТУЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

7.1. Поняття та характеристика техніко-технологічної бази підприємства

7.2. Технічний розвиток виробництва

7.3. Сутність і чинники формування виробничої потужності підприємства

7.4. Основи методики визначення виробничої потужності

7.5. Рівень використання виробничої потужності підприємств та напрями його підвищення

7.1. Поняття та характеристика техніко-технологічної бази підприємства

Техніко-технологічна база підприємства – кількісна та якісна сукупність складових частин матеріально-технічної бази, що забезпечує виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг) і визначає рівень розвитку всіх елементів процесу виробництва.

Тенденції поступального розвитку техніко-технологічної бази підприємств виробничої сфери

- підвищення наукомісткості засобів праці, рівня фундаментальності втілюваних у них знань;

- зростання масштабів і розширення спектра застосування сучасного мікроелектронного устаткування;

- перетворення засобів праці на технічну цілісність більш високого порядку;

- трансформація техніко-технологічних засобів у все більш універсальні системи;

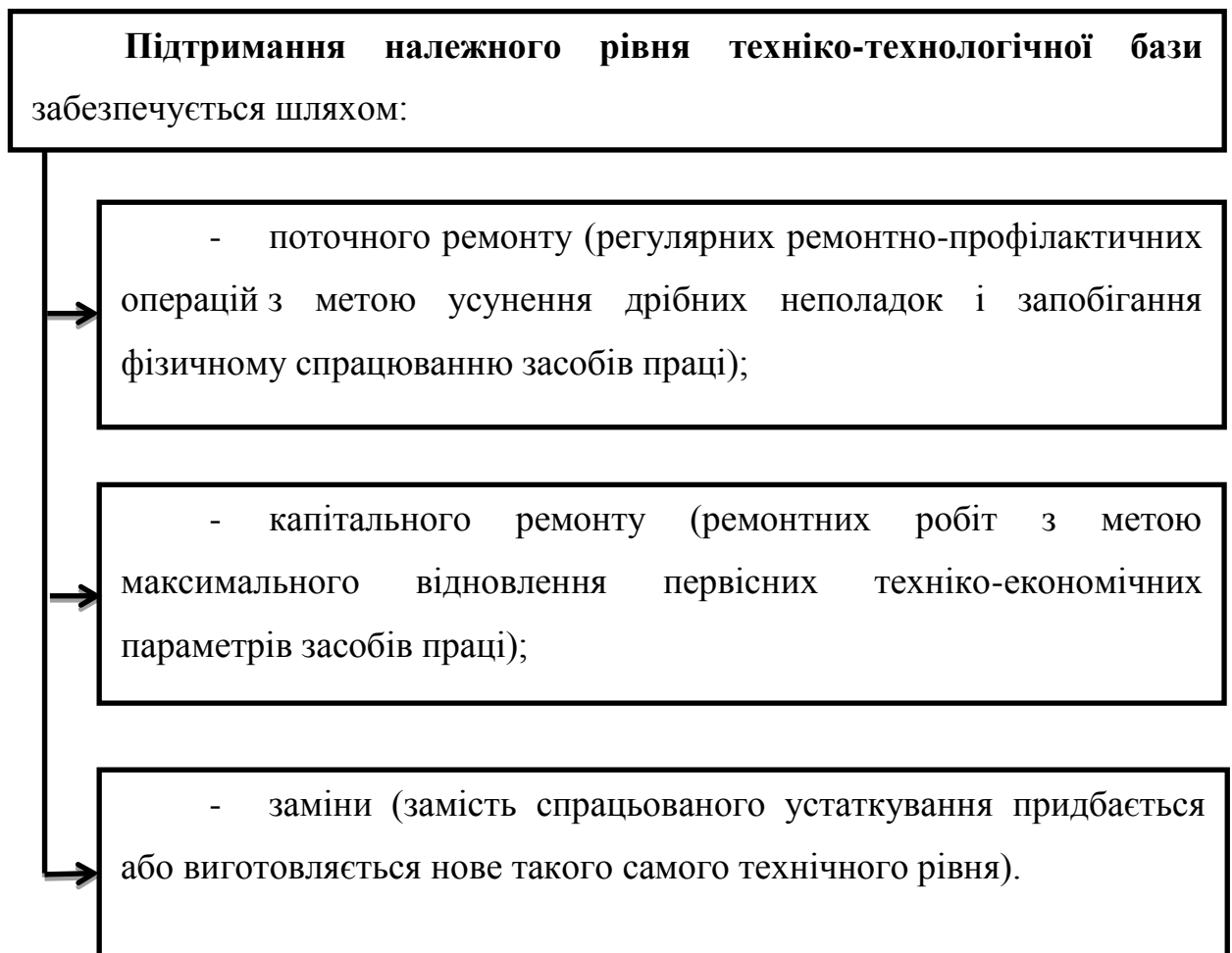
- поглиблення інтеграції окремих елементів техніко-технологічної бази та організаційно-управлінських компонентів виробництва;

- підвищення ступеня автоматизації техніки й технічних систем, поступовий перехід до гнучкої автоматизації виробництва, зумовленої його кількісним урізноманітненням і зменшенням серійності.

7.2. Технічний розвиток виробництва

Технічний розвиток – процес формування і удосконалення техніко-технологічної бази підприємства, зорієнтований на кінцевий результат його діяльності.

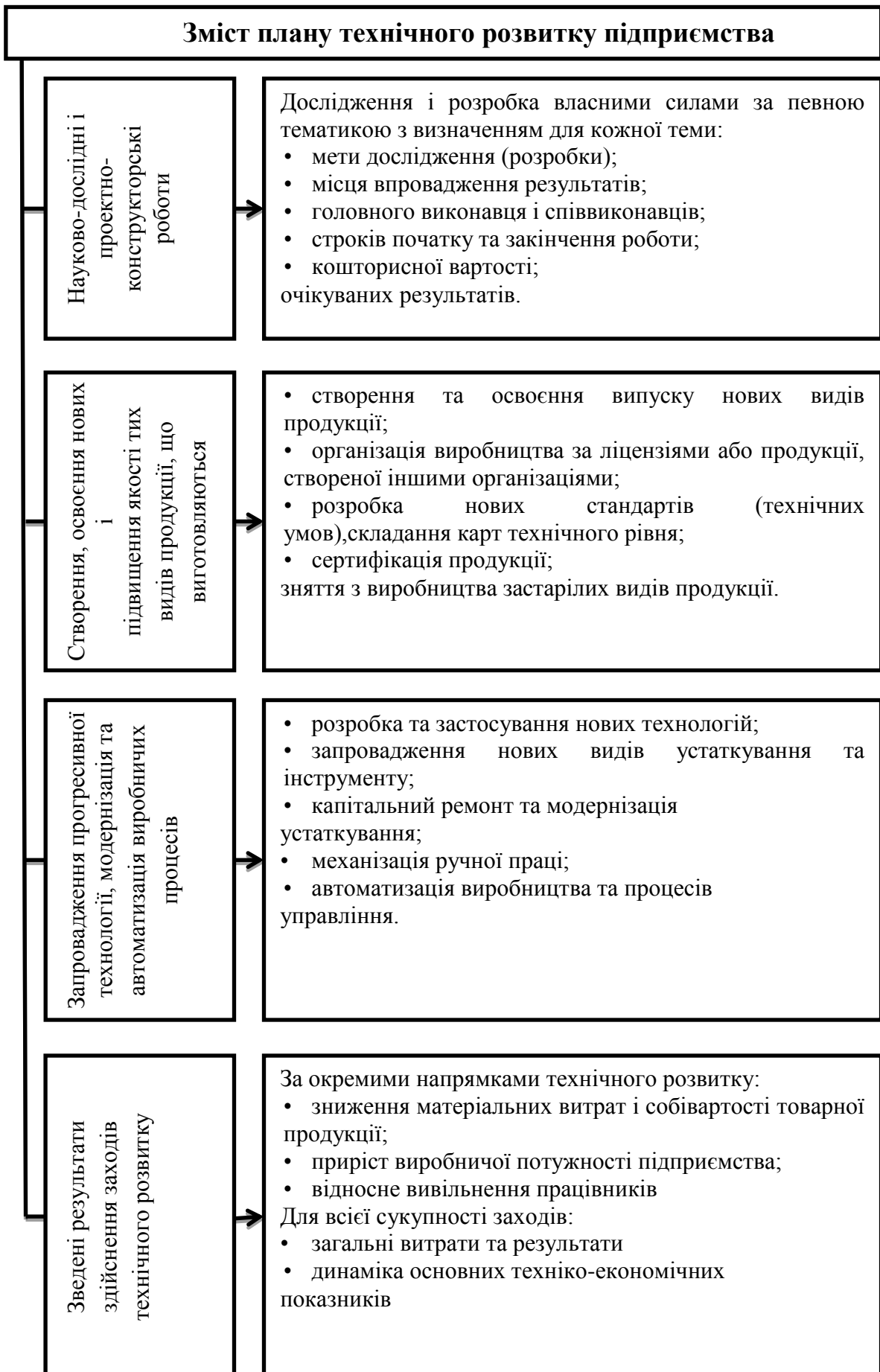
Технічний розвиток охоплює різноманітні форми, що відображають відповідні стадії процесу розвитку виробничого потенціалу і забезпечують просте й розширене відтворення основного капіталу підприємства. Із сукупності форм технічного розвитку доцільно виділити такі, що характеризують, з одного боку, підтримування техніко-технологічної бази підприємств, а з іншого – її безпосередній розвиток через вдосконалення й нарощування обсягів виробництва.

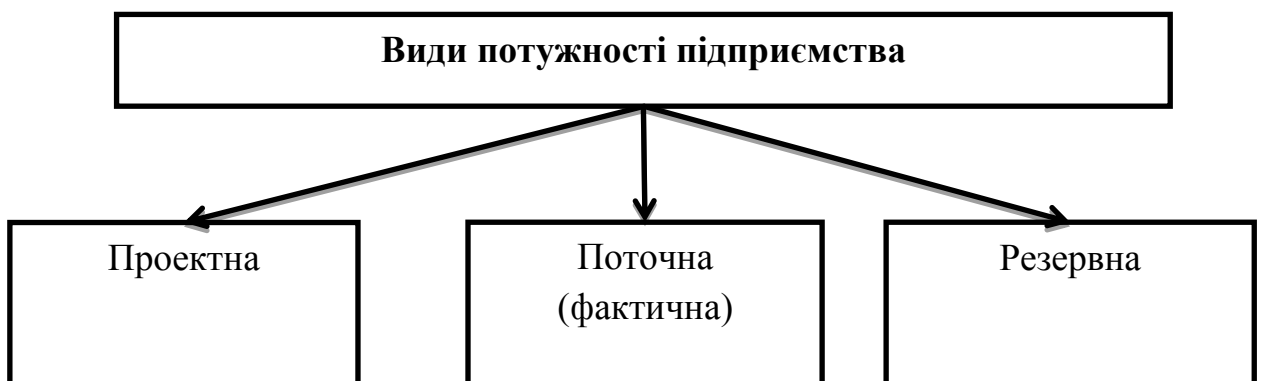
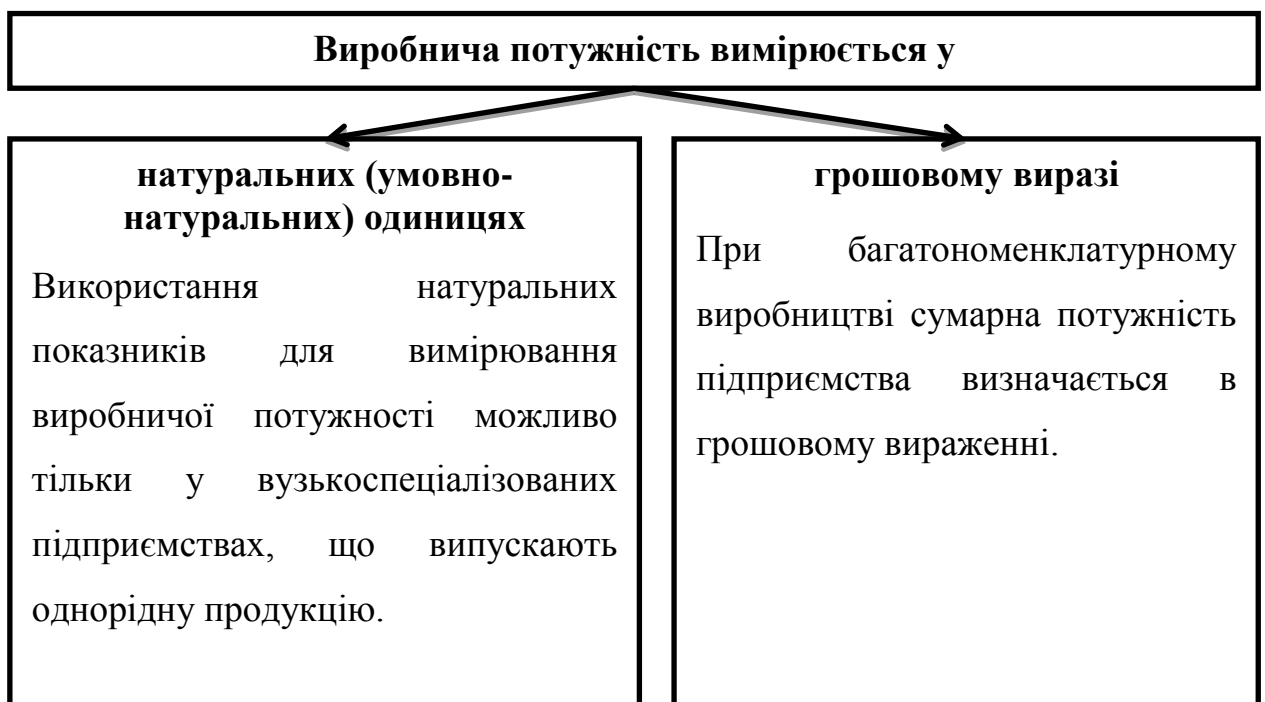
Цілі та пріоритети технічного розвитку треба визначати згідно із загальною стратегією підприємства на тому чи іншому етапі його функціонування.

У процесі економічного управління технічним розвитком підприємства одним із головних завдань є розробка і здійснення програм (планів) технічного розвитку.

7.3. Сутність і чинники формування виробничої потужності підприємства

Виробнича потужність підприємства характеризується максимально можливою кількістю продукції відповідної якості та асортименту, що може бути виготовлена за рік в умовах використання прогресивної технології і організації виробництва.

Проектна потужність

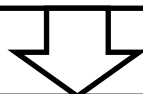
визначається у процесі проектування, реконструкції (розширення) діючого або будівництва нового підприємства. Вона вважається оптимальною, оскільки склад і структура устаткування відповідають структурі трудомісткості запроєктованої номенклатури продукції, і має бути досягнута протягом нормативного терміну її освоєння.

Поточна (фактично досягнута) потужність

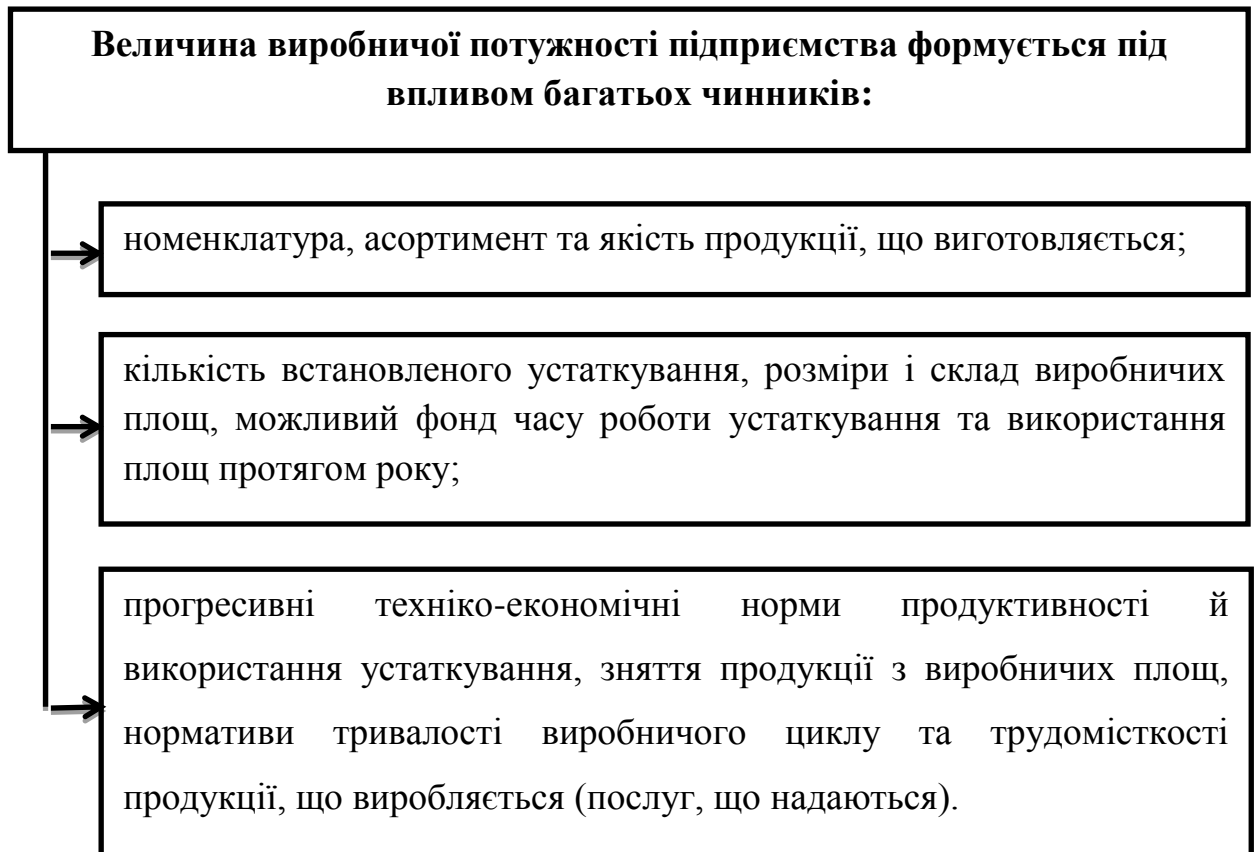

визначається періодично у зв'язку зі зміною умов виробництва (номенклатури і структури трудомісткості продукції) або перевищенням проектних показників. При цьому обчислюють вхідну (на початок року), вихідну (на кінець року) та середньорічну потужність підприємства.

Резервна потужність

повинна формуватись і постійно існувати у певних галузях національної економіки: електроенергетиці і газовій промисловості – для покриття так званих пікових навантажень в електро- та газових мережах, надійного забезпечення енергоресурсами споживачів на період виконання ремонтно-аварійних робіт; харчовій індустрії – для переробки істотно збільшеного обсягу сільськогосподарської сировини, що швидко псується, у високоврожайні роки.

7.4. Основи методики визначення виробничої потужності

Виробнича потужність підприємства обчислюється за відповідними положеннями, що відображають галузеві особливості. Проте існують спільні для більшості галузей економіки методичні принципи розрахунку виробничих потужностей діючих підприємств.

Виробничу потужність підприємства визначають за всією номенклатурою профільної продукції. При цьому проводять можливе звуження номенклатури, об'єднуючи окремі вироби в групи за конструктивно-технологічною єдністю з визначенням для кожної з них базового варіанту. Вироби даної групи приводять до єдиного вимірника за допомогою розрахункових коефіцієнтів трудомісткості їхнього виробництва.

Якщо підприємство випускає кілька видів різної продукції, то виробнича потужність визначається окремо для кожного виду виробів.

Виробнича потужність підприємства встановлюється, виходячи з потужності провідних цехів (дільниць, технологічних ліній, агрегатів) основного виробництва з урахуванням заходів щодо ліквідації вузьких місць і можливого внутрішньовиробничого кооперування. До провідних належать ті виробничі підрозділи підприємства, які виконують головні технологічні процеси (операції) і мають вирішальне значення для забезпечення випуску профільних видів продукції. Наприклад, для підприємств чорної металургії провідними виробництвами прийнято вважати: доменні, сталеплавильні та прокатні цехи; машинобудування та металообробки – механічні, складальні, ливарні й ковальсько-пресові цехи; цементної промисловості – печі з виробництва клінкеру; текстильної індустрії – прядильне і ткацьке виробництво.

За наявності кількох провідних підрозділів підприємства виробнича його потужність обчислюється за тими з них, які виконують найбільш трудомісткий обсяг робіт.

У розрахунки виробничої потужності підприємства включають:

→ - усе діюче і недіюче внаслідок несправності, ремонту та модернізації устаткування основних виробничих цехів;

→ - устаткування, що знаходиться на складі і має бути введене в експлуатацію в основних цехах протягом розрахункового періоду;

→ - понаднормативне резервне устаткування; понаднормативне устаткування допоміжних цехів, якщо воно аналогічне технологічному устаткуванню основних цехів.

Виробничу потужність підприємства обчислюють за технічними або проектними нормами продуктивності устаткування, використання виробничих площ і трудомісткості виробів, нормами виходу продукції з урахуванням застосування прогресивної технології та досконалої організації виробництва. За браком таких норм можна використовувати власні розрахункові технічні норми, які враховують прогресивні досягнення значної кількості (20-25%) робітників однакових професій і ланок виробництва.

Для розрахунків виробничої потужності підприємства береться **максимально можливий річний фонд часу (кількість годин) роботи устаткування**. На підприємствах з безперервним процесом виробництва таким максимально можливим фондом часу роботи устаткування є календарний фонд за мінусом часу, необхідного для проведення ремонтів і технологічних зупинок устаткування. Для підприємств з дискретним процесом виробництва фонд часу роботи устаткування визначають, виходячи з фактичного режиму роботи основних цехів і встановленої тривалості змін у годинах з відрахуванням часу на проведення ремонтів устаткування, вихідних і святкових днів. У сезонних виробництвах фонд часу роботи устаткування регламентується встановленим режимом роботи підприємства (за технічним проектом) з урахуванням забезпечення оптимальної кількості діб роботи окремих технологічних цехів.

У найзагальнішому вигляді **виробничу потужність провідного цеху (дільниці) з виготовлення однорідної продукції** (переробки сировини, виконання інших виробничих операцій) можна визначити за однією з таких формул:

$$N_i = a_i T_p m$$

де N_i – потужність i -го виробничого підрозділу підприємства;

a_i – продуктивність устаткування у відповідних одиницях виміру i -ої продукції за годину;

T_p – річний фонд часу роботи устаткування;

m – середньорічна кількість фізичних одиниць устаткування.

Визначення виробничої потужності підприємства завершується складанням балансу, що відбиває зміни її величини протягом розрахункового періоду і характеризує вихідну потужність ($N_{\text{вих}}$). Для цього використовується формула:

$$N_{\text{вих}} = N_{\text{вх}} + N_{\text{отз}} + N_{\text{рп}} \pm N_{\text{зп}} - N_{\text{вп}},$$

де $N_{\text{вх}}$ – вхідна потужність підприємства;

$N_{\text{отз}}$ – збільшення потужності протягом розрахункового періоду внаслідок здійснення поточних організаційно-технічних заходів;

$N_{\text{рп}}$ – нарощування виробничої потужності завдяки реконструкції або розширенню підприємства;

$N_{\text{зп}}$ – збільшення (+) або зменшення (–) виробничої потужності, спричинене змінами в номенклатурі та асортименті продукції, що виготовляється;

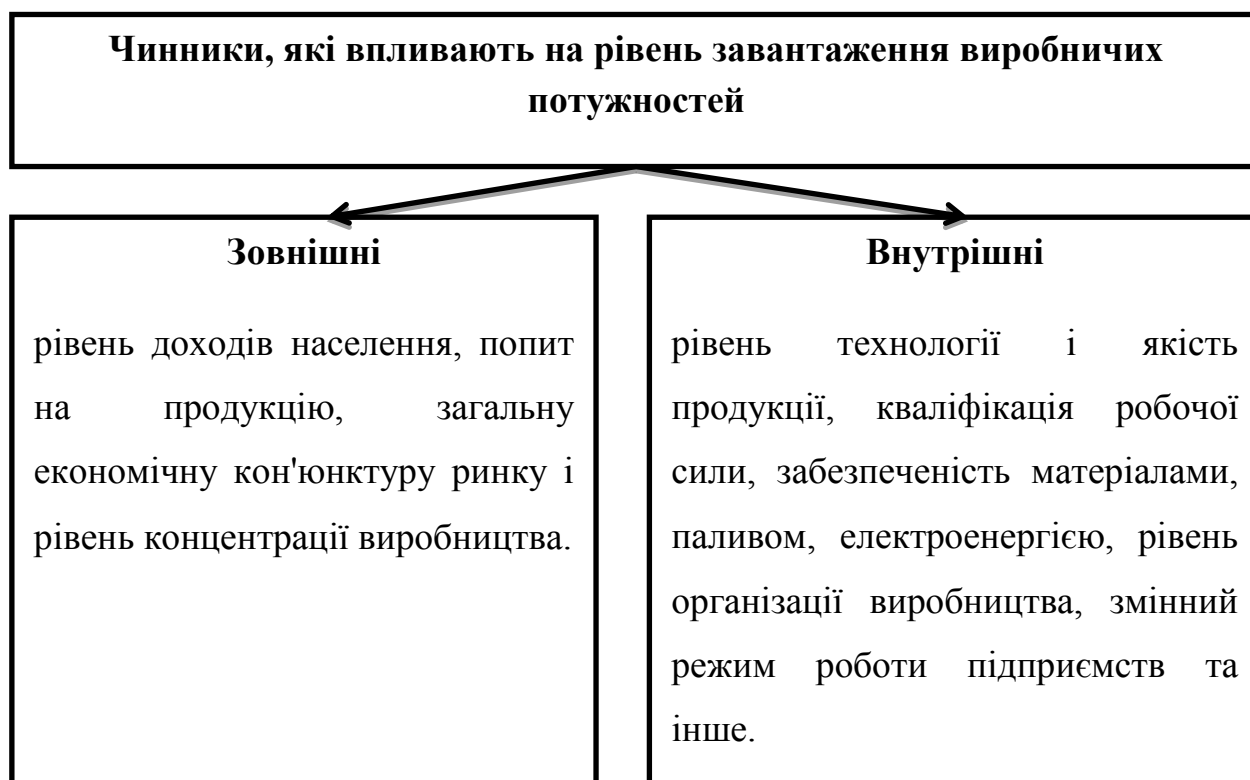
$N_{\text{вп}}$ – зменшення виробничої потужності внаслідок її вибуття, тобто виведення з експлуатації певної кількості фізично спрацьованого та технічно застарілого устаткування.

7.5. Рівень використання виробничої потужності підприємств та напрями його підвищення

У практиці господарювання **рівень використання виробничої потужності** діючого підприємства визначається такими показниками:

- **коефіцієнтом освоєння проектної потужності** (співвідношення величин поточної і проектної потужності);
- **коефіцієнтом використання поточної потужності** (співвідношенням річного випуску продукції та середньорічної її величини).

Нині в Україні рівень використання виробничих потужностей підприємств у багатьох галузях економіки і передовсім у промисловості не перевищує 50%, а проектні потужності, як правило, своєчасно (у нормативні строки) не освоюються. Це обумовлюється тим, що функціонування підприємств нині адекватно реагує на зміну загальноекономічної ситуації та характер здійснюваних заходів щодо структурної перебудови економіки.

Підвищення використання виробничої потужності підприємства є основою його ефективного господарювання. Вирішення цієї проблеми зумовлює збільшення виробництва продукції, підвищення віддачі створеного виробничого потенціалу, зниження собівартості продукції, зростання рентабельності виробництва, створення нагромаджень у підприємстві для реалізації інвестиційно-інноваційних проектів та поліпшення матеріального стимулювання працівників.

Успішне функціонування виробничих потужностей забезпечується на основі

Екстенсивних факторів

Інтенсивних факторів

Екстенсивне поліпшення використання виробничих потужностей здійснюється, з одного боку, на основі збільшення часу роботи об'єктів основного капіталу в календарному періоді, а з іншого, підвищення питомої ваги діючого устаткування в складі всіх наявних основних засобів у підприємстві.

Основними напрямками збільшення часу використання виробничих потужностей є скорочення та ліквідація внутрішньо змінних простоїв обладнання шляхом підвищення якості ремонтного обслуговування обладнання, своєчасного забезпечення основного виробництва сировиною, матеріалами, паливом, напівфабрикатами, забезпечення виробництва робочою силою; скорочення цілоденних простоїв обладнання, підвищення коефіцієнта змінності його роботи.

Важливим шляхом підвищення ефективності використання основного капіталу і виробничих потужностей є зменшення кількості зайвого устаткування та швидке залучення у виробництво невстановленого устаткування.

Важливим резервом підвищення ефективності використання основного капіталу і виробничих потужностей є забезпеченість їхнього завантаження. Підвищення інтенсивності завантаження обладнання може бути досягнуто на основі модернізації діючих машин і механізмів, встановленні оптимального режиму їхньої роботи. Досягнення оптимального режиму технологічного процесу забезпечує збільшення випуску продукції без зміни складу основного капіталу, зростання чисельності працівників і при зниженні витрат матеріальних ресурсів на одиницю продукції.

Важливим напрямком підвищення ефективності використання виробничих потужностей є удосконалення структури основного капіталу. Оскільки збільшення випуску продукції досягається у провідних цехах, то важливо підвищувати їхню частку в загальній вартості основного капіталу. Збільшення основного капіталу допоміжних виробництв призводить до зростання капіталомісткості продукції, так як збільшення випуску продукції при цьому не відбувається. Проте без пропорційного розвитку допоміжного виробництва основні цехи не можуть функціонувати з повною віддачею. Тому встановлення оптимальної виробничої структури основного капіталу у підприємстві є досить важливим напрямком поліпшення їхнього використання.

Рівень використання виробничих потужностей і основного капіталу значною мірою залежить від досконалості системи морального і матеріального стимулювання. Аналіз техніко-економічних показників підприємств, що працюють у нових умовах планування й економічного стимулювання, свідчить, що новий економічний механізм, у тому числі введення плати за основний виробничий капітал, перегляд оптових цін, створення заохочувальних фондів сприяють поліпшенню використання виробничих потужностей підприємств.

***ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ***

1. Поняття та складові техніко-технологічної бази підприємства.
2. Сучасні тенденції розвитку техніко-технологічної бази підприємств.
3. Технічний розвиток виробництва.
4. Характеристика плану технічного розвитку підприємства.
5. Виробнича потужність підприємства та її види.
6. Чинники, що впливають на формування виробничої потужності підприємства.
7. Методика визначення виробничої потужності підприємства.
8. Показники, які характеризують рівень використання виробничої потужності.
9. Екстенсивні фактори поліпшення використання виробничої потужності підприємства.
10. Інтенсивні фактори поліпшення використання виробничої потужності підприємства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Кількісна та якісна сукупність складових частин матеріально-технічної бази, що забезпечує виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг) і визначає рівень розвитку всіх елементів процесу виробництва – це:

- а) технічна база;
- б) технологічна база;
- в) техніко-технологічна база;
- г) виробнича потужність.

2. Технічний рівень устаткування характеризують наступні показники:

- а) продуктивність (потужність);
- б) надійність, довговічність;
- в) питома металомісткість середній строк експлуатації;
- д) частка прогресивних видів обладнання в загальній кількості.

3. Підтримання належного рівня техніко-технологічної бази забезпечується шляхом:

- а) поточного ремонту;
- б) капітального ремонту;
- в) заміни;
- г) всі відповіді вірні.

4. Максимально можлива кількість продукції відповідної якості та асортименту, що може бути виготовлена за рік в умовах використання прогресивної технології і організації виробництва – це:

- а) виробнича потужність;
- б) виробнича діяльність;

- в) виробниче регулювання;
- г) вірної відповіді немає.

5. Виробнича потужність вимірюється у:

- а) натуральних одиницях;
- б) умовно-натуральних одиницях;
- в) грошовому виразі;
- г) вірної відповіді немає.

6. Розвиток техніко-технологічної бази включає:

- а) нове будівництво;
- б) розширення;
- в) модернізацію;
- г) реконструкцію;
- д) технічне переозброєння.

7. Видами виробничої потужності підприємства є:

- а) проектна;
- б) поточна;
- в) резервна;
- г) перспективна.

8. Який вид потужності підприємства визначається періодично у зв'язку зі зміною умов виробництва або перевищенням проектних показників:

- а) проектну;
- б) поточну;
- в) резервну;
- г) перспективну.

9. Величина виробничої потужності підприємства формується під впливом:

- а) номенклатури, асортименту та якості продукції, що виготовляється;
- б) кількості встановленого устаткування;
- в) можливого фонду часу роботи устаткування;
- г) нормативів тривалості виробничого циклу.

10. На виробничу потужність підприємства не впливає:

- а) масштаб виробництва;
- б) складність конструкції виробу;
- в) характер технологічного процесу;
- г) наявність єдиного трудового колективу.

11. Виробнича потужність підприємства встановлюється, виходячи з:

- а) потужності провідних цехів, дільниць, технологічних ліній, агрегатів;
- б) обсягів виробництва продукції;
- в) чисельності працівників підприємства;
- г) кваліфікації робітників підприємства.

12. За наявності кількох провідних підрозділів підприємства його виробнича потужність обчислюється за тими з них, які:

- а) виробляють найбільший обсяг продукції;
- б) виконують найбільш трудомісткий вид робіт;
- в) мають найменшу чисельність працівників;
- г) вірної відповіді немає.

13. Визначення виробничої потужності підприємства включає:

- а) вхідну потужність підприємства;

- б) збільшення потужності протягом розрахункового періоду внаслідок здійснення поточних організаційно-технічних заходів;
- в) нарощування виробничої потужності завдяки реконструкції або розширенню підприємства;
- г) збільшення або зменшення виробничої потужності, спричинене змінами в номенклатурі та асортименті продукції, що виготовляється;
- д) зменшення виробничої потужності внаслідок її вибуття, тобто виведення з експлуатації певної кількості фізично спрацьованого та технічно застарілого устаткування.

14. Коефіцієнт освоєння проектної потужності підприємства визначається:

- а) співвідношенням величини поточної і проектної потужності;
- б) співвідношенням річного випуску продукції та середньорічної її величини;
- в) співвідношенням величини поточної потужності та середньорічної її величини;
- г) співвідношенням річного випуску продукції та проектної потужності підприємства.

15. Коефіцієнт використання поточної потужності підприємства визначається:

- а) співвідношенням величини поточної і проектної потужності;
- б) співвідношенням річного випуску продукції та середньорічної її величини;
- в) співвідношенням величини поточної потужності та середньорічної її величини;
- г) співвідношенням річного випуску продукції та проектної потужності підприємства.

ТЕМА 8. ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ

- 8.1. Основний капітал підприємства, його склад і структура
- 8.2. Амортизація основних засобів підприємства
- 8.3. Показники використання основного капіталу підприємства та напрями його поліпшення

8.1. Основний капітал підприємства, його склад і структура

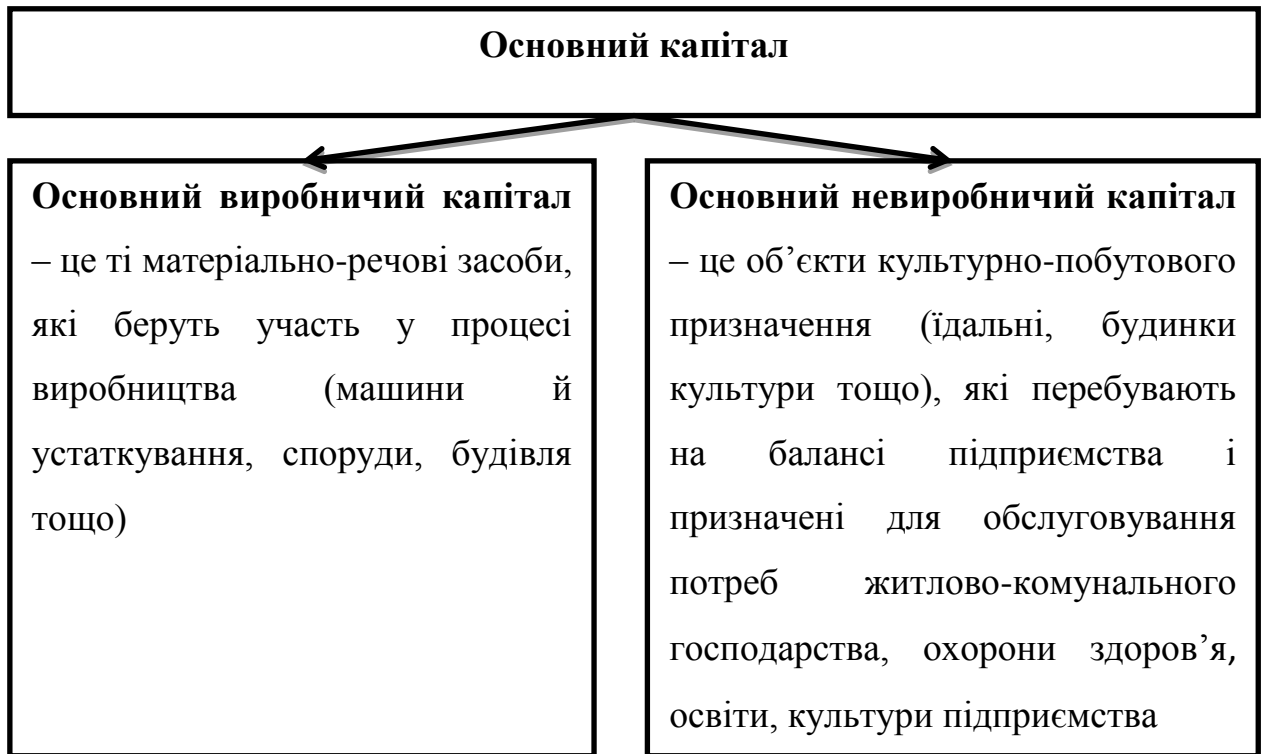
Процес виробництва продукції здійснюється в результаті взаємодії робочої сили та певних засобів виробництва, що складаються з засобів праці та предметів праці.

Предмети праці – це все те, на що спрямована людська праця, що підлягає обробці в процесі виробництва з метою виготовлення продукції для особистого і виробничого споживання, тобто все те, з чого виготовляється продукція: вугілля, метал, тканини, вовна, нафта, дошки тощо.

Засоби праці – це ті засоби, за допомогою яких люди виготовляють продукцію і надають послуги: різноманітні механізми, інструменти, двигуни, трактори, автомобілі, будівлі тощо.

Засоби праці і предмети праці є речовим змістом продуктивного капіталу. Засоби праці знаходять своє вираження в основному капіталі підприємства, а предмети праці в оборотному.

Основний капітал – це частина продуктивного капіталу, яка повністю бере участь у виробничому процесі протягом тривалих виробничих циклів, при цьому не втрачає своєї натурально-речової форми, а свою вартість на створювану продукцію переносить частинами у вигляді амортизаційних відрахувань.

До пасивної частини основного капіталу належать

усі його види, які не беруть безпосередньої участі у виготовленні продукту, але які необхідні для виконання виробничого процесу. Вони забезпечують нормальне використання активної частини основного капіталу (виробничі приміщення, споруди).

Структура основних засобів – це співвідношення між вартістю окремих груп основних засобів та їх загальною вартістю, виражене у відсотках.

Натуральній формі

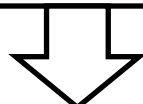

Облік основних засобів здійснюють в

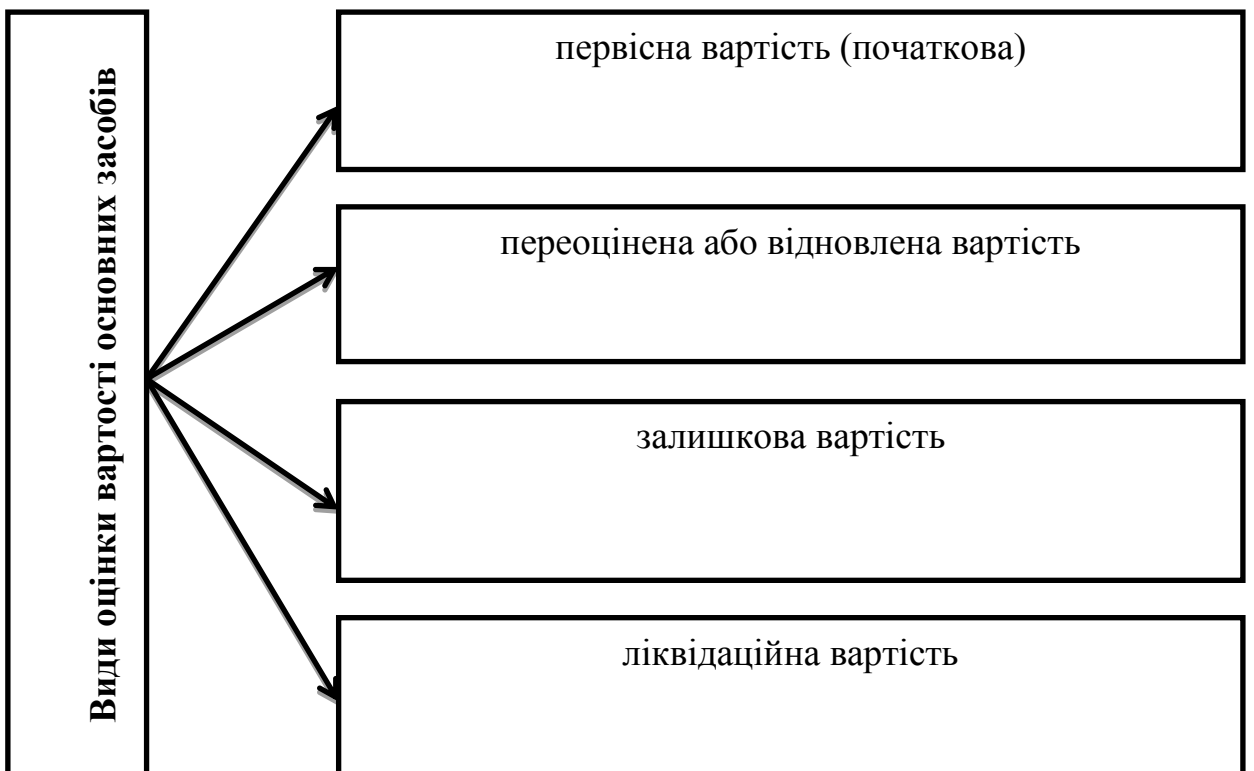
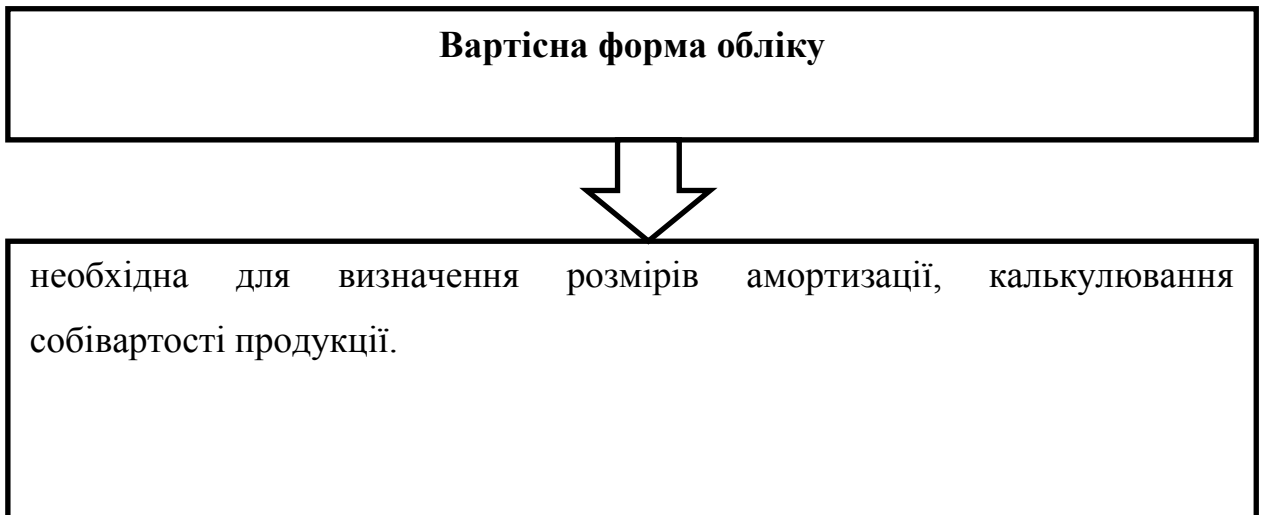

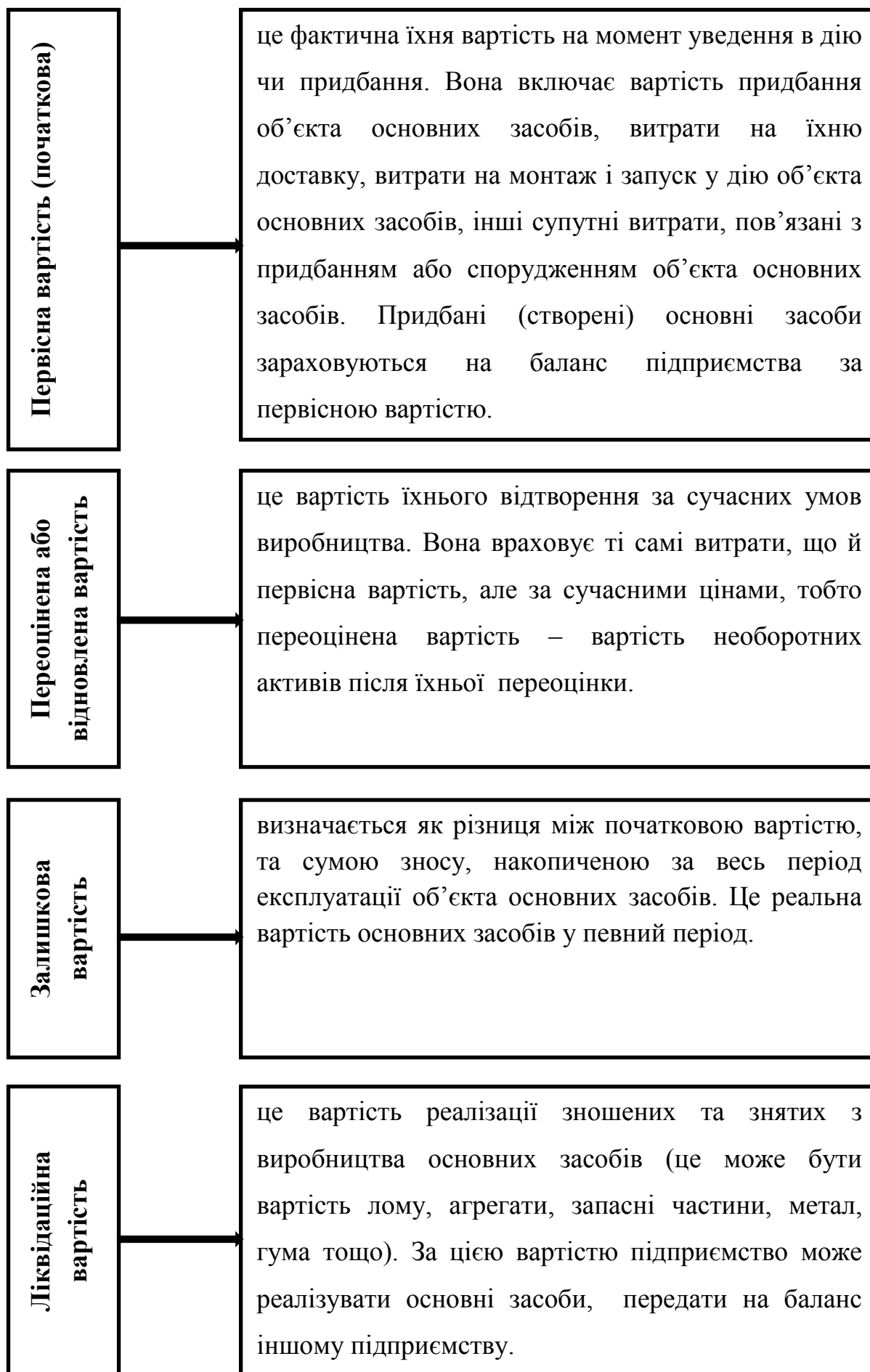
Вартісній формі

Натуральні показники (площа, кількість і потужність силових машин, устаткування тощо)

використовуються при визначенні виробничої потужності, розробці балансів обладнання, вдосконаленні складу основних засобів.

В аналітичних дослідженнях розраховують **середньорічну вартість** основних засобів, яка визначається на основі первісної вартості з урахуванням їхнього введення та вибуття за такою формулою:

$$OZ_{cb} = OZ_{пв} + \frac{\sum OZ_{вв} * t}{12} - \frac{\sum OZ_{вб} * t'}{12}$$

де, OZ_{cb} – середньорічна вартість основних засобів;

$\sum OZ_{вв}$ – сума вартості основних засобів, що введені в дію протягом року;

$\sum OZ_{вб}$ – сума вартості основних засобів, що вибули протягом року;

t – місяці, які основні засоби працюватимуть;

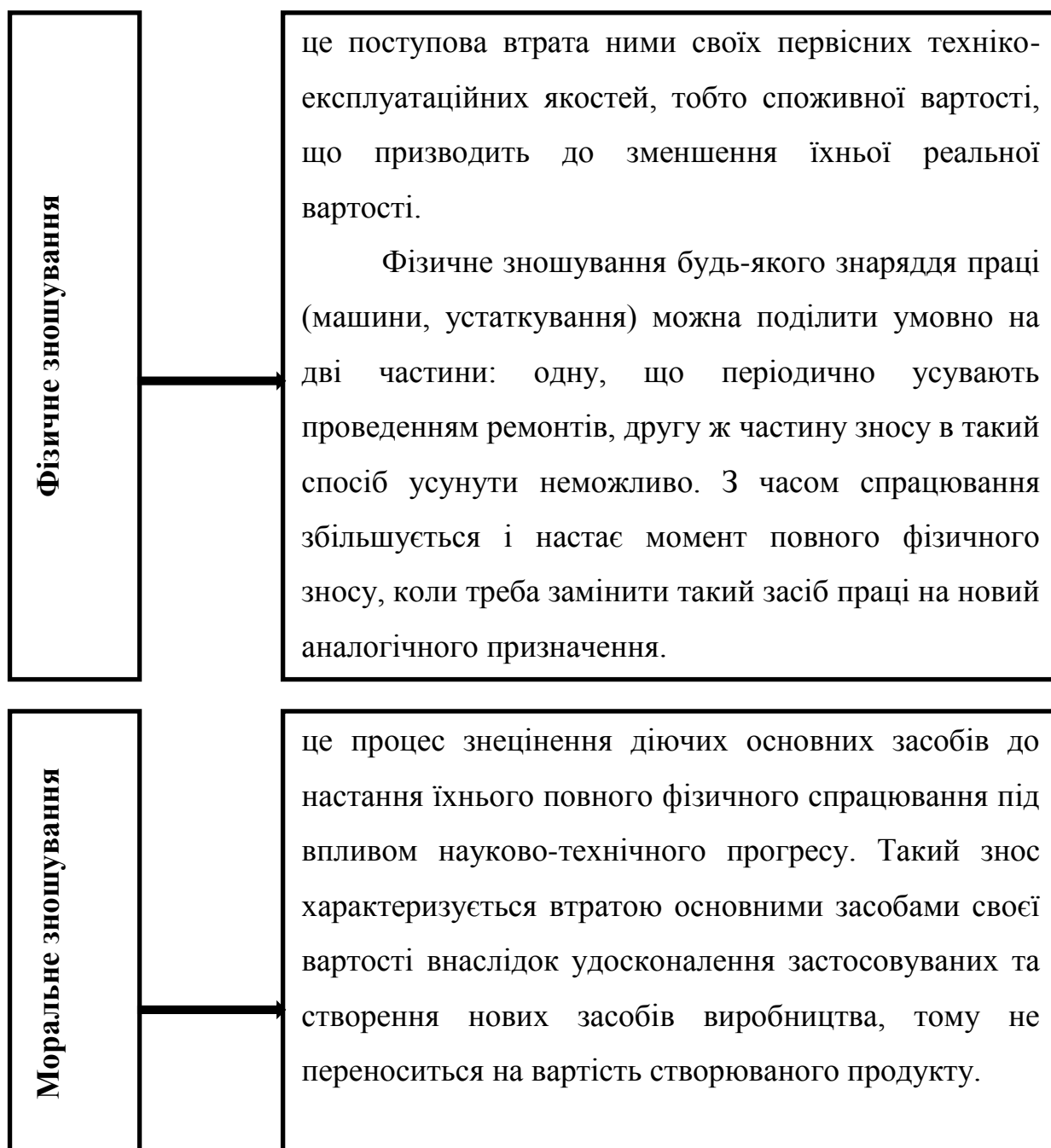
t' – місяці, які залишилися до кінці року після вибуття основних засобів.

8.2. Амортизація основних засобів підприємства

Амортизація (лат. *amortizatio* - погашення, сплата боргу) – економічний процес поступового перенесення вартості основних засобів в міру їхнього зношування на виготовлену продукцію і використання цієї вартості для відтворення засобів праці. Необхідність амортизації впливає з того, що основні засоби в процесі виробництва функціонують протягом багатьох років, але зберігають при цьому свою натурально-речову форму. Кожного року або кожного виробничого циклу вони переносять на новостворений продукт частину своєї вартості, яка пропорційна їхньому зношуванню за цей період.

Для відшкодування вартості зношеної частини основних засобів кожне підприємство здійснює *амортизаційні відрахування*. Ці відрахування включаються в собівартість виробленої продукції як витрати виробництва і реалізуються під час продажу товарів. Вони накопичуються у спеціальному

амортизаційному фонді, що є джерелом відновлення спрацьованих основних засобів.

Норма амортизації (H_A) на реновацію, або повне відновлення основних засобів залежить від строку їхнього використання і виражається у відсотках до балансової вартості, її обчислюють за формулою:

$$H_A = \frac{\Phi_B - Л_B}{\Phi_B \times T} \times 100$$

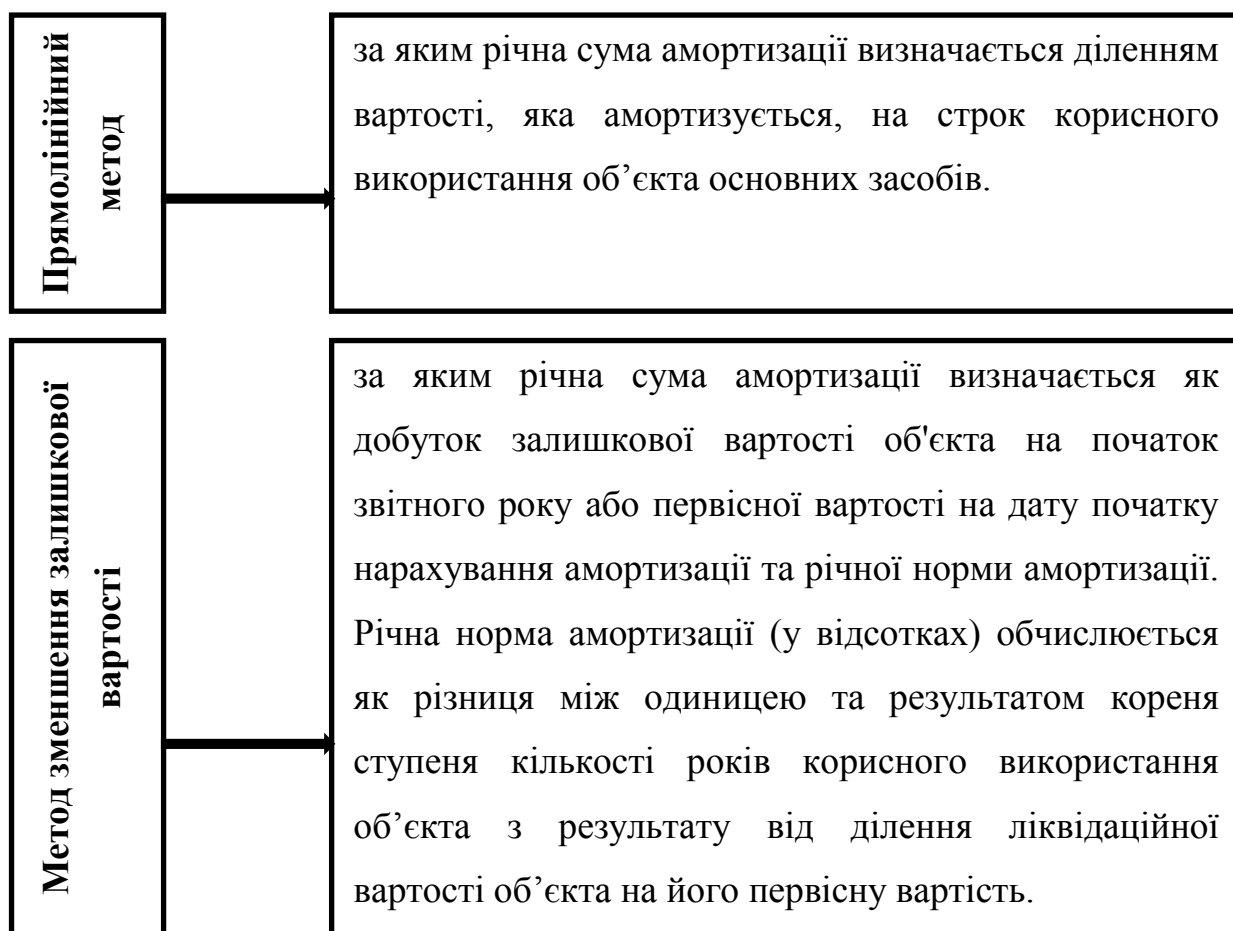
де Φ_B - балансова вартість основних засобів, грн;

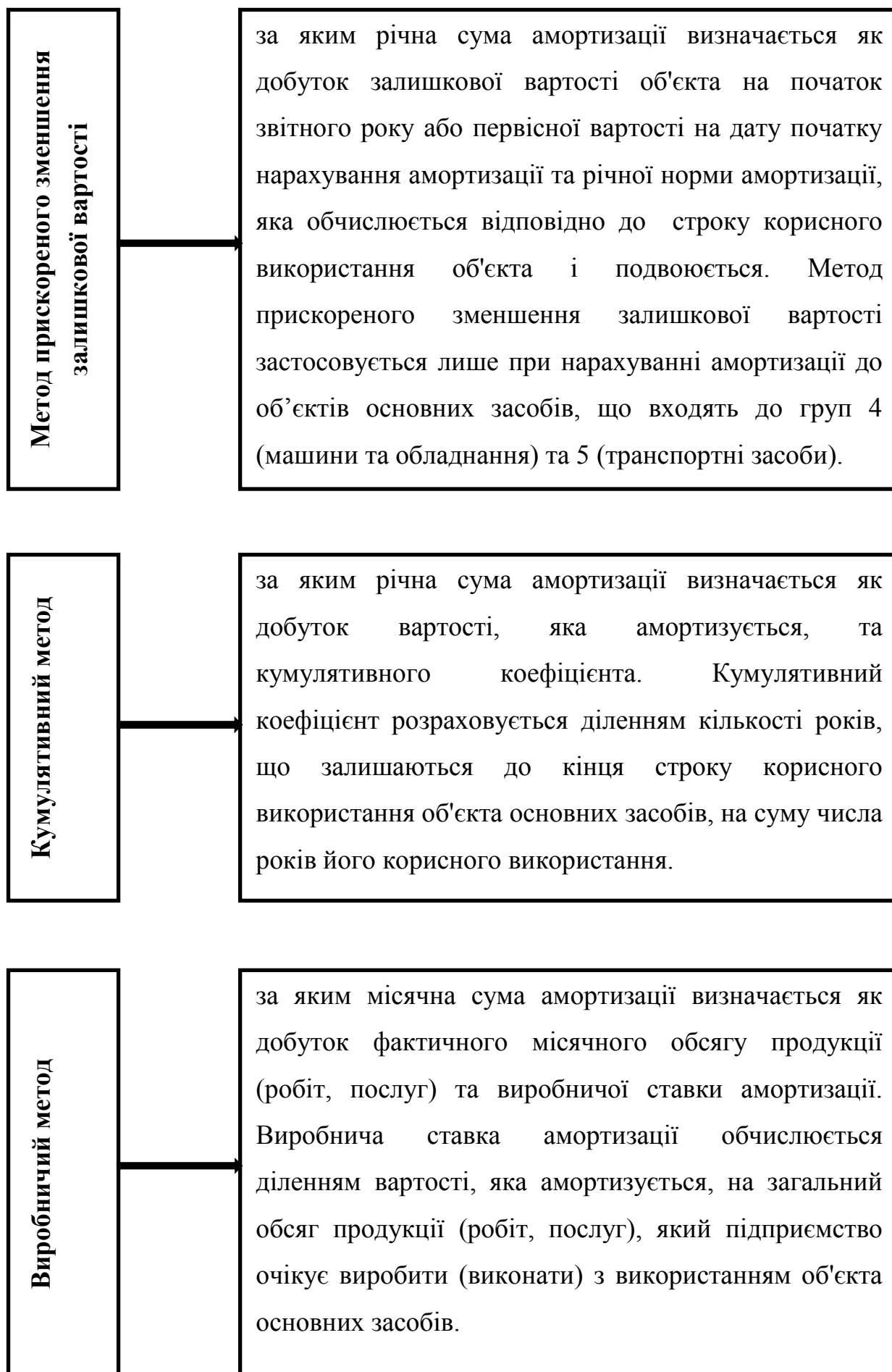
$Л_B$ - ліквідаційна вартість основних засобів, грн;

T - амортизаційний період, років.

Відповідно до Податкового кодексу України основні засоби та інші необоротні активи поділено на 16 груп і визначено мінімально допустимі строки їхньої амортизації:

- група 1 – земельні ділянки. Амортизація не нараховується;
- група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом. Мінімумально допустимий строк амортизації 15 років;
- група 3 – будівлі, строк амортизації 20 років; споруди, строк амортизації 15 років; передавальні пристрої, строк амортизації 10 років;
- група 4 – машини та обладнання, строк амортизації 5 років, з них: електронно-обчислювальні машини, строк амортизації 2 роки;
- група 5 – транспортні засоби, строк амортизації 5 років;
- група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі), строк амортизації 4 роки;
- група 7 – тварини, строк амортизації 6 років;
- група 8 – багаторічні насадження, строк амортизації 10 років;
- група 9 – інші основні засоби, строк амортизації 12 років;
- група 10 – бібліотечні фонди, строк використання не встановлюється;
- група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи, строк використання не встановлюється;
- група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди, строк амортизації 5 років;
- група 13 – природні ресурси. Амортизація не нараховується;
- група 14 – інвентарна тара, строк амортизації 6 років;
- група 15 – предмети прокату, строк амортизації 5 років;
- група 16 – довгострокові бібліотечні активи, строк амортизації 7 років.

Амортизація об'єктів груп 9 – інші основні засоби, 12 – тимчасові (не титульні) споруди, 14 – інвентарна тара, 15 – предмети прокату нараховується за першим методом (прямолінійним) і п'ятим (виробничим).

Амортизація малоцінних необоротних матеріальних активів (група 11) та бібліотечних фондів (група 10) може нараховуватися за рішенням платника податків у першому місяці використання об'єкта в розмірі 50% його вартості, яка амортизується, та решта 50% вартості, яка амортизується, у місяці їхнього вилучення з активів (списання з балансу) внаслідок невідповідності критеріям визнання активом. Амортизація цих об'єктів може здійснюватись також у першому місяці використання в розмірі 100% їхньої вартості.

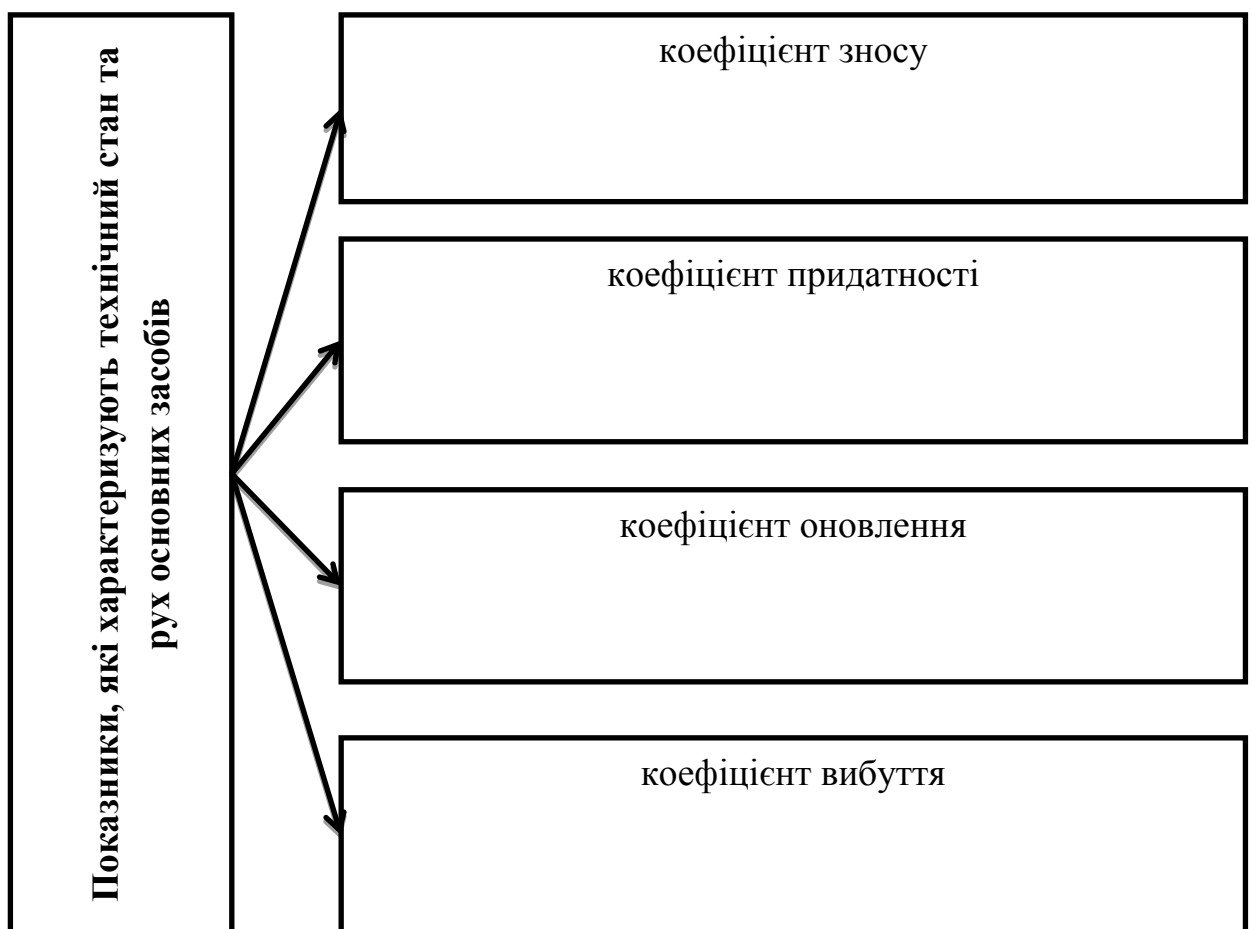
На основні засоби груп 1 – земельні ділянки та 13 – природні ресурси амортизація не нараховується.

Амортизація об'єкта основних засобів нараховується **помісячно** протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, установленого платником податку, але не менше мінімально допустимого строку, встановленого Податковим кодексом. Суми амортизаційних відрахувань не підлягають вилученню до бюджету, а також не можуть бути базою для нарахування будь-яких податків і зборів.

Сума амортизаційних відрахувань звітного року визначається як сума амортизаційних відрахувань, нарахованих для кожного із календарних кварталів, що входять до такого звітного періоду. Повна сума амортизаційних відрахувань за нормативний строк експлуатації основних засобів повинна дорівнювати сумі їхньої первісної вартості та витрат на капітальний ремонт і модернізацію за мінусом ліквідаційної вартості.

8.3. Показники використання основного капіталу підприємства та напрями його поліпшення

Для аналізу і оцінювання використання основних засобів доцільно застосовувати систему показників, які б комплексно характеризували усі аспекти їхнього функціонування у підприємстві. Ці показники можна поділити на такі групи: *показники, які характеризують технічний стан та рух виробничих засобів; показники, які характеризують технічне оснащення підприємства; показники, які характеризують ефективність використання основного капіталу.*

Коефіцієнт зносу

відображає частку вартості основних засобів, уже перенесену на вартість виготовленої продукції, і водночас, характеризує ступінь зносу основних засобів підприємства станом на певну дату. Коефіцієнт зносу (K_{zn}) розраховується за формулою і виражається у процентах:

$$K_{zn} = \frac{Z_{oz}}{B_n} \times 100,$$

де Z_{oz} - знос основних засобів;

B_n - початкова вартість основних засобів на кінець року.

Коефіцієнт придатності

характеризує незношену частку основних засобів підприємства станом на певну дату.

$$K_{пр} = \frac{B_{зл}}{B_n}$$

де $B_{зл}$ – залишкова вартість основних засобів;

B_n - початкова вартість основних засобів на кінець року.

Між коефіцієнтом зносу та придатності існує такий зв'язок, разом вони становлять 1, або 100%.

Коефіцієнт оновлення

характеризує ступінь інтенсивності оновлення основних засобів підприємства:

$$K_{\text{он}} = \frac{V_{\text{оз(над)}}}{V_{\text{п(к.р.)}}}$$

де $V_{\text{оз(над)}}$ – вартість основних засобів, які надійшли протягом року;
 $V_{\text{п(к.р.)}}$ - початкова вартість основних засобів на кінець року.

Коефіцієнт вибуття

характеризує інтенсивність вибуття основних засобів протягом звітної періоду

$$K_{\text{виб}} = \frac{V_{\text{оз(виб)}}}{V_{\text{п(п.р.)}}}$$

де $V_{\text{оз(виб)}}$ - вартість основних засобів, які вибули протягом року;
 $V_{\text{п(п.р.)}}$ - початкова вартість основних засобів на початок року.

капіталооснащеність

Показники, які характеризують технічне оснащення підприємства

капіталоозброєність праці

Капіталооснащеність

характеризує вартість основного капіталу з розрахунку на одиницю головного устаткування ($K_{\text{осн.}}$)

$$K_{\text{осн.}} = \frac{\bar{K}}{N(\text{обл.})}$$

K - середньорічна вартість основного капіталу;

$N_{(\text{обл.})}$ – облікова кількість устаткування на підприємстві.

Капіталоозброєність праці

характеризує ступінь озброєності одного працівника основним капіталом, визначається діленням середньорічної вартості основного капіталу на середньорічну чисельність працівників.

$$K_{\text{озбр}} = \frac{\bar{K}}{Ч_p}$$

K - середньорічна вартість основного капіталу;

$Ч_p$ – середньорічна чисельність робітників.

капіталовіддача

капіталомісткість продукції

Показники, які характеризують ефективність використання
основного капіталу підприємства

норма прибутку

рівень рентабельності основного
капіталу

Капіталовіддача

показує, яка сума вартості валової продукції припадає на 1грн вартості основного капіталу. Цей показник характеризує загальну віддачу від використання основного капіталу, тобто ефективність вкладення коштів в основний капітал.

Капіталовіддача (K_B) визначається відношенням вартості валової продукції до основного капіталу і визначається за формулою:

$$K_B = \frac{ВП}{K_{oc}}$$

ВП – вартість валової продукції за розрахунковий період;

K_{oc} - середньорічна вартість основного капіталу.

Капіталомісткість продукції

показує, яка частина вартості основного виробничого капіталу припадає на 1грн вартості валової продукції. Цей показник обернений до капіталовіддачі. Він характеризує обсяг основного капіталу, що необхідний для виробництва валової продукції вартістю в 1грн. За нормальних умов господарювання капіталовіддача повинна мати тенденцію до збільшення, а капіталомісткість продукції до зменшення.

Капіталомісткість продукції (K_M) визначається за формулою:

$$K_M = \frac{\bar{K}}{ВП}$$

Норма прибутку

визначається як відношення чистого прибутку до середньорічної вартості основного і оборотного капіталу і виражається у процентах:

$$H_{\Pi} = \frac{\Pi_{\text{ч}}}{K_{\text{ос}} + K_{\text{об}}} \times 100$$

$\Pi_{\text{ч}}$ – чистий прибуток підприємства за звітний період;

$K_{\text{ос}}$ - середньорічна вартість основного капіталу;

$K_{\text{об}}$ - середньорічна вартість оборотного капіталу.

Рівень рентабельності основного капіталу

показує скільки прибутку одержує підприємство на гривню функціонуючого основного капіталу за його взаємодії з іншими ресурсами. Визначається відношенням чистого прибутку до середньорічної вартості основного капіталу і визначається у процентах:

$$P_{\text{ок}} = \frac{\Pi_{\text{ч}}}{K_{\text{ос}}} \times 100$$

Показник рівня рентабельності основного капіталу можна визначити за валовим та чистим прибутком. У першому випадку рентабельність характеризує ефективність використання основного капіталу у виробничій діяльності підприємства, у другому – в звичайній та надзвичайній діяльності підприємства.

Успішне функціонування основних засобів залежить від **екстенсивних та інтенсивних факторів** поліпшення їхнього використання. **Екстенсивні** означають, що, з одного боку, буде збільшений час роботи діючого обладнання за календарний період, а, з іншого – підвищена його питома вага в загальному складі обладнання, що використовується на підприємстві.

Для збільшення часу роботи обладнання необхідно: скоротити та ліквідувати внутрішньозмінні простої обладнання шляхом підвищення якості ремонтного обслуговування, своєчасного забезпечення виробництва робочою силою, сировиною, паливом; скоротити цілодобові простої обладнання, що підвищить змінність його роботи.

Інтенсивний напрямок підвищення ефективності використання основних засобів припускає підвищення ступеня завантаження обладнання в одиницю часу (шляхом модернізації обладнання, встановлення оптимальних режимів його завантаження).

Протягом останніх років на багатьох підприємствах різних галузей України спостерігається низький рівень ефективності відтворювальних процесів. Коефіцієнти оновлення машин і устаткування, тобто найактивнішої частини основних засобів на промислових підприємствах, коливаються в межах від 2-3 % загального їхнього обсягу, а коефіцієнт економічного спрацювання досягає 50-55 % загальної вартості. Парк діючого виробничого устаткування майже на третину фізично спрацьований і технічно застарілий. Саме цим передовсім пояснюється невідкладне завдання прискорення й підвищення ефективності відтворення основних засобів, зростання технічного рівня підприємств.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО

МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Що таке засоби праці і предмети праці?
2. У чому суть виробничих засобів підприємства?
3. У чому суть капіталу?
4. Що таке активи підприємства?
5. Що включає власний капітал підприємства?
6. У чому суть реального та фіктивного капіталу акціонерного товариства?
7. У чому суть основного капіталу підприємства?
8. У чому суть поділу матеріальних елементів основного капіталу на активні і пасивні?
9. Як визначається структура основного капіталу?
10. Як здійснюється оцінка основних засобів за первісною (початковою), відновленою та залишковою вартістю?
11. Що таке амортизація основних засобів підприємства?
12. У чому суть амортизаційних відрахувань?
13. Як поділяються основні засоби підприємства відповідно до Податкового кодексу України?
14. Які методи нарахування амортизації основних засобів використовуються у підприємствах?
15. Які показники характеризують відтворення і технічний стан основного капіталу?
16. Якими показниками визначається забезпеченість аграрного підприємства основним капіталом?
17. Які показники характеризують економічну ефективність використання основного капіталу підприємства?
18. Перерахуйте основні напрями підвищення ефективності використання основного капіталу?

19. Резерви інтенсивного відтворення основних засобів підприємства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Основний капітал – це:

- а) частина продуктивного капіталу, яка складається із вартості засобів праці, обертається протягом кількох періодів виробництва і поступово переносить свою вартість на вироблюваний продукт;
- б) засоби праці, які беруть участь у виробничому процесі, зберігають свою натурально-речову форму і частково переносять свою вартість на створюваний продукт;
- в) засоби праці, які беруть участь у виробничому процесі і частково переносять свою вартість на створюваний продукт;
- г) засоби праці, які протягом тривалого часу зберігають свою натурально-речову форму.

2. Облік основних засобів здійснюється у таких формах:

- а) вартісній;
- б) натуральній
- в) трудовій;
- г) порівняльній;
- д) умовній.

3. На фізичне зношування основних засобів впливають такі чинники:

- а) якість матеріалів і комплектуючих, з яких виготовлені основні засоби;
- б) площа, яку займають основні засоби;
- в) досконалість конструкції основних засобів;
- г) технологічна структура основних засобів.

4. Вікова структура основних засобів характеризує:

- а) середній вік основних засобів підприємства;
- б) співвідношення основних засобів різних вікових груп;
- в) тенденцію до збільшення питомої ваги нових основних засобів;
- г) співвідношення середнього терміну служби основних засобів активної і пасивної частин.

5. Норма прибутку підприємства визначається відношенням у процентах:

- а) чистого прибутку до повної собівартості реалізованої продукції;
- б) чистого прибутку до середньорічної вартості основного капіталу;
- в) чистого прибутку до середньорічної вартості основного і оборотного капіталу;
- г) чистого прибутку до середньорічної вартості оборотного капіталу;
- д) чистого прибутку до собівартості виробленої продукції;
- е) чистого прибутку до середньорічної вартості основних доходів.

6. Показники забезпеченості підприємства основним капіталом:

- а) капіталозабезпеченість господарства;
- б) капіталомісткість продукції;
- в) енергозабезпеченість господарства;
- г) капіталовіддача;
- д) електроозброєність праці.
- е) капіталоозброєність праці;

7. Залишкова вартість основних засобів – це:

- а) відновлена вартість основних засобів;
- б) реальна вартість основних засобів;
- в) амортизована частина основних засобів;

- г) балансова вартість основних засобів;
- д) різниця між первісною вартістю основних засобів і сумою зносу.

8. Амортизація – це:

- а) процес знецінення діючих основних засобів під впливом науково-технічного прогресу;
- б) процес відтворення спрацьованих основних засобів;
- в) економічний процес поступової втрати основними засобами своєї вартості і перенесення її на створювану продукцію;
- г) процес поступової втрати основними засобами техніко-експлуатаційних якостей, що призводить до зменшення їхньої вартості.

9. Рівень рентабельності підприємства визначається в процентах:

- а) відношенням чистого доходу до собівартості реалізованої продукції;
- б) відношенням прибутку до загальної суми витрат;
- в) відношенням валового доходу до собівартості реалізованої продукції;
- г) відношенням чистого прибутку до собівартості реалізованої продукції;
- д) відношенням валового прибутку до собівартості реалізованої продукції.

10. Коефіцієнт придатності основного капіталу визначається відношенням:

- а) величини зносу основних засобів до їхньої вартості на кінець року;
- б) вартості введених основних засобів до їхньої наявності на кінець року;
- в) вартості основних засобів, що вибули, до їхньої наявності на початок року
- г) вартості основних засобів на початок року до їхньої вартості на кінець року;
- д) недоамортизованої частини основних засобів до їхньої вартості на кінець року.

11. До активної частини основного капіталу відносять:

- а) усі види, які не беруть безпосередньої участі у виготовленні продукту;
- б) комплекс машин і механізмів, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі;
- в) площу, кількість виробничих приміщень, споруд;
- г) вартість відтворення основних засобів, за сучасних умов виробництва.
- д) всі відповіді вірні.

12. Ліквідаційна вартість основних засобів – це:

- а) визначається як різниця між початковою вартістю, та сумою зносу, накопиченою за весь період експлуатації об'єкта основних засобів
- б) це вартість їхнього відтворення за сучасних умов виробництва;
- в) це вартість реалізації зношених та знятих з виробництва основних засобів;
- г) це фактична їхня вартість на момент уведення в дію чи придбання.

13. Фізичне спрацювання основних засобів – це:

- а) поступова втрата ними своїх первісних техніко-експлуатаційних якостей, тобто споживної вартості;
- б) знецінення діючих основних засобів до настання їхнього повного фізичного спрацювання під впливом науково-технічного прогресу;
- в) відновлення основних засобів, яке залежить від строку їхнього використання;
- г) економічний процес поступового перенесення вартості основних засобів в міру їхнього зношування.

14. Коефіцієнт придатності основних засобів:

- а) характеризує ступінь інтенсивності оновлення основних засобів підприємства;
- б) характеризує вартість основного капіталу з розрахунку на одиницю

головного устаткування;

- в) характеризує ступінь озброєності одного працівника основним капіталом;
- г) характеризує незношену частку основних засобів підприємства станом на певну дату.

15. Капіталовіддача визначається як:

- а) діленням середньорічної вартості основного капіталу на середньорічну чисельність працівників;
- б) відношення чистого прибутку до середньорічної вартості основного і оборотного капіталу
- в) кількість прибутку, яку одержує підприємство на гривню функціонуючого основного капіталу;
- г) сума вартості валової продукції, яка припадає на 1 грн вартості основного капіталу.

16. Характерною особливістю основних виробничих засобів є:

- а) тривале функціонування у виробничому процесі;
- б) одночасне перенесення своєї вартості на вартість створюваної продукції;
- в) повна зміна своєї форми і розмірів у результаті участі у виробничому процесі;
- г) всі відповіді вірні.

17. До виробничих засобів належать:

- а) засоби і предмети праці
- б) основний та оборотний капітал
- в) персонал підприємства;
- г) матеріально технічна база підприємства.

18. Необхідність оцінки основних засобів визначається:

- а) співвідношенням національної та іноземної грошових одиниць;
- б) ринковим середовищем підприємства;
- в) потребами обчислення загального обсягу основних засобів, їх динаміки та структури, розрахунку економічних показників діяльності підприємства;
- г) тривалим функціонуванням у виробничому процесі.

19. Активну частину основних виробничих засобів становлять засоби, що:

- а) фізично застаріли;
- б) безпосередньо беруть участь у створенні продукції;
- в) морально застаріли;
- г) немає вірної відповіді.

20. Економічне спрацювання виробничих засобів – це:

- а) втрата основними засобами своїх первісних техніко-експлуатаційних властивостей;
- б) прогнозована заміна технологій виробництва;
- в) поступове зменшення їх реальної вартості;
- г) тривале функціонування у виробничому процесі.

ТЕМА 9. ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ

- 9.1. Економічна суть і склад оборотного капіталу
- 9.2. Класифікація оборотних засобів підприємства
- 9.3. Ефективність використання оборотного капіталу та напрямки його раціонального використання

9.1. Економічна суть і склад оборотного капіталу

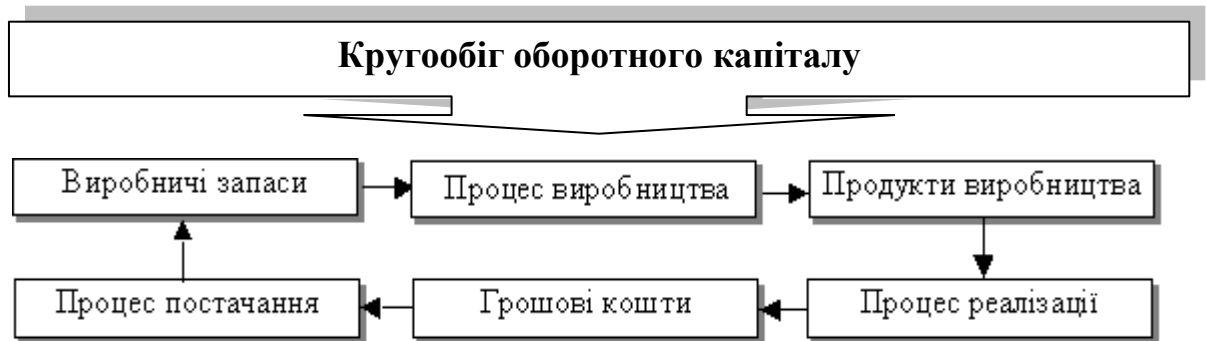
Для забезпечення процесу виробництва підприємства поряд з основним капіталом повинні мати оборотний капітал. Останній за своєю економічною природою є одним із основних факторів виробництва (поряд із землею, працею, основним капіталом). Оборотний капітал визначає темпи розвитку суб'єктів господарювання, впливає на формування витрат на виробництво продукції (робіт, послуг), а це – необхідна умова ефективного функціонування підприємства в умовах ринку.

Наявність оптимального обсягу і раціональної структури оборотного капіталу сприяє підвищенню ефективності господарювання.

Оборотний капітал – це частина капіталу, вартість якого повністю переноситься на новостворений продукт і повертається підприємству у грошовій формі після реалізації товару.

У процесі функціонування оборотний капітал постійно обертається. Оборот капіталу визначається як процес постійного відновлення руху авансованого капіталу, швидкість якого вимірюється часом одного повного циклу. Кругообіг капіталу охоплює шість стадій. Будь-яке виробництво починається з певної суми грошових коштів, які вкладаються у визначену кількість ресурсів для виробництва (або товари для продажу). У результаті

стадії постачання оборотний капітал з грошової форми переходить у виробничу (предмети праці або товари).

На стадії виробництва ресурси перетворюються на продукцію, роботи або послуги. Результатом цієї стадії є перехід оборотного капіталу з виробничої форми в товарну. На стадії реалізації оборотний капітал з товарної форми знову перетворюється на грошову.

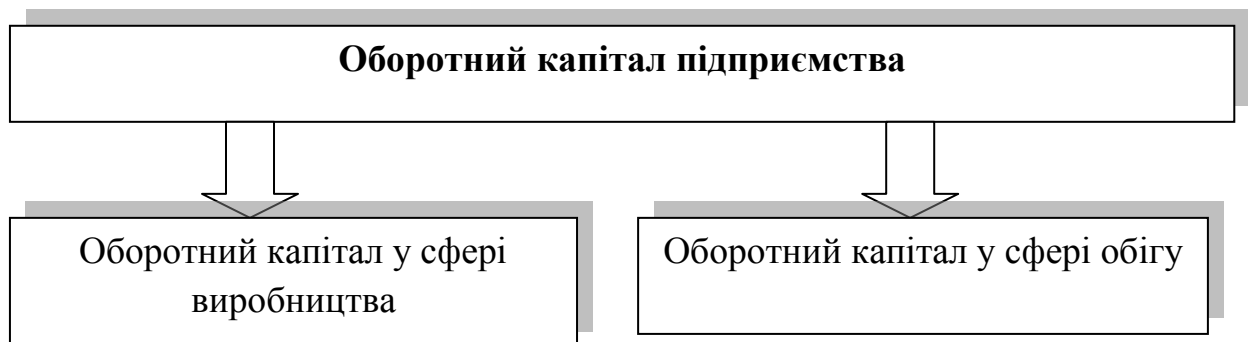
Обсяги первісної суми грошей і виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) не співпадають за розмірами. Отриманий від виробництва фінансовий результат (прибуток або збиток) пояснює причини розбіжності.

Отже, елементи оборотного капіталу є частиною безперервного потоку господарських операцій.

Закупівлі призводять до збільшення виробничих запасів і кредиторської заборгованості; виробництво – до збільшення готової продукції; реалізація – до зростання дебіторської заборгованості і грошових коштів в касі і на поточному рахунку.

Цей цикл операцій багаторазово повторюється і в результаті зводиться до грошових надходжень і платежів.

Особливості управління оборотним капіталом визначаються структурною належністю господарюючих суб'єктів. Якщо у торговельних підприємств висока питома вага товарів, у промислових підприємств – сировини та матеріалів, то у фінансових компаній переважають грошові кошти та їх еквіваленти.

Оборотний капітал у сфері виробництва перебуває у різних *функціональних формах* і включає такі три групи:

Виробничі запаси – це предмети праці, що не вступили в процес виробничого споживання. Виробничі запаси становлять найбільшу за величиною частину оборотного капіталу, до їх складу входять: малоцінні і швидкозношувані предмети, сировина, основні і допоміжні матеріали, паливо, покупні напівфабрикати і комплектуючі вироби, запасні частини, тара, будівельні та інші матеріали, призначені для споживання в процесі операційного циклу.

Незавершене виробництво – це предмети праці, які перебувають у виробництві на різних стадіях технологічного процесу. *Напівфабрикати* – це предмети праці, які повністю оброблені на одній ділянці виробництва, але повинні пройти подальшу обробку на інших ділянках. До напівфабрикатів власного виготовлення відносять ті предмети праці, що їх повністю оброблено, перероблено у певному виробничому підрозділі підприємства, але які потребують подальшої обробки в інших підрозділах.

Витрати майбутніх періодів – це витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але які буде включено до собівартості продукції (робіт, послуг) у наступних періодах. До них належать витрати на підготовку виробництва, освоєння випуску нових виробів, раціоналізація і винахідництво, придбання науково-технічної та економічної інформації.

Складові оборотного капіталу підприємства у сфері обігу

Готова продукція – запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками та відповідають технічним умовам і стандартам.

Продукція, що відвантажена і перебуває в дорозі.

Товари – вартість товарів без суми торгових націнок, які придбані підприємством для продажу.

Дебіторська заборгованість – сума боргів, що належить підприємству і виникла внаслідок невиконання комерційно-господарських, фінансово-грошових зобов'язань з боку юридичних чи фізичних осіб, які є боржниками (дебіторами).

Поточні фінансові інвестиції – це так звані портфельні інвестиції, що вкладаються підприємством в акції, облігації та інші цінні папери, які можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент.

Грошові кошти та їхні еквіваленти – це кошти в касі, на поточних та інших рахунках у банках, які можуть бути використані для поточних операцій, а також еквіваленти грошових коштів.

Сукупність оборотного капіталу у сфері виробництва та оборотного капіталу у сфері обігу, становлять **оборотні засоби підприємства**.

9.2. Класифікація оборотних засобів підприємства

У різних галузях національної економіки склад і структура оборотних засобів різні та залежать від типу галузі, складу витрат, виду продукції, особливостей матеріально-технічного постачання.

Склад оборотних засобів – розподіл оборотних засобів на окремі групи і види за класифікаційними ознаками.

Структура оборотних засобів – кількісне співвідношення окремих груп і видів у загальній вартості оборотних засобів. Вона формується під впливом низки факторів (тип виробництва, особливості продукції та технології її виготовлення тощо) і повільно змінюється в часі.

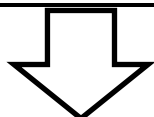
Класифікація оборотних засобів має важливе значення, оскільки дає можливість підприємству визначити оптимальний склад і структуру, потребу та джерела формування оборотних засобів, від чого значною мірою залежить фінансовий стан підприємства.

Види оборотних засобів

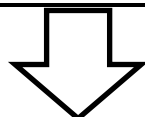
<i>Класифікаційна ознака</i>	<i>Види оборотних засобів</i>
<i>За характером участі в операційному циклі</i>	Оборотний капітал у сфері виробництва та оборотний капітал у сфері обігу
<i>За елементами</i>	Запаси, напівфабрикати, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти, витрати майбутніх періодів, інші

<i>За характером фінансових джерел формування</i>	Валові, чисті і власні
<i>За періодом функціонування оборотних засобів</i>	Постійна та змінна частина
<i>За рівнем охоплення нормуванням</i>	Нормовані і ненормовані
<i>За рівнем ліквідності</i>	Високоліквідні, швидколіквідні, повільноліквідні
<i>Залежно від ступеня ризику</i>	З мінімальним; малим; великим ризиком

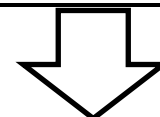
Класифікація оборотних засобів за характером фінансових джерел формування

Валові оборотні засоби
характеризують загальний їх обсяг, який сформований як за рахунок власних так і

Чисті оборотні засоби утворені за рахунок власних коштів підприємства та його довгострокових зобов'язань.

Власні оборотні засоби формуються виключно за рахунок власних коштів підприємства.

Якщо підприємство не використовує залучені кошти для фінансування оборотних засобів, то сума чистих і власних оборотних засобів співпадає.

Класифікація оборотних засобів за періодом функціонування

Постійна частина

оборотних засобів
представляє собою незмінну частину їх розміру, яка не залежить від сезонних чи інших коливань виробництва і не пов'язана з формуванням виробничих запасів, їх цільовим призначенням, тобто це та мінімальна величина оборотних засобів, яка необхідна підприємству для виробництва продукції.

Змінна частина

коливається відповідно до сезонних змін обсягу виробництва і реалізації продукції, необхідністю формування в окремі періоди господарської діяльності запасів сезонного зберігання.

Класифікація оборотних засобів за рівнем охоплення нормуванням

До *нормованих* належать

виробничі запаси (сировина, матеріали, куповані напівфабрикати, паливо, тара, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети), незавершене виробництво й напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів і готова продукція на складі.

Ненормовані

використовують у сфері обігу. Це товари відвантажені, кошти й засоби в розрахунках, дебіторська заборгованість.

Для того, щоб виробничий процес здійснювався безперервно, необхідно, щоб у підприємстві *запас сировини й матеріалів перевищував рівень їх споживання*.

Разом з тим, всі нормативи забезпечують лише мінімальні запаси різних видів товарно-матеріальних цінностей, що необхідні для забезпечення нормальної господарської діяльності підприємства.

Потреба підприємства в різних видах матеріальних ресурсів визначається за певними нормами їх витрати. Ці норми розробляються самими підприємствами або ж галузевими науково-дослідними організаціями.

Норма витрати того чи іншого виду ресурсів – це гранично допустима величина витрати на виготовлення продукції в умовах конкретного виробництва з урахуванням застосування прогресивної технології та сировини (матеріалів) найвищого гатунку.

Норматив кожного нормованого елементу оборотних засобів підприємства (виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, залишки готової продукції) визначаються *методом прямого розрахунку*.

У практиці господарювання він є основним і забезпечує науково обґрунтовані розміри нормативів оборотних коштів підприємства.

У сільськогосподарських підприємствах для кожного виду матеріальних цінностей нормативи розраховують у *грошовому й натуральному виразі*. Вони визначають розміри виробничих запасів кормів, насіння, добрив, пального, запасних частин та інших матеріалів, які необхідні для забезпечення нормальної господарської діяльності.

На підприємствах нормативи встановлюються з наступного розрахунку:

на насіння – у розмірі його потреби для проведення весняної сівби в наступному році й страхового фонду (10–15 % річної потреби);

на мінеральні добрива й пестициди – у розмірах середньомісячного завозу;

на корми власного виробництва – у розмірі їх потреби до нового врожаю з урахуванням страхового запасу.

Норматив запасних частин до тракторів становить 10 %, автомобілів – 5 %, сільськогосподарських машин – 15 % вартості їх річних витрат.

Нормативи власних оборотних засобів у сфері виробництва і оборотних засобів у сфері обігу обчислюються щорічно. Вони залежать від обсягу виробництва та умов реалізації продукції, витрат на виробництво, зберігання й реалізацію продукції (собівартості продукції та незавершеного виробництва), вартості товарно-матеріальних цінностей у виробничих запасах.

Класифікація оборотних засобів за рівнем ліквідності

високоліквідні
оборотні засоби
(грошові кошти та їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції)

швидколіквідні
(дебіторська заборгованість та інші оборотні засоби)

повільноліквідні
(запаси).

Ліквідність характеризує час, необхідний для перетворення окремих видів оборотних засобів в готівку. Чим швидше той чи інший вид може набути грошової форми, тим вища його ліквідність.

Основне завдання аналізу ліквідності - перевірити синхронність надходження і витрачання фінансових ресурсів, тобто здатність підприємства розраховуватися за зобов'язаннями у визначені терміни.

Групи оборотних засобів залежно від ступеня ризику

перша - з *мінімальним ризиком вкладень* (грошові кошти, короткострокові фінансові вкладення);

друга - з *малим ризиком вкладень* (дебіторська заборгованість (без врахування сумнівної), виробничі запаси, залишки готової продукції і товарів (за винятком тих, що не користуються попитом);

третья - з *великим ризиком вкладень* - сумнівна дебіторська заборгованість, залежалі виробничі запаси, готова продукція і товари, що не користуються попитом.

Отже, оборотний капітал підприємства характеризує загальну вартість ресурсів у грошовому виразі, інвестованих в оборотні активи.

Оборотний капітал є вартісною субстанцією всіх видів оборотних активів підприємства. Формування й регулювання окремих елементів оборотного капіталу має свої особливості.

9.3. Ефективність використання оборотного капіталу та напрямки його раціонального використання

Оборотні засоби підприємств становлять значну частину їхніх матеріально-грошових активів. Тому раціональне та економне використання оборотних засобів в процесі господарювання має велике економічне значення.

Показники ефективності використання оборотних засобів

Коефіцієнт оборотності (кількість оборотів) визначається діленням виручки від реалізації продукції за рік на середньорічний залишок оборотного капіталу. Цей показник показує кількість оборотів, які здійснюють кошти за плановий період і суму реалізованої продукції, що припадає на одну гривню оборотного капіталу, та визначається за формулою:

$$K_o = \frac{Q}{O_3},$$

де K_o – коефіцієнт оборотності (кількість оборотів);

Q – обсяг реалізованої продукції, грн;

O_3 – середньорічний залишок оборотного капіталу, грн

Чим більше оборотів здійснює оборотний капітал за рік, тим ефективніше він використовується. Для аналізу динаміки ефективності його використання визначають два показники: коефіцієнт оборотності нормованого оборотного капіталу та коефіцієнт оборотності всього оборотного капіталу.

Коефіцієнт завантаження коштів в обороті – показник, обернений до коефіцієнта оборотності, який показує, скільки оборотного капіталу припадає на 1 грн реалізованої продукції. Величину цього показника обчислюють за формулою:

$$K_3 = \frac{O_3}{Q}$$

Тривалість одного обороту (в днях) визначається діленням кількості днів у році на коефіцієнт оборотності оборотного капіталу:

$$T = 360 : K_o$$

Тривалість одного обороту характеризує швидкість обертання. Цей показник обчислюється в днях і визначається періодом, за який оборотний капітал підприємства здійснює один оборот. Швидкість обертання оборотного капіталу характеризує ефективність його використання. Прискорення оборотності оборотного капіталу зумовлює: по-перше, збільшення обсягу продукції на 1 грн поточних витрат підприємства; по-друге, вивільнення частини коштів і створення додаткових резервів для розширення виробництва.

Тривалість обертання коштів – це синтетичний показник, здатний відображати одночасно результат процесу матеріального відтворення (обсяг реалізації створених товарів) та ефективність використання у цьому процесі матеріальних засобів і коштів.

Порівнюючи фактичний час обертання з плановим, визначають *прискорення або сповільнення обертання оборотного капіталу* підприємства. Результатом прискорення оборотності оборотного капіталу є зменшення його суми при незмінному обсязі виробництва. І навпаки, при сповільненні обертання оборотного капіталу необхідно додатково залучати відповідну суму коштів для виконання програми виробництва.

Сума вивільнення оборотних коштів у результаті прискорення їх обертання або додаткового залучення внаслідок сповільнення обертання визначається за формулою:

$$\Delta O_3 = \frac{(t_1 - t_0) \cdot Q}{T},$$

де t_0 і t_1 – тривалість одного обороту оборотного капіталу у базовому і звітному періоді, днів;

Q – обсяг реалізованої продукції за рік, грн;

T – тривалість аналізованого періоду, днів.

Якщо сума вивільнених або залучених оборотних коштів підприємства розраховується за рік, то тривалість аналізованого періоду становить 360 днів.

Рентабельність оборотного капіталу визначається відношенням прибутку підприємства до середньорічного залишку оборотного капіталу. Цей показник показує масу прибутку, що припадає на 1 грн оборотного капіталу підприємства.

$$P = \Pi : Q_3,$$

де Π – прибуток від реалізації продукції, грн;

Q_3 – середньорічний залишок оборотного капіталу, грн

Ефективність використання оборотних активів на підприємстві має важливе значення, оскільки справляє значний вплив на загальну ефективність використання всієї сукупності засобів виробництва.

У сучасних умовах господарювання раціональне та економне управління оборотними активами, забезпечення безперервності і ефективності господарської діяльності – це одне з найважливіших завдань підприємств.

Ефективне управління оборотними активами передбачає проведення постійного моніторингу оборотного капіталу, строку його перебування на кожній зі стадій та пошук шляхів прискорення обертання.

Важливим є визначення оптимальної величини оборотного капіталу, що забезпечить безперебійне ефективне функціонування підприємства, а також – мінімізує наявність недіючих поточних активів.

Ефективність управління оборотним капіталом на підприємстві характеризується швидкістю його обороту (оборотністю). Чим менше оборотні активи затримуються на окремих стадіях, тим швидше завершується їхній кругообіг.

Прискорення обертання оборотного капіталу призводить як до підвищення ефективності його використання, так і зростання ефективності діяльності підприємства. За умов прибуткової роботи підприємства наслідком прискорення процесу обертання оборотного капіталу є збільшення величини виробленої продукції та річного прибутку.

З метою прискорення обертання оборотного капіталу у сфері виробництва необхідно:

впроваджувати новітню техніку та технологію, зокрема безвідхідну та ресурсозберігаючу;

забезпечити зниження матеріало- й енергомісткості продукції;

раціонально використовувати матеріальні ресурси; організувати використання вторинних ресурсів;

модернізувати виробничу інфраструктуру підприємства;

формувати систему мотивації для раціонального використання матеріальних ресурсів;

удосконалювати форми організації виробництва.

У сфері обігу потрібно забезпечити:

удосконалення маркетингової діяльності підприємства;

прискорення процесу реалізації готової продукції;

удосконалення системи розрахунків за відвантажену продукцію;

ефективне управління дебіторською заборгованістю;

розширення взаємодії з банківськими установами з приводу залучення коштів і здійснення розрахунків;

дотримання договірної та платіжної дисципліни.

Важливим напрямком поліпшення використання оборотного капіталу є *раціональне використання матеріальних ресурсів*.

Виробничо-технічні резерви економії сировини і матеріалів – це впровадження нової техніки і прогресивних технологій, поліпшення якості матеріальних ресурсів та умов їхнього зберігання. Здійснення заходів, які забезпечують раціональне використання матеріальних ресурсів, передбачає додаткові витрати, проте це призводить до підвищення ефективності виробництва.

Організаційно-економічні напрями ефективного використання оборотного капіталу передбачають удосконалення планування господарської діяльності, системи ціноутворення та матеріального стимулювання. Особливістю заходів організаційно-економічного характеру є те, що здійснення їх, як правило, не потребує додаткових витрат.

Шляхи підвищення ефективності використання оборотного капіталу у підприємствах

- *оборотного капіталу - є зниження матеріаломісткості продукції.*

Економія матеріальних ресурсів дає можливість збільшити випуск продукції з відносно меншими витратами, що знижує собівартість і зумовлює зростання прибутку підприємства.

- *оборотного капіталу - прискорення його оборотності.*

Воно може бути досягнуто на основі раціонального поєднання галузей з різною тривалістю виробничого циклу, забезпечення раціональної структури оборотного капіталу для одержання найбільшого приросту виробництва продукції.

- *оборотних активів - раціональне використання сировини.*

Поліпшення використання сировини здійснюється на основі зменшення витрат сировини на виробництво одиниці кінцевої продукції та зниження втрат сировини при зберіганні, транспортуванні та переробці.

Для визначення ефективності використання оборотного капіталу на підприємствах, що переробляють сировину, розраховують такі показники, як *коефіцієнт виходу готової продукції з вихідної сировини та витрата сировини на одиницю готової продукції*

- *оборотних коштів - впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій.*

У цих умовах забезпечується найбільш раціональне використання виробничих ресурсів, а відходи виробництва в технологічному процесі мінімальні.

Ліквідація втрат на всіх стадіях виробництва, поліпшення зберігання і реалізації виробленої продукції може збільшити продовольчий фонд країни приблизно на 20-25%.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Розкрийте сутність оборотного капіталу підприємства та його відмінність від основного капіталу підприємства.
2. Розкрийте сутність та складові оборотних засобів підприємства.
3. Які функціональні форми включають оборотні засоби підприємства?
4. Назвіть та охарактеризуйте методи нормування оборотних засобів.
5. У чому суть поділу оборотних засобів на нормовані та ненормовані?
6. Як здійснюється нормування оборотних засобів у виробничих запасах?
7. Як здійснюється нормування оборотних засобів у незавершеному виробництві?
8. Назвіть та охарактеризуйте джерела формування і поповнення оборотних засобів підприємства.
9. Якими показниками визначається ефективність використання оборотних засобів?
10. Охарактеризуйте особливості обороту оборотних засобів.
11. Визначте зміст операційного циклу підприємства.
12. Визначте сутність та зміст запасів підприємства.
13. Охарактеризуйте основні методи оцінки запасів підприємства.
14. Дайте визначення понять «норма» і «норматив» оборотних засобів підприємства.
15. Розкрийте методіку нормування оборотних засобів у виробничих запасах підприємства.
16. Як здійснюється нормування оборотних засобів у незавершеному виробництві?
17. Визначте та охарактеризуйте джерела формування оборотних засобів на підприємстві.
18. Які фактори визначають ступінь ризику вкладення коштів у різні

складові оборотних засобів?

19. Визначте основні фактори, що визначають потребу підприємства в оборотних активах.

20. Розкрийте основні напрями підвищення ефективності використання оборотних засобів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Оборотний капітал – це:

- а) засоби виробництва, які беруть участь у виробничому процесі протягом тривалого часу і переносять свою вартість на створюваний продукт;
- б) предмети праці, які повністю споживаються протягом одного виробничого циклу і частково переносять свою вартість на готовий продукт;
- в) предмети праці, які беруть участь у виробничому процесі і частково переносять свою вартість на створюваний продукт;
- г) частина продуктивного капіталу, вартість якого повністю переноситься на новостворений продукт і повертається підприємцю у грошовій формі після реалізації товару.

2. Власні оборотні кошти підприємства формуються за рахунок:

- а) дебіторської заборгованості;
- б) прибутку підприємства;
- в) державних дотацій;
- г) банківських кредитів;
- д) стійких пасивів;
- е) виділених підприємству при його створенні грошових коштів.

3. Джерелами формування і поповнення оборотних засобів підприємства

є:

- а) виручка від реалізації продукції;
- б) виручка від реалізації основних засобів;
- в) короткостроковий кредит банку;
- г) дебіторська заборгованість;
- д) амортизаційні відрахування;
- е) чистий прибуток підприємства.

4. До показників економічної ефективності використання оборотних засобів підприємства відносять:

- а) рівень рентабельності оборотних засобів;
- б) тривалість використання виробничих запасів;
- в) тривалість одного обороту оборотних засобів;
- г) коефіцієнт ефективності оборотних засобів;
- д) тривалість виробництва с.-г. продукції;
- е) тривалість робочого періоду.

5. Оборотні засоби підприємства – це:

- а) грошові кошти, що авансуються в об'єкти, які використовуються в межах одного відтворювального циклу або в короткотерміновому періоді (до одного року);
- б) грошові кошти на рахунках і в розрахунках, які використовуються в межах одного відтворювального циклу
- в) грошові кошти, що авансуються в об'єкти, які використовуються як виробничі запаси в межах одного відтворювального циклу;
- г) грошові кошти, що авансуються в об'єкти, які використовуються при реалізації готової продукції в короткотерміновому періоді (до одного року).

6. До основних напрямів раціонального використання оборотних засобів відносять:

- а) впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- б) підвищення оплати праці в підприємстві
- в) зниження матеріаломісткості с.-г. продукції;
- г) збільшення обсягів виробництва продукції;
- д) збільшення обсягів реалізації продукції.

7. Визначте які групи оборотних засобів є найменш ліквідними:

- а) готова продукція, яку відвантажено;
- б) кошти на рахунку;
- в) виробничі запаси;
- г) готова продукція на складі;
- д) незавершене виробництво.

8. Визначте джерела формування і поповнення оборотних засобів:

- а) короткостроковий кредит банку;
- б) виручка від реалізації основних засобів;
- в) виручка від реалізації продукції;
- г) дебіторська заборгованість;
- д) чистий прибуток підприємства;
- е) амортизаційні відрахування.

9. До складу оборотного капіталу у сфері виробництва відносять:

- а) грошові кошти та їхні еквіваленти;
- б) виробничі запаси, незавершене виробництво;
- в) напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів;
- г) готова продукція;
- д) дебіторська заборгованість.

10. За характером фінансових джерел формування оборотні засоби підприємства поділяють на:

- а) нормовані і ненормовані
- б) валові, чисті і власні;
- в) нормовані і ненормовані;
- г) високоліквідні, швидколіквідні, повільно ліквідні.

11. До нормованих оборотних засобів належать:

- а) виробничі запаси;
- б) товари відвантажені;
- в) кошти й засоби в розрахунках;
- г) дебіторська заборгованість;
- д) незавершене виробництво й напівфабрикати власного виробництва.

12. Коефіцієнт оборотності (кількість оборотів) оборотних засобів визначається:

- а) діленням оборотного капіталу на кількість реалізованої продукції;
- б) діленням виручки від реалізації продукції за рік на середньорічний залишок оборотного капіталу;
- в) діленням кількості днів у році на коефіцієнт оборотності оборотного капіталу;
- г) відношенням прибутку підприємства до середньорічного залишку оборотного капіталу.

13. Чисті оборотні засоби підприємства формуються за рахунок:

- а) власних і залучених коштів;
- б) власних коштів підприємства;
- в) власних коштів підприємства та його довгострокових зобов'язань;

г) всі відповіді вірні.

14. Що розуміють під складом оборотних засобів підприємства?:

- а) розподіл оборотних засобів на окремі групи і види за класифікаційними ознаками;
- б) кількісне співвідношення окремих груп і видів у загальній вартості оборотних засобів;
- в) загальний їх обсяг, який сформований за рахунок власних і залучених коштів;
- г) загальний їх обсяг, який сформований за рахунок чистих і власних оборотних засобів;
- д) виробничі запаси (сировина, матеріали, куповані напівфабрикати, паливо, тара, запасні частини).

15. Готова продукція на підприємстві - це:

- а) товари, без суми торгових націнок, які придбані підприємством для продажу;
- б) кошти в касі, на поточних та інших рахунках у банках;
- в) запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів;
- г) інвестиції, що вкладаються підприємством в акції, облігації та інші цінні папери.

16. Поточний виробничий запас підприємства утворюється з метою забезпечення:

- а) підготовки сировини до виробничого споживання;
- б) доставки сировини від постачальника до споживача;
- в) приймання і складування сировини;
- г) приймання і складування сировини;поставками матеріальних ресурсів.

17. До методів нормування витрат матеріальних ресурсів підприємства відносять:

- а) аналітично-розрахунковий;
- б) прямолінійний;
- в) дослідно-виробничий;
- г) пофакторний;
- д) експертний;
- е) звітно-статистичний.

18. До швидко ліквідних оборотних засобів підприємства відносяться:

- а) дебіторська заборгованість;
- б) грошові кошти;
- в) кредиторські засоби;
- г) всі відповіді правильні.

19. За характером участі в операційному циклі оборотні засоби підприємства поділяються на:

- а) валові, чисті і власні;
- б) нормовані і ненормовані;
- в) високоліквідні, швидколіквідні, повільноліквідні;
- г) оборотний капітал у сфері виробництва та оборотний капітал у сфері обігу.

20. Незавершене виробництво – це:

- а) предмети праці, які перебувають у виробництві на різних стадіях технологічного процесу;
- б) предмети праці, які повністю оброблені на одній ділянці виробництва, але повинні пройти подальшу обробку на інших ділянках;
- в) запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли

випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками та відповідають технічним умовам і стандартам;

г) вартість товарів без суми торгових націнок, які придбані підприємством для продажу.

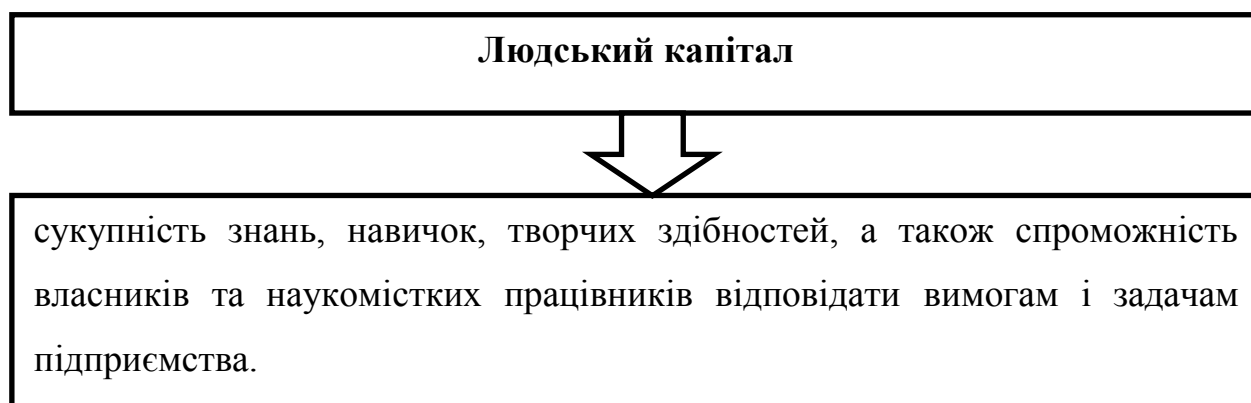
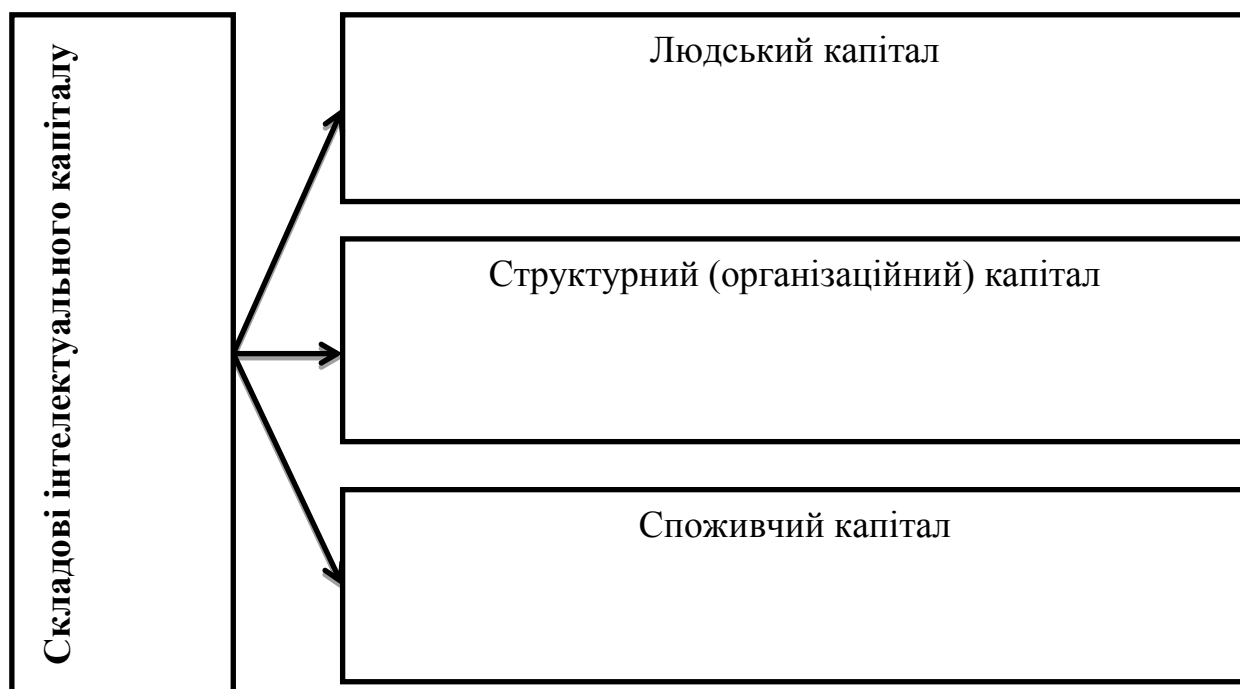
ТЕМА 10. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

- 10.1. Економічний зміст та складові інтелектуального капіталу
- 10.2. Види, типи та форми інтелектуального капіталу
- 10.3. Сутність нематеріальних ресурсів та активів підприємства
- 10.4. Методи оцінювання інтелектуального капіталу та нематеріальних активів підприємства та їх амортизація
- 10.5. Відтворення інтелектуального капіталу

10.1.Економічний зміст та складові інтелектуального капіталу

Сутність *інтелектуального капіталу як економічної категорії* трактується як його здатність створювати нову вартість інтелектуальних ресурсів підприємства (які представлені людським і машинним інтелектами, а також іншими інтелектуальними продуктами, створеними або залученими зі сторони).

Наразі інтелектуальний капітал поряд з іншими видами капіталу є фактором виробництва. Традиційно капітал - це створені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів та послуг і приносять прибуток. На рівні підприємства капітал - це вся сума матеріальних благ (речей) і грошових засобів, які використовуються на виробництві і діляться на основний та обіговий. Виходячи із даного визначення, *інтелектуальний капітал* можна трактувати як сукупність нематеріальних об'єктів, які використовуються на виробництві і являються частиною основного капіталу. У рамках формалізованих уявлень про капітал, його самозростання відбувається у процесі кругообігу і обороту. Капітал слід розуміти як рух, а не річ, яка перебуває у покої. Теж відноситься і до інтелектуального капіталу, який приймає участь у кругообігу сукупного капіталу поряд з фізичним капіталом, приймаючи участь у формуванні грошового виразу капіталу.

Споживчий капітал

майбутні споживачі продукції підприємства, її спроможність задовольнити їх запити.

Людські ресурси - найбільш динамічна компонента спроможності підприємства отримувати прибуток впродовж тривалого часу. Людський капітал представляє собою накопичені в результаті інвестицій та втілені у працівниках компанії знання, практичні навички, моральні цінності та ставлення до справи. Його особливістю є те, що він не може бути власністю підприємства.

Структурний капітал може бути оформлений у власність і виступати в якості об'єкту купівлі-продажу. До нього належать: інформаційні ресурси, електронні мережі, організаційна структура, ефективне управління, сприйнятливність до змін та нововведень, інтелектуальна власність (авторські права, технічне і програмне забезпечення, комп'ютерні програми, бази даних тощо). Структурний капітал включає наступні структурні компоненти: *інноваційний капітал* - здатність компанії до оновлення та нововведень; *процесний капітал* - система виробництва, збуту та післяпродажного обслуговування.

Споживчий капітал ґрунтується на відносинах організації зі споживачами її продукції, що набувають прояву у прихильності покупців, взаємовигідному співробітництві з контрагентами, вірності клієнтів тощо.

Властивості інтелектуального капіталу

- капітал виступає як економічна категорія і за своїм соціально-економічним змістом не є майном;
- капітал має вартісну оцінку і є «самозростаючою» вартістю;
- капітал розглядається як авансована вартість і після завершення кругообігу повертається з додатковим доходом;
- капітал є частиною багатства (фінансових ресурсів) підприємця і може бути інновацією.

10.2. Види, типи та форми інтелектуального капіталу

З метою розкриття сутності та механізму функціонування інтелектуального капіталу слід виділити його складові елементи з наступним групуванням за однорідними ознаками. Класифікацію видів інтелектуального капіталу здійснюють за різними ознаками залежно від цілі та завдань, які при цьому вирішуються.

За формою власності інтелектуальний капітал може бути **приватним, колективним та державним** у залежності від суб'єкта, який володіє, користується і розпоряджається результатом інтелектуальної творчої діяльності. В основу інтелектуального капіталу входить інтелектуальна власність як результат інтелектуальної творчої діяльності, власного творчого пошуку, який втілений у певну об'єктивну форму (патент, свідоцтво, ноу-хау, товарний знак, авторський твір тощо) та здатний до відтворення. Приватна та колективна форми власності визначають кому належить результат власного творчого пошуку. До державної форми інтелектуальної власності відносять продукт інтелектуальної праці, створений на замовлення державних органів влади за рахунок бюджетних коштів.

Корпоративна трансакція пов'язана з організаційно-правовою формою інтелектуального капіталу і відтворюється у формі **акціонерного або пайового інтелектуального капіталу** в залежності від виду корпоративної трансакції або виду засновницького капіталу. Вона стосується практично усіх видів акціонерних та господарських товариств. Вкладення інтелектуального капіталу до статутного фонду господарських товариств в обмін на корпоративні права відноситься до інноваційної діяльності, спрямованої на емісію (ремісію) статутного фонду, тобто підвищення (зменшення) потенціалу засновницького капіталу. При цьому залучення інтелектуального капіталу проявляється у формі права на об'єкти промислової власності та у формі авторського та суміжного з ним права в залежності від видів об'єктів інтелектуальної власності.

Резидентність інтелектуального капіталу відображає локалізацію його належності до **національного чи іноземного походження**.

З точки зору правової охорони та у відповідності до міжнародних стандартів **залучення** інтелектуального капіталу може здійснюватися: у **формі права на об'єкти промислової власності** (винаходи, корисні зразки, промислові моделі, фабричні або товарні знаки, «ноу-хау».); у **формі авторського та суміжного з ним права** (права на наукові, літературні, художні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних) та у інших формах, передбачених законодавством.

За **терміном знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання** інтелектуальний капітал поділяється на **власний та строковий**. Власний інтелектуальний капітал може знаходитися на балансі суб'єкта господарювання (наприклад, у формі капітальних інвестицій). Строковий інтелектуальний капітал на балансі суб'єкта господарювання знаходить відображення у вигляді нематеріальних активів, які в залежності від виду мають відповідний термін знаходження згідно законодавства України про охорону інтелектуальної власності. Так, наприклад, правова охорона суб'єктів інтелектуальної власності надається за певних умов на конкретно визначений строк: винахід - на 20 років, корисна модель - на 5 років, промисловий зразок - на 10 років тощо.

За ознакою **формування** (мобілізації) інтелектуальний капітал поділяється на **створений самим суб'єктом господарювання і придбаний у інших суб'єктів господарювання.**

За **можливістю визначення вартості** інтелектуального капіталу виділяють дві основні методики: **оцінку вартості прямим (витратним) методом; оцінку вартості експертним методом.**

Типи інтелектуального капіталу

- **персоніфікований** - знання та вміння, пов'язані з роботою; творчі здібності, освіта, професійна кваліфікація; лояльність; ціннісні настанови персоналу; психометричні характеристики;
- **техніко-технологічний** - винаходи, корисні моделі, промислові зразки, патенти, ноу-хау, програмне забезпечення, права на дизайн;
- **інфраструктурний** - бази даних, організаційна структура, філософія управління, корпоративна культура, ділове співробітництво;
- **клієнтський** - відносини з покупцями, контракти, портфель замовлень, франшизи, ліцензійні угоди, ділова репутація;
- **марочний** - торгові марки, товарні знаки, корпоративна марка (ім'я), марки обслуговування.

10.3. Сутність нематеріальних ресурсів та активів підприємства, їх класифікація

Нематеріальні ресурси - частина потенціалу підприємства, яка не має матеріальної основи, але здатна приносити прибутки чи вигоду підприємству протягом тривалого періоду. Головною особливістю таких ресурсів є відсутність можливості визначення загального конкретного розміру користі, вигоди, яку вони дають підприємству.

Поняття «нематеріальні ресурси» використовується для характеристики сукупності об'єктів інтелектуальної власності, до яких відносяться: *об'єкти промислової власності; об'єкти інтелектуальної*

власності, що охороняються авторським правом і суміжними правами; нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність

являє собою юридичне поняття, що охоплює авторське право та інші права на продукти інтелектуальної діяльності. Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший її об'єкт.

Промислова власність

Промислова власність є поняттям, що застосовується для позначення виключного права на використання певних нематеріальних ресурсів. До її об'єктів належать:

- **винаходи** - нові та ті, що мають істотні відмінності технічних рішень задач у будь-якій галузі економіки та забезпечують позитивний ефект. Винахід має бути новим, мати рівень винахідництва, бути придатним для промислового використання;

- **промислові зразки** - розроблена автором або авторським колективом модель виробу, який буде випускатися на даному підприємстві. Він забезпечується правовою охороною за умов його новизни, оригінальності та придатності до промислового виготовлення;

- **корисні моделі** - результат творчої діяльності людини, об'єктом яких може бути конструктивне вирішення пристрою або його складових частин. Їх називають ще малими винаходами, однак відповідаючи критеріям новизни та придатності для промислового використання, вони не відрізняються високим рівнем творчості винахідництва;

- **товарні знаки та знаки обслуговування** - це оригінальні символи, при позначенні якими товари даної фірми відрізняються від товарів конкурентів та мають правовий захист. Якщо під товарним знаком надаються послуги, то він називається знаком обслуговування;

- **географічне позначення походження товару** - це назва географічного місця, яка вживається в найменуванні товару, що походить із даного місця. Суб'єкти господарювання, що здійснюють посередницьку діяльність, можуть використовувати дане позначення лише на підставі відповідного договору;

- **комерційне (фірмове) найменування** - стале позначення підприємства або громадянина-підприємця, від імені якого здійснюється виробнича та інша діяльність. Використовується для ідентифікації суб'єктів господарювання та загальної характеристики їхньої репутації на ринку;

- **сорти, породи тварин** - представляють собою особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин чи їх поширення. Вони засвідчуються державною реєстрацією чи патентом;

- **недобросовісна конкуренція** - це будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

До об'єктів, що охороняються авторським правом належать

- **твори у галузі науки, літератури та мистецтва** - це літературні, музичні, драматичні, аудіовізуальні твори, виступи, лекції, промови, твори образотворчого, архітектурного, декоративного та інших видів мистецтв, ілюстрації, карти, сценічні обробки, переклади та інші. Вони існують у таких об'єктивних формах, як письмова так усна;
- **наукові відкриття** - під якими розуміють встановлення невідомих раніше, але об'єктивно наявних закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання;
- **комп'ютерна програма** - це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, що виражені у вихідному або об'єктному кодах;
- **компіляція даних (база даних)** - сукупність творів, даних або будь - якої іншої незалежної інформації у довільній формі (в тому числі - електронній), підбір і розташування окремих частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці і складові частини якої можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів;
- **топології інтегральних мікросхем** - зафіксоване на матеріальному носії просторово-геометричне розташування сукупності елементів інтегральної мікросхеми та зв'язків між ними.

До об'єктів, що охороняються суміжними правами, належать

виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів; фонограми, відеограми; передачі (програми) організацій мовлення.

До нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності належать

- **раціоналізаторська пропозиція** - являє собою корисну рекомендацію, що стосується техніки та технології, які використовуються на даному підприємстві. На відміну від винаходів, вона може бути вже відомою на інших підприємствах або в інших галузях економіки, але на даній фірмі має застосовуватись уперше;
- **ноу-хау** (у перекладі з англ. - «знати як зробити») - втілює певний досвід підприємства у якій-небудь сфері його діяльності: науково-технічній; виробничій; управлінській; комерційній; фінансовій та інших. Ноу-хау не захищаються охоронними документами, але і не оприлюднюються. Вони мають конфіденційний характер тих знань та досвіду, на здобуття яких підприємство витрачає значні кошти;
- **гудвіл** - означає сформований імідж фірми, складовими якого є досвід, ділові зв'язки, престиж товарних знаків, стала клієнтура, доброзичливість та прихильність споживачів;
- **комерційна таємниця** - сукупність виробничо-господарської, фінансово-економічної та науково-технічної інформації про діяльність підприємства, розголошення якої може завдати йому шкоди.

Передача прав власності на використання нематеріальних ресурсів здійснюється у формі **ліцензійної угоди**.

Нематеріальні активи підприємства - це активи, що виникають в результаті володіння правами на об'єкти інтелектуальної власності чи на обмежені ресурси і їх використання у господарській діяльності для отримання доходу.

Відповідно до П(С)БО 8 *нематеріальний актив* визначається як немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований (відокремлений від підприємства) і знаходиться на підприємстві у цілях використання протягом періоду більше як одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або надання в оренду іншим особам.

Класифікація та облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта за наступними групами: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на об'єкти промислової власності; права на знаки для товарів і послуг; авторські та суміжні з ними права; гудвіл; інші нематеріальні активи.

Ознаки нематеріальних активів

- відсутність матеріально-речової структури;
- використання протягом тривалого часу (понад один рік);
- здатність бути корисними підприємству;
- високий ступінь невизначеності розмірів можливого у майбутньому прибутку внаслідок їх використання.

Окремі елементи нематеріальних активів мають особливості правового захисту, до яких відносять патент та авторське право.

Патентом називається документ, яким держава (державний орган) надає особі або підприємству виключне право використання зазначеного в патенті винаходу або раціоналізаторської пропозиції. Патентовласник володіє монопольним правом на промислове або інше комерційне використання, зазначених у ньому нематеріальних ресурсів і за необхідності може заборонити будь-кому їх використовувати без відповідного дозволу.

Авторське право являє собою систему правових норм, що визначають виключне право авторів наукових, літературних та художніх творів на використання результатів своєї праці.

Реалізувати право власності на нематеріальні ресурси може або сам їх власник, або довірена особа чи підприємство. Дозвіл на використання таких ресурсів називається *ліцензією*. Він передбачає, що користувач (ліцензіат) використовуватиме об'єкти промислової або інтелектуальної власності впродовж зазначеного в ліцензії терміну і сплачуватиме винагороду власникові (ліцензіару). Така винагорода може сплачуватись у вигляді встановлених певних відсоткових ставок до обсягу чистого продажу, до собівартості виробництва, до вартості одиниці ліцензійної продукції (роялті) або як разова за весь період користування (паушальна виплата). Фактично паушальна виплата є платою за ліцензію.

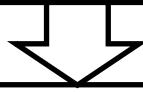
Види ліцензій

- залежно від обґрунтування дозволу на використання об'єкта ліцензії: *добровільні ліцензії та примусові* (як правило, примусові ліцензії видаються рідко);
- залежно від обсягів прав щодо використання ліцензії: *звичайні, ексклюзивні та повні*;
- залежно від характеру об'єкта, що передається за ліцензійною угодою: *патентна, безпатентна*.

10.4. Методи оцінювання інтелектуального капіталу та нематеріальних активів підприємства

Інтелектуальний капітал та нематеріальні активи підприємства підлягають оцінюванню вартості й амортизації, що регулюється чинним законодавством України та Міжнародними стандартами.

Необхідність здійснення оцінки інтелектуальної вартості та нематеріальних активів обумовлюється

- приватизацією або відчуженням нематеріальних активів державою;
- включенням об'єктів інтелектуальної власності до статутного фонду підприємства;
- визначенням майнової частки у статутному фонді внаслідок злиття чи поділу організації;
- оцінкою та переоцінкою нематеріальних активів з метою їх повного обліку;
- вирішенням питань щодо купівлі (продажу) прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- оформленням фінансової звітності підприємства; оцінки застави під отримуваний кредит;
- визначенням величини збитків внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності; організації франчайзингу.

Методи прямого виміру інтелектуального капіталу

ґрунтуються на ідентифікації та оцінці в грошових величинах окремих активів або компонентів інтелектуального капіталу, після чого виводиться інтегральна оцінка інтелектуального капіталу підприємства.

Методи ринкової капіталізації

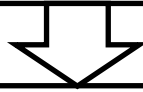
при застосуванні цього методу розраховують різницю між ринковою капіталізацією компанії і власним капіталом її акціонерів. Отримане значення розглядається як вартість її інтелектуального капіталу або нематеріальних активів.

Методи віддачі від активів

визначається відношення середнього доходу компанії до відрахування податків за певний період до матеріальних активів компанії і здійснюється порівняння з аналогічним показником для галузі в цілому. Для того щоб підрахувати середній додатковий дохід від інтелектуального капіталу, отримана частка множиться на матеріальні активи компанії. Потім, шляхом прямої капіталізації або дисконтування одержуваного грошового потоку можна визначити вартість інтелектуального капіталу підприємства.

Методи підрахунку балів

застосування даних методів передбачає ідентифікацію різноманітних компонент нематеріальних активів або інтелектуального капіталу, при цьому генеруються або додаються індикатори та індекси у вигляді підрахунку балів або як графі. Використання SC-методів не передбачає отримання грошової оцінки інтелектуального капіталу, вони подібні до методів діагностичної інформаційної системи.

Оцінювання вартості нематеріальних активів здійснюється у певній послідовності та включає кілька етапів. Згідно з міжнародними стандартами застосовують витратний, прибутковий (дохідний) та ринковий підходи до розроблення конкретних методів оцінювання вартості. У межах можливих методичних підходів існують різні методи оцінювання вартості нематеріальних активів.

Метод початкових витрат передбачає визначення вартості нематеріальних активів за даними бухгалтерської звітності підприємства (організації) за кілька останніх років. Розрахунки здійснюються у наступній послідовності:

- виявляються всі фактичні витрати, пов'язані із створенням, придбанням чи впровадженням об'єктів інтелектуальної власності;
- уточнюються витрати з урахуванням індексу цін на дату оцінювання;
- визначається нарахована величина амортизаційних відрахувань об'єкта інтелектуальної власності;
- вартість об'єкта інтелектуальної власності визначається як різниця між уточненими витратами та нарахованою сумою амортизаційних відрахувань.

Основна ідея **методу вартості заміщення** полягає в тому, що максимальна вартість певного нематеріального активу визначається як мінімальна ціна аналогічного елемента нематеріальних активів.

Для розрахунку вартості унікальних нематеріальних активів використовують **метод відновної вартості**. Відновна вартість активу визначається як сума витрат, необхідних для відтворення точної копії оцінюваного активу з урахуванням діючих цін.

Прибутковий (дохідний) підхід ґрунтується на передбаченні, що економічна цінність конкретного активу на поточний момент обумовлена розміром доходів, які сподіваються отримати з цього активу в майбутньому.

Оцінювання вартості нематеріального активу за **методом капіталізації прибутку** охоплює такі етапи:

- виявлення джерел і розмірів чистого прибутку від використання відповідного активу;
- визначення ставки капіталізації чистого прибутку;
- розрахунок вартості активу шляхом ділення чистого прибутку на ставку капіталізації.

Реалізація **методу дисконтування майбутніх грошових потоків** пов'язана з такими послідовними стадіями:

- оцінювання майбутніх грошових потоків, що включають чистий прибуток від використання об'єкта інтелектуальної власності та величину амортизаційних відрахувань цього об'єкта;
- визначення ставки дисконтування;
- розрахунків сумарної теперішньої вартості майбутнього прибутку;
- додавання одержаних результатів вартості об'єкта інтелектуальної власності, приведені до поточного періоду.

Використання **ринкового підходу** здійснюється за наявності достовірної і доступної інформації про ціни аналогів об'єкта оцінки і дійсні умови операцій із ними. При цьому може використовуватися інформація про ціни угод, пропозицій і попиту.

Метод порівняльного аналізу продажу передбачає порівняння об'єкта оцінюваної інтелектуальної власності з вартістю аналогічних об'єктів, які були реалізовані на ринку.

За **методом звільнення від роялті** вартість активу визначається на основі умовного припущення, що не вся інтелектуальна власність належить підприємству. Тоді відповідну частину виручки підприємство залишає в себе і вважає її додатковим прибутком. Вартість грошових потоків з урахуванням цього прибутку і вважають ринковою вартістю оцінюваного активу.

До ринкових методів аналізу можна віднести методіку Дж. Тобіна. Першочергово вона розроблялася для прогнозування інвестиційної політики компанії, хоча в ході її використання виявилася досить ефективною для виміру інтелектуального капіталу.

Коефіцієнт Тобіна (g) розраховується за відношенням:

$$g = \text{Ринкова вартість} / \text{Балансова вартість}$$

Нематеріальні активи підприємства також підлягають *амортизації*. Норму амортизаційних відрахувань підприємство встановлює залежно від строку корисного використання окремого об'єкта нематеріальних активів, який визначається підприємством при зарахуванні його на баланс (але не більше як 20 років). Для нематеріальних активів, щодо яких неможливо встановити термін використання, норма амортизації визначається в розрахунку на 10 років, тобто 10 %.

Метод нарахування амортизації нематеріального активу обирається підприємством самостійно, виходячи з умов отримання майбутньої економічної вигоди. Якщо визначення таких умов є неможливим, то амортизація нараховується прямолінійним методом. Розрахунок амортизації при застосуванні відповідних методів нарахування здійснюється згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 Основні засоби.

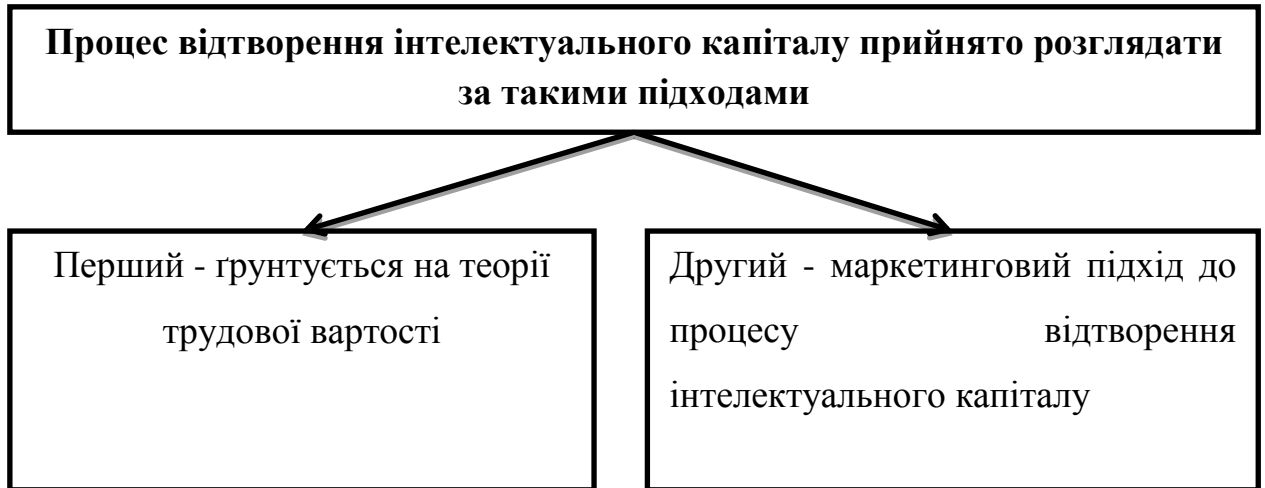
10.5. Відтворення інтелектуального капіталу

Відтворення розглядають як єдність формування, використання, удосконалення (оновлення) і трансформації економічної системи. Залежно від поставлених цілей *процес відтворення капіталу* можна розглядати як систему, що складається з окремих елементів, а їх цілісна сукупність забезпечує можливість і необхідність раціонального відтворення.

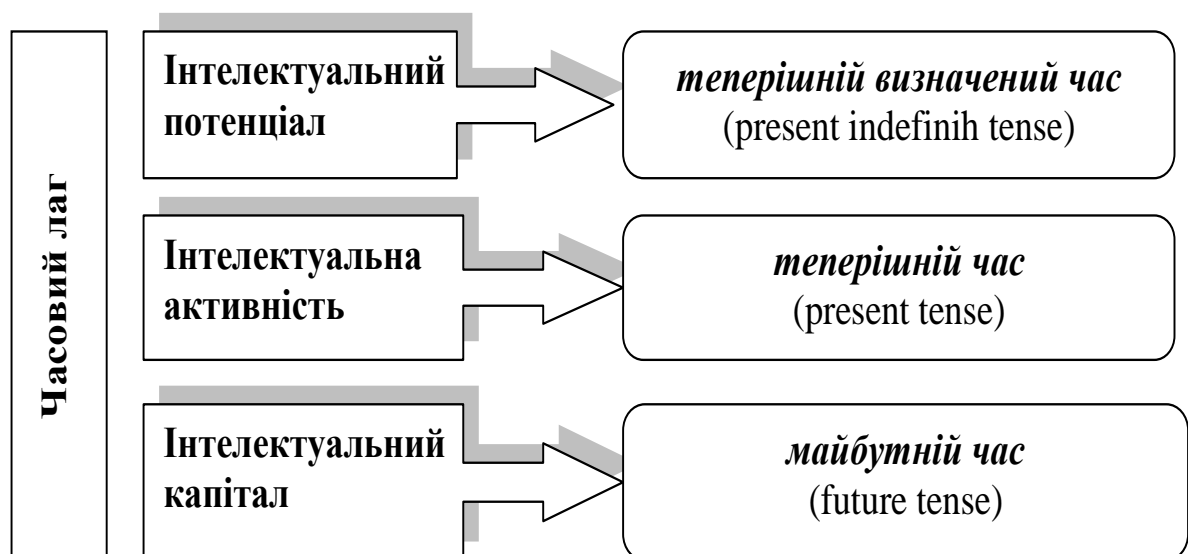
Інтелектуальний капітал є системою відносин, що виникають на рівні індивідуального відтворення між суб'єктами господарювання з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання інтелектуального продукту. Отже, відтворення інтелектуального продукту як власності здійснюється у процесі індивідуального відтворення капіталу.

Також, інтелектуальний капітал є і підсистемою економічної системи відтворення капіталу. Інтелектуальна власність, для того щоб існувати як капітал, повинна здійснювати безперервний циклічний рух: формування -

використання - відтворення. Для цього необхідна сукупність усіх факторів виробництва та можливість реалізувати створений продукт, у тому числі й науковий.

Процес відтворення інтелектуального капіталу з погляду сучасної часової концепції можна подати у вигляді наступної послідовності: *інтелектуальний потенціал* (теперішній визначений час - present indefinith tense) - *інтелектуальна активність* (теперішній час - present tense) - *інтелектуальний капітал* (майбутній час - future tense).

***ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ***

1. Розкрийте сутність та визначальні риси інтелектуальної економіки.
2. Охарактеризуйте основні підходи щодо визначення інтелектуального капіталу.
3. Визначте сутність основних складових та властивостей інтелектуального капіталу.
4. Розкрийте класифікацію видів інтелектуального капіталу.
5. Назвіть сучасні форми матеріалізації інтелектуального капіталу.
6. У чому суть нематеріальних ресурсів підприємства?
7. Які види нематеріальних ресурсів підприємства?
8. Які об'єкти інтелектуальної власності входять до сукупності об'єктів, що охороняються авторськими та суміжними правами?
9. Які об'єкти інтелектуальної власності входять до сукупності об'єктів інших (нетрадиційних) об'єктів інтелектуальної власності?
10. У чому суть нематеріальних активів підприємства?
11. Які види включають до нематеріальних активів підприємства?
12. У чому суть ліцензії та ліцензійної угоди?
13. Що таке роялті?
14. У чому суть паушальної виплати?
15. Як здійснюється оцінка нематеріальних активів залежно від способу їх придбання?
16. Що є економічною підставою для нарахування амортизації нематеріальних активів?
17. Як визначається строк корисного використання нематеріальних активів?
18. На які види нематеріальних активів і чому амортизаційні відрахування не нараховуються?
19. Як списують нематеріальний актив з балансу підприємства, який перестає

приносити дохід?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Який з наведених підходів визначає інтелектуальний капітал як сукупність наявних у нього законних прав на результати своєї творчої діяльності, його природних і набутих інтелектуальних здібностей і навичок, а також нагромаджені ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами:

- а) функціонально-структурний;
- б) термінологічний;
- в) структурний;
- г) цінovий.

2. Термін «інтелектуальний капітал» уперше було використано:

- а) американським економістом Дж. Гелбрейтом;
- б) шведським економістом-практиком Л.Едвінссоном;
- в) російським дослідником В.С.Єфремовим;
- г) англійським дослідником Т.Стюартом.

3. У структурі інтелектуального капіталу виділяють наступні складові:

- а) людський капітал;
- б) виробничий капітал;
- б) структурний (організаційний) капітал;
- в) споживчий капітал;
- г) інформаційний капітал.

4. Сукупність знань, навичок, творчих здібностей, а також спроможність власників та науковців працівників відповідати

вимогам і задачам підприємства – це:

- а) людський капітал;
- б) структурний (організаційний) капітал;
- в) споживчий капітал;
- г) інноваційний капітал.

5. За формою власності інтелектуальний капітал може бути:

- а) приватним;
- б) колективним;
- в) державним;
- г) всі відповіді вірні.

6. Визначте види нематеріальних активів:

- а) банк інформаційних даних;
- б) право на користування земельною ділянкою, майном;
- в) раціоналізаторська пропозиція;
- г) винахід;
- д) право на використання сорту рослин.

7. До об'єктів промислової власності не належать:

- а) промислові зразки;
- б) товарні знаки;
- в) фірмові найменування;
- г) раціоналізаторські пропозиції.

8. До об'єктів, що охороняються авторським правом належать:

- а) наукові відкриття;
- б) офіційні документи політичного, законодавчого та адміністративного характеру;

- в) комп'ютерні програми;
- г) твори у галузі науки, літератури та мистецтва;
- д) грошові знаки.

9. До нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності належать:

- а) ноу-хау;
- б) гудвіл;
- в) комерційна таємниця;
- г) раціоналізаторська пропозиція;
- д) всі відповіді вірні.

10. Документ, який підтверджує право його власника на відповідний об'єкт промислової власності, називається:

- а) ліцензією;
- б) свідоцтвом;
- в) патентом;
- г) жодної правильної відповіді.

11. Документ, який являє собою систему правових норм, що визначають виключне право авторів наукових, літературних та художніх творів на використання результатів своєї праці – це:

- а) патент;
- б) авторське право;
- в) гудвіл;
- г) ноу-хау.

12. Залежно від характеру об'єкта, що передається за ліцензійною угодою, виділяють ліцензії:

- а) добровільні та примусові;

- б) звичайні, ексклюзивні та повні;
- в) патентні, безпатентні;
- г) строкові, безстрокові.

13. Методи, які ґрунтуються на ідентифікації та оцінці в грошових величинах окремих активів або компонентів інтелектуального капіталу, після чого виводиться його інтегральна оцінка – це:

- а) методи прямого виміру інтелектуального капіталу;
- б) методи ринкової капіталізації;
- в) методи віддачі від активів;
- г) методи підрахунку балів.

14. Суть якого підходу визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів полягає в розрахунку витрат на відтворення нематеріальних активів:

- а) витратного;
- б) біржового;
- в) ринкового;
- г) прибуткового.

15. Ринковий підхід визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів реалізується за допомогою:

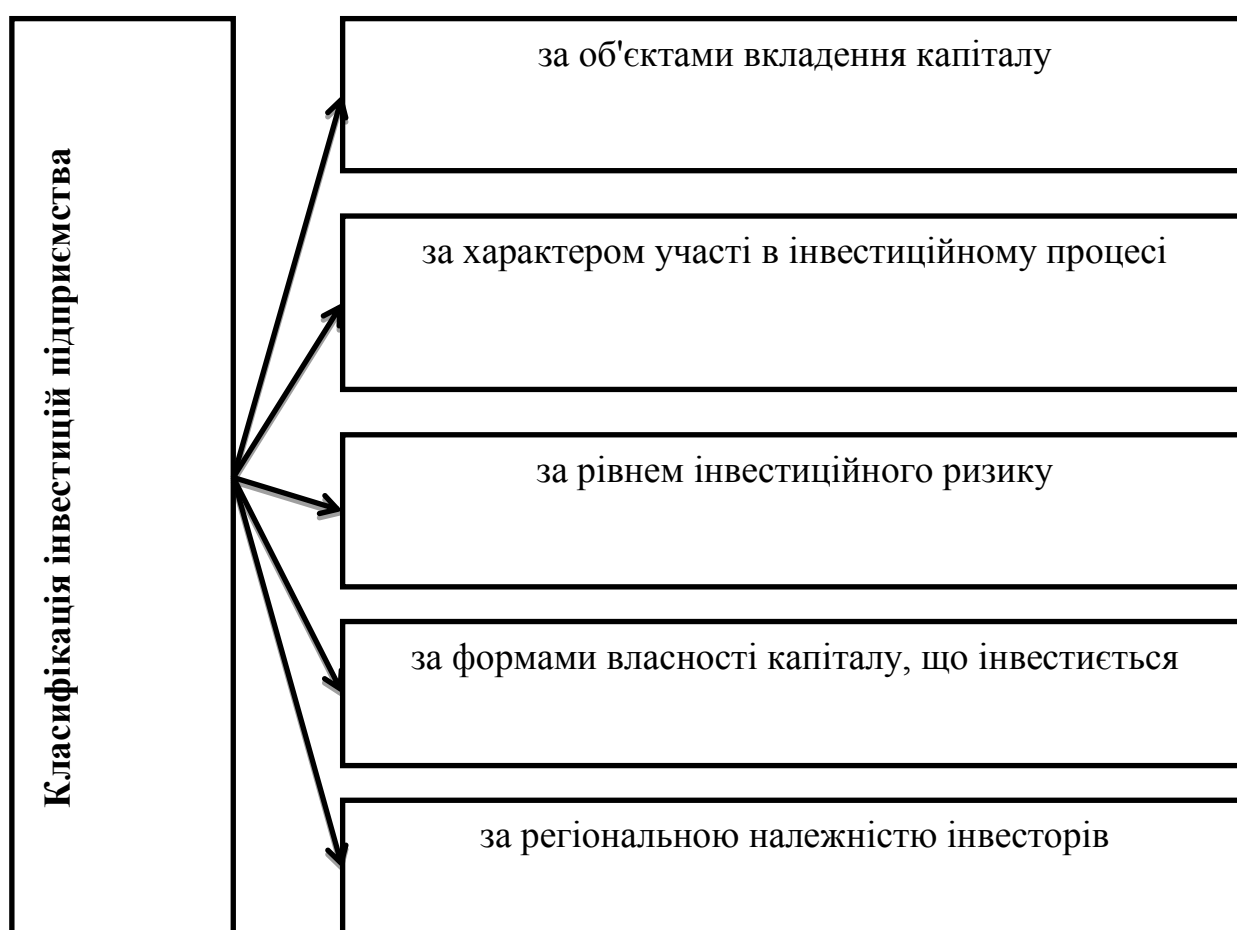
- а) методу капіталізації прибутків;
- б) методу вільної вартості;
- в) методу порівняльного аналізу продажу;
- г) методу початкових витрат.

ТЕМА 11. ІНВЕСТИЦІЙНІ РЕСУРСИ

- 11.1. Економічна суть і класифікація інвестиційних ресурсів
- 11.2. Інвестиції в основний капітал та їхня структура
- 11.3. Фінансові інвестиції
- 11.4. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій

11.1. Економічна суть і класифікація інвестиційних ресурсів

Інвестиції – це вкладення грошових коштів, майнових та інтелектуальних цінностей у матеріальні та нематеріальні активи, фінансові інструменти з метою одержання прибутку або соціального, екологічного ефектів.

За об'єктами вкладення капіталу

Реальні - вкладення капіталу у відтворення основних засобів, в інноваційні нематеріальні активи, у приріст запасів товарно-матеріальних цінностей та інші об'єкти інвестування, пов'язані зі здійсненням операційної діяльності підприємства або поліпшенням умов праці та побуту персоналу.

Фінансові - вкладення капіталу в різні фінансові інструменти (в основному в цінні папери) з метою отримання доходу.

За характером участі в інвестиційному процесі

Прямі - пряма участь інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладення капіталу. Вони здійснюються шляхом безпосереднього вкладення капіталу до статутних капіталів інших підприємств. Пряме інвестування здійснюють в основному досвідчені інвестори, які достатньо проінформовані про об'єкти інвестування і добре ознайомлені з його механізмом.

Непрямі (портфельні) - Вкладення капіталу інвестора, опосередковане іншими особами (фінансовими посередниками).

За рівнем інвестиційного ризику

Без ризикові – вкладення коштів у такі об'єкти інвестування, за якими відсутній реальний ризик втрати капіталу (очікуваного доходу) і гарантовано отримання розрахункової суми інвестиційного доходу.

Низькоризикові – вкладення капіталу в об'єкти інвестування, ризик за якими значно нижчий від середньоринкового.

Середньоризикові – рівень ризику за об'єктами інвестування приблизно відповідає середньоринковому.

Високоризикові – рівень ризику вкладення капіталу перевищує середньоринковий.

Спекулятивні - вкладення капіталу в найризиковіші інвестиційні проекти або інструменти інвестування, за якими очікується найвищий рівень інвестиційного доходу.

За формами власності капіталу, що інвестується

Приватні – вкладення капіталу фізичних і юридичних (недержавних форм власності) осіб.

Державні - вкладення капіталу державних підприємств, а також коштів державного бюджету різних рівнів і державних позабюджетних фондів.

За регіональною належністю інвесторів

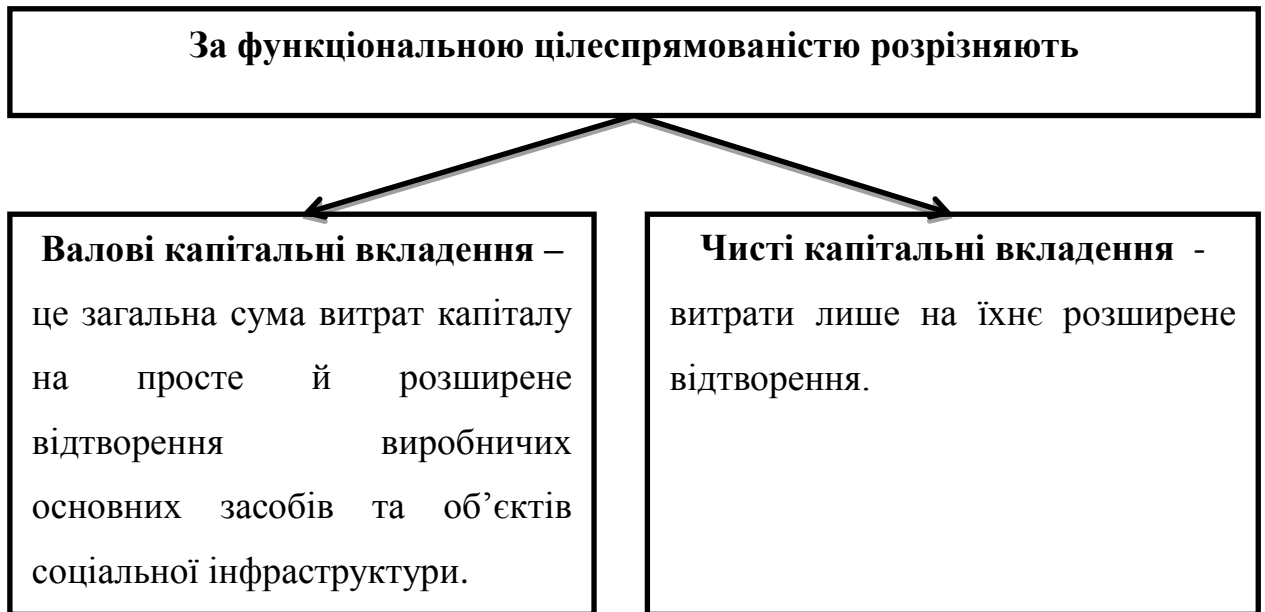
Національні (внутрішні) – вкладення капіталу резидентами (юридичними або фізичними особами) даної країни в об'єкти інвестування на її території. Резиденти – юридичні особи та суб'єкти господарської діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням на її території.

Іноземні - вкладення капіталу нерезидентами в об'єкти інвестування даної країни. Нерезиденти — юридичні особи та суб'єкти господарської діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іншої держави.

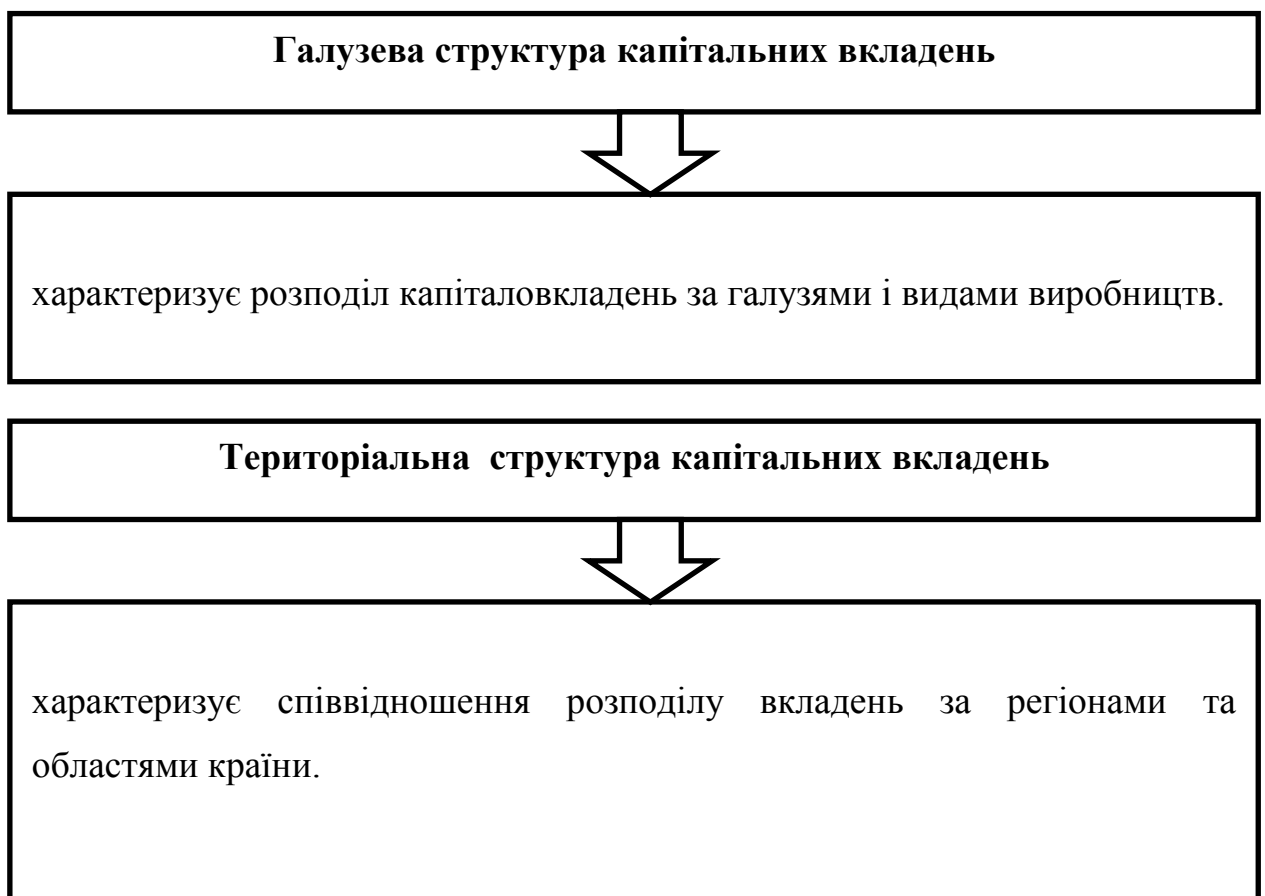
11.2. Інвестиції в основний капітал та їхня структура

Інвестиції в основний капітал – обсяги витрат на нове будівництво, реконструкцію, розширення та технічне переоснащення діючих підприємств усіх видів економічної діяльності.

Інвестиції, що направлені на відтворення основних засобів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень (виробничих інвестицій). *Капітальні вкладення* – це здійснюванні довгострокові витрати капіталу на відтворення основних засобів і об'єктів соціальної інфраструктури підприємства.

Співвідношення між капітальними вкладеннями, що направляються на різні цілі, характеризує їхню *структуру*.

Технологічна структура капітальних вкладень

співвідношення між переліченими видами капітальних вкладень: витратами на будівельно-монтажні роботи, вартістю обладнання, машин і механізмів, іншими капітальними витратами.

Відтворювальна структура капітальних вкладень

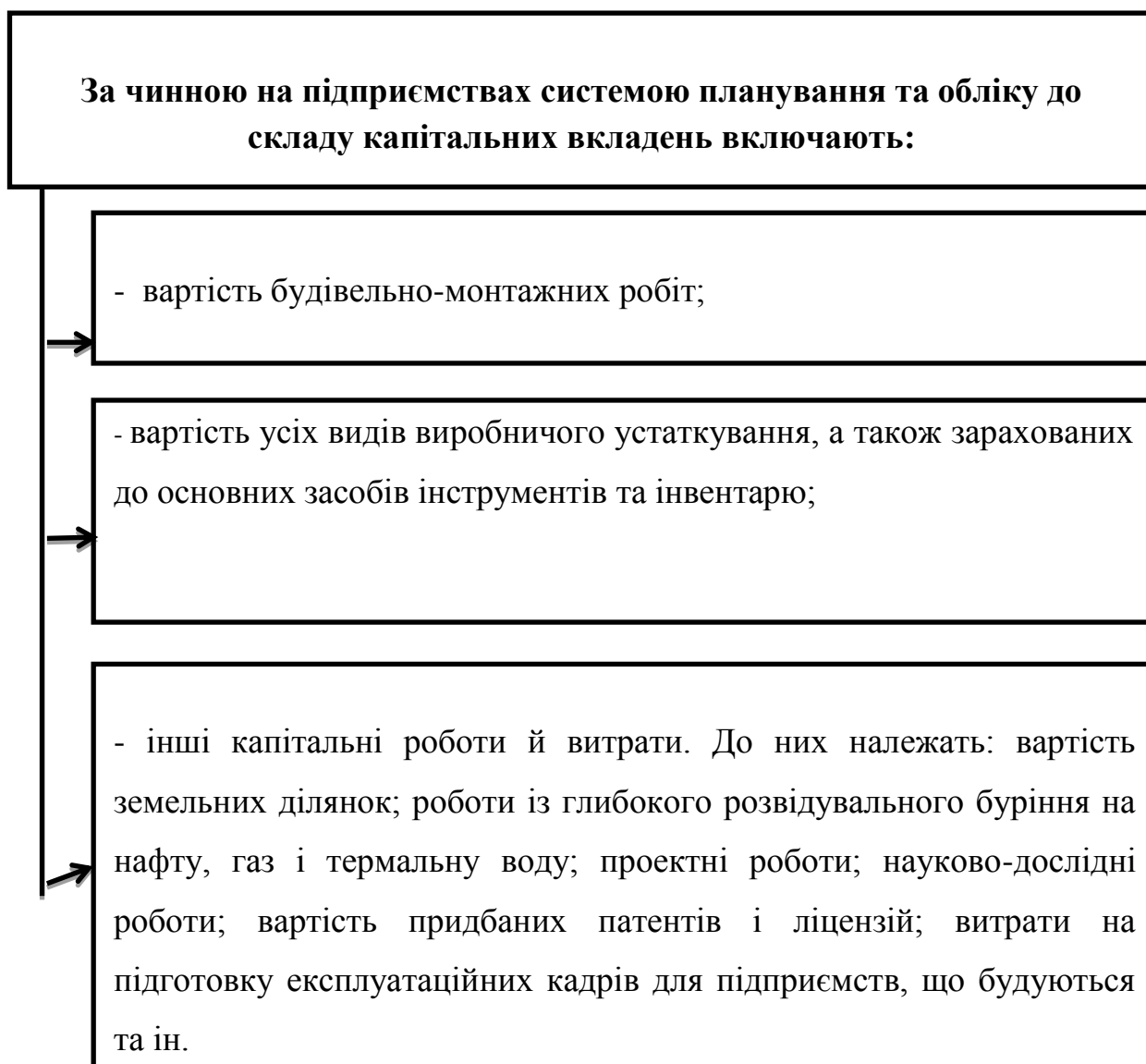

відображає співвідношення довгострокових витрат на просте і розширене відтворення основних засобів (технічне переозброєння і реконструкція, розширення діючих підприємств, нове будівництво).

Структура капітальних витрат за формами власності

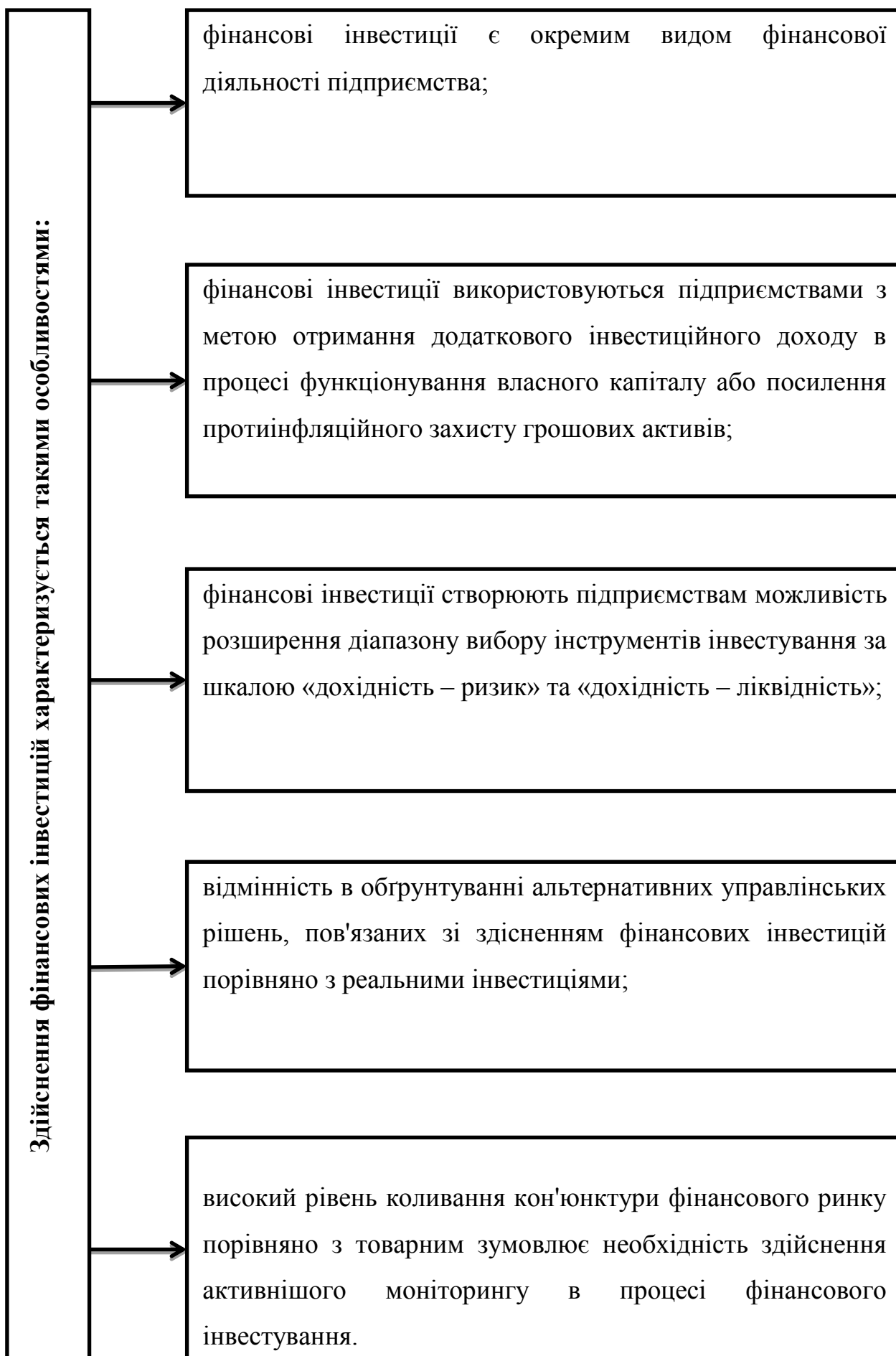
характеризується співвідношенням державних інвестицій та приватного капіталу в загальному обсязі інвестицій.

11.3. Фінансові інвестиції

Фінансові інвестиції розглядаються як ефективна форма використання власного капіталу підприємства або як інструмент реалізації стратегічних цілей, пов'язаних з диверсифікацією його операційної діяльності. Під *фінансовими інвестиціями* слід розуміти активи, які утримуються підприємством з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора. Вони необхідні для придбання цінних паперів, які випускають підприємства або держава.

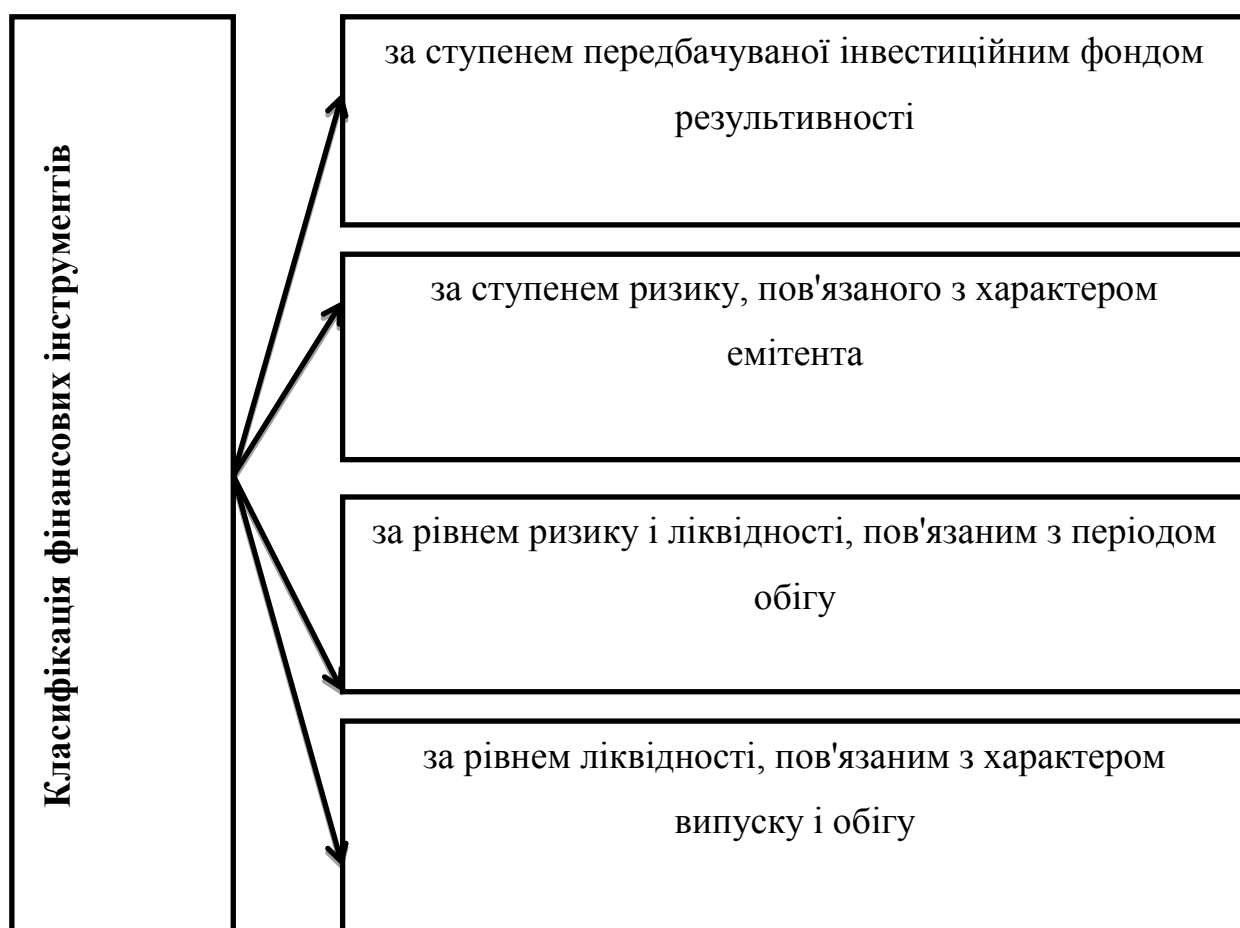

Фінансові інвестиції здійснюються підприємством у таких основних формах:

вкладення капіталу в установчі фонди спільних підприємств. Це забезпечує зміцнення стратегічних господарських зв'язків з постачальниками сировини і матеріалів (на основі їхньої участі в установчому капіталі); розвиток власної виробничої інфраструктури (шляхом вкладення капіталу в транспортні та інші аналогічні підприємства); розширення можливостей збуту продукції або проникнення на інші регіональні ринки (шляхом вкладення капіталу в статутні фонди торговельних підприємств, різні форми галузевої і товарної диверсифікації операційної діяльності та інші напрями розвитку).

вкладення капіталу в дохідні види грошових інструментів (наприклад, депозитні вклади в комерційному банку).

вкладення капіталу в дохідні види фондових інструментів (різні види цінних паперів, які вільно обертаються на фондовому ринку).

За ступенем передбачуваної інвестиційним фондом результативності

- **боргові цінні папери**, які характеризуються чіткою передбачуваністю інвестиційного фонду за шкалою «дохідність – ризик», «дохідність –ліквідність». Такі цінні папери мають пріоритетне право погашення зобов'язань за умови банкрутства, що значно знижує їхній ризик;
- **дольові цінні папери** – характеризуються низьким рівнем передбачуваності їхнього інвестиційного доходу, який характеризується двома параметрами – рівнем виплати дивідендів і приростом курсової вартості фондового інструменту;

За ступенем ризику, пов'язаного з характером емітента

- **державні цінні папери**, які представлені в основному борговими зобов'язаннями і мають найменший рівень інвестиційного ризику. Рівень інвестиційного доходу таких цінних паперів найнижчий;
- **цінні папери муніципальних органів**. Інвестиційні характеристики таких фондових інструментів визначаються рівнем інвестиційної привабливості регіону, а інвестиційний ризик невисокий;
- **цінні папери, емітовані банками**. Інвестиційні властивості фондових інструментів вважаються достатньо високими, оскільки рівень їхньої дохідності вищий, ніж за муніципальними та державними цінними паперами. Крім того, система економічних нормативів банківської діяльності і високий рівень державного контролю за їхньою діяльністю знижує потенційний рівень ризику інвестування в цінні папери цих емітентів;
- **цінні папери підприємств**. Цей вид фінансових інструментів у нашій країні характеризується низькими інвестиційними властивостями, що зумовлено низькою ефективністю господарської діяльності більшості підприємств. Рівень інвестиційного ризику за цінними паперами підприємств найвищий. Крім того, цей тип цінних паперів у цілому характеризується найнижчим рівнем ліквідності на фондовому ринку.

За рівнем ризику і ліквідності, пов'язаним з періодом обігу

- **короткострокові цінні папери.** Період їхнього обігу визначає досить високий рівень ліквідності на фондовому ринку, а також знижує рівень інвестиційного ризику. Водночас високий рівень ліквідності і низький рівень ризику визначають невисокий рівень інвестиційного доходу за такими фондовими інструментами;
- **довгострокові цінні папери.** Характеризуються низьким рівнем ліквідності, високим ступенем ризику та вищим рівнем дохідності;

За рівнем ліквідності, пов'язаним з характером випуску і обігу

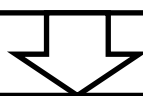

- **іменні цінні папери.** У зв'язку зі складною процедурою їхнього оформлення і контролем емітента за їхнім обігом, такі цінні папери характеризуються низьким рівнем ліквідності;
- **цінні папери на пред'явника.** Вказана особливість випуску таких фондових інструментів не перешкоджає їхньому вільному обігу, а відповідно, і підвищує потенційний рівень ліквідності.

11.4. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій

Ефективність виробничих інвестицій (капітальних вкладень) характеризують економічні або соціальні результати і господарська доцільність їхнього здійснення. Основою оцінки доцільності капітальних витрат служить порівнювання вигідності того чи того проекту за умови обмеженості капіталу як ресурсу та забезпечення найбільших прибутків через реалізацію найліпшого з кількох варіантів (проектів) інвестицій.

Загальні положення методики оцінювання капітальних вкладень

- розрахунки економічної ефективності капітальних вкладень застосовуються за розробки різних проектних і планових (прогнозних) документів; оптимізації розподілу реальних інвестицій за різними формами відтворення основних засобів; оцінювання ефективності витрачання власних фінансових коштів підприємства;

- у розрахунках визначають загальну економічну ефективність як відношення ефекту (результату) до суми капітальних витрат, що зумовили цей ефект. Витрати та результати обчислюють з урахуванням чинника часу;

- з метою всебічного обґрунтування та аналізу економічної ефективності капітальних вкладень, виявлення резервів її підвищення використовують систему показників. До узагальнених показників належать період окупності капітальних та питомі капітальні вкладення. Окрім узагальнених до системи входять такі показники: продуктивність праці; матеріаломісткість, собівартість, якість і технічний рівень продукції; величина соціального ефекту; показники, що характеризують поліпшення стану навколишнього середовища;

- при визначенні ефективності капітальних вкладень має бути виключений вплив на сумарний ефект так званих неінвестиційних чинників, тобто заходів, здійснення яких не потребує капітальних вкладень.

Економічну ефективність виробничих інвестицій можна визначити за допомогою показників їхньої абсолютної та порівняльної економічної ефективності.

Абсолютна ефективність капітальних вкладень

характеризує загальну величину їхньої віддачі та визначається відношенням величини економічного ефекту до величини понесених витрат. Абсолютна ефективність виробничих інвестицій (капітальних вкладень) визначається за допомогою двох взаємопов'язаних показників: коефіцієнта економічної ефективності капітальних вкладень та строку окупності капітальних вкладень.

Коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень (E_{Π})

визначають з відношення приросту прибутку, зумовленого ними, до загального обсягу інвестицій. Його обчислюють за формулою:

$$E_{\Pi} = \frac{\Delta\Pi}{K}$$

де $\Delta\Pi$ – приріст прибутку за рахунок інвестицій, грн;

K – обсяг капіталовкладень, грн.

Строк окупності капітальних вкладень (Т)

визначається відношенням обсягу здійснюваних капіталовкладень до середньорічного приросту маси прибутку. Цей показник обернений до коефіцієнта ефективності інвестицій. Його визначають за формулою:

$$T = \frac{K}{\Delta\Pi}$$

Порівняльна ефективність капітальних вкладень

визначається при виборі найкращого варіанта використання капітальних вкладень на основі застосування показника **приведених витрат**. Він характеризує не лише величину капіталовкладень, а й розмір наступних виробничих витрат при використанні введених в дію об'єктів основного капіталу.

Приведені витрати – це сума річних виробничих витрат (собівартості) і капітальних вкладень, приведених до річної розмірності відповідно до нормативного коефіцієнта їхньої ефективності.

Приведені витрати

їхню річну суму розраховують за формулою:

$$Z = C_i + E_H \cdot K_i \rightarrow \min,$$

де C_i – річні виробничі витрати (собівартість) за i -м варіантом капітальних вкладень, грн.;

E_H – нормативний коефіцієнт ефективності капіталовкладень;

K_i – обсяг капітальних вкладень за i -м варіантом, грн.

Економічну ефективність капітальних вкладень визначають за рівнем приведених витрат за кількома варіантами інвестицій. Найефективніший із варіантів використання капіталовкладень той, що забезпечує мінімальну суму приведених витрат з розрахунку на одиницю продукції або виконаної роботи.

Річний економічний ефект

визначають на основі порівняння приведених витрат за новим і базовим варіантами капіталовкладень:

$$E_p = [(C_1 + E_H \cdot K_1) - (C_2 + E_H \cdot K_2)] \cdot O_{\Pi},$$

де E_p – річний економічний ефект, грн;

C_1 і C_2 – собівартість одиниці продукції або роботи відповідно за базовим і новим варіантом, грн;

K_1 і K_2 – капітальні вкладення на одиницю продукції або роботи відповідно за базовим і новим варіантом, грн;

O_{Π} – обсяг виробленої продукції або виконаних робіт після здійснення капіталовкладень, грн.

Найбільш істотний вплив на ефективність капітальних вкладень справляють групи чинників, що визначають структуру і тривалість інвестиційно-відтворювальних процесів, ефектоутворюючу спроможність економічних методів управління ними з боку відповідних суб'єктів господарювання.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. У чому суть інвестицій?
2. Які джерела інвестицій у підприємстві?
3. Що таке інвестиційна діяльність?
4. Охарактеризуйте функціонально-елементний склад інвестицій підприємства.
5. Як поділяються інвестиції за національною належністю інвесторів?
6. Як поділяються національні (внутрішні) інвестиції за об'єктами вкладення?
7. Як поділяються іноземні інвестиції за характером участі в інвестиційному процесі?
8. У чому суть капітальних вкладень?
9. Як поділяються капітальні вкладення за своїм значенням у процесі відтворення?
10. Охарактеризуйте структуру капітальних витрат за формами власності.
11. Як впливає загальнодержавний інвестиційний потенціал на ефективність господарювання підприємств.
12. Що таке валові і чисті капітальні вкладення?
13. Що таке територіальна та галузева структура капітальних вкладень?
14. Що таке технологічна структура капітальних вкладень і які основні напрями їхнього використання ?
15. Як визначається відтворювальна структура капітальних вкладень?
16. Які показники характеризують економічну ефективність капітальних вкладень?
17. Як визначається порівняльна економічна ефективність капітальних вкладень?
18. Що таке лаг будівництва і лаг освоєння об'єктів основного капіталу?

19. В яких основних формах здійснюються підприємством фінансові інвестиції?
20. За якими основними особливостями з позиції їхніх інвестиційних властивостей класифікують фінансові інструменти?
21. Які дохідні види фондових інструментів включають різні види цінних паперів, які обертаються на фондовому ринку?
22. Які загальні положення включає методика оцінювання ефективності капітальних вкладень ?
23. Перерахуйте основні організаційно-економічні чинники підвищення ефективності використання капітальних вкладень?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Залежно від того, де вкладається капітал (у межах країни чи за кордоном) виокремлюють:

- а) внутрішні;
- б) вітчизняні;
- в) зовнішні;
- г) іноземні;
- д) всі відповіді вірні.

2. Внутрішні інвестиції поділяються на:

- а) фінансові;
- б) реальні;
- в) прямі;
- г) портфельні.

3. Вкладення капіталу в різні сфери та галузі суспільного виробництва з метою оновлення існуючих і створення нових матеріальних благ, а як наслідок – одержання більшого прибутку – це:

- а) зовнішні;
- б) реальні;
- в) прямі;
- г) фінансові.

4. Використання наявного капіталу для придбання акцій, облигацій та інших цінних паперів, що їх випускають підприємства – це:

- а) зовнішні;
- б) реальні;
- в) прямі;
- г) фінансові.

5. Які з перерахованих підприємств вважаються такими, іноземні інвестиції в статутному капіталі яких становлять не менше 10%:

- а) підприємства з іноземними інвестиціями;
- б) підприємства з вітчизняними інвестиціями;
- в) державні підприємства;
- г) жодної правильної відповіді.

6. Загальна сума витрат капіталу на просте й розширене відтворення виробничих основних засобів та об'єктів соціальної інфраструктури – це:

- а) валові капітальні вкладення;
- б) чисті капітальні вкладення;
- в) комбіновані капітальні вкладення;
- г) всі відповіді вірні.

7. Цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в ньому і право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів – це:

- а) акція;
- б) облігація;
- в) ощадний сертифікат;
- г) вексель;
- д) казначейські зобов'язання України.

8. Цінний папір, що засвідчує внесення його власником певної суми грошових коштів і підтверджує зобов'язання емітента повернути власнику облігації в обумовлений строк номінальну її вартість з виплатою фіксованих процентів – це:

- а) акція;
- б) облігація;
- в) ощадний сертифікат;
- г) вексель;
- д) казначейські зобов'язання України.

9. Вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються тільки на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фіксованого доходу – це:

- а) казначейські зобов'язання України;
- б) облігація;
- в) ощадний сертифікат;
- г) вексель;
- д) акція.

10. Показники економічної ефективності капітальних вкладень:

- а) коефіцієнт оновлення основного капіталу;
- б) приведені витрати;
- в) норма прибутку;
- г) середньорічний приріст валової продукції в результаті інвестицій;
- д) коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень.

11. Відношення приросту прибутку до загального обсягу інвестицій – це:

- а) строк окупності капітальних вкладень;
- б) приведені витрати;
- в) коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень;
- г) рівень рентабельності.

12. Відношення обсягу здійснюваних капіталовкладень до середньорічного приросту маси прибутку – це:

- а) норма прибутку;
- б) строк окупності капітальних вкладень;
- в) коефіцієнт оновлення основного капіталу;
- г) коефіцієнт економічної ефективності капітальних вкладень.

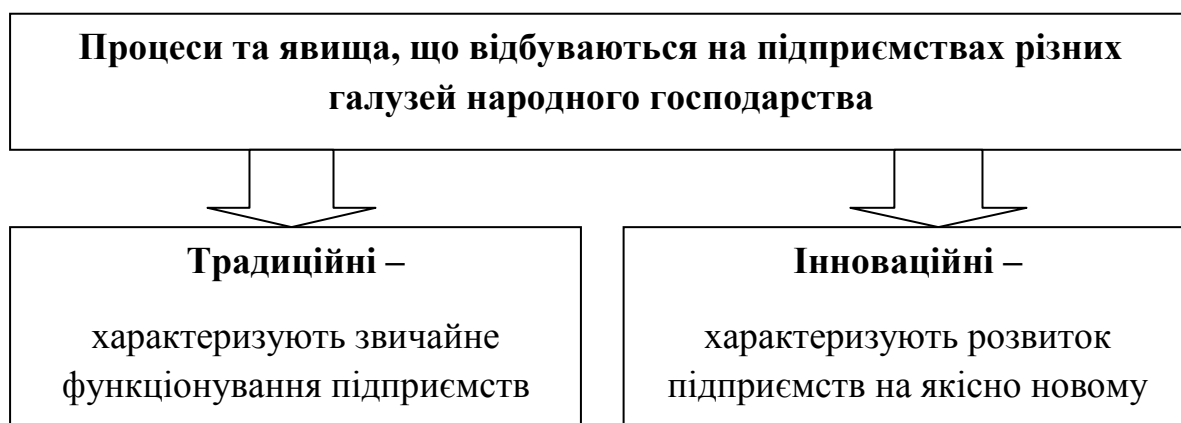
13. Джерела інвестицій у підприємстві:

- а) витрати на утримання основних засобів;
- б) чистий прибуток;
- в) виручка від реалізації продукції;
- г) страхові відшкодування збитків внаслідок стихійного лиха.

ТЕМА 12. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

- 12.1. Поняття інновацій і інноваційних процесів, причини їх виникнення
- 12.2. Види, класифікації та ефективність інновацій
- 12.3. Інноваційна діяльність підприємства та форми її інвестування

12.1. Поняття інновацій і інноваційних процесів, причини їх виникнення

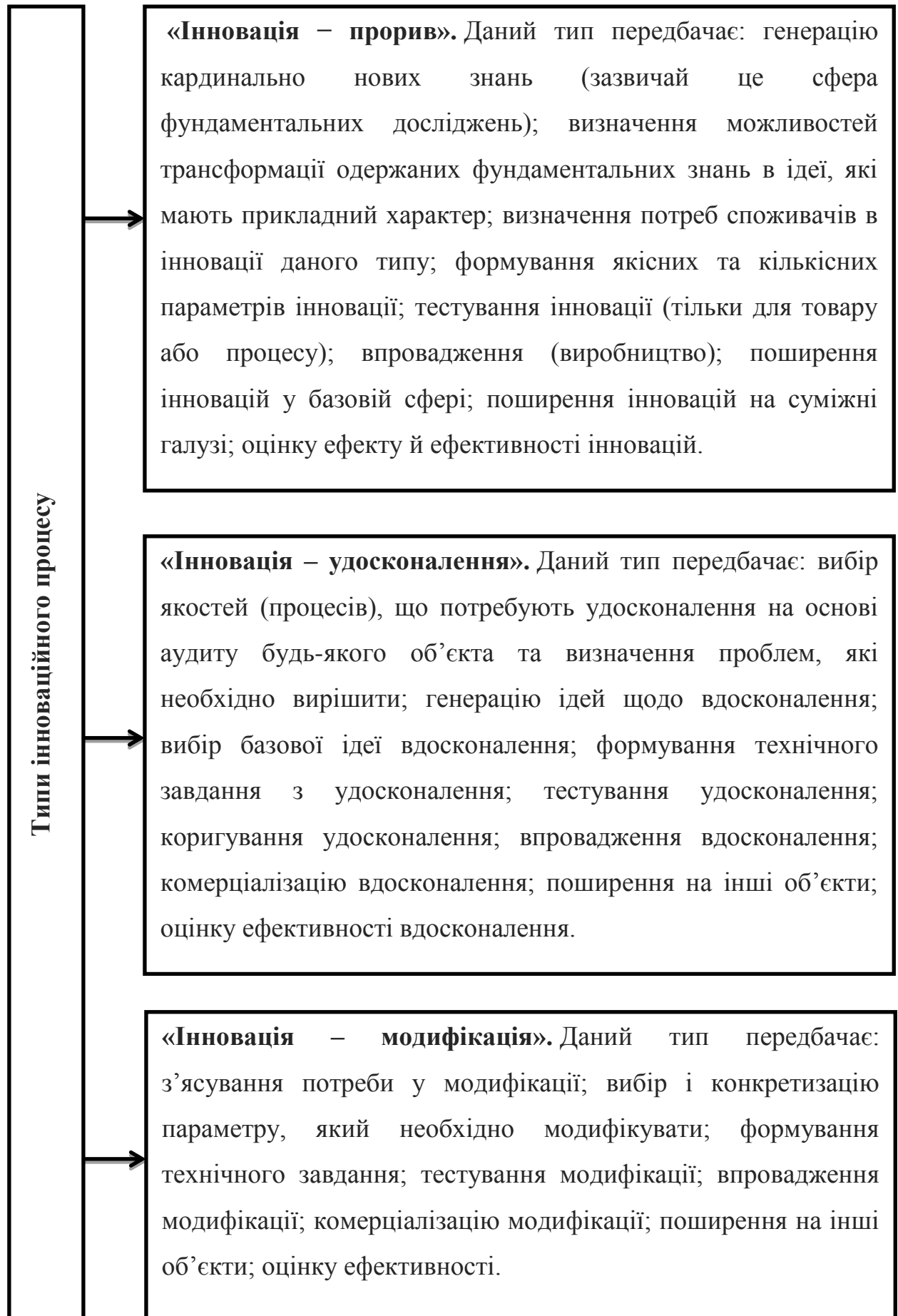

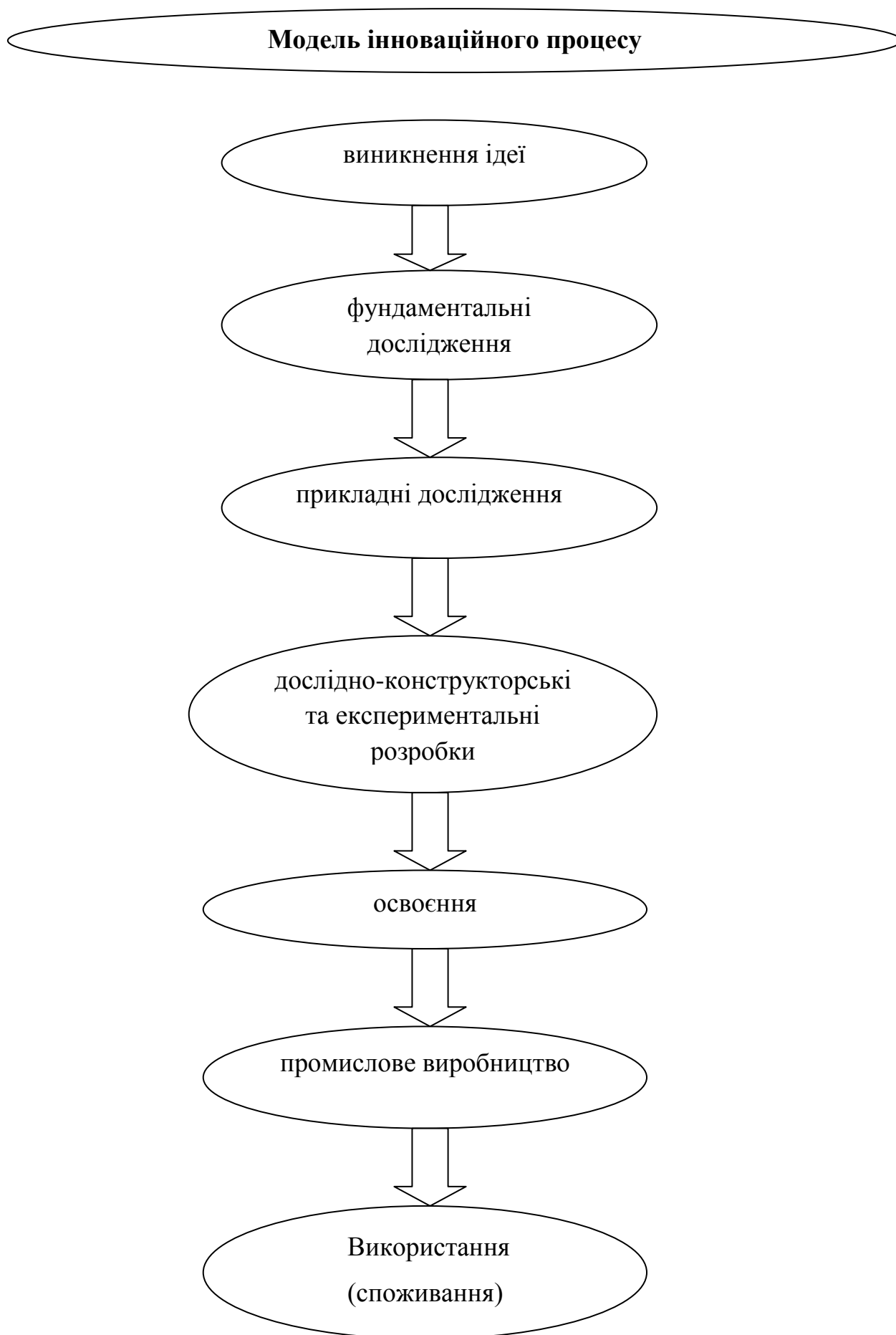
Інноваційний процес – процес перетворення наукового знання в фізичну реальність, тобто це процес створення, освоєння та розповсюдження нововведення, що задовольняє новим суспільним потребам.

Головна риса інноваційного процесу – обов'язкове завершення інновацій, тобто одержання результату, придатного для практичної реалізації.

Відмінність від науково-технічного прогресу - інноваційний процес закінчується впровадженням – появою на ринку нового продукту або технології. Цей процес триває і після впровадження нововведення, оскільки новина вдосконалюється, робиться більш ефективною, придбає

Фундаментальні дослідження

Це виявлення, вивчення і систематизація об'єктивних явищ і закономірностей розвитку природи і суспільства. Особливість фундаментальних досліджень як творчого процесу - неможливість заздалегідь визначити кінцевий результат, витрати часу і коштів на його досягнення, індивідуальний, неповторний характер дослідження.

Кінцевим результатом фундаментальних досліджень є відкриття законів і закономірностей, категорій і явищ (ефектів), обґрунтування теорій, принципів і т. д., а також шляхів їх використання на практиці. Ці результати втілюються в публікаціях, наукових звітах і доповідях, що містять теорії, гіпотези, формули, моделі, систематизовані описи, а також у дослідних зразках. На першому етапі ці роботи можуть виконуватися безвідносно до завдань їх практичного застосування (пошукові дослідження). На другому (науково-технічні дослідження) - проводиться відбір результатів, придатних для практичної реалізації. При цьому виявляється технічна можливість і економічна доцільність, а також сфери їх першочергового використання.

Фундаментальні дослідження не спрямовані безпосередньо на створення конкретних нововведень. Їх результати можуть бути використані для різних, не завжди передбачуваних заздалегідь цілей, у різних галузях виробництва, протягом тривалого (30-40 років) часу. По відношенню до процесу створення, розробки і освоєння конкретних нововведень вони виступають як зовнішня структура (умови), що визначає довготривалі тенденції науково-технічного розвитку.

Прикладні дослідження

Ґрунтуються на результатах фундаментальних досліджень і включають вивчення технічної можливості, соціально-економічної ефективності і шляхів практичного використання результатів фундаментальних досліджень у конкретній галузі (галузі). Їх продукцією є галузева інформація: створення технологічних регламентів, ескізних проектів і аванпроектів, технічних завдань та вимог, методик і стандартів, проектів підприємств і техніки майбутнього, типових нормативів, а також інших наукових рекомендацій. На цій стадії здійснюються і дослідно-експериментальні роботи, пов'язані з лабораторними і полупроизводственными випробуваннями.

Організація прикладних досліджень, що базується на результатах фундаментальних досліджень, в набагато більшою мірою, ніж фундаментальні дослідження, будується на регламентованих процедур, які включають чотири основних етапи:

- теоретичне обґрунтування шляху і методів розробки прикладних задач, складання схем і варіантів рішень науково-прикладних задач, математичних і матеріальних моделей;
- розробка і затвердження технічного завдання (ТЗ), які включають інформаційну підготовку, прогностичну оцінку значущості, витрат, результатів та ефективності, розробку програми, способів і схеми дослідження, у тому числі етапи та оцінку надійності методики дослідження. Визначається обсяг робіт, склад виконавців, кошторисна калькуляція та проект договору;
- експериментальний етап (дослідна перевірка);
- узагальнення та оцінка результатів НДР.

Дослідно-конструкторські та експериментальні розробки

Це виготовлення на основі результатів прикладних досліджень та дослідно-експериментальної перевірки науково-технічної документації для створення нових або вдосконалених виробів, споруд, процесів і систем управління. Розрізняються розробки за видами: конструкторські (створення нових виробів), технологічні, проектно-вишукувальні (для будівництва або реконструкції об'єктів), організаційні (створення нових систем організації виробництва, праці і управління).

Ця фаза включає дослідне виробництво - виготовлення перших зразків виробів або їх оригінальних вузлів з метою випробування їх якості та відповідності технічному завданню. Перевірка результатів конструкторських і технологічних розробок у тій або іншій формі потрібна для подальшого відтворення нововведення в більш широких масштабах. Для організаційних нововведень таку ж роль відіграє експериментальна перевірка нововведення в обмежених масштабах. Хоча за функціональним змістом розробка та її експериментальна перевірка істотно відрізняються, у часі вони протікають здебільшого паралельно.

Фази прикладних досліджень і розробок часто з'єднуються в одну фазу - науково-дослідна і дослідно-конструкторська підготовка виробництва (НДДКР). НДДКР проводяться як в спеціалізованих лабораторіях, конструкторських бюро, дослідних виробництвах, так і в науково-виробничих підрозділах великих фірм. На цій фазі життєвого циклу інновація існує у вигляді проекту, досвідченого зразка, корисної моделі.

Освоєння та промислове виробництво

Первинне (піонерний) освоєння нововведень - це впровадження результатів розробок у виробництво, що передбачає наступний порядок дій:

- індивідуальне виробництво нових виробів, необхідних в одиничних екземплярах, освоєння серійного випуску нових виробів, здачу в експлуатацію нових споруд, технологічних процесів та систем управління, практичне використання нових методів;
- досягнення проектної потужності і проектного обсягу використання нововведення;
- досягнення проектної соціально-економічної ефективності нововведення.

У першому випадку мова йде про технічному освоєнні, у другому - про виробничому і в третьому - про економічному освоєнні, у процесі якого досягаються кінцеві результати науково-технічного розвитку.

Освоєння нововведення починається з прийняття рішення про підготовку виробництва до нововведення на основі попередніх випробувань дослідних зразків або математичних моделей, аналізу ринкової кон'юнктури.

Виробничо-технічне освоєння включає наступну сукупність дій:

- розробку технологічного і організаційного проекту;
- розробку та затвердження (погодження) цін, технічних умов, стандартів, нормалей, норм витрат ресурсів і т. д.;
- конструювання та виготовлення оснастки;
- замовлення, виготовлення і монтаж нового обладнання;
- підготовку будівництва;
- будівельні і монтажні роботи;
- підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів для експлуатації нововведення;
- перебудову організації і оплати праці.

Економічне освоєння

Економічне освоєння закінчується досягненням проектної потужності і економічних показників: матеріале - і енергомісткості, продуктивності праці, собівартості, рентабельності, фондівддачі. На цій стадії освоєння проводяться додаткові роботи по усуненню виявлених в процесі виробничо-технічного освоєння недоліків.

Економічне освоєння інновацій багато в чому визначається рівнем організації цього процесу на підприємстві, якістю людського капіталу, соціальним кліматом - творчою атмосферою, характерною для колективу інноваторів. Відбувається активізація людського чинника, формування необхідного (відповідного) клімату нововведення. Мета - скоротити терміни впровадження і збільшити масштаби освоєння. Це - трудомісткий процес.

Поширення нововведення, або дифузія, - це його економічне освоєння в широкому масштабі на підприємствах, де це ефективно. При цьому поширюється інформація про нововведення (шляхом реклами), тиражується відповідна документація, нова оснащення, обладнання і т. д.

Проводиться навчання кадрів, складаються і реалізуються бізнес-плани освоєння, що враховують специфіку конкретних підприємств і досвід використання нововведення.

На цьому етапі мають місце додаткові розробки, особливо технологічні й організаційні. А головне - на цьому етапі економічний потенціал нововведення перетворюється в реальний ефект.

Споживання

Ця фаза життєвого циклу нововведення характеризується поступовою стабілізацією витрат і зростанням ефекту, в основному за рахунок нарощування обсягів використання нововведення. Саме тут реалізується основна частина фактичного ефекту від нововведення.

Визначення поняття «інновація»

Визначення поняття	Автор (джерело)
Інновація – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери	Закон України «Про інноваційну діяльність»
Інновація – це процес втілення нових технологій, нових видів споживчих товарів, нових виробничих та транспортних засобів, нових джерел постачання та нових форм індустріальної організації	Шумпетер Й.А.
Інновація – це такий суспільно–технічний та економічний процес, який через практичне використання ідей, винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, а у випадку, якщо вона орієнтується на економічну вигоду, на прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід	Санто Б.
Інновація – це процес в якому винахід чи ідея набувають економічного змісту	Твис Б.
Інновація - це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що приводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів і обладнання	Ніксон Ф.
Інновація – це об’єкт, втілений у виробництво в результаті проведеного наукового дослідження або зробленого відкриття, якісно відмінний від попереднього аналогу	Уткин Э.А.
Інновація – кінцевий результат впровадження новації з метою зміни об’єкта управління та отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого ефекту.	Фатхутдинов Р.А.
Інновація – прибуткове використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного або іншого характеру	Морозов Ю.П.

<p>Інновація – це інвестиції в новацію, інновація являє собою матеріалізований результат, отриманий від вкладенню капітал) в нову техніку або технології, в нові форми організації продуктивності праці, обслуговування та управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методів планування, аналізу тощо.</p>	<p>Балабанов И.Т.</p>
<p>Інновація – це не просто нововведення, а нова виробнича функція. Це зміна технології виробництва, яка має історичне значення і є необхідною. Інновація становить стрибок від старої виробничої функції до нової, але не кожне нововведення, нове виробництво є інновацією</p>	<p>Бажал Ю М.</p>
<p>Інновація – введення у вжиток якого-небудь нового або значно поліпшеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках</p>	<p>«Керівництво Осло»</p>
<p>Інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або удосконаленого технологічного процесу, використовуваного в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг</p>	<p>Рада з стандартизації, метрології та сертифікації</p>

Міжнародними стандартами в інноваційній сфері

Керівництво Фраскати (1963р.) - запропонована стандартна практика для обстеження досліджень та експериментальних розробок

Керівництво Осло (1989р.) - містяться базові визначення інновацій та інноваційної діяльності, кількісні параметри інноваційного процесу, механізм обчислення інноваційних витрат та процедури проведення обслідування.

Основоположником інноваційної теорії розвитку підприємства є

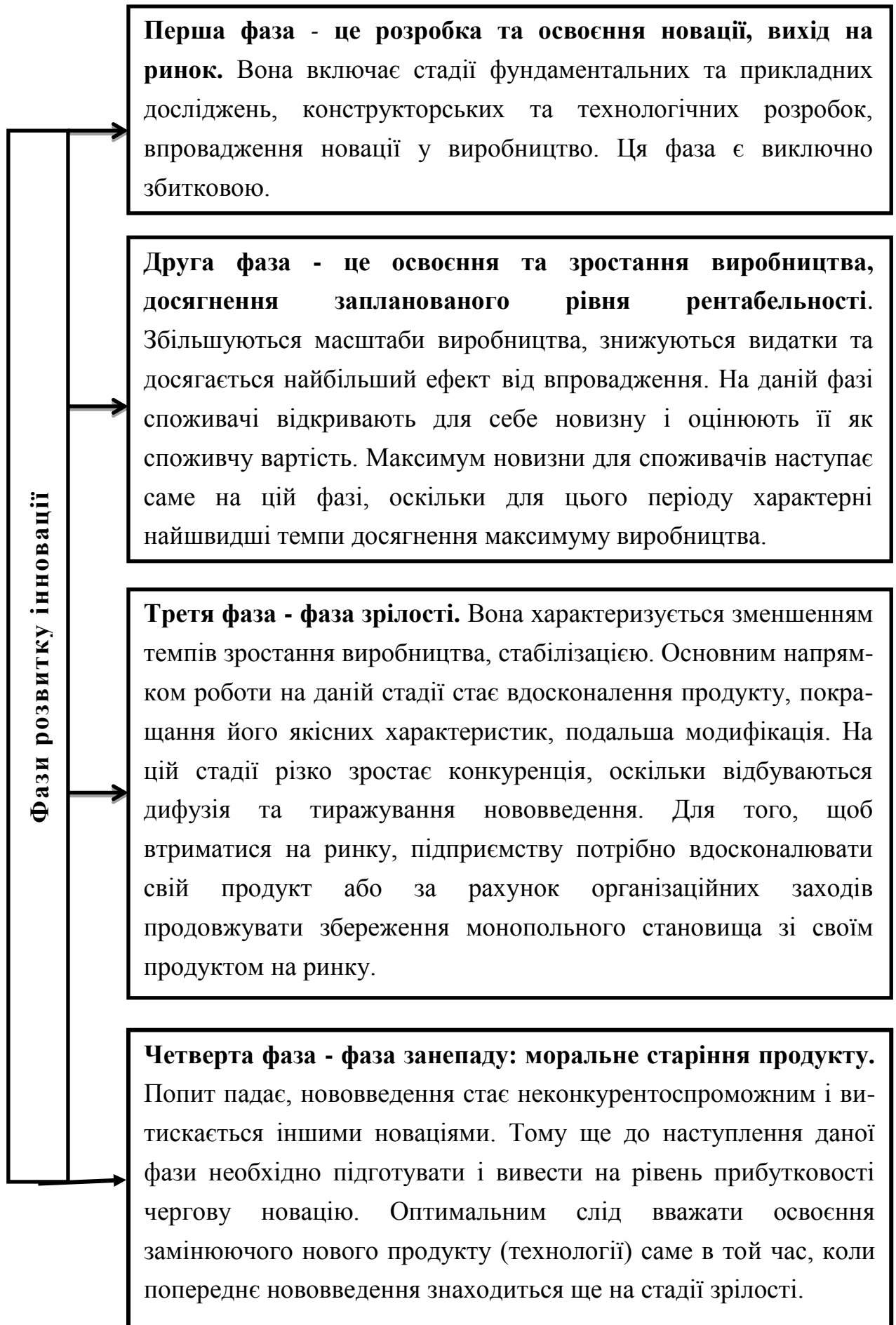
Й. А. Шумпетер

Й. А. Шумпетер – австрійський і американський економіст, соціолог та історик економічної думки - один із найвидатніших і найоригінальніших учених-економістів першої половини ХХст., творчість якого справила істотний вплив на основні напрями сучасної економічної науки.

Інновації, нововведення і підприємництво в його системі поглядів набувають зовсім нового звучання як фактори економічного зростання. На думку вченого поширення нововведень та економічне новаторство, тобто підприємництво, визначають економічну динаміку. В його головних працях «Теорія економічного розвитку» (1912), «Економічні цикли» (1939), «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942) та ін. викладені основоположні теоретичні ідеї та методологічні підходи, які визначили формування нової, еволюційної парадигми економічної теорії.

Й. А. Шумпетер виділяв п'ять типів інновацій:

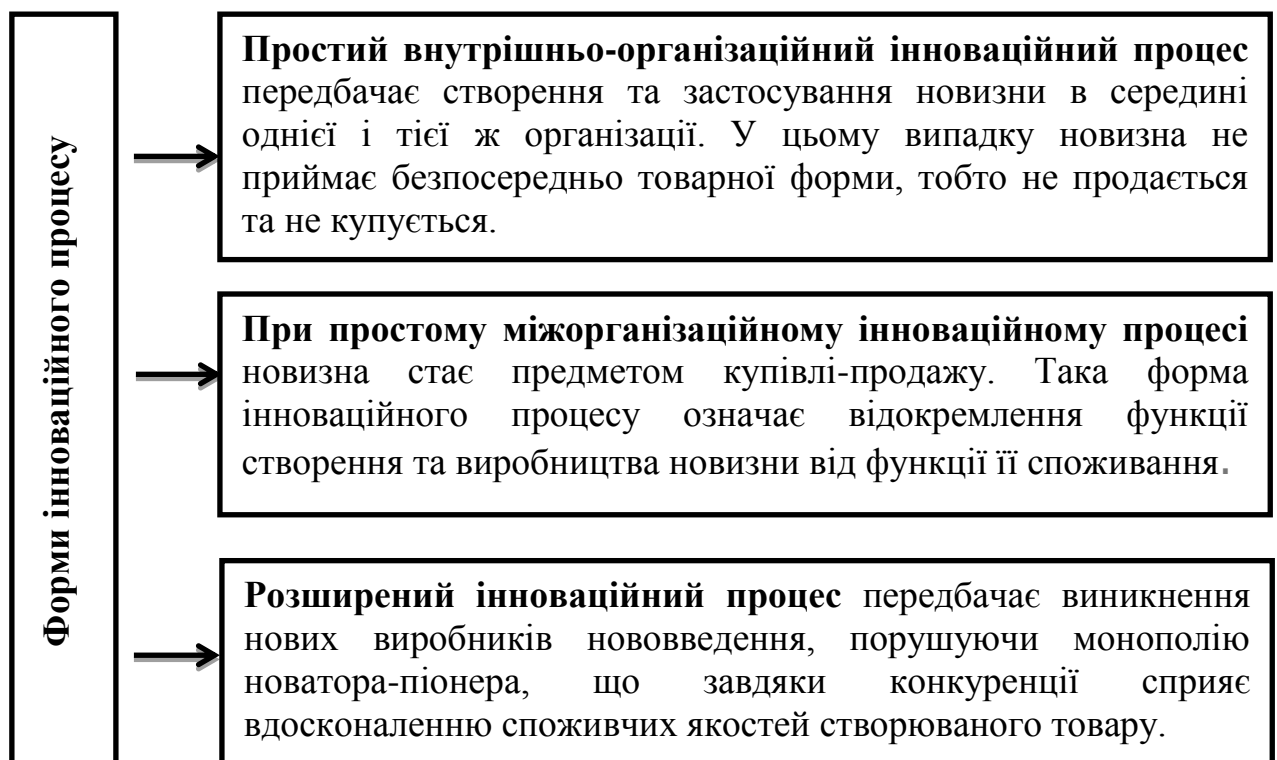
- виготовлення нового продукту або відомого продукту в новій якості;
- впровадження нового методу виробництва;
- освоєння нового ринку збуту;
- отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів;
- проведення реорганізації управління.

Максимальне зростання прибутку досягається на стадії початку виробництва за рахунок монопольно високої ціни на ринку. Ціна перебиває збитки, пов'язані з розробкою продукту. Насичення ринку призводить до зниження норми прибутковості. Однак за рахунок великих обсягів продажу підприємство почуває себе на ринку ще впевнено.

Падіння прибутковості спостерігатиметься дуже різко, якщо не працювати над створенням нових модифікацій продукту, які необхідно випустити на ринок ще на фазі зрілості при максимальному обсязі продажу.

Можна також **продовжити життєвий цикл інновації**, якщо активно працювати в маркетинговій сфері, підтримуючи попит на дану продукцію шляхом зниження цін, через рекламу або інші канали збуту. Однак маркетингові заходи без проведення науково-дослідних робіт з покращення продукції даного параметричного ряду, без розробки та освоєння нових видів продукції носять тимчасовий характер, що слід передбачати при побудові інноваційної та маркетингової стратегій.

12.2 Види інновацій та їх класифікації

Залежності від сфери використання

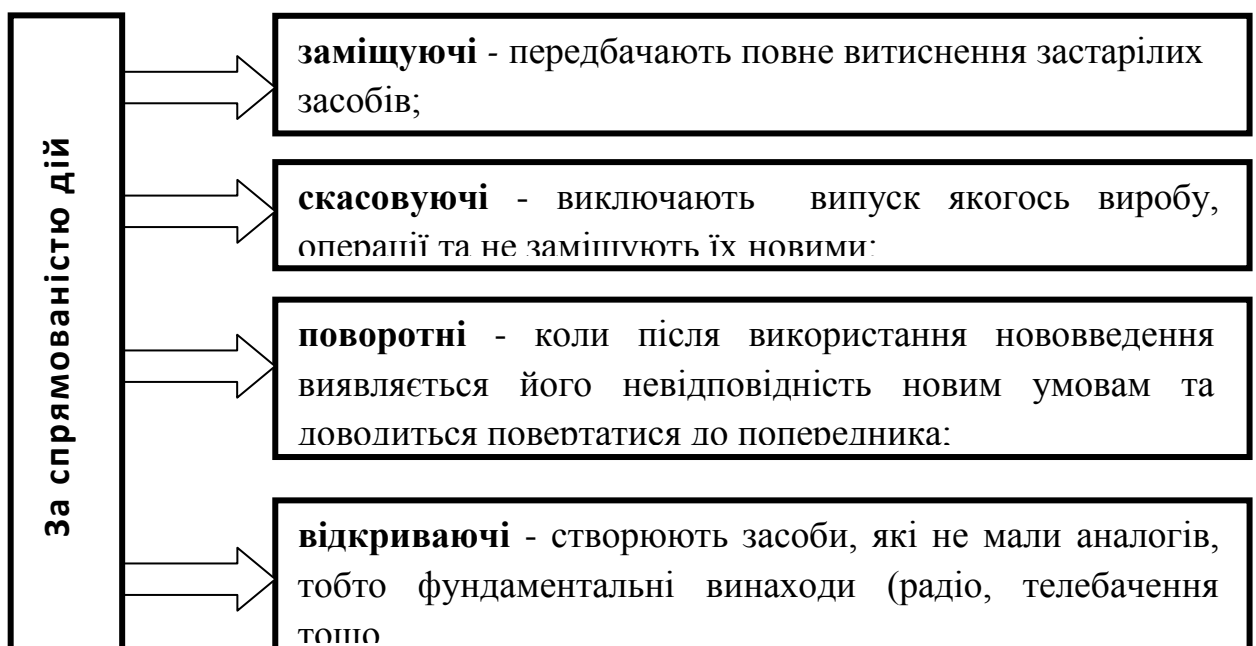
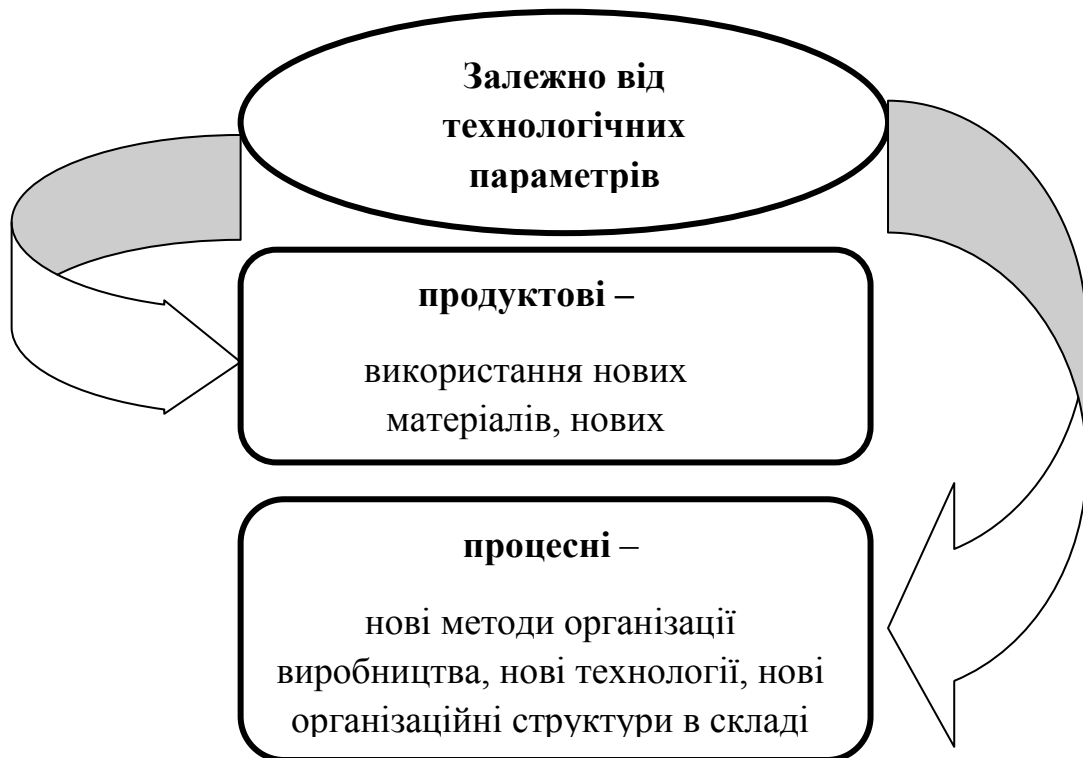
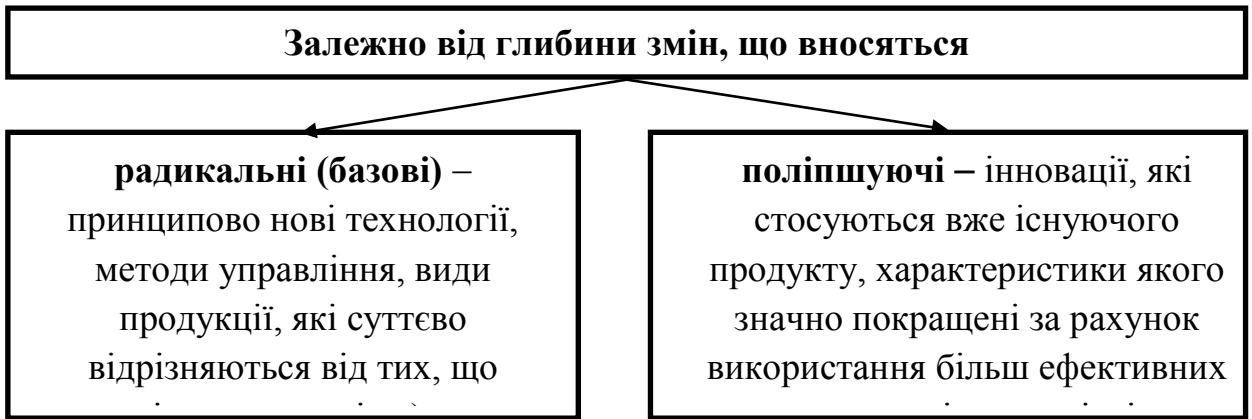
техніко-технологічні інновації - нові продукти, технології, джерела енергії, конструкційні матеріали, технологічне устаткування тощо;

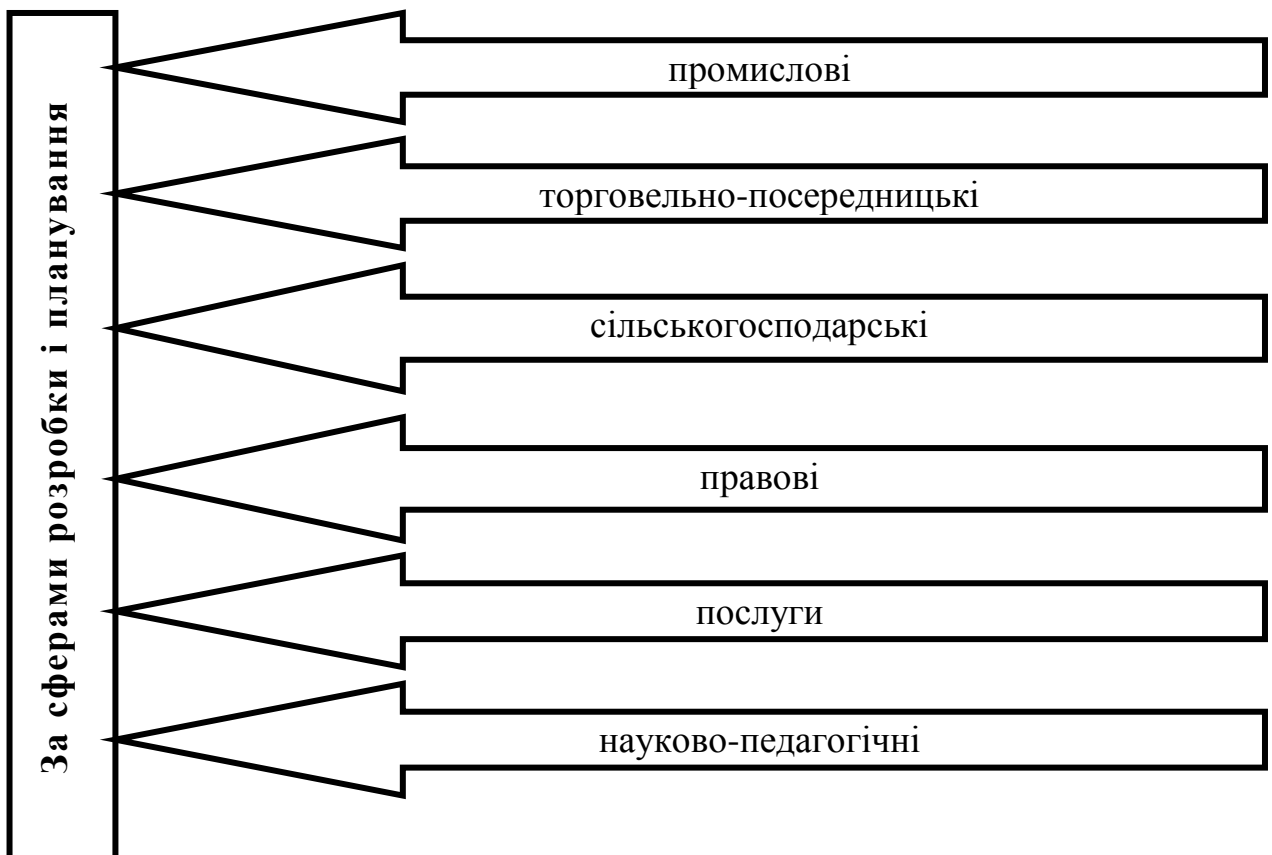
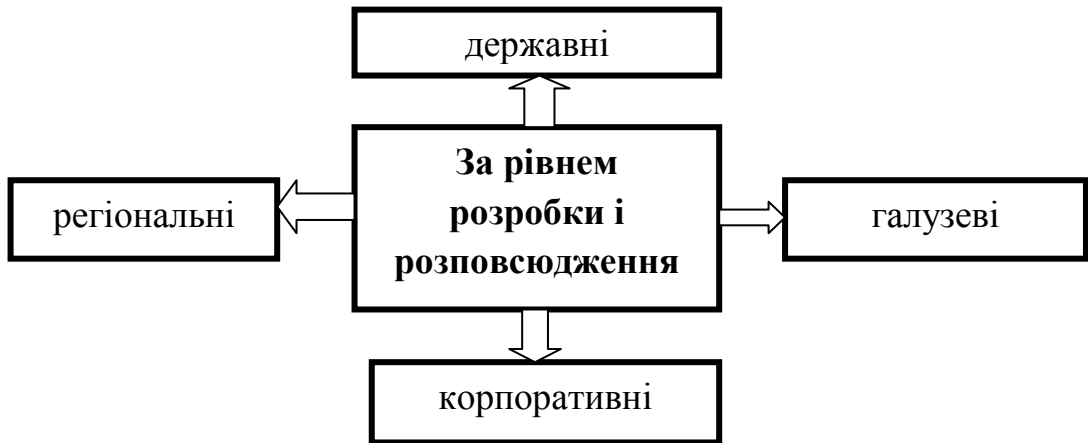
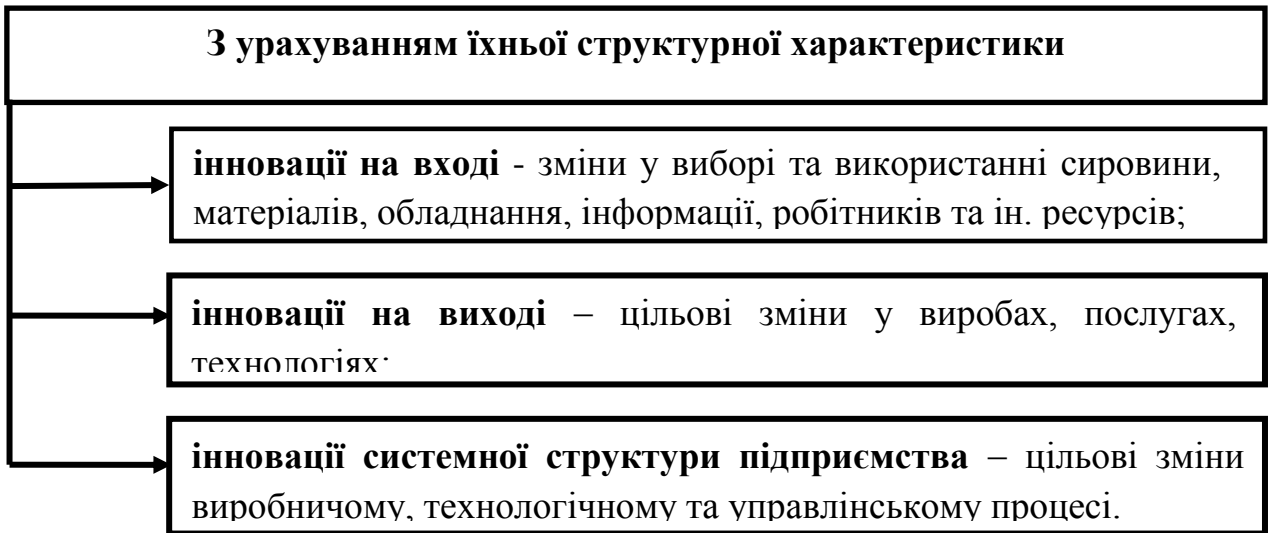
організаційні інновації - нові методи і форми організації всіх видів діяльності підприємств, удосконалення організаційної структури керуючої й керованої підсистеми підприємств, удосконалення організації праці та організації використання всіх видів ресурсів на підприємствах;

управлінські інновації - удосконалення управління підприємствами шляхом більш ефективного виконання управлінських функцій, поліпшення використання методів управління та ін. складових системи менеджменту підприємства;

соціальні інновації - різні форми активізації людського чинника, включаючи професійну підготовку й підвищення кваліфікації персоналу, перш за все керівників усіх рівнів; мотиваційні та інші методи забезпечення творчої активності працівників; гуманізацію умов та постійне підтримання високого рівня безпеки праці; охорону здоров'я працівників та охорону довкілля; створення комфортних умов трудового життя для працівників;

юридичні інновації - нові та змінені закони, різноманітні нормативно-правові документи, що визначають і регулюють усі види діяльності підприємств та організацій.

Діючі міжнародні норми збирання даних про інновації розповсюджуються тільки на технологічні інновації, тобто охоплюють нові продукти і процеси, а також їх суттєві технологічні удосконалення. Вони базуються на рекомендаціях, прийнятих в Осло в 1992 р. (Керівництво Осло).

Керівництво Осло виділяє в складі технологічних інновацій:

- **Інновації, спрямовані на створення нових видів продукції** - це комерціалізація продукції, що пройшла технологічні вдосконалення різного ступеня. Під технологічними вдосконаленнями при цьому розуміються зміни в конструкторсько-технологічних характеристиках продукції, в результаті чого споживач отримує можливість задовольняти як нові, так і традиційні потреби, але вже на суттєво вищому рівні. Склад такої продукції визначається відповідно до ступеня технологічних вдосконалень: принципово нові вироби; вироби вдосконалені; вироби, що створені з використанням нових або значно вдосконалених методів виробництва.
- **Інновації, спрямовані на створення нових процесів**, які мають місце у випадку зміни технології виробництва певного виду продукції, у випадку створення нового технологічного обладнання і нових засобів технологічного оснащення (технологічні інновації). До цієї групи включаються інновації, які стосуються виробничих, енергозабезпечуючих, транспортних та інших процесів, що протікають на підприємстві.

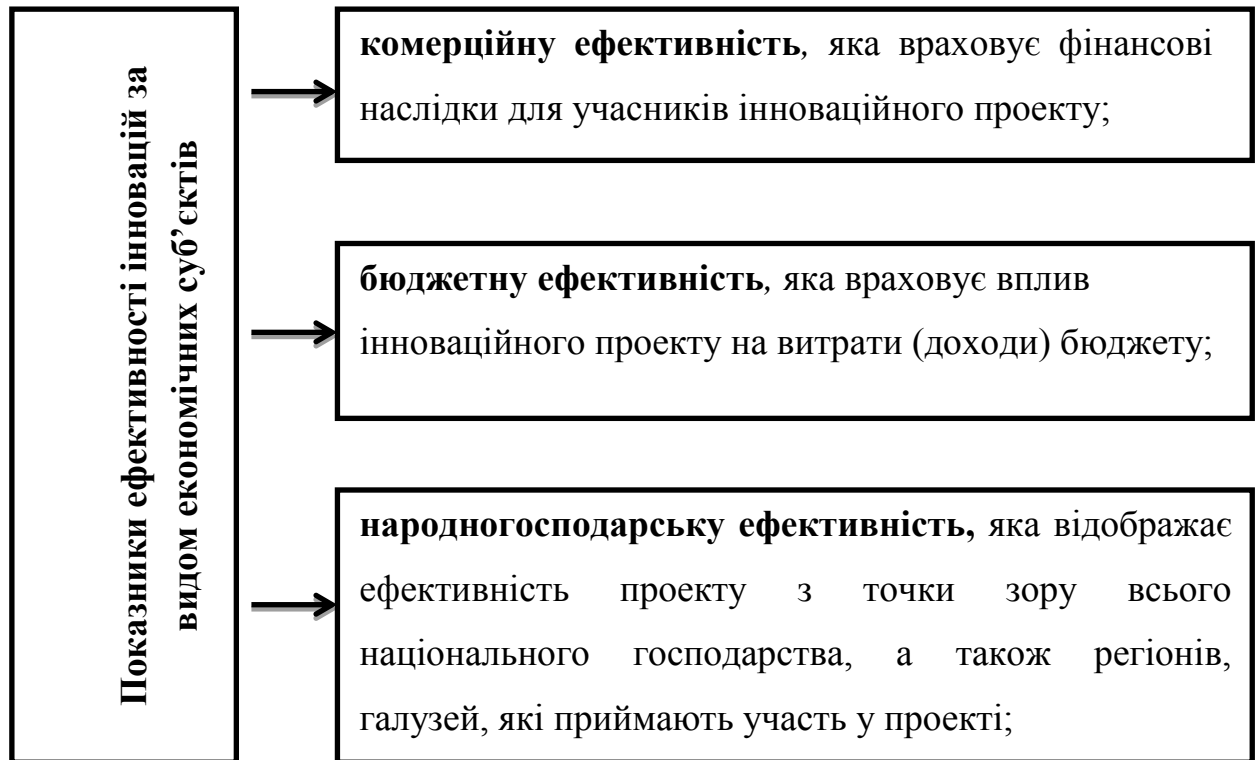
Згідно Керівництва Осло, з п'яти типів інновацій

(за Шумпетером):

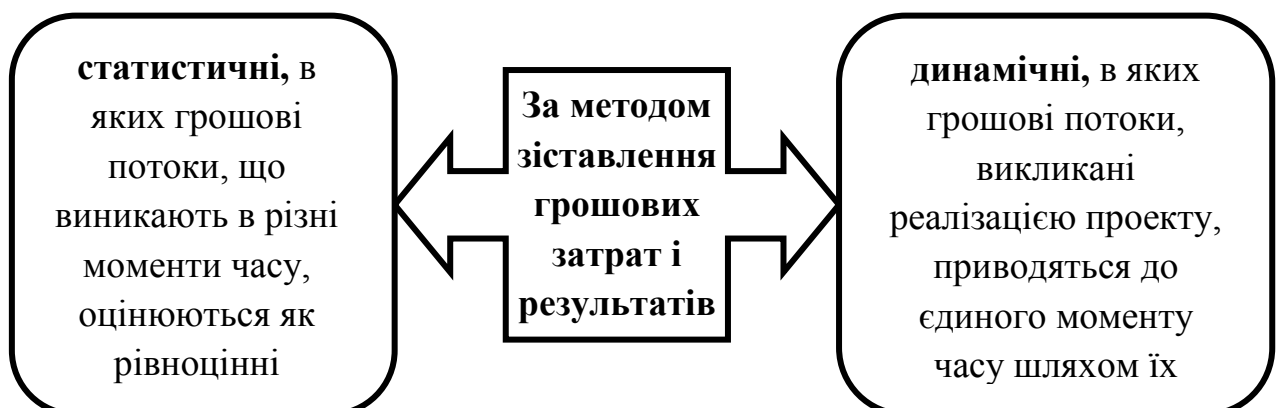
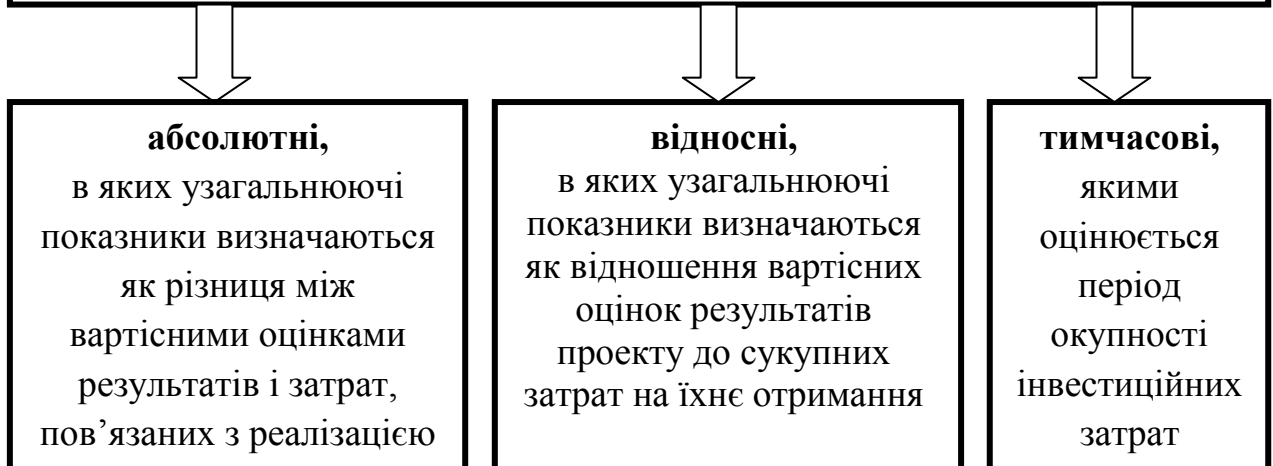
- **два перші** (виготовлення нового продукту або відомого продукту в новій якості; впровадження нового методу виробництва) віднесені до технологічних.
- **третій тип інновацій** (за Шумпетером) (освоєння нового ринку збуту), то збутова діяльність належить до маркетингової, яка, в свою чергу, відноситься до функції управління. Це дає підстави перегрупувати цей тип інновацій і від нести їх до організаційно-управлінських.
- **четвертий тип інновацій** (за Шумпетером) (отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів), якщо це конкретна науково-дослідна робота, здійснювана для отримання нових прогресивних матеріалів, може вважатись розробкою нового продукту. Якщо ж це пошук нових постачальників, то слід вважати його організаційною діяльністю, і віднести до організаційно-управлінських інновацій.
- **п'ятий тип інновацій** (за Шумпетером) (проведення реорганізації управління), відноситься до організаційно-управлінських.

Інфраструктурі інновації - інновації, що виникають в інфраструктурних галузях: транспорті, зв'язку, інституційних формах поєднання науки і виробництва, освіти та ін. сферах діяльності. Виділення окремої групи інфраструктурних інновацій пов'язане з їх значущістю в сучасному світі. Більшість інфраструктурних інновацій пов'язано з програмним забезпечення комп'ютерів та систем, з транспортними організаційно-управлінськими інноваціями.

Показники ефективності інновацій за видом узагальнюючого показника, що виступає як критерій економічної ефективності інноваційного проекту

інтегральний ефект (E) є величиною різниць результатів та інноваційних затрат за розрахунковий період, наведених до одного, звичайно початкового року, тобто з урахуванням дисконтування результатів і затрат:

$$E = \sum_{t=0}^{T_P} (P_t - Z_t) \alpha_t,$$

де T_P - розрахунковий рік;

P_t - результат у t-й рік;

Загальні результати нововведень визначаються як сума основних та супутніх результатів. Основні результати обчислюються за формулами:

$$P_t = C_t V_t W_t$$

де C_t - ціна однієї одиниці продукції (з урахуванням ефективності її використання), виробленої з допомогою нових засобів праці або предметів праці в році t;

W_t - продуктивність засобів праці в році t;

V_t - обсяг використання нових засобів праці чи предметів праці в році t.

Сумарні затрати на реалізацію інновацій включають затрат на виробництво та використання продукції, при цьому затрат як на виробництво, так і на використання продукції розраховуються однаково:

$$Z = \sum_{t=t_n}^{t_k} (C_t + K_t - L_t) \times \alpha_t,$$

де C_t - поточні затрати на виробництво (використання продукції в році t без обліку амортизаційних відрахувань на реновацію;

K_t - одноразові затрати на виробництво (використання продукції в році t;

індекс рентабельності інновацій (I_R) є відношенням приведених доходів до наведених на цю ж дату приведеним

витратам:

$$I_R = \frac{\sum_{t=0}^{T_p} D_i \alpha_t}{\sum_{t=0}^{T_p} K_t \alpha_t},$$

де D_i - доход в періоді i ;

K_t - розмір інвестицій в інновації у періоді t .

норма рентабельності (E_p) є нормою дисконту, коли величина доходів, що дисконтувалися за певне число років стає рівною інноваційним вкладенням. У цьому випадку доходи й затрати інноваційного проекту визначаються шляхом приведення до розрахункового моменту:

$$D = \sum_{t=1}^T \frac{D_t}{(1 + E_p)^t}, \quad K = \sum_{t=1}^T \frac{K_t}{(1 + E_p)^t}.$$

Норма рентабельності визначається аналітично як таке

період окупності (T_o) базується на грошовому потоці приведенням коштів, що інвестуються в інновації та сум грошового потоку до нинішньої вартості.

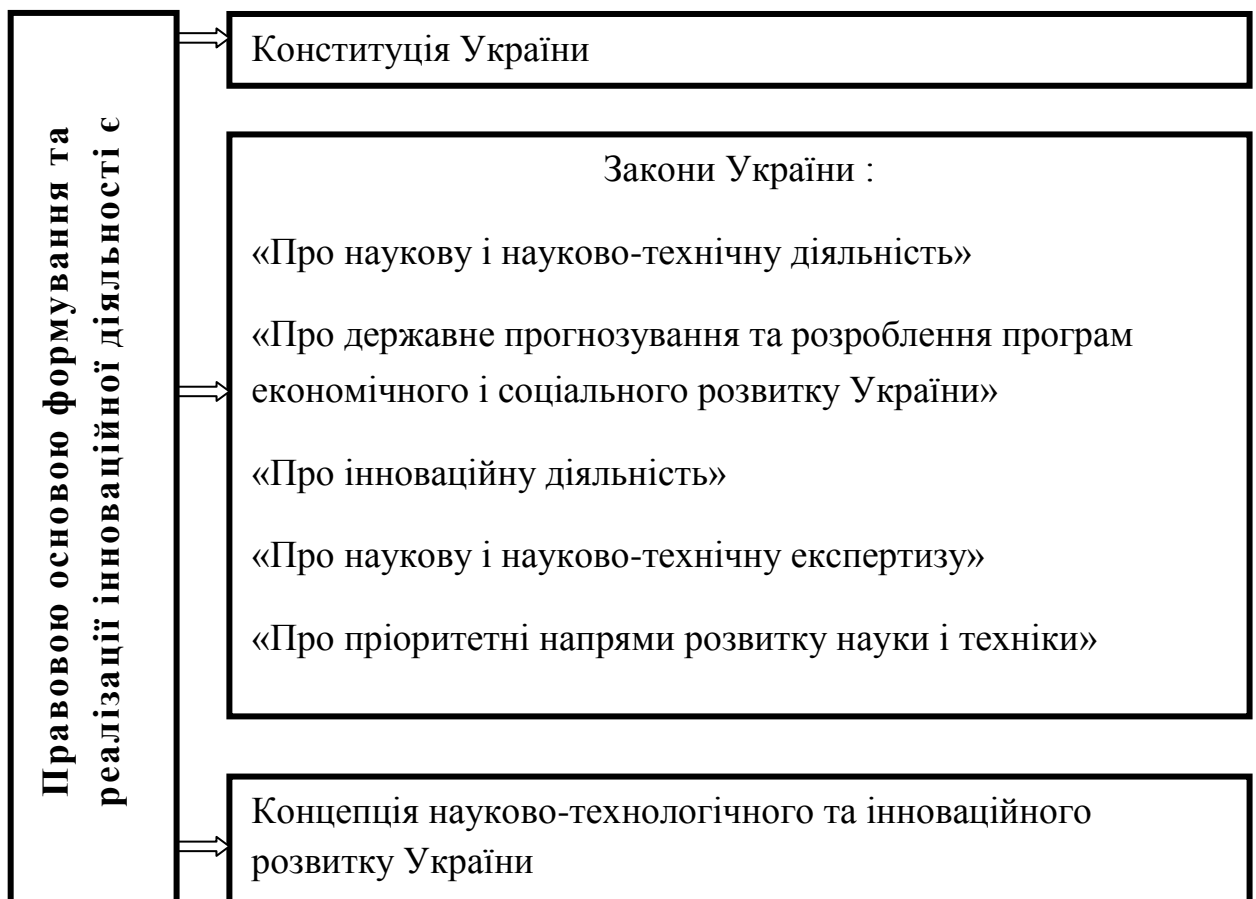
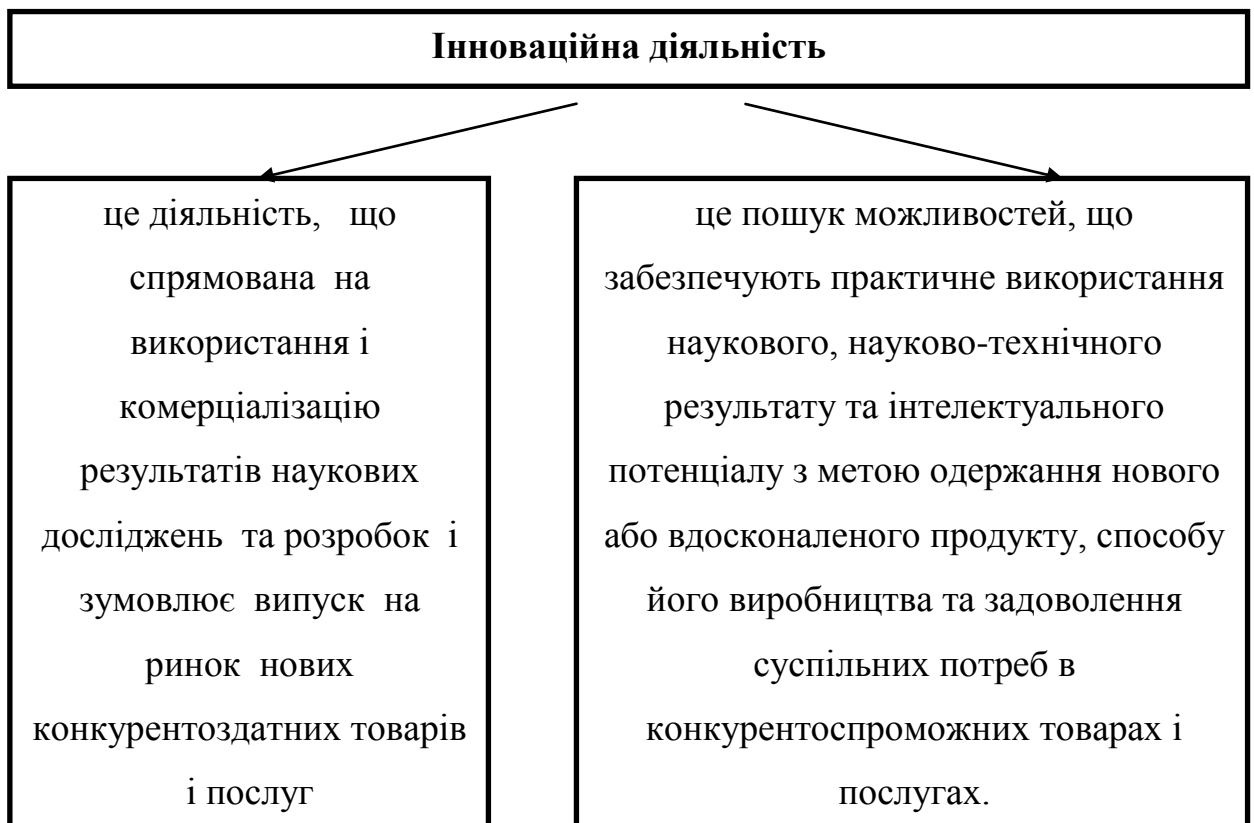
$$T_o = \frac{K}{D}$$

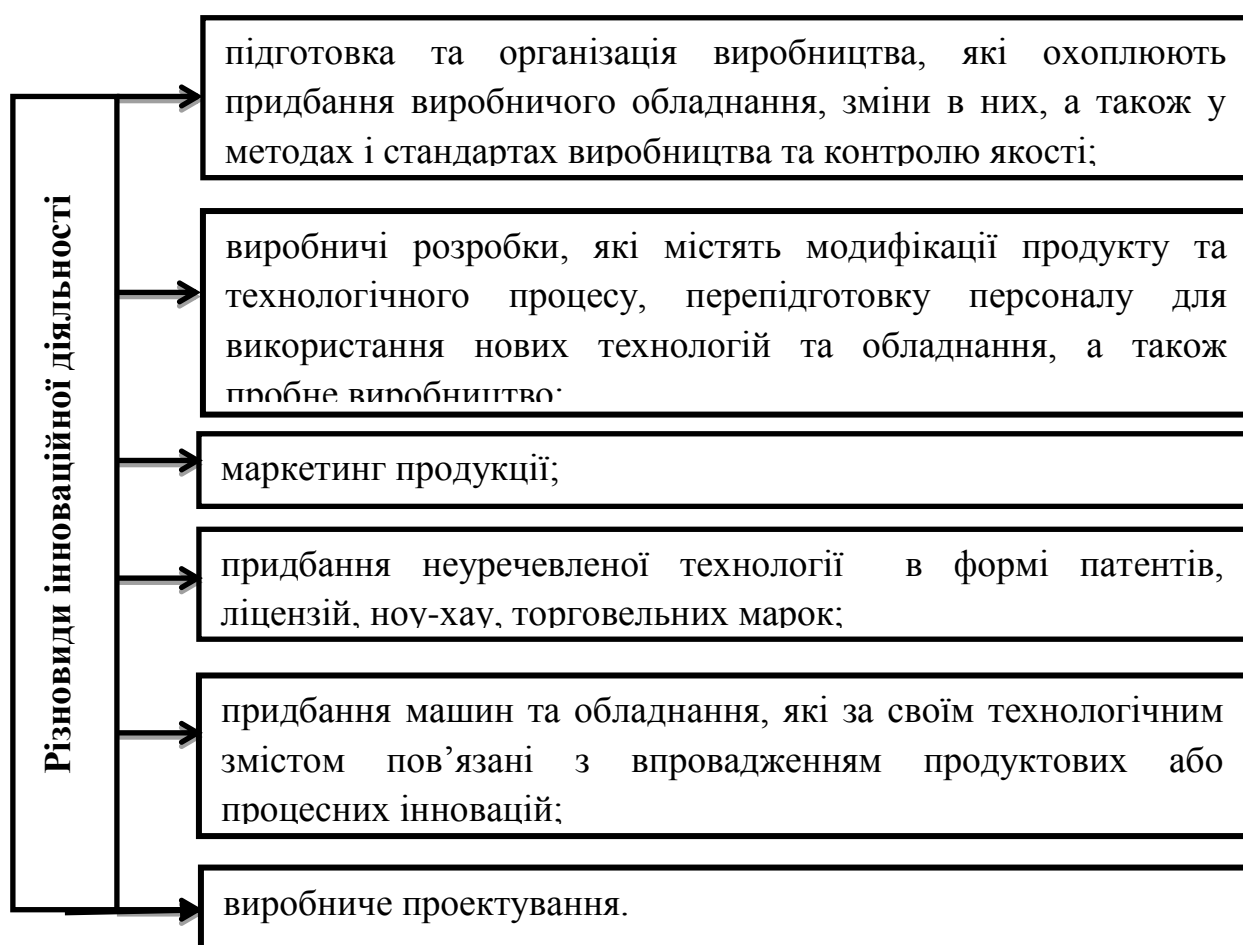
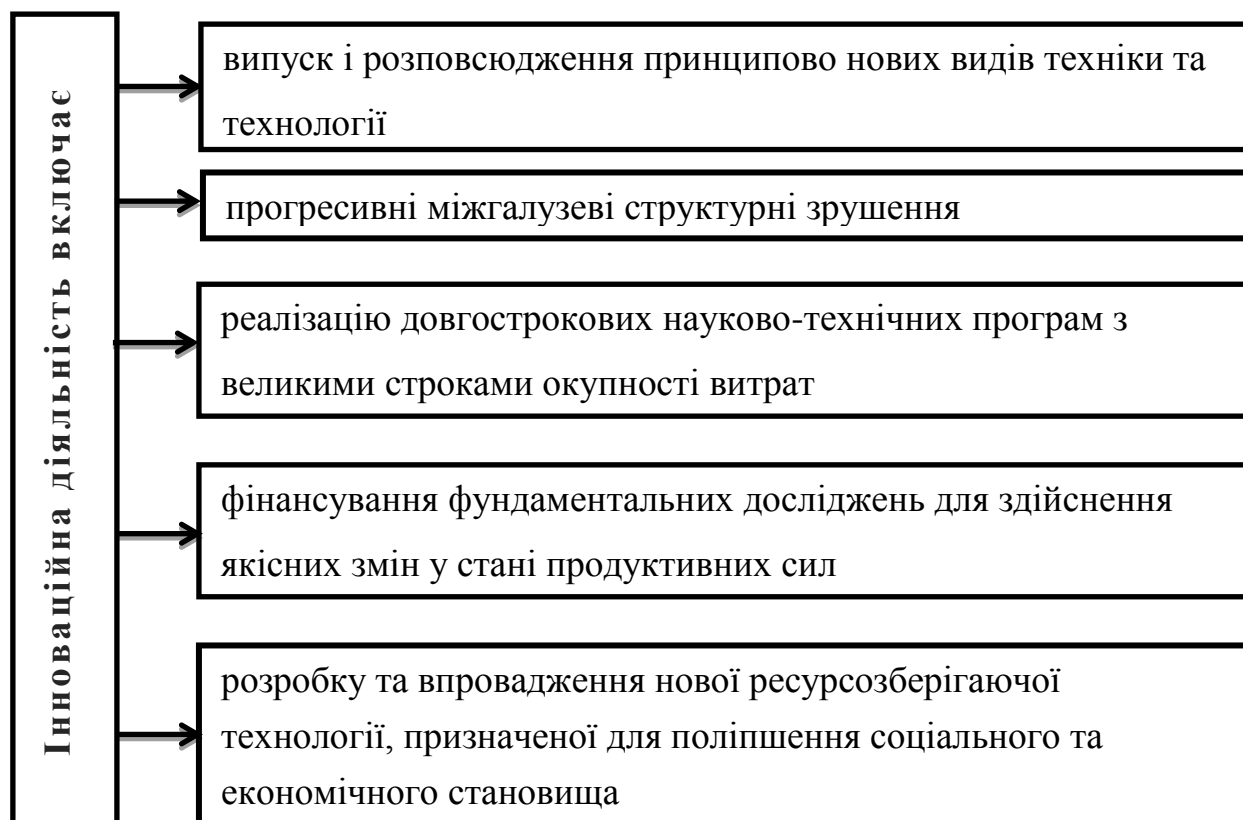
де K - первісні інвестиції в інновації;

D - щорічні грошові доходи.

Якщо період окупності проекту перевищує інвестиційний період, то проект не окупається та є економічно не вигідним.

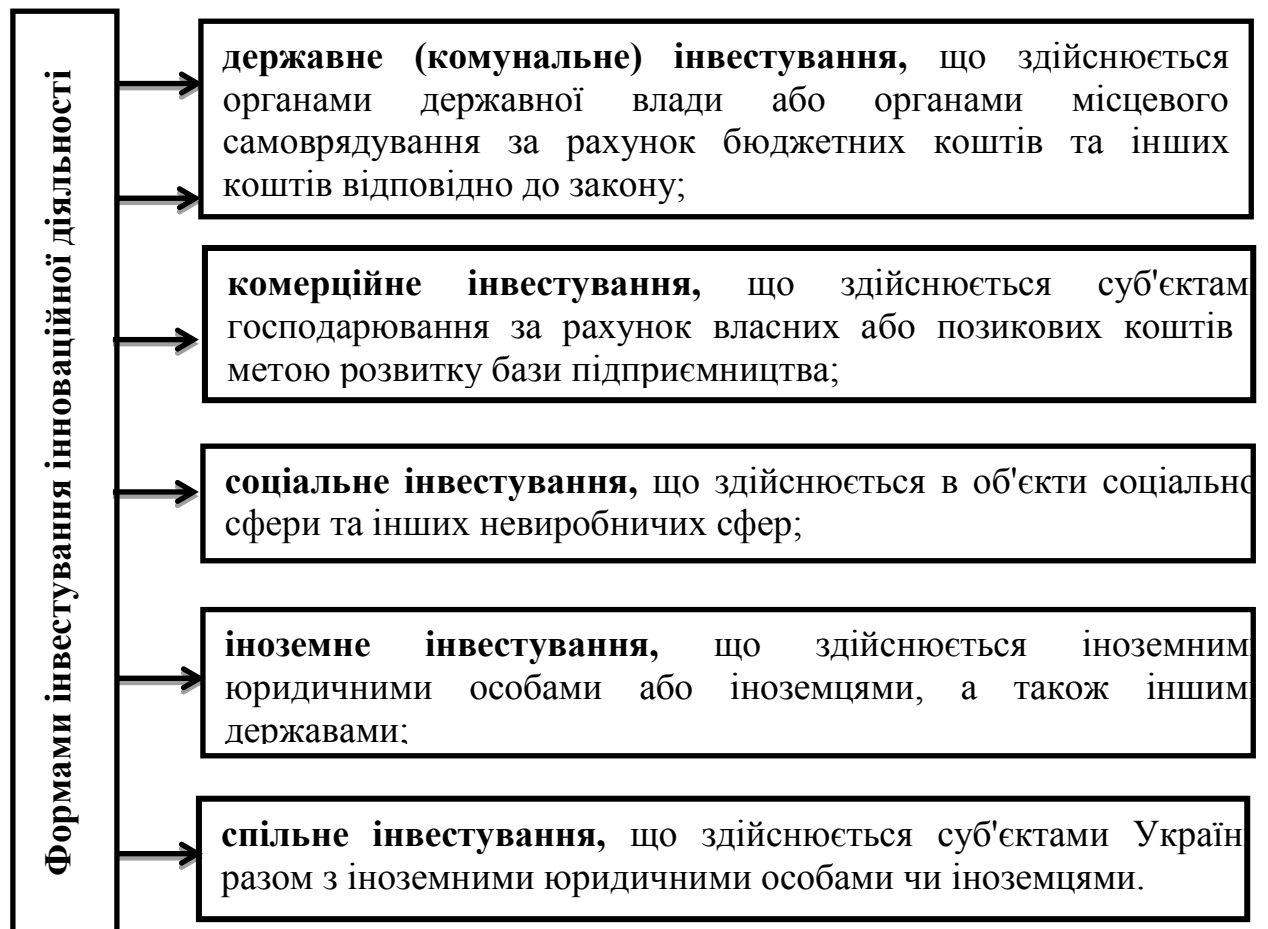
12.3. Інноваційна діяльність підприємства та форми її інвестування

В Господарському кодексі України визначено такі напрямки інноваційної діяльності, як:

- проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;
- розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального й екологічного стану;
- технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, здійснювані вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

Держава здійснює регулювання інноваційної діяльності шляхом:

- визначення інноваційної діяльності як необхідної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики;
- формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів;
- створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;
- створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Держава також має здійснювати контроль за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, нагляд за її відповідністю вимогам законодавства і державним інноваційним програмам. Законом можуть бути передбачені галузі чи об'єкти інноваційної діяльності, в яких обмежується чи забороняється використання іноземних інвестицій.

Держава повинна гарантувати суб'єктам інноваційної діяльності:

- підтримку інноваційних програм і проектів, спрямованих на реалізацію економічної та соціальної політики держави;
- підтримку щодо створення та розвитку суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності;
- охорону та захист прав інтелектуальної власності, захист від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності;
- вільний доступ до інформації про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, крім випадків, передбачених законом;
- підтримку щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності.

Сьогодні основними важелями, які обумовлюють недостатній розвиток інноваційної діяльності в країні, є такі:

- недосконалість стимулювання з боку держави науково-технологічної та інноваційної діяльності;
- відсутність надійної інноваційної інфраструктури, яка б поєднувала ланки «освіта», «наука», «виробництво»;
- відсутність комунікативних механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та передачі їх до сфери виробництва;
- високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва;
- слабкий розвиток малого та середнього бізнесу як провідника інноваційного продукту до масового виробництва

Державна політика в сфері формування національної інноваційної системи повинна передбачати:

- удосконалення нормативно-правової бази, особливо щодо охорони прав інтелектуальної власності, захисту прав та інтересів учасників інноваційного процесу;
- створення сприятливих умов для функціонування повноцінного ринку інноваційної продукції, на якому був би забезпечений належний рівень захисту інтелектуальної власності;
- удосконалення системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів у сфері інноваційного менеджменту, маркетингу інновацій, трансферу технологій, інтелектуальної власності;
- підтримка пріоритетних галузей економіки, в яких реалізуються інноваційні проекти; формування сучасної інноваційної культури як основи для науково-технічного та інноваційного розвитку України;
- забезпечення кооперації та взаємодії учасників інноваційного процесу, з метою формування цілісного «технологічного коридору» – від виникнення нового знання до його використання в практичній діяльності;
- створення сприятливих умов для розвитку інноваційної інфраструктури, налагодження системи прямих зв'язків між науковими організаціями та підприємствами шляхом створення різноманітних організаційних форм інтеграції науки та бізнесу (наукових парків, технопарків);
- розвиток мережі інноваційного консалтингу, зокрема, створення центрів, які надавали б інформаційні, консультативні та тренінгові послуги щодо здійснення інноваційної діяльності.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Який зв'язок між інноваціями, інноваційними процесами, та інноваційною діяльністю на підприємствах?
2. Визначте основні причини виникнення та впровадження інновацій.
3. Розкрийте технічні, економічні та соціальні результати інновацій.
4. Як розподіляються інновації за типом новизни для ринку?
5. Обґрунтуйте необхідність класифікації інновацій.
6. Дайте визначення інноваційного процесу.
7. Назвіть основні відмітні риси інновацій та інноваційного процесу.
8. Наведіть загальну модель інноваційного процесу.
9. Дайте визначення інноваційної діяльності підприємства.
10. Визначте основні причини, що стримують інноваційну діяльність в Україні.
11. Охарактеризуйте методи оцінки ефективності інновацій.
12. Розкрийте чотири фази розвитку інновації.
13. За якими ознаками класифікують показники оцінки ефективності інновацій?
14. Наведіть основні показники, які використовують для оцінки економічної ефективності інноваційних проектів.
15. У яких випадках інноваційний проект вважається економічно вигідним?
16. Які п'ять типів інновацій виділив основоположник інноваційної теорії Й. А. Шумпетер?
17. Які законодавчі акти є правовою основою формування та реалізації інноваційної діяльності в Україні?
18. Що повинна передбачати державна політика в сфері формування національної інноваційної системи?
19. Які фактори, що перешкоджають інноваційній діяльності?

20. Які форми інвестування інноваційної діяльності Ви знаєте?

21.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. За масштабом впливу на ефективність функціонування науки та виробництва нововведення поділяють на:

- а) технічні;
- б) соціальні;
- в) глобальні;
- г) екологічні;
- д) локальні.

2. Зміни, направлені на використання методів цінової політики при взаємовідносинах з постачальниками, відносяться:

- а) до управлінських інновацій;
- б) до інновацій, що заміщають;
- в) до інновацій, що покращують;
- г) до торговельних інновацій.

3. Інноваційний проект є економічно ефективним, якщо індекс рентабельності:

- а) менше, ніж одиниця;
- б) більше, ніж одиниця;
- в) дорівнює одиниці.

4. Інноваційні процеси поділяють на:

- а) технологічні;
- б) технічні;
- в) організаційні;

- г) механічні;
- д) соціально-економічні.

5. Яке з визначень не відноситься до характеристики інновацій:

- а) будь-яка ідея, що є новою за своїми якісними ознаками порівняно з існуючими формами;
- б) генерування, прийняття та впровадження нових ідей, процесів, продуктів і послуг;
- в) цільова зміна в функціонуванні підприємства як системи;
- г) винахід, новий порядок, новий метод.

6. Найбільший вплив на ефективність інноваційної діяльності підприємства мають:

- а) управління та маркетингові нововведення;
- б) технологічні та інформаційні нововведення;
- в) технічні та організаційні нововведення.

7. До показників технічного рівня нововведень відносять:

- а) надійність;
- б) економічність;
- в) оптимальність;
- г) продуктивність;
- д) точність.

8. Початковою стадією інноваційного процесу є:

- а) дослідження ринку;
- б) фундаментальні дослідження;
- в) виникнення ідеї.

9. За видом узагальнюючого показника, який виступає як критерій економічної ефективності інноваційного проекту показники діляться на:

- а) абсолютні, статистичні, динамічні;
- б) абсолютні, відносні, тимчасові;
- в) абсолютні, відносні, динамічні.

10. До відносних показників оцінки ефективності інноваційного проекту не відноситься:

- а) чистий дисконтований дохід;
- б) внутрішня рентабельність проекту;
- в) індекс доходності проекту.

11. З урахуванням сфери діяльності підприємства класифікація інновацій включає:

- а) продуктові;
- б) промислові;
- в) економічні;
- г) нові для підприємства.

12. Назвіть принципи визначення економічної ефективності нововведень:

- а) матеріально-технічної доцільності;
- б) економічності;
- в) єдиноначальності;
- г) соціальної доцільності.

13. Організаційні інноваційні процеси передбачають виникнення та впровадження:

- а) нових видів продукції;
- б) вдосконалення нових видів продукції;

- в) нових технологічних процесів;
- г) нових методів організації виробництва та праці;
- д) нових організаційних структур управління;
- є) процесів активізації людського чинника.

14. Науково-технічний прогрес – це:

- а) процес широкого використання наукових досягнень у сільськогосподарських підприємствах;
- б) процес удосконалення с.-г. виробництва на основі виконання інвестиційних та інноваційних проєктів;
- в) процес постійного вдосконалення засобів виробництва, технології та організації виробництвом на основі використання наукових досягнень;
- г) процес постійного вдосконалення засобів праці на основі використання наукових досягнень.

15. Інновація – це:

- а) діяльність щодо виконання інвестиційних проєктів впровадження наукових розробок у виробництво;
- б) новостворені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва або соціальної сфери;
- в) діяльність, спрямована на використання результатів наукових досліджень, яка зумовлює виробництво нових конкурентоспроможних продуктів;
- г) сукупність прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають на підприємствах і зумовлюють підвищення їх конкурентоспроможності.

16. Залежно від сфери застосування наукових здобутків розрізняють такі види інновацій:

- а) продуктові;
- б) технологічні;
- в) організаційні;
- г) соціальні ;
- д) матеріальні;
- е) технічні.

17. Інноваційні процеси – це:

- а) комплекс заходів щодо реалізації інноваційного продукту;
- б) комплекс заходів щодо вдосконалення прогресивної технології, яка забезпечує конкурентоспроможність виробництва;
- в) сукупність прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у складних виробничо-господарських системах на основі використання наукових досягнень;
- г) сукупність факторів, що забезпечують розвиток підприємства на інтенсивній основі.

18. Інноваційна діяльність – це:

- а) діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг;
- б) діяльність, що спрямована на одержання інноваційного продукту на основі реалізації інноваційного проекту;
- в) діяльність, що спрямована на виконання проекту з метою розробки нової технології чи продукції, яка підвищує конкурентоспроможність виробництва;
- г) діяльність, що спрямована на вдосконалення технології , яка істотно поліпшує структуру та якість виробництва і соціальної сфери.

19. Науково-технічний прогрес і науково-технічна революція:

- а) поняття рівнозначні;
- б) поняття НТП ширше, ніж поняття НТР;
- в) поняття НТР ширше, ніж поняття НТП.

20. Виведення нового продукту передбачає:

- а) технологічна інновація;
- б) товарна інновація;
- в) управлінська інновація;
- г) екологічна інновація.

21. Які нормативно-правові акти є основою формування і здійснення інноваційної діяльності в Україні?

- а) Господарський Кодекс України;
- б) Конституція України;
- в) Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»;
- г) Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»;
- д) Закон України «Про інноваційну діяльність»;
- е) Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу»;
- є) Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України;
- ж) Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»;
- з) Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні».

22. Оберіть з наведеного нижче переліку грошових надходжень надходження, які враховуються із знаком «+» при здійсненні інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства:

- а) ліквідаційне сальдо устаткування, що вилучається за непотрібністю при здійсненні інноваційної діяльності;

- б) умовно-залишкова вартість ліквідованих основних засобів;
- в) виручка від реалізації продукції;
- г) позареалізаційні доходи;
- д) амортизаційні відрахування;
- е) знос нематеріальних активів;
- є) надходження від реалізації інтелектуальної власності;
- ж) ліквідаційна вартість оборотних коштів.

23. Які з наведених нижче показників ефективності інноваційного проекту основними?

- а) строк окупності інноваційного проекту;
- б) чистий дисконтований дохід;
- в) індекси дохідності витрат та інвестицій;
- г) внутрішня норма дохідності.

24. В чому полягає сутність внутрішньої норми дохідності інноваційного проекту за умов його фінансування за допомогою власних засобів?

- а) це максимальна ставка плати за залучення коштів, при якій проект залишає ся беззбитковим;
- б) це максимальна процентна ставка, за якою можна взяти кредит;
- в) це максимум норми дивідендних виплат;
- г) це мінімальний рівень прибутковості інвестиційних витрат.

25. Що є метою оцінки ефективності інноваційних заходів?

- а) виявлення переваг того чи іншого варіанта здійснення проекту на основі його техніко-технологічних параметрів;
- б) визначення доцільності впровадження того чи іншого варіанта відповідно обчислених соціального, економічного, політичного та уречевленого ефекту інноваційного проекту;

- в) обчислення та моніторинг поточної й інноваційної видів діяльності з виявленням найкращої альтернативи;
- г) всі відповідні правильні.

МОДУЛЬ 3. ВИТРАТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ТЕМА 13. ВИТРАТИ ПІДПРИЄМСТВА ТА СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ

- 13.1. Поняття витрат виробництва і собівартості продукції
- 13.2. Класифікація витрат на виробництво продукції
- 13.3. Методи калькулювання собівартості продукції

13.1. Поняття витрат виробництва і собівартості продукції

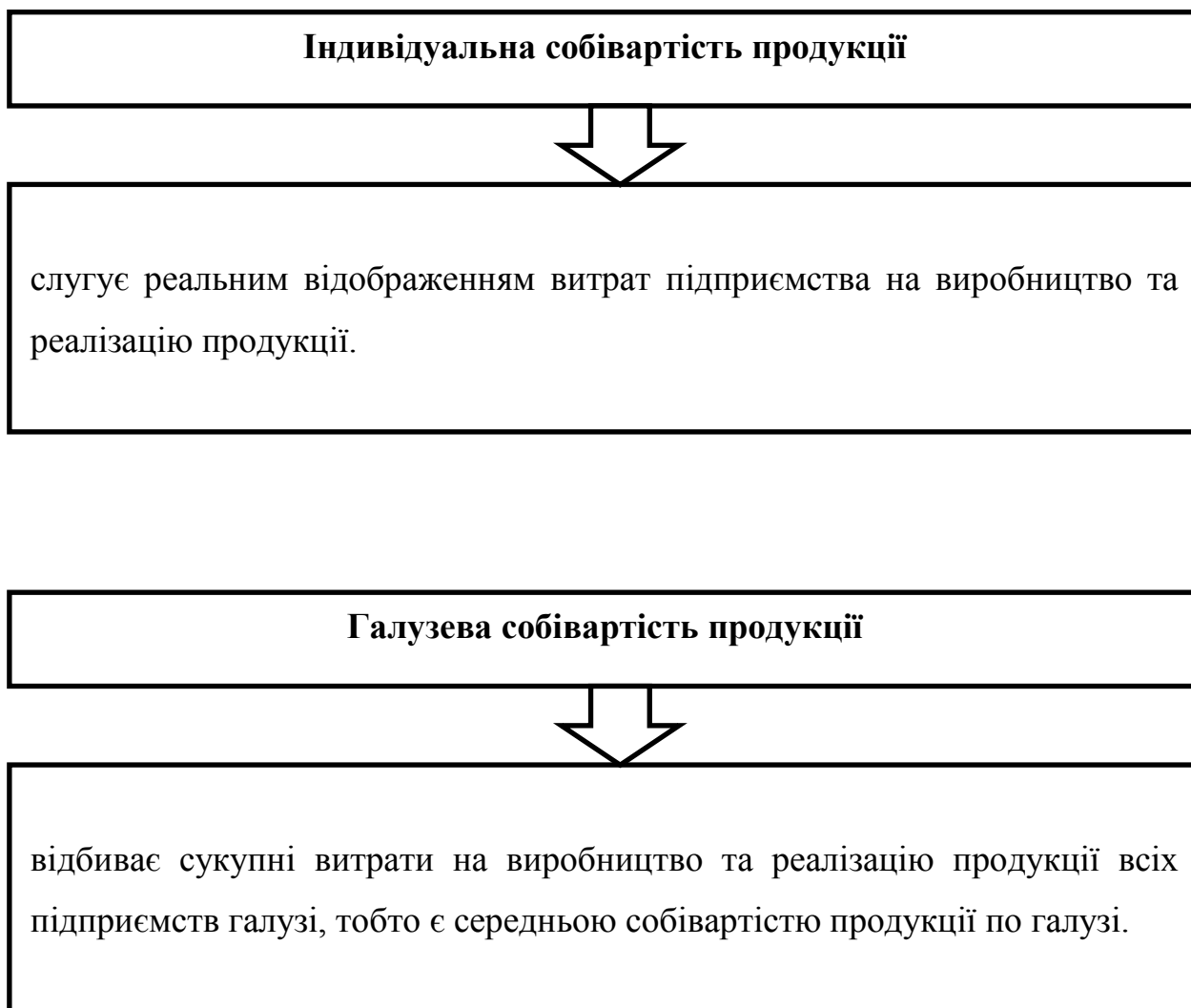
Господарська діяльність підприємства потребує використання виробничих ресурсів: сировини, матеріалів, праці, машин, устаткування, споруд тощо. Кошти підприємства, пов'язані із формуванням необхідних ресурсів (факторів виробництва) та їхнім використанням, утворюють його *витрати*. Витрати, які здійснює підприємство мають різне спрямування, неоднорідні за змістом і періодом здійснення.

Собівартість продукції є грошовим виразом витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції. Це комплексний економічний показник, який об'єднує в собі витрати уречевленої праці, тобто витрати на спожиті засоби виробництва, й витрати живої праці, тобто витрати на заробітну плату робітників підприємства.

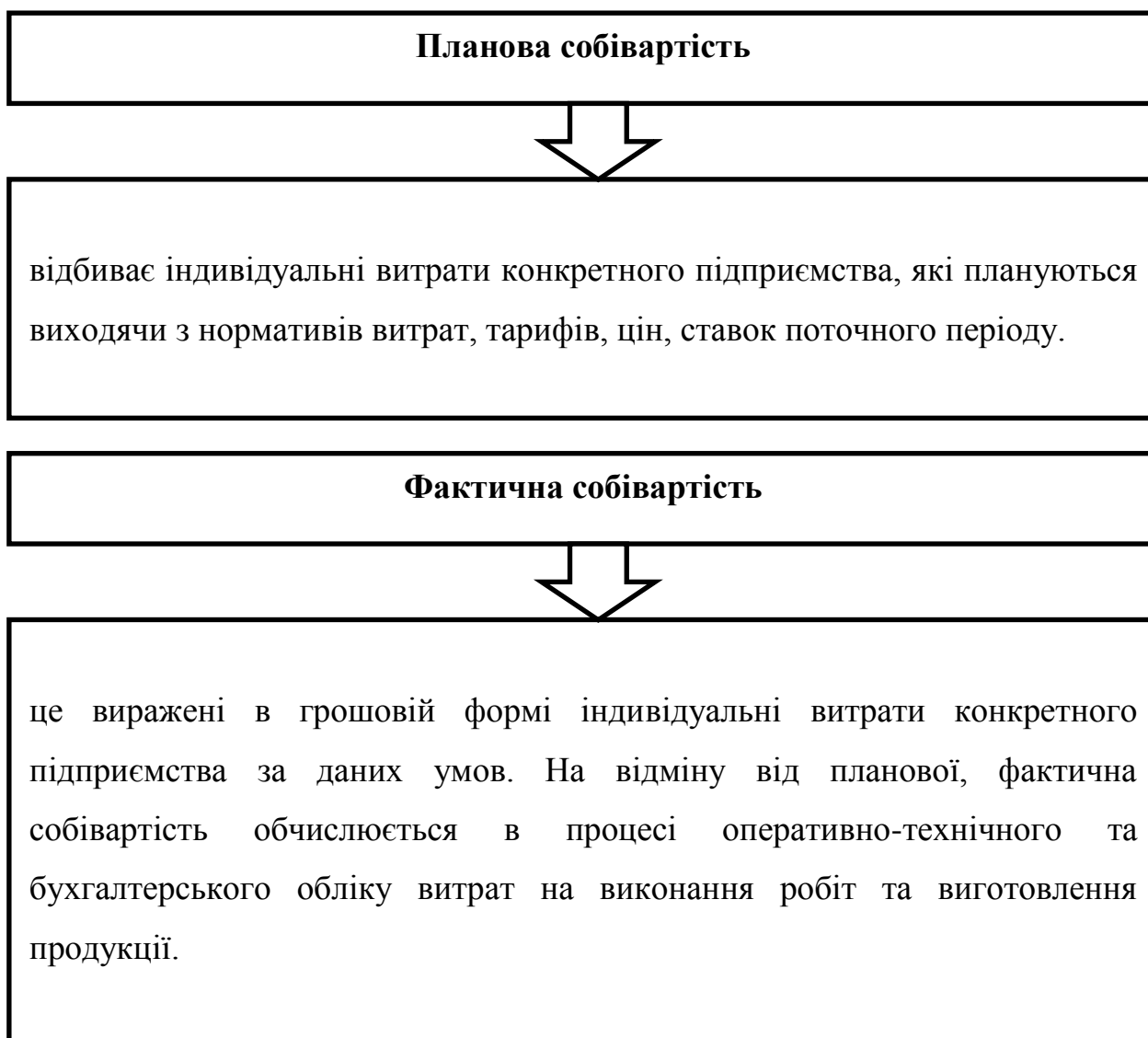
Собівартість продукції є важливим узагальнюючим показником, який характеризує ефективність роботи підприємства. У ній відбиваються всі сторони виробничо-господарської діяльності фірми. Чим краще працює підприємство, чим економніше та раціональніше воно використовує власні ресурси, тим нижчою буде собівартість виготовленої продукції.

Собівартість слугує базою ціни товару та її нижньою межею для виробника, щоб забезпечити процес відтворення виробництва.

Залежно від досліджень, цілей аналізу діяльності підприємств розрізняють *індивідуальну та галузеву собівартість* продукції.

Під час проведення економічного аналізу розрізняють собівартість *планову та фактичну*.

13.2. Класифікація витрат на виробництво продукції

Оскільки собівартість продукції як синтетичний показник формулюється із різних витрат, процесу планування, обліку, аналізу передусе дослідження змісту цих витрат. Для цього передусім проводиться упорядкування, *класифікація витрат на виробництво*.

Класифікація витрат	
Ознака класифікації	Вид витрат
Економічний зміст	матеріальні витрати, оплата праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші витрати
Калькуляційне групування	матеріальні витрати, витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загальновиробничі витрати
Спосіб віднесення на продукцію	прямі, непрямі
Залежність від обсягу виробництва	змінні, постійні
Можливість впливу на величину витрат	регульовані, нерегульовані
Залежність від варіантів прийняття рішень	релевантні, нерелевантні
Зв'язок з виробничим процесом	виробничі, невиробничі
Спосіб урахування при обчисленні фінансового результату	витрати, що відносяться на собівартість продукції, і витрати періоду

За економічним змістом витрати поділяють на однорідні елементи, що мають єдину економічну сутність і є первинними при плануванні та обліку. Це матеріальні витрати, оплата праці, відрахування на соціальні заходи, амортизаційні відрахування та інші витрати. Групування витрат за економічними елементами є єдиним для всіх галузей і підприємств національної економіки. Таке групування витрат характеризує їхню ресурсну структуру і має важливе господарське значення, тому ці витрати обов'язково відображаються в окремому розділі фінансової і статистичної звітності підприємства.

Поділ витрат за калькуляційними статтями дає змогу визначити собівартість продукції. Статті калькуляції (матеріальні витрати, витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загальновиробничі витрати) на окремих підприємствах можуть бути більш розширеними, конкретизованими з урахуванням специфіки виробництва та методики калькулювання.

За способом віднесення на окремі види продукції витрати поділяються на прямі й непрямі. **Прямі витрати** безпосередньо пов'язані з виробництвом конкретного виду продукції і можуть бути безпосередньо включені до складу собівартості цієї продукції. Наприклад, вартість витраченої на виробництво сировини, матеріалів, тари тощо. **Непрямі витрати** не можна повністю і безпосередньо врахувати при обчисленні собівартості окремих видів продукції, бо вони пов'язані не з виготовленням конкретних виробів, а з процесом виробництва в цілому: зарплата обслуговуючого й управлінського персоналу, утримання та експлуатація будівель, споруд, машин тощо. Поділ витрат на прямі та непрямі залежить від рівня спеціалізації виробництва, його організаційної структури, методів нормування та обліку.

Залежно від зв'язку з обсягом виробництва витрати є змінні та постійні. **Змінні витрати** – витрати, загальна сума яких за поточний період залежить від обсягу виготовленої продукції. Наприклад, витрати на сировину, матеріали, тару тощо. **Постійні витрати** – витрати, загальна величина яких за поточний період не змінюється. До постійних належать витрати на утримання та експлуатацію будівель і споруд, організацію виробництва, управління. На практиці до групи постійних відносять також витрати, які внаслідок зміни обсягу виробництва змінюються неістотно.

За можливістю впливу на величину витрат вони поділяються на регульовані та нерегульовані. **Регульовані витрати** піддаються контролю і впливу з боку центру відповідальності, де формується їхній рівень. Відповідно, нерегульовані витрати є за межею можливостей такого впливу. Наприклад, керівник певної виробничої дільниці тією чи іншою мірою може впливати на рівень зарплати працівників, витрати на матеріали, інструмент та деякі інші витрати. Отже, для цієї дільниці вони є регульовані. Водночас на суму амортизаційних відрахувань, орендну плату за орендовані основні засоби, витрати на їхнє утримання керівник дільниці як центру відповідальності впливати не може. Ці витрати для нього **нерегульовані**.

Залежно від реакції витрат на певний варіант прийняття рішень їх поділяють на релевантні та нерелевантні. **Релевантними** вважаються витрати, які залежать від альтернативних варіантів управлінських рішень і враховуються при визначенні їхньої порівняльної ефективності. Нерелевантні витрати не залежать від альтернативних варіантів управлінських рішень і не враховуються у порівняльних обчисленнях. Наприклад, розглядаючи два варіанти придбання верстатів різної потужності та технології обробки деталей, до релевантних будуть належати передусім такі експлуатаційні витрати, як витрати на електроенергію, технологічний інструмент, амортизаційні відрахування тощо. Разом з тим витрати на управління виробництвом, утримання будівлі, споруд, адміністративні та інші подібні витрати не залежать від зазначених варіантів. У цьому випадку вони є **нерелевантними**, тому немає сенсу брати їх до уваги.

За зв'язком з виробничим процесом розрізняють витрати виробничі та невиробничі. **Виробничі витрати** виникають у зв'язку виконанням виробничого процесу та його обслуговуванням (прямі матеріальні витрати, зарплата виробничого персоналу, загальновиробничі витрати). **Невиробничі витрати** зумовлені виконанням функцій, безпосередньо не пов'язаних з виробництвом продукції. Це витрати на управління підприємством в цілому, загальногосподарське обслуговування, збут продукції та деякі інші.

Залежно від того, як враховуються витрати при визначенні фінансового результату (прибутку) їх поділяють на витрати, що відносяться на собівартість продукції, і витрати періоду. Калькулювання собівартості продукції здійснюється за неповними витратами, тобто витрати пов'язані із збутом продукції у її собівартість не включаються. Та частина операційних витрат, яка не включена в собівартість продукції, вважається **витратами періоду** і при визначенні фінансового результату підприємства за певний період віднімається від виручки як і собівартість реалізованої продукції. Це спрощує процес калькулювання собівартості продукції для оперативних потреб, знижує собівартість запасів незавершеного виробництва і продукції на складі та дає змогу відшкодувати всі невиробничі витрати у звітному періоді, не відносячи їх на запаси.

Собівартість реалізованої продукції (продукції, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, нерозподілених постійних загальновиробничих витрат та наднормованих виробничих витрат.

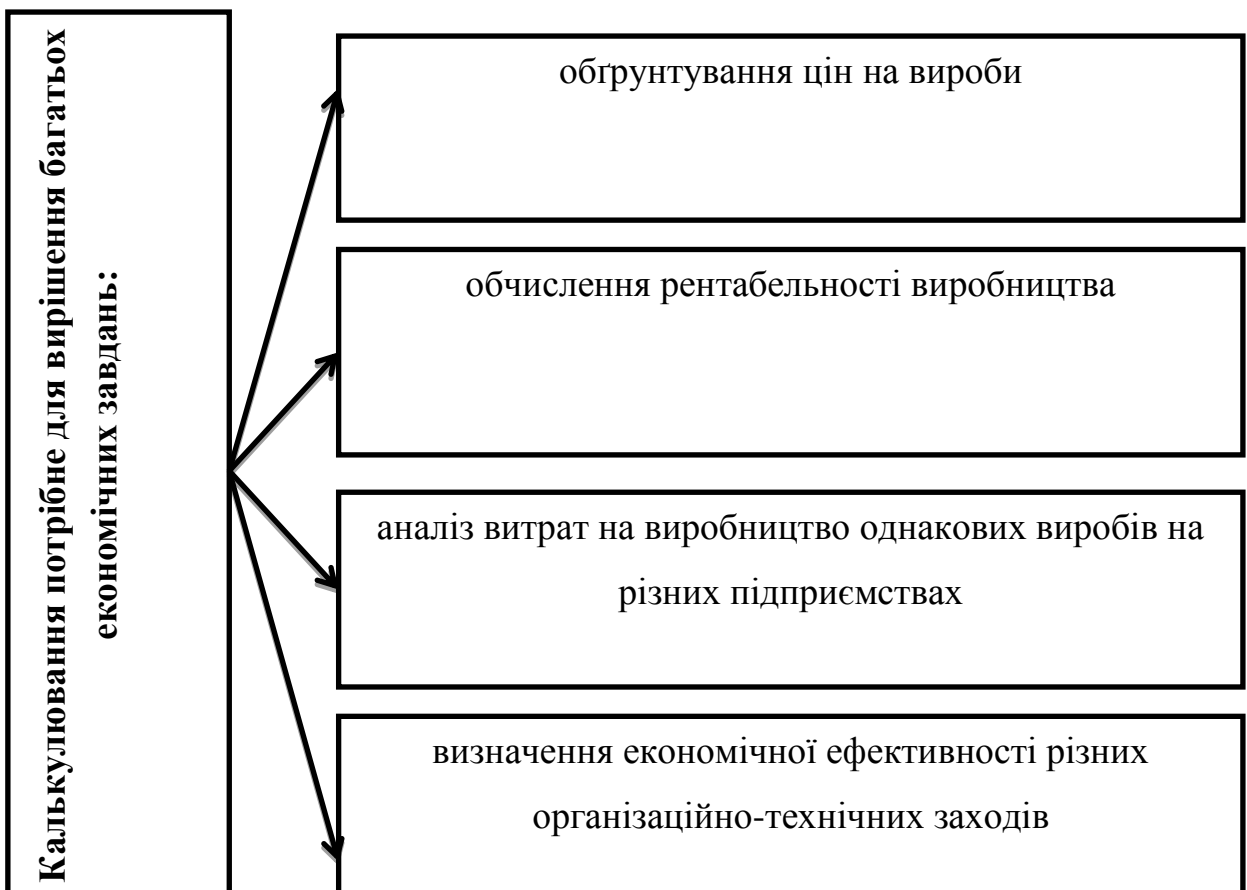
Обчислюють собівартість готової (товарної) і реалізованої продукції. Перший показник має допоміжне значення і використовується для внутрішніх потреб (визначення величини оборотних засобів, динаміки собівартості продукції, собівартості реалізованої продукції та ін.).

Собівартість готової продукції – це витрати на виробництво продукції, яка готова до продажу. Собівартість готової продукції обчислюється як виробнича собівартість.

Собівартість реалізованої продукції використовується для обчислення прибутку підприємства і як важливий показник зазначається в його фінансовій звітності.

13.3. Методи калькулювання собівартості продукції

У системі техніко-економічних розрахунків на підприємстві важливе місце займає *калькулювання – обчислення собівартості окремих виробів.*

Об'єкт калькулювання

це та продукція чи роботи (послуги), собівартість яких обчислюється.

До об'єктів калькулювання на підприємстві належать:

- основна продукція;

- допоміжна продукція (інструмент, енергія, запчастини та ін.);

- послуги та роботи (ремонт, транспортування і т. п.)

Головний об'єкт калькулювання – готові вироби, які поставляються за межі підприємства (на ринок). Калькулювання іншої продукції має допоміжне значення.

Для кожного об'єкта калькулювання вибирається **калькуляційна одиниця** – одиниця його кількісного виміру (кількість у штуках, маса, площа, об'єм).

Метод калькулювання за повними витратами

Методи калькулювання собівартості продукції

Метод калькулювання за неповними витратами

За використання методу **калькулювання за повними витратами** всі види витрат, що стосуються виробництва й продажу продукції, включають у калькуляцію. Такий метод був традиційним для вітчизняних виробничих підприємств.

Нині порівняно широко застосовується **метод калькулювання за неповними витратами**, тобто в калькуляції включають не всі витрати на виробництво і збут продукції. Частина непрямих витрат не відносять на собівартість окремих виробів, а безпосередньо віднімають від виручки за певний період під час визначення прибутку. Класичним методом калькулювання за неповними витратами є так званий метод «direct-cost», коли на собівартість окремих виробів відносять лише прямі витрати, а непрямі – на певний період.

Номенклатура калькуляційних статей витрат

сировина та матеріали;

енергія технологічна;

основна заробітна плата виробників;

додаткова заробітна плата виробників;

відрахування на соціальні потреби виробників;

утримання та експлуатація машин і устаткування;

загальновиробничі витрати;

загальногосподарські витрати;

підготовка та освоєння виробництва;

позавиробничі витрати (витрати на маркетинг).

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО

МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. На які дві групи поділяються всі витрати підприємства?
2. Як розрізняють витрати за об'єктом формування?
3. Розкрийте суть собівартості як економічної категорії?
4. Суть та економічне значення індивідуальної та галузевої собівартості.
5. Як розрізняють собівартість під час проведення економічного аналізу?
6. На які елементи поділяють витрати за економічним змістом?
7. Чим відрізняються валові витрати від собівартості?
8. Які витрати включаються до виробничої собівартості? Які не включаються? Чому?
9. Що таке собівартість реалізованої продукції? Чим вона відрізняється від виробничої?
10. За якими ознаками класифікують операційні витрати підприємства?
11. Перерахуйте основні статті витрат, які включаються до виробничої собівартості продукції?
12. Для чого здійснюють на підприємстві калькулювання собівартості продукції?
13. Розкрийте суть різних методів калькулювання собівартості продукції?
14. Яка номенклатура калькуляційних статей формується при обчисленні собівартості продукції у підприємствах різних галузей?
15. Назвіть проблеми розподілу непрямих витрат між окремими підрозділами та видами продукції.
16. Як відносяться на собівартість прямі та непрямі витрати? Особливості віднесення непрямих витрат на собівартість сільськогосподарської продукції.
17. За якими статтями витрат калькулюється продукція рослинництва, тваринництва та допоміжного виробництва?

18. Що таке об'єкт калькулювання та калькуляційна одиниця?

19. Які резерви оптимізації витрат підприємства?

20. Обґрунтуйте напрями зниження собівартості продукції.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Змінні витрати – це:

- а) витрати, величина яких залежить від кількості виробленої продукції;
- б) витрати на утримання основних засобів;
- в) витрати, які не можуть бути віднесені безпосередньо на відповідний об'єкт обліку;
- г) витрати, які необхідно розподіляти між основною і побічною продукцією;
- д) витрати на виробництво основної продукції.

2. Постійні витрати – це:

- а) витрати, які можуть бути віднесені безпосередньо на основну продукцію;
- б) витрати, величина яких із збільшенням (зменшенням) обсягу виробництва продукції не змінюється;
- в) витрати на оплату праці;
- г) витрати, які можуть бути віднесені безпосередньо на відповідний об'єкт обліку;
- д) витрати на виробництво основної продукції.

3. Структура собівартості продукції – це процентне співвідношення:

- а) статей витрат у загальних витратах рослинництва або тваринництва;
- б) витрат на оплату праці і матеріальних витрат у виробництві продукції;
- в) витрат виробництва і прибутку від реалізації продукції;
- г) статей витрат у загальних витратах виробництва продукції.

4. Загальновиробничі витрати розподіляються між об'єктами обліку:

- а) пропорційно до всіх прямих витрат;
- б) пропорційно до загальної суми витрат на оплату праці;
- в) пропорційно до загальної суми витрат на оплату праці і амортизацію основних засобів;
- г) пропорційно загальній сумі витрат, за винятком вартості насіння в рослинництві, кормів – у тваринництві, сировини і матеріалів – у промислових виробництвах.

5. Собівартість продукції обчислюється з метою:

- а) визначення ефективності виробництва;
- б) підвищення оплати праці працівників;
- в) визначення прибутку;
- г) визначення ціни реалізації продукції.

6. Собівартість продукції – це:

- а) затрати праці і коштів на виробництво і реалізацію продукції;
- б) суспільно необхідні витрати на виробництво і реалізацію продукції, виражені в грошовій формі;
- в) витрати підприємства на виробництво продукції та прибуток;
- г) витрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції, виражені в грошовій формі;

7. Індивідуальна собівартість характеризує:

- а) затрати на виробництво одиниці продукції;
- б) середні витрати на виробництво продукції в галузі;
- в) сукупність витрат на виробництво продукції в межах окремого структурного підрозділу підприємства;
- г) особистий внесок окремого працівника у виробництво одиниці виробу,

виражений в грошових одиницях;

д) витрати окремого підприємства на виробництво і реалізацію одиниці продукції.

8. До витрат виробництва підприємства належать витрати на:

а) сировину, матеріали, оплату праці робітників, податок на додану вартість;

б) сировину, матеріали, оплату праці робітників, податок на додану вартість, податок з прибутку;

в) сировину, матеріали, оплату праці робітників, витрати на охорону праці, техніку безпеки, охорону навколишнього середовища;

г) всі відповіді вірні.

9. За економічними елементами виокремлюють такі групи витрат:

а) витрати на сировину, заробітна плата виробничих робітників, амортизаційні відрахування, інші витрати;

б) матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація основних засобів і нематеріальних активів, інші витрати;

в) прямі матеріальні витрати, прямі витрати на заробітну плату, інші прямі витрати, загальновиробничі витрати;

г) відрахування на соціальні заходи, амортизація основних засобів і нематеріальних активів, інші витрати.

10. На конкретний об'єкт калькулювання загальновиробничі витрати:

а) не нараховуються;

б) нараховуються прямо;

в) нараховуються методом розподілу;

г) нараховуються пропорційно всім витратам.

11. Собівартість є основою для:

- а) розрахунку продуктивності праці;
- б) визначення ціни товару та нижньою межею для товаровиробника;
- в) розрахунку показників використання основних засобів;
- г) розрахунку показників використання оборотних засобів.

12. Управління витратами – це:

- а) сукупність заходів соціального розвитку трудового колективу;
- б) управління трудовим потенціалом підприємства;
- в) важлива функція економічного механізму кожного підприємства;
- г) заходи щодо збереження довкілля.

13. Витрати на підприємстві групуються за такими ознаками:

- а) характером впливу на діяльність підприємства;
- б) чисельністю працюючих у кожному підрозділі підприємства;
- в) місцями їх виникнення і центрами відповідальності;
- г) чисельністю працюючих у кожній галузі підприємства.

14. Елемент витрат – це:

- а) сукупність непрямих витрат;
- б) сукупність економічно однорідних витрат;
- в) очікуваний середній обсяг діяльності підприємства;
- г) сукупність змінних витрат.

15. Об'єкт обліку витрат – це:

- а) продукція, що призначена на експорт;
- б) продукція, роботи, послуги або вид діяльності підприємства, які потребують визначення, пов'язаних витрат з їх виробництвом;
- в) продукція, що призначена для споживання у межах держави;
- г) продукція, що призначена для реалізації за межі підприємства.

16. Витрати визнаються за умов:

- а) наявності на підприємстві комп'ютерної мережі;
- б) наявності дозволу на здійснення підприємницької діяльності;
- в) коли вони здійснені одночасно з визначенням доходу за певний період;
- г) наявності на підприємстві основних засобів.

17. Калькулювання – це обчислення:

- а) частки продукції, що йде на експорт;
- б) собівартості окремих виробів;
- в) вартості робіт та послуг, наданих підприємству сторонніми організаціями.
- г) вартості матеріальних витрат.

18. Калькуляційна одиниця об'єкта калькулювання – це одиниця:

- а) визначення торговельної площі;
- б) визначення маржинального доходу підприємства;
- в) його кількісного виміру;
- г) визначення критичного обсягу виробництва.

19. Серед перерахованих методів виберіть методи калькулювання собівартості:

- а) метод калькулювання за неповними витратами;
- б) метод калькулювання за повними витратами;
- в) метод екстраполяції;
- г) метод виокремлення окремих груп витрат.

ТЕМА 14. ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПРОДУКЦІЮ

14.1. Економічний зміст і класифікація цін

14.2. Принципи ціноутворення на продукцію

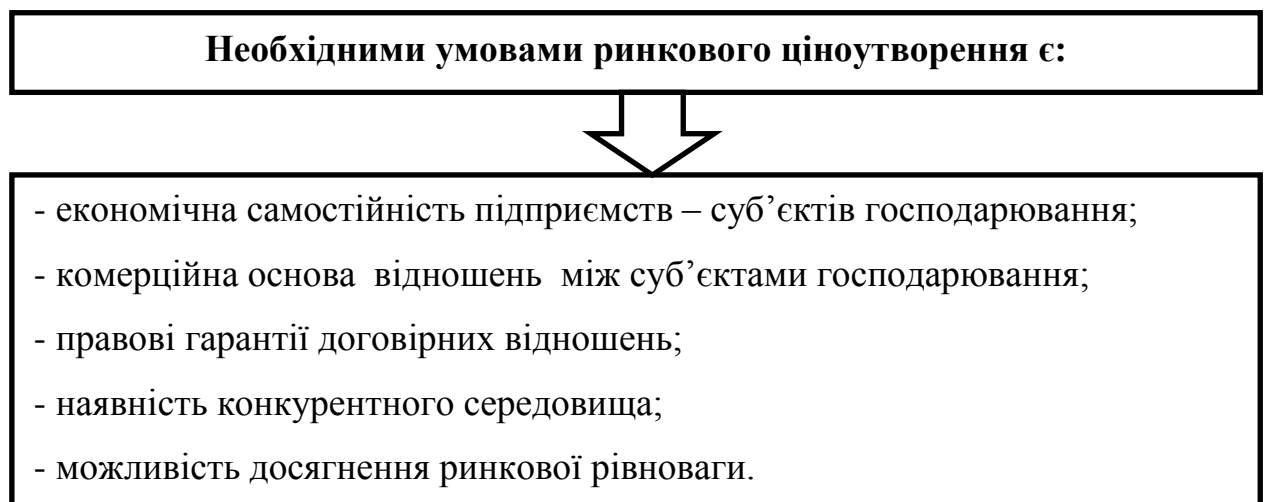
14.3. Розроблення та обґрунтування цінової стратегії підприємства

14.1. Економічний зміст і класифікація цін

Ціна – це грошовий вираз вартості товару (продукції, послуги). Вона завжди коливається навколо вартості, що відображає рівень суспільно необхідних затрат живої і уречевленої праці на виробництво продукції.

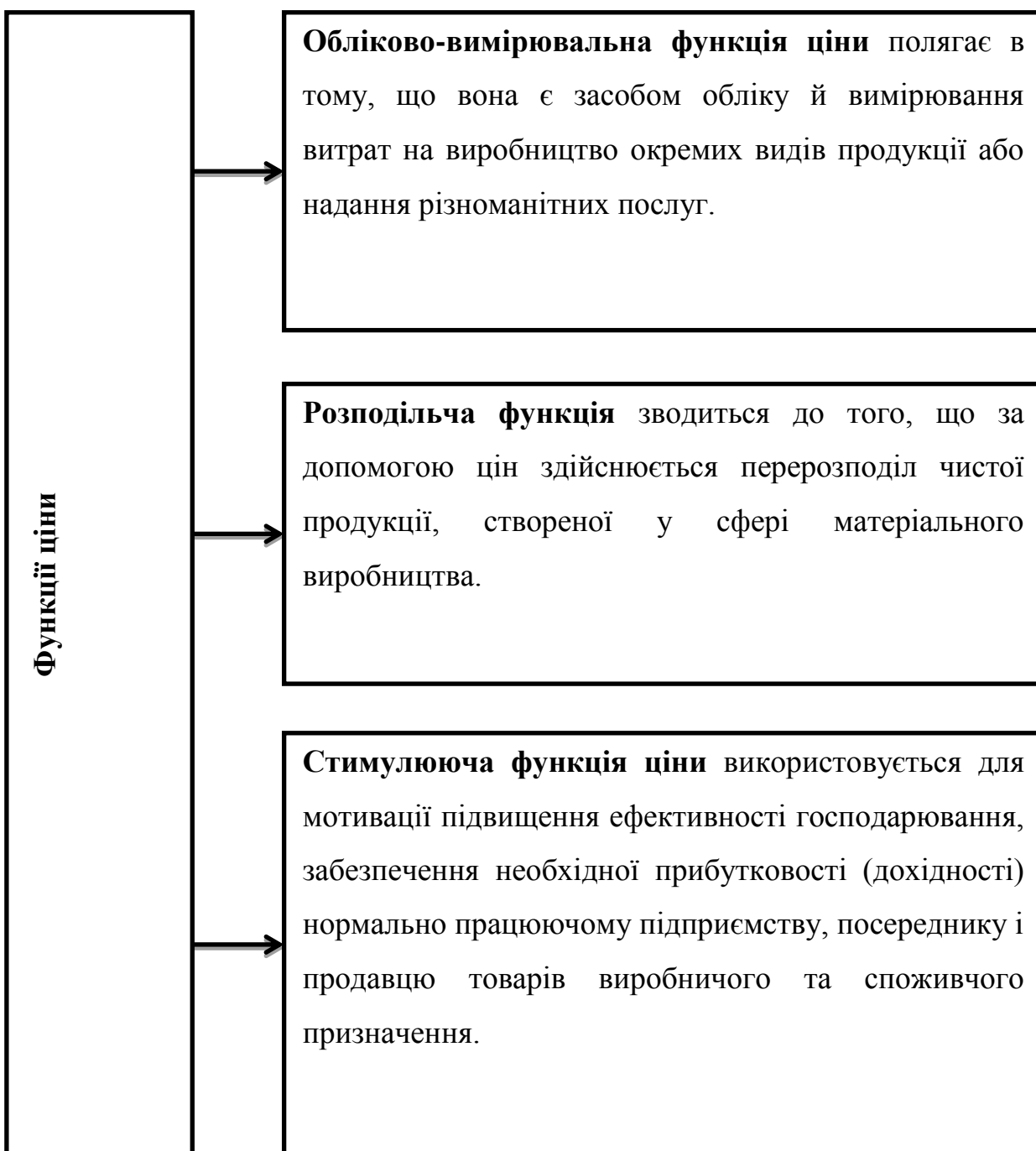
Співвідношення складових елементів ціни характеризує її **структуру**, яка відображує розподіл вартості продукції. В процесі ціноутворення повинно встановлюватись оптимальне співвідношення собівартості і прибутку.

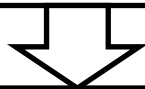
Складність практичного ціноутворення полягає в тому, що

формування ціни здійснюється під впливом сукупності економічних, політичних, психологічних та соціальних факторів, які зумовлюють необхідність врахування інтересів виробника, споживача і держави.

Систему цін, яка використовується в торгівельно-економічних взаємовідносинах суб'єктів господарювання, класифікують за такими ознаками:

- за характером обороту, що обслуговується;
- в залежності від рівня державного регулювання;
- при підписанні контракту;
- за способом одержання інформації;
- в залежності від виду ринку;
- внутріфірмові (трансфертні) ціни;
- за умовами постачання.

За характером обороту, що обслуговується, виділяють

Оптові ціни – це ціни, за якими підприємства реалізують продукцію іншим підприємствам і збутовим організаціям крупними партіями (оптом). До оптових відносяться також і закупівельні ціни, по яких сільськогосподарські виробники реалізують свою продукцію підприємствам для наступної переробки. В міжнародній торгівлі угоди часто є по суті оптовими операціями і здійснюються за оптовими цінами. Біржова ціна на різні види продукції також вважається оптовою.

Роздрібні ціни – ціни, по яких підприємства і торгівельні організації реалізують продукцію населенню. Відпускна ціна на продукцію підприємств громадського харчування – це форма роздрібною ціни.

В залежності від рівня державного регулювання виділяють

Вільні (ринкові) ціни – це ціни, які встановлюються на ринку на основі попиту і пропозиції товарів. До вільних цін відносять: ціну попиту, ціну пропозиції. Ціна попиту – ціна на ринку покупців. Ціна пропозиції – ринкова ціна, яка складається в оферті (офіційній пропозиції продавця) без знижок.

Регульовані – це ціни, які встановлюються під регулюючим впливом органів управління. Серед регульованих цін можуть виділятися гарантовані, рекомендовані (індикативні), лімітні, заставні, порогові (захисні). В числі регульованих можуть також виділятися граничні і фіксовані ціни. Фіксовані - ціни, які встановлюються на визначеному рівні і можуть змінюватись за рішенням суб'єкта, що їх призначив.

При підписанні контракту встановлюються

Тверді (постійні) – це ціни, які встановлюються в момент підписання контракту і не змінюються на протязі всього строку поставки товару.

Рухома – це така ціна, яка може переглядатись після підписання контракту, якщо зміняться ринкові ціни. В цьому випадку робиться застереження про підвищення чи зниження ціни.

Змінні ціни – це ціни, які визначаються в момент виконання контракту шляхом перегляду початкової ціни з урахуванням змін у витратах виробництва за період виготовлення виробу. При цьому в договорі фіксується базисна ціна, її структура (доля змінної і постійної частин, прибутку), наводиться метод розрахунку ціни.

За способом одержання інформації

Довідкові – це загальноживані ціни, які наводяться в спеціальних джерелах інформації. До них відносяться преїскурантні ціни та ціни, які укладають у великих центрах міжнародної торгівлі. Довідкові ціни – це ті, що публікуються в різних друкованих виданнях (економічних газетах і журналах, бюлетенях, каталогах, преїскурантах).

Розрахункові ціни використовуються в контрактах на нестандартне обладнання, що виготовляється за індивідуальними замовленнями.

В залежності від виду ринку

Ціни аукціонів – це ціни публічного продажу партії товарів (лоту) за максимально запропонованим рівнем.

Біржові котировки – це ціни товарних та фондових бірж. Біржові котировки – це ціни реальних контрактів, які в той же час використовуються для встановлення цін у звичайних контрактах. Рівні цін аукціонів і біржові котировки публікуються в спеціальних бюлетенях, які випускаються аукціонними і біржовими комітетами.

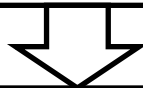
Ціни торгів – це ціни особливої форми спеціалізованої торгівлі, яка передбачає видачу замовлення на поставку товарів чи одержання підяду на виконання робіт на умовах об'явлених у спеціальному документі (тендері).

Внутрішні (трансфертні) ціни

це ціни, які використовуються при реалізації продукції всередині фірми, або споріднених фірм.

За умовами постачання

Ціна нетто - чиста ціна товару на місці його купівлі-продажу. Для продавця-фактично одержана сума продажу товарів за вирахуванням витрат на їх реалізацію, а для покупця — сума, сплачена за товар.

Ціна брутто - це оптові ціни франко, які визначаються з урахуванням умов купівлі-продажу, страхування та інших витрат. Термін франко показує до якого пункту транспортні витрати включаються в ціну.

14.2. Методи ціноутворення на продукцію

Ціноутворення – це процес обґрунтування, затвердження та перегляду цін і тарифів, визначення їх рівня, співвідношення та структура.

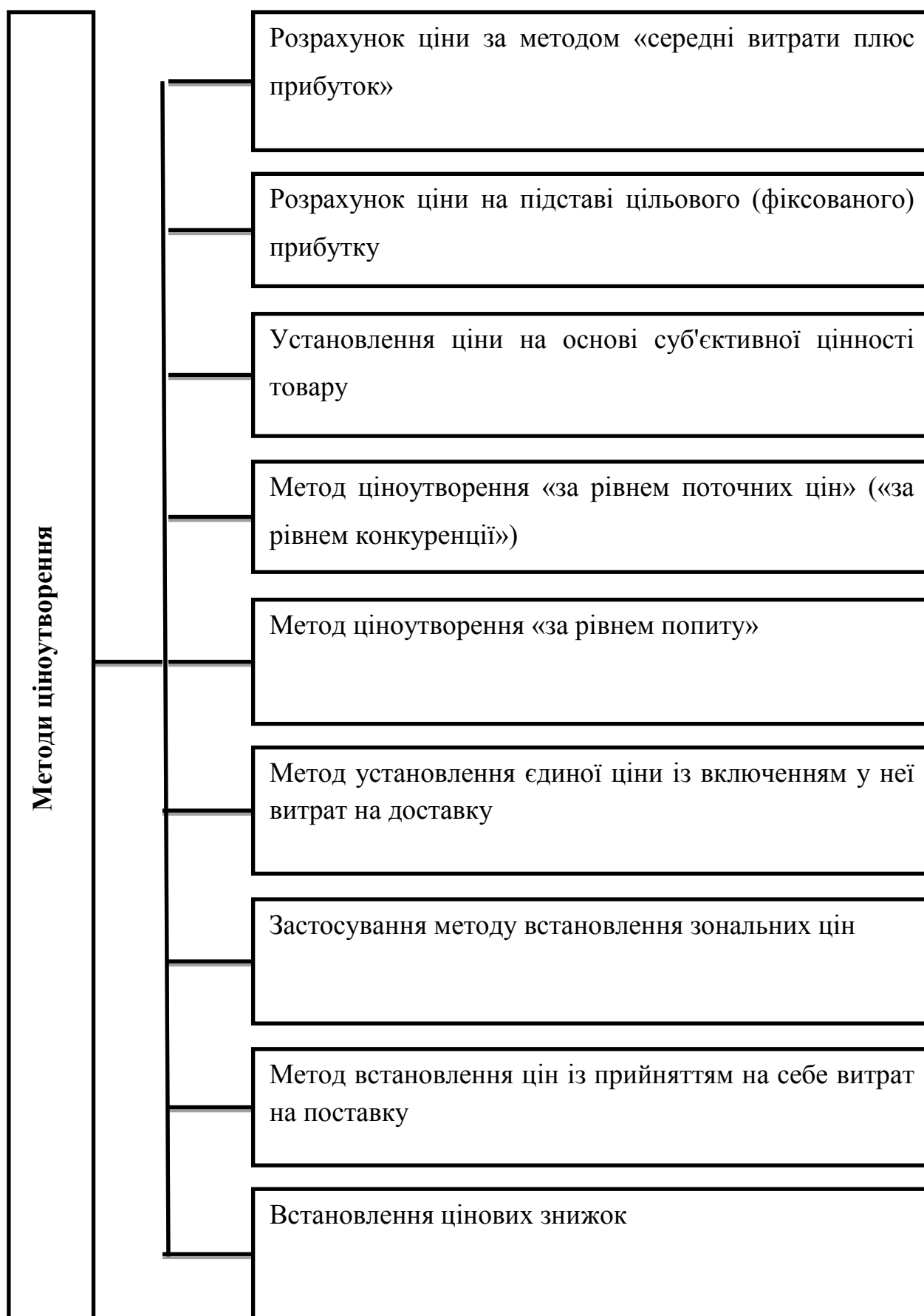
Вибір методів ціноутворення залежить від прийнятої маркетингової стратегії, а також від виду і характеристики товару (ступінь новизни, можливість заміни іншими товарами), ринкової кон'юнктури, стану підприємства в галузі.

Загальні чинники, що визначають ціни на товари (продукцію, послуги), включають: **гнучкість попиту**, зростання цін зумовлює зменшення попиту й навпаки; **високі технічні параметри та низька вартість експлуатації** є важливими показниками для потенційного покупця і сприяють зростанню попиту на товар; **оцінювання потенційних покупок з огляду на їхню ефективність**, чинники, що впливають на вибір товару покупцем, за ступенем їхньої важливості розміщуються в такій послідовності: **якість, технічне обслуговування, ціна; здатність надавати готовому виробу більшої привабливості для покупців: доступні ціни, узгоджені з показниками якості товару, є привабливішими для потенційних покупців.**

Об'єктивно діють і **специфічні чинники ціноутворення на основні види продукції виробничо-технічного призначення** (сировину, основні й допоміжні матеріали, вузли та агрегати, основне та допоміжне устаткування).

Розрахунок ціни за методом «середні витрати плюс прибуток» є найпростішим і в практиці широко застосовується. Згідно з ним ціна (Ц) визначається за формулою:

$$Ц = V_c + П,$$

де V_c – середні витрати (собівартість);

П – величина прибутку, яка встановлюється самим підприємством (організацією) або обмежується державою як граничний рівень рентабельності продукції (послуг).

Розрахунок ціни на підставі цільового (фіксованого) прибутку вважається різновидом методики визначення ціни на засаді середніх витрат (собівартості). Особливість його полягає в тому, що ціну поставлено в жорстку залежність від загального обсягу прибутку, який підприємство передбачає одержати від продажу певної кількості продукції.

Метод ціноутворення «за рівнем попиту» передбачає встановлення ціни за допомогою пробного продажу товару на ринку. При цьому враховуються умови продажу, кон'юнктура ринку, супутні послуги. За використання цього методу в різних місцях (сегментах) ринку на ті самі товари ціни можуть бути різними.

Установлення ціни на основі суб'єктивної цінності товару здійснюється з урахуванням потенційного (реально виявленого) попиту.

Метод ціноутворення «за рівнем поточних цін» («за рівнем конкуренції») зводиться до того, що ціну розглядають та встановлюють як функцію цін на аналогічну продукцію в конкурентів. Залежно від особливостей продукції і типу ринку цей метод ціноутворення має різні модифікації (установлення ціни на рівні поточної ринкової ціни або трохи нижче від неї; установлення ціни на конкретний виріб з урахуванням цін на аналогічну продукцію та співвідношення параметрів цих виробів).

Метод установлення єдиної ціни із включенням у неї витрат на доставку означає відповідні дії підприємства (організації) щодо включення в ціну фіксованої суми транспортних витрат незалежно від віддаленості покупця (клієнта).

Застосування методу встановлення зональних цін зводиться до того, що підприємство (фірма) виокремлює кілька зон, у межах яких встановлюються єдині ціни залежно від рівня транспортних витрат.

Метод встановлення цін із прийняттям на себе витрат на поставку означає, що підприємство (організація) частково чи повністю бере на себе витрати на доставку товару з метою стимулювання надходження замовлень від покупців.

Встановлення цінових знижок – підприємство-продавець змінює вихідну ціну та встановлює певну знижку з неї, враховуючи дострокову оплату, закупівлю великого обсягу продукції, систематичну та позасезонну її закупівлю, що дає змогу підтримувати стабільний рівень виробництва протягом року.

Вибір методу ціноутворення і встановлення відповідно до нього певного рівня ціни є початковим етапом розроблення цінової стратегії і тактики підприємства (організації). Надалі ціни постійно коригуються (регулюються) підприємством (організацією) і державою згідно із змінами кон'юнктури ринку та необхідними уточненнями стратегії ціноутворення стосовно різних видів продукції.

14.3. Розроблення та обґрунтування цінової стратегії підприємства

Цінова стратегія – це мистецтво управляти цінами і ціноутворенням, встановлювати на товари (послуги) такі ціни і так варіювати ними залежно від позиції товару на ринку, щоб визначені цілі були досяжні.

Вибір виробів для аналізу в умовах багатонаменклатурного виробництва

діяльність підприємства має орієнтуватися на одержання максимально можливого прибутку від реалізації кожного виду продукції. Тому методика формування цінової стратегії повинна розроблятися для кожної товарної групи чи для окремого товару.

Сегментація ринку

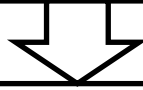

виділення покупців в окремі категорії, дає можливість компанії створювати маркетингові, цінові програми, які найбільш підходять для покупців кожного сегменту. Цінова стратегія залежить від факторів, які значно варіюють на різноманітних сегментах ринку.

Встановлення цілей ціноутворення

цілі мають впливати з аналізу позиції підприємства на ринку та його загальних цілей на конкретному сегменті. Прикладом загальних цілей цінової стратегії підприємства можуть бути такі: виживання компанії, максимізація прибутку та збільшення частки ринку, забезпечення переваги на ринку за якістю товару, забезпечення визначеного рівня рентабельності.

Визначення моделі ринку, на якому функціонує підприємство

для всіх підприємств, окрім тих, що функціонують на ринку чистої конкуренції, необхідно мати впорядковану методику встановлення вихідної ціни на свої товари.

Формування системи інформаційного забезпечення процесу ціноутворення

підприємству треба постійно удосконалювати процес збору й обробки інформації за такими напрямками: економічна цінність товару для покупців; чутливість споживачів до ціни; основні ціннісні пріоритети покупців.

Аналіз попиту на ринку

при цьому передусім враховуються показники еластичності попиту щодо ціни з кожного виду продукції на конкретних ринках, вивчаються потреби потенційних споживачів та корисність товару для кожного сегменту. Потім досліджуються характер попиту на продукцію підприємства, його рівень і динаміка, граничний діапазон цін для покупця. Визначається вплив зміни ціни на імідж підприємства з боку споживачів, аналізуються особливості психології споживача у процесі придбання певної продукції на ринку та його конкурентоспроможність.

Аналіз витрат виробництва

передбачає дослідження структури витрат за елементами, визначення оптимального рівня витрат на виробництво, а також нижнього рівня цін і точки беззбитковості виробництва, які враховуються при встановленні ціни.

Моніторинг цін конкурентів

аналізуючи ціни на товари конкурентів, визначають рівні цін та досліджують їхню відповідність якісним показникам. З цією метою підприємство вивчає продукцію конкурентів, щоб обґрунтувати рівень ціни та якості продукції, яку може запропонувати споживачам в умовах конкурентного ринку.

Визначення життєвого циклу товару

встановлення ціни залежить від того, на якому етапі життєвого циклу знаходиться продукт. На кожному етапі з'являються нові споживчі сегменти з різноманітною ціновою чутливістю, яку необхідно враховувати в ціновій стратегії. утримати його частку ринку.

Вибір методу ціноутворення

підприємство із множини існуючих методів ціноутворення вибирає той, що відповідає конкретній цілі його цінової стратегії. Можна використовувати прямі методи ціноутворення: виходячи із витрат на виробництво та реалізацію продукції, реального попиту з урахуванням умов конкуренції та непрямі: кредитна політика, політика кондицій, а також знижок. Подібний вибір базується на використанні результатів попередніх етапів формування ціни на продукцію.

Врахування додаткових факторів впливу на ціноутворення

базується на виявленні тих із них, які не враховані повною мірою, наприклад: податки і збори, законодавче регулювання, доступність і вартість фінансових кредитів, курс обмінної валюти та рівень грошової інфляції, умови поставки, транспортування та інші договірні умови з постачальниками і посередниками, можливість появи товарів-замінників.

Висновок про остаточну ціну

на цьому етапі необхідно зробити висновки щодо встановлення або зміни ціни на товар, проаналізувати всі варіанти відповідних реакцій споживачів, конкурентів і держави на модифікацію ціни, передбачити можливі ризики і мінімізувати їхній вплив.

Контроль за реалізацією цінової стратегії

підприємство має контролювати процес ціноутворення, щоб своєчасно скоригувати ціну, виявити можливий ризик, що спричинить неможливість досягнення цілей підприємства, урахувати непередбачені фактори, що можуть суттєво вплинути на ціноутворення.

Реалізація цінової стратегії зумовлює необхідність систематично оцінювати рівень досягнення цілей і приймати обґрунтовані рішення щодо встановлення їх на майбутній період. Аналізуючи ступінь досягнення цілей ціноутворення, необхідно врахувати кількісні (показники фінансово-господарської діяльності) та якісні критерії (імідж підприємства на ринку, позиція у конкурентній боротьбі, ставлення споживачів до товару). Якщо ціль не досягнута або досягнута частково, то це означає, що не були враховані або враховані не повністю важливі фактори, які зумовили кінцевий результат. У разі недосягнення поставленої мети доцільно повернутися до вивчення інформаційного забезпечення процесу формування ціни на товар.

Інтегрована модель цінової стратегії націлює товаровиробників чи продавців товару на прийняття оптимальних управлінських рішень щодо встановлення чи зміни ціни на свій товар. Спрямованість, структура та методи ціноутворення мають загальний характер, тому вони цілком придатні для підприємств різних форм власності та будь-яких масштабів господарської діяльності. Головною вимогою застосування запропонованої моделі є відповідність цілей та процесу ціноутворення загальній стратегії маркетингу, якої дотримується підприємство.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Розкрийте суть закону вартості.
2. Суть ціни як важливої економічної категорії.
3. Під дією яких факторів формується ціна на конкурентному ринку?
4. Назвіть необхідні умови ринкового ціноутворення.
5. Назвіть та розкрийте суть основних функцій ціни.
6. Які види цін застосовують у вітчизняній практиці?
7. За якими ознаками класифікують систему цін, яка використовується в торгівельно-економічних взаємовідносинах суб'єктів господарювання?
8. Які чинники впливають на процес ціноутворення?
9. Розкрийте економічне різниця методів ціноутворення.
10. Суть цінової стратегії.
11. Охарактеризуйте складові елементи (етапи) інтегрованої моделі цінової стратегії підприємства.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Ціна – це:

- а) грошовий вираз вартості товару;
- б) витрати на виробництво;
- в) кількість грошей, що сплачується за одиницю товару;
- г) всі відповіді вірні.

2. За характером обороту, що обслуговується, виділяють наступні ціни:

- а) оптові;
- б) роздрібні;
- в) вільні (ринкові);
- г) регульовані;

д) жодної правильної відповіді.

3. В залежності від рівня державного регулювання виділяють ціни:

- а) вільні (ринкові);
- б) регульовані;
- в) рухомі;
- г) змінні.

4. При підписанні контракту встановлюються ціни, які поділяються на:

- а) тверді (постійні);
- б) змінні;
- в) рухомі;
- г) довідкові;
- д) жодної правильної відповіді.

5. Ціни, які визначаються в момент виконання контракту шляхом перегляду початкової ціни з урахуванням змін у витратах виробництва за період виготовлення виробу – це:

- а) змінні;
- б) регульовані;
- в) рухомі;
- г) розрахункові;
- д) довідкові.

6. В залежності від виду ринку розрізняють ціни:

- а) товарних аукціонів;
- б) біржові котировки;
- в) ціни торгів;
- г) всі відповіді вірні.

7. Ціна на продукцію включає:

- а) собівартість;
- б) прибуток;
- в) попит на продукцію;
- г) всі відповіді вірні.

8. До функцій ціни належать:

- а) обліково-вимірювальна;
- б) розподільча;
- в) стимулююча;
- г) прогнозуюча.

9. Ціноутворення – це:

- а) процес обґрунтування і затвердження та перегляду цін і тарифів;
- б) процес перегляду цін і тарифів;
- в) процес визначення рівня цін, їх співвідношення та структура;
- г) усі відповіді правильні.

10. Нижньою межею ціни є:

- а) собівартість;
- б) величина прибутку;
- в) постачальницько-збутові націнки;
- г) транспортні витрати.

11. До методів ціноутворення не належать:

- а) метод оцінки споживчої вартості;
- б) метод швидкого повернення витрат;
- в) метод отримання цільової норми прибутку;
- г) метод ціноутворення «за рівнем попиту»;

д) правильної відповіді немає.

12. При визначенні ціни на нові товари використовують методи:

- а) «зняття вершків на ринку»;
- б) «витрати + прибуток»;
- в) «очікуваного прибутку»;
- г) правильні відповіді а) і в).

13. За способом встановлення ціни поділяються на :

- а) державні, договірні, вільні, ввізні;
- б) фіксовані, вільні, договірні;
- в) договірні, вільні, ввізні, регульовані;
- г) фіксовані, регульовані, державні.

14. Мистецтво управляти цінами і ціноутворенням, встановлювати на товари (послуги) такі ціни і так варіювати ними залежно від позиції товару на ринку, щоб визначені цілі були досяжні – це:

- а) цінова стратегія;
- б) метод ціноутворення;
- в) моніторинг цін;
- г) аналіз попиту і пропозиції.

15. Цілями цінової стратегії підприємства можуть бути:

- а) виживання компанії;
- б) максимізація прибутку та збільшення частки ринку;
- в) забезпечення переваги на ринку за якістю товару;
- г) забезпечення визначеного рівня рентабельності.

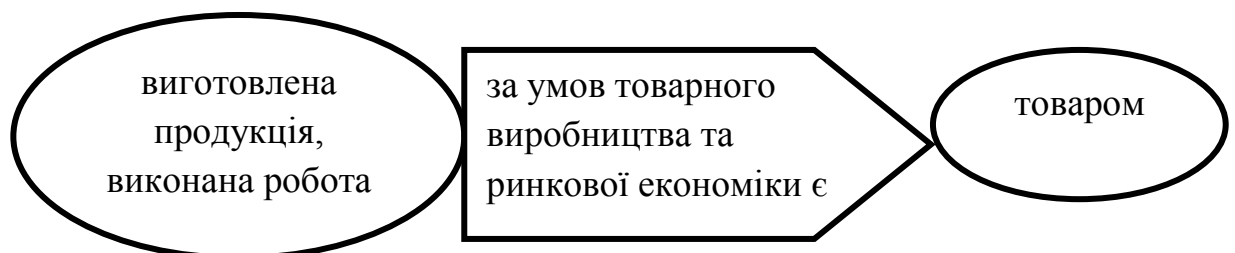
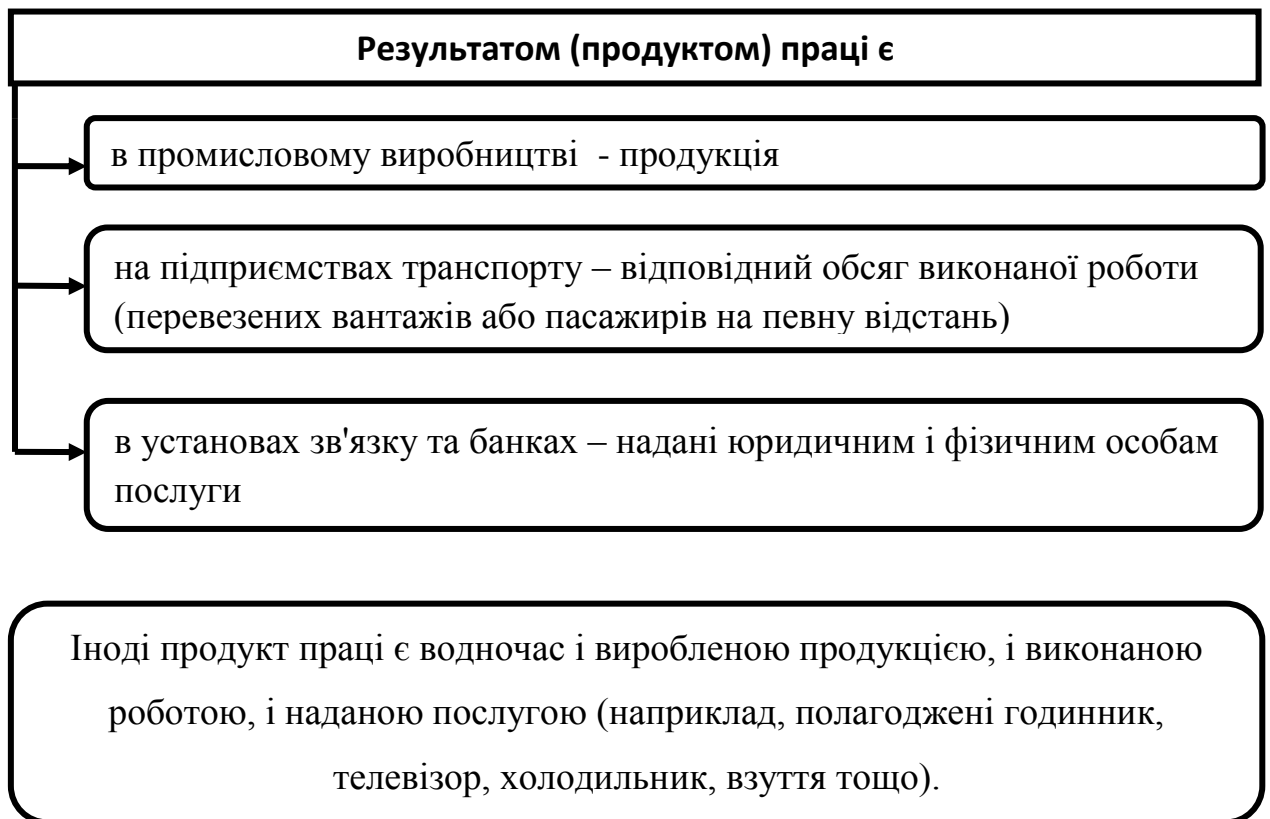
16. Основні принципи утворення закупівельних цін:

- а) закупівельні ціни на с.-г. продукцію залежать від рівня її товарності;
- б) закупівельні ціни повинні відшкодувати суспільно необхідні витрати виробництва і забезпечувати відповідний прибуток с.-г. підприємству;
- в) закупівельні ціни повинні відшкодувати фактичні витрати виробництва і забезпечувати відповідний прибуток підприємству;
- г) закупівельні ціни на с.-г. продукцію залежать від строків її реалізації;
- д) закупівельні ціни залежать від собівартості продукції.

ТЕМА 15. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

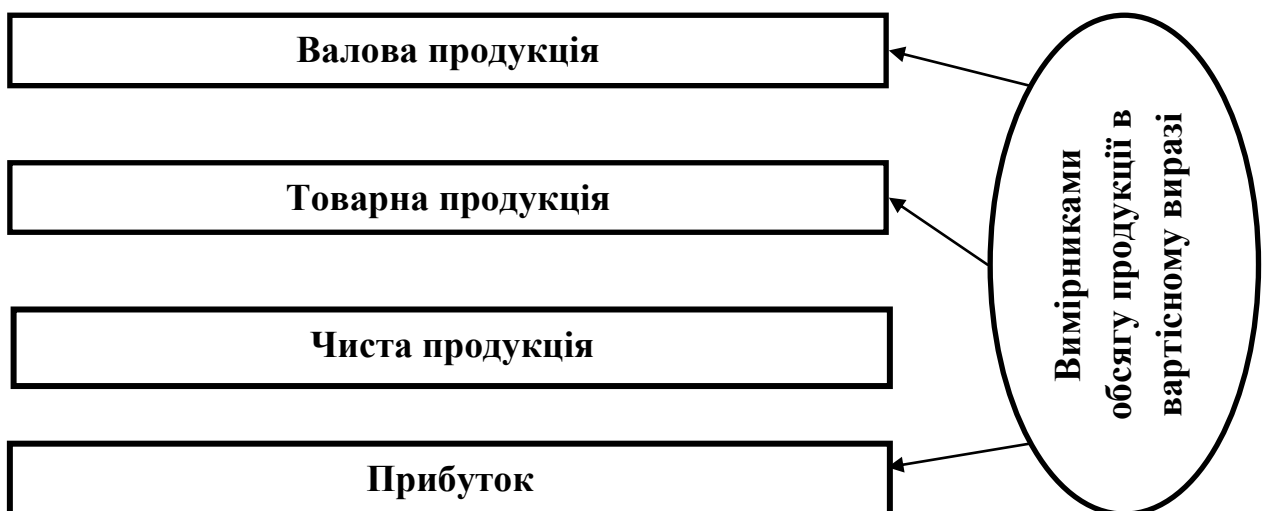
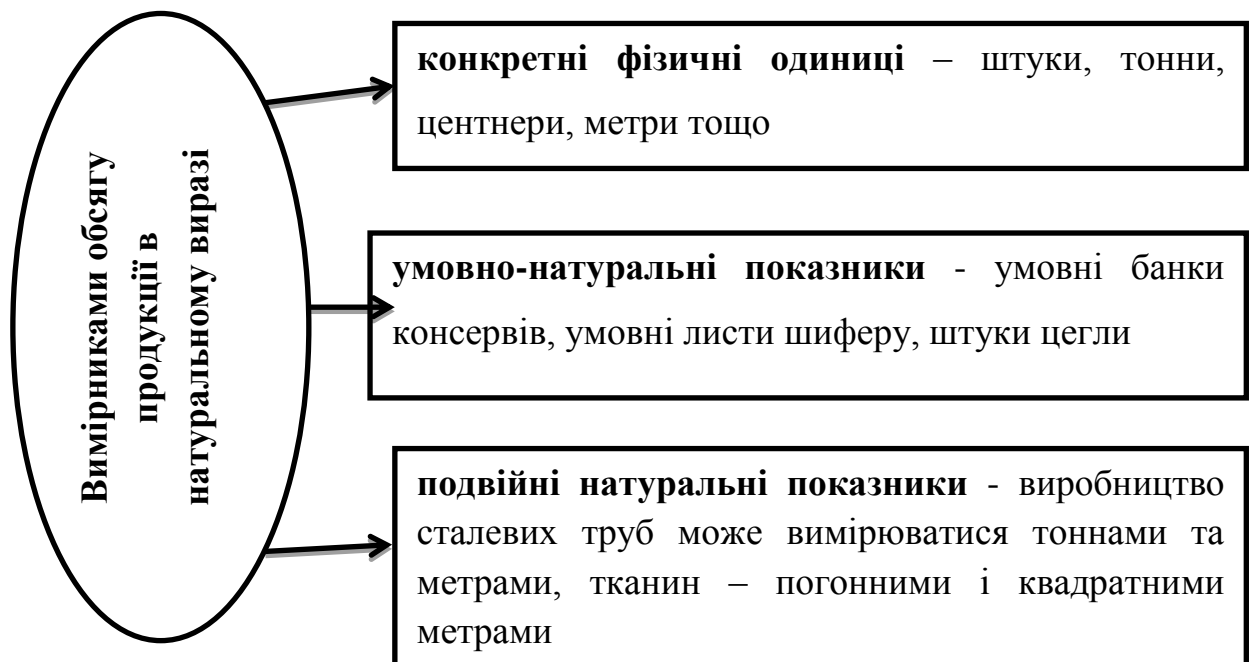
- 15.1. Економічні результати діяльності підприємства
- 15.2. Формування і використання прибутку підприємства
- 15.3. Сутність і методи визначення рентабельності виробництва

15.1. Економічні результати діяльності підприємства

Номенклатура продукції – це перелік найменувань виробів, випуск яких передбачено планом виробництва продукції.

Асортимент – це сукупність різновидів продукції кожного найменування, що різняться за відповідними техніко-економічними показниками (за типорозмірами, потужністю, продуктивністю, дизайном тощо).

Валова продукція – це вартість результату виробничої діяльності підприємства за певний період.

Вартість валової продукції включає вартість товарної продукції, а також зміну залишків незавершеного виробництва протягом розрахункового періоду, вартість сировини й матеріалів замовника та і деякі інші елементи залежно від галузевих особливостей виробничої діяльності підприємства.

Незавершене виробництво – незакінчена виробництвом продукція: заготовки, деталі, напівфабрикати, які перебувають на робочих місцях, контролі, транспортуванні, на складах у запасі, а також продукція, не прийнята відділом технічного контролю і не здана на склад готових виробів.

Незавершене виробництво обліковується за собівартістю. Для перерахунку залишків незавершеного виробництва в оптові ціни, використовуються два способи:

1) за ступенем готовності незавершеного виробництва на основі співвідношення трудомісткості виконаних робіт і трудомісткості готового виробу;

2) за коефіцієнтами, які характеризують співвідношення вартості готових виробів у оптових цінах і фактичній їхній собівартості.

Валова продукція підприємства розраховується в діючих порівнянних цінах, тобто незмінних у певному періоді. За допомогою цього визначають динаміку загального обсягу виробництва та показники його економічної ефективності.

Валовий оборот – це вартість усієї продукції, виробленої за певний період усіма цехами підприємства незалежно від того, чи використовувалася ця продукція всередині підприємства для подальшого перероблення, чи була реалізована на сторону.

Внутрішньозаводський оборот – це вартість продукції, виробленої одними й спожитої іншими цехами протягом одного й того самого періоду.

Товарна (реалізована) продукція – продукція, яка надійшла в даному періоді на ринок і яка підлягає оплаті споживачами.

Вартість реалізованої продукції визначається як вартість призначених до постачання і таких, що підлягають оплаті в плановому періоді готових виробів, напівфабрикатів власного виробництва і робіт промислового характеру, призначених до реалізації на сторону (включаючи капітальний ремонт устаткування та транспортних засобів підприємства, які виконуються силами персоналу), а також вартість реалізованої продукції та виконаних робіт для власного капітального будівництва й інших непромислових господарств, які перебувають на балансі підприємства.

Грошові надходження, пов'язані з вибуттям основних засобів, матеріальних оборотних і нематеріальних активів, продажна вартість валютних цінностей, цінних паперів **не включається до складу виручки від реалізації продукції**, а розглядаються як доходи і враховуються при визначенні загального прибутку підприємства.

Обсяг реалізованої продукції розраховується на основі діючих цін без податку на додану вартість, акцизів, торгових і збутових знижок (для продукції, яка експортується, - без експортних тарифів). Реалізована продукція, яка включає роботи і послуги промислового характеру, напівфабрикати власного виробництва визначається на підставі заводських договірних цін і тарифів.

До залишків нереалізованої продукції на початок року включають:

- готову продукцію на складі (зокрема, відвантажені товари, документи за які не передані в банк);
- відвантажені товари, термін оплати яких не настав;
- відвантажені товари, не сплачені в строк покупцем;
- товари на відповідальному зберіганні в покупця.

Чиста продукція – це знову створена на підприємстві вартість, що характеризує результати використання власного трудового потенціалу.

Показник чистої продукції доцільно застосовувати для:

- більш повної характеристики динаміки виробництва продукції;
- об'єктивної оцінки рівня ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства.

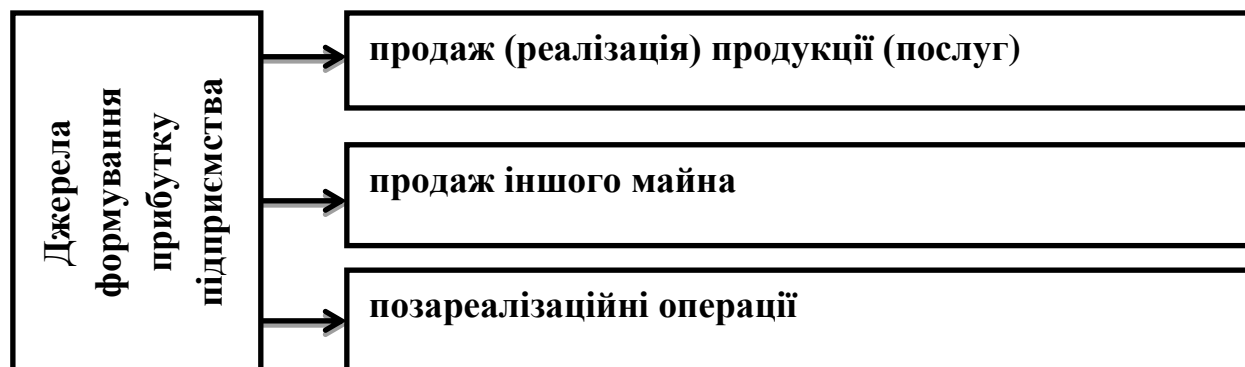
Чиста продукція визначається або як валова продукція за вирахуванням матеріальних витрат і амортизаційних відрахувань, або як сума заробітної плати, витраченої на створення продукції, і прибутки підприємства від продажу проведеного товару.

Чиста продукція є аналогом національного доходу на рівні підприємства.

Прибуток – це реалізована частина вартості додаткового продукту, створеного у підприємстві. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

Прибуток – це та частина виручки, що залишається після відшкодування всіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства. Характеризуючи перевищення надходжень над витратами, прибуток виражає мету підприємницької діяльності і є головним показником її результативності (ефективності).

15.2. Формування і використання прибутку підприємства

Залежно від формування та розподілу виокремлюють кілька видів прибутку:

- валовий прибуток ;
- прибуток від операційної діяльності;
- прибуток від інших позареалізаційних операцій;
- маржинальний прибуток;
- чистий прибуток.

Валовий прибуток – це весь прибуток підприємства, одержаний від усіх видів діяльності, до його оподаткування та розподілу.

$$\boxed{\text{Валовий прибуток}} = \boxed{\text{Виручка від реалізації продукції, робіт, послуг}} - \boxed{\text{Собівартість реалізованої продукції, робіт, послуг}}$$

Прибуток від операційної діяльності - це прибуток підприємства від основного виду діяльності.

$$\boxed{\text{Прибуток від операційної діяльності}} = \boxed{\text{Валовий прибуток}} - \left(\boxed{\text{Невиробничі витрати}} + \boxed{\text{витрати на збут}} + \boxed{\text{адміністративні витрати}} + \boxed{\text{інші операційні витрати}} \right)$$

Прибуток від позареалізаційних операцій – це прибуток від пайової участі в спільних підприємствах, здавання майна в оренду (лізинг), дивіденди на цінні папери, дохід від володіння борговими зобов'язаннями, роялті, надходження від економічних санкцій.

Маржинальний прибуток характеризує обсяг виручки від продажу продукції за мінусом змінних витрат. Він включає власне прибуток і постійні витрати.

$$\text{Маржинальний прибуток} = \text{Виручка від реалізації продукції, робіт, послуг} - \text{Змінні витрати}$$

Чистий прибуток - прибуток, що залишився після оподаткування, поступає в повне розпорядження підприємства та використовується згідно з його статутом і рішеннями власників має назву.

Види чистого прибутку залежно від напрямів його розподілу

розподілений прибуток - прибуток, що спрямовується за межі підприємства у вигляді виплат власникам корпоративних прав, персоналу підприємства за результатами роботи (як заохочувальний захід), на соціальну підтримку

нерозподілений прибуток - прибуток, що залишається на підприємстві і є фінансовим джерелом його розвитку.
Він спрямовується на створення резервного та інвестиційного фондів.

15.3. Сутність і методи визначення рентабельності виробництва

Рентабельність - це інтегральний показник, що відображає ефективність роботи підприємства, що націлене на отримання прибутку у короткостроковій перспективі і який вказує на якість управлінських рішень, що стосуються фінансової, операційної та інвестиційної діяльності підприємства.

Саме поняття «рентабельність» походить від слова «рента», що в загальному вигляді означає дохід.

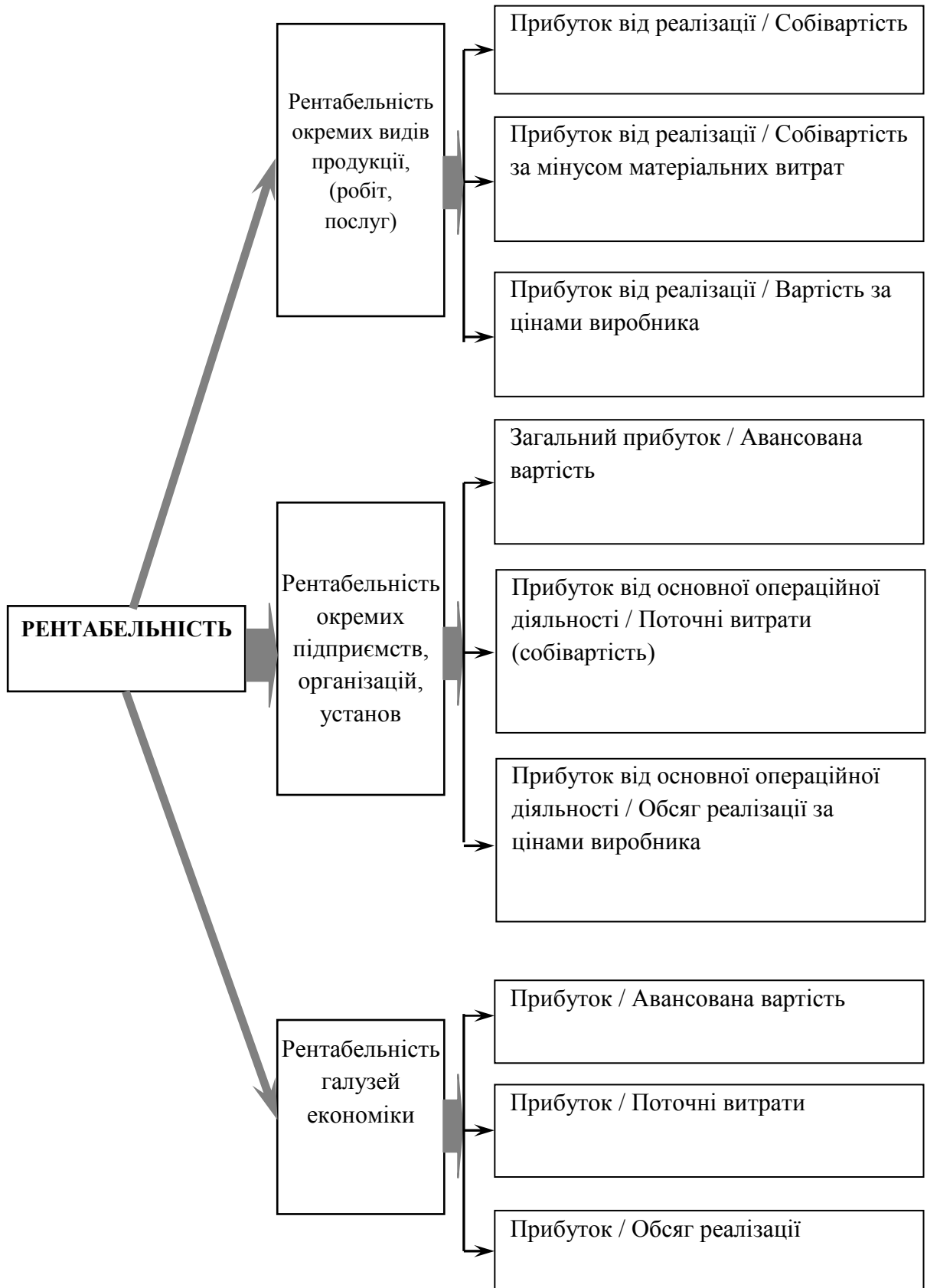
Рентабельність виробництва – це співвідношення прибутку з поточними витратами або авансованим капіталом характеризує.

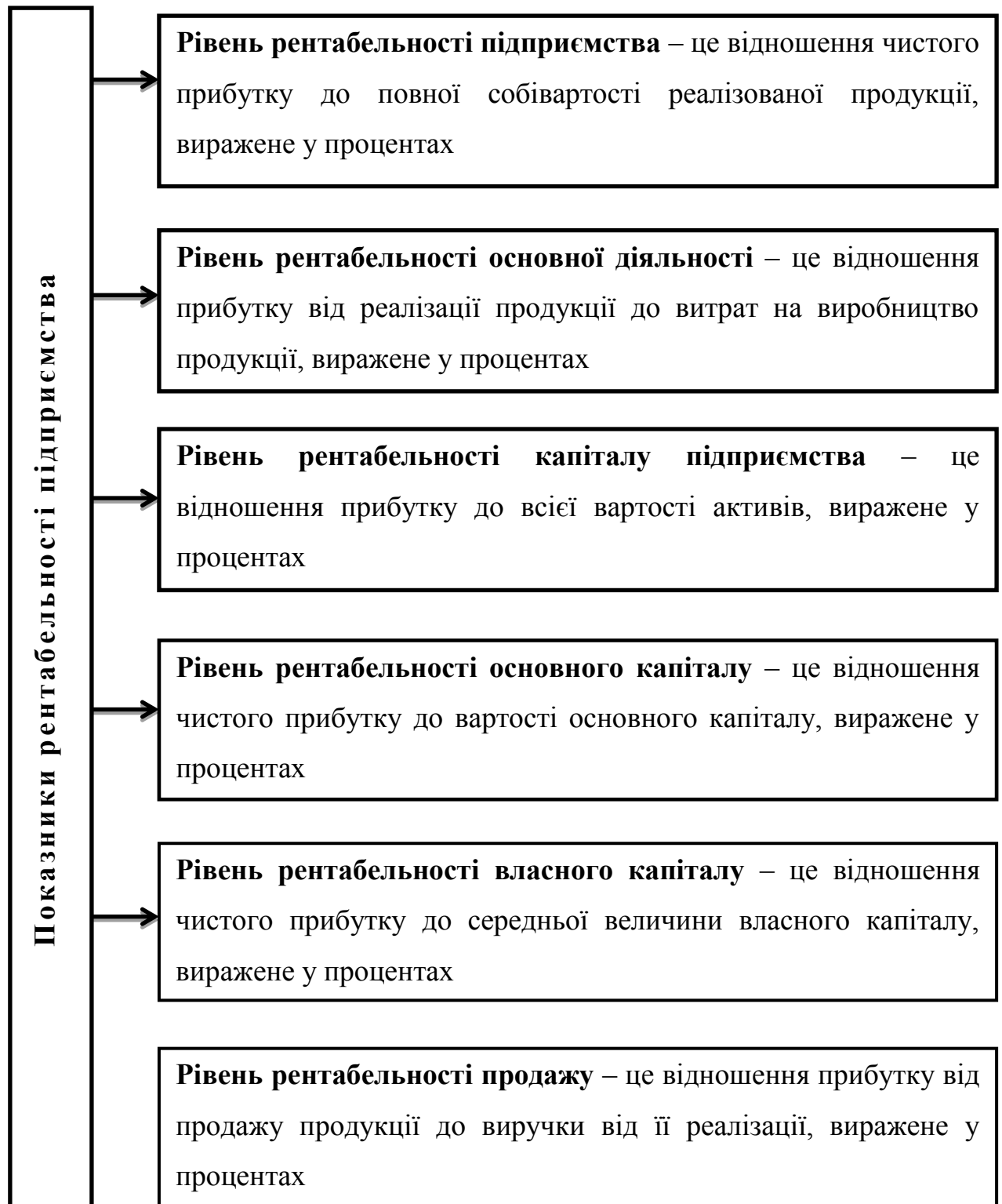
У найширшому розумінні рентабельність означає:

- прибутковість, дохідність виробництва всієї продукції (робіт, послуг) чи окремих її видів;
- дохідність підприємств і організацій як суб'єктів господарської діяльності;
- прибутковість різних галузей економіки.

Рівень рентабельності – це відносний показник, що характеризує рівень прибутковості і вимірюється у відсотках.

Рентабельність окремих видів продукції (робіт, послуг) обчислюється на підставі показників прибутку від їхньої реалізації та поточних витрат.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Що таке номенклатура продукції?
2. Якими показниками вимірюється обсяг продукції у вартісному виразі на більшості підприємств різних галузей?
3. Що включають до залишків нереалізованої продукції на початок року?
4. Що є основним джерелом формування фінансових ресурсів підприємств?
5. У чому економічний зміст прибутку підприємства?
6. В якому порядку відбувається формування прибутку як фінансового показника?
7. Які види прибутку виокремлюють залежно від формування та розподілу?
8. Як визначають валовий прибуток від реалізації продукції?
9. Що характеризує маржинальний прибуток і як він визначається?
10. За рахунок яких джерел формується прибуток підприємства?
11. Як розподіляється чистий прибуток відповідно до основних напрямів і на що він спрямовується?
12. Які чинники впливають на величину прибутку підприємства?
13. Що характеризує рентабельність виробництва у найширшому розумінні?
14. Здійсніть класифікацію показників рентабельності.
15. За якими показниками оцінюють фінансовий стан підприємства?
16. Назвіть резерви підвищення рівня рентабельності.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Обсяг продукції у вартісному виразі на підприємствах різних галузей виробничої сфери визначається показниками:

- а) валової продукції;
- б) товарної продукції;

- в) чистої продукції;
- г) всі відповіді вірні.

2. Вартість результату виробничої діяльності підприємства за певний період – це:

- а) валова продукція;
- б) товарна продукція;
- в) чиста продукція;
- г) всі відповіді вірні.

3. Продукція, яка надійшла в даному періоді на ринок і яка підлягає оплаті споживачам – це:

- а) реалізована продукція;
- б) валова продукція;
- в) товарна продукція;
- г) чиста продукція.

4. Незавершене виробництво обліковується за:

- а) прибутком;
- б) собівартістю;
- в) рентабельністю;
- г) жодної правильної відповіді.

5. Прибуток – це:

- а) частина чистого доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності;
- б) виручка від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг без вирахування наданих знижок та податків з продажу;

- в) прибуток від спільної діяльності підприємств, відсотки за придбаними акціями, облігаціями, доходи від володіння борговими зобов'язаннями;
- г) всі відповіді вірні.

6. Залежно від формування та розподілу виокремлюють такі види прибутку:

- а) валовий прибуток;
- б) операційний прибуток;
- в) прибуток від звичайної діяльності до оподаткування;
- г) прибуток від фінансової діяльності;
- д) всі відповіді вірні.

7. Прибуток підприємства не формується за рахунок:

- а) реалізації продукції;
- б) фонду споживання;
- в) продажу майна;
- г) позареалізаційних операцій.

8. Прибуток, який визначається як алгебраїчна сума валового прибутку, іншого операційного доходу за мінусом адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат – це:

- а) прибуток від продажу майна;
- б) прибуток від позареалізаційних операцій;
- в) валовий (балансовий) прибуток;
- г) прибуток від операційної діяльності.

9. Різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та прибутком від операційної діяльності – це:

- а) маржинальний прибуток;
- б) норма прибутку;

- в) прибуток від фінансової діяльності;
- г) правильної відповіді немає.

10. Прибуток, який визначається як прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, зменшений на податок на прибуток – це:

- а) чистий прибуток;
- б) операційний прибуток;
- в) маржинальний прибуток;
- г) жодної правильної відповіді.

11. До показників рентабельності галузей економіки відносять:

- а) прибуток / авансована вартість;
- б) прибуток / поточні витрати;
- в) прибуток від реалізації / собівартість;
- г) прибуток від реалізації / собівартість за мінусом матеріальних витрат.

12. До показників рентабельності окремих видів продукції, робіт, послуг відносять:

- а) прибуток / авансована вартість;
- б) прибуток / поточні витрати;
- в) прибуток від реалізації / собівартість;
- г) прибуток від реалізації / собівартість за мінусом матеріальних витрат.

13. До показників рентабельності окремих підприємств, організацій, установ відносять:

- а) прибуток / авансована вартість;
- б) прибуток від реалізації / собівартість;
- в) загальний прибуток / авансована вартість;

г) прибуток від основної операційної діяльності / поточні витрати (собівартість).

14. Відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на виробництво продукції, виражене у відсотках – це:

- а) рівень рентабельності основної діяльності;
- б) рівень рентабельності капіталу підприємства;
- в) рівень рентабельності власного капіталу;
- г) рівень рентабельності продажу.

15. Відношення прибутку від продажу продукції до виручки від її реалізації, виражене у процентах – це:

- а) рівень рентабельності продажу;
- б) рівень рентабельності основної діяльності;
- в) рівень рентабельності капіталу підприємства;
- г) рівень рентабельності власного капіталу;
- д) жодної правильної відповіді.

ТЕМА 16. ІНТЕГРОВАНА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

- 16.1. Суть ефективності як економічної категорії
- 16.2. Система показників ефективності діяльності підприємства
- 16.3. Напрями підвищення ефективності діяльності підприємства

16.1. Поняття і сутність ефективності

Категорія «ефективність» на рівні підприємства характеризує зв'язок між величиною отриманого результату від його діяльності й кількістю інвестованих або витрачених у виробництві ресурсів.

Для розкриття сутності ефективності діяльності підприємства визначають і розмежовують такі категорії: ефект; результат діяльності підприємства; ефективність діяльності підприємства; критерій ефективності.

Теорія ефективності розмежовує поняття ефекту і ефективності, розуміючи під першим результат тих чи інших заходів, а під другим – співвідношення ефекту і витрат, які його викликали. Але ефект не показує, вигідна певна справа чи ні, адже один і той же ефект може бути отриманий різними засобами, із різними витратами, і навпаки, однакові витрати можуть дати різні результати. Тому за ефектом не можна судити про ефективність діяльності підприємства. Потрібно зіставити ефект із витратами на його одержання й визначити, якою ціною він досягнутий. Якщо результати економічної діяльності перевищують витрати, то можна говорити про позитивний ефект, у протилежному випадку – це негативний ефект. Отже, економічний зміст ефективності полягає у збільшенні результату (ефекту) з одиниці затрат сукупної праці.

У зарубіжній практиці як синонім поняття «ефективність господарювання» застосовується термін «продуктивність системи виробництва та обслуговування», а під продуктивністю розуміють ефективне використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації) для виробництва різноманітних товарів і послуг. Ознакою ефективності може бути досягнення мети виробничо-господарської діяльності підприємства з найменшими затратами уречевленої і живої праці.

Види ефективності

Економічна ефективність

Соціальна ефективність

Екологічна ефективність

Економічна ефективність

означає виробництво певного (будь-якого) обсягу продукції з мінімальними витратами відповідних ресурсів. В американській літературі цей показник називається продуктивністю. Економічна ефективність виробництва – узагальнена економічна категорія, яка характеризується високою результативністю використання живої і уречевленої праці і показує кінцевий корисний результат від застосування всіх виробничих ресурсів й визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів.

Соціальна ефективність

полягає у збільшенні кількості нових робочих місць і рівня зайнятості людей, поліпшенні умов праці та побуту, стану довкілля, безпеки життя тощо. Соціальні наслідки виробництва можуть бути не лише позитивними, а й негативними (безробіття, посилення інфляції, погіршення екологічних показників).

Екологічна ефективність

відображає відповідність витрат й екологічних результатів інтересам суспільства, порівняння економічного ефекту і витрат на природоохоронні заходи.

Порівняльна ефективність відображає наслідки зіставлення можливих варіантів господарювання і вибору ліпшого з них; рівень порівняльної ефективності відбиває економічні та соціальні переваги вибраного варіанта здійснення господарських рішень (напрямую діяльності) проти інших можливих варіантів.

Основою побудови класифікацій та оцінювання ефективності функціонування підприємств є *базовий критерій*. Цей термін означає ознаку, на підставі якої проводиться оцінювання, тобто є мірилом оцінювання. Розкриваючи зміст критерію, необхідно відзначити, що використовуються такі критерії ефективності: економічний, соціальний, екологічний.

16.2. Система показників ефективності діяльності підприємства

Оцінюючи економічну ефективність підприємства, потрібно враховувати ефективність для окремих видів економічної діяльності:

ефективність діяльності підприємства в цілому; ефективність участі в капіталі підприємства (ефективність власного капіталу підприємства та ефективність інвестицій у підприємство). Розрахунки здійснюються з метою підтвердження для кожного з учасників доцільності його участі в капіталі підприємства.

На практиці використовують декілька методів оцінки ефективності, найбільш поширеним є традиційний підхід, який передбачає використання показників, які оцінюють ефективність використання окремих видів ресурсів, та узагальнюючих показників, які характеризують ефективність діяльності підприємства в цілому, порівнюючи результативні показники з витратами усіх ресурсів.

Показники ефективності використання трудового потенціалу підприємства

Рівень продуктивності праці у вартісному виразі характеризують такі показники:

- *Вартість валової продукції на одного середньорічного працівника (W)* визначається відношенням вартості валової продукції (Q) до середньорічної чисельності працівників ($Ч_n$).

$$W = \frac{Q}{Ч_n},$$

- *Вартість валової продукції на одну людину-годину (W)* визначається відношенням вартості валової продукції (Q) до затрат праці ($З_n$).

$$W = \frac{Q}{З_n},$$

Рівень продуктивності праці можна також розраховувати за показником чистої продукції, такий показник дає змогу більш повно оцінити дійсний вклад окремих галузей й підприємств у масу новоствореного продукту.

- *вироблена продукція на одиницю фонду оплати праці ($ВП_{on}$)* визначається відношенням виробленої продукції (ВП) до річного фонду оплати праці підприємства (ФОП).

$$ВП_{on} = \frac{ВП}{ФОП},$$

- *частка приросту обсягу продукції за рахунок зростання продуктивності праці:*

$$\Delta Q_w = \frac{(W_1 - W_0) \cdot Ч_1}{\Delta Q} \cdot 100,$$

де W_0 і W_1 – рівень продуктивності праці відповідно в звітному та базовому роках;

ΔQ – приріст обсягу виробництва продукції.

Показники ефективності використання основного капіталу

- *капіталовіддача* (K_v) розраховується відношенням вартості валової продукції (ВП) до середньорічної вартості основного капіталу (K_{oc}):

$$K_v = \frac{ВП}{K_{oc}},$$

- *капіталомісткість* (K_M) розраховується відношенням основного капіталу (K_{oc}) до вартості валової продукції (ВП). Цей показник обернений до капіталовіддачі. Він визначає обсяг основного капіталу, необхідний підприємству за даних умов для виробництва валової продукції вартістю 1 грн.

$$K_M = \frac{K_{oc}}{ВП},$$

Норма прибутку (H_n), визначається відношенням чистого прибутку (Π) до суми авансованого капіталу (основного (K_{oc}) і оборотного ($K_{об}$)) і виражається в процентах:

$$H_n = \frac{\Pi}{K_{oc} + K_{об}} \times 100.$$

Показники ефективності використання оборотного капіталу

Коефіцієнт оборотності (кількість оборотів K_o) визначається діленням виручки від реалізації продукції за рік (Q) на середньорічний залишок нормованих оборотних засобів (O_3). Цей показник характеризує кількість оборотів оборотних засобів за рік і визначається за формулою:

$$K_o = \frac{Q}{O_3},$$

Коефіцієнт завантаження коштів в обороті (K_3) – показник, обернений до коефіцієнта оборотності, який показує, скільки оборотних коштів припадає на 1 грн реалізованої продукції. Величину цього показника обчислюють за формулою:

$$K_3 = \frac{O_3}{Q},$$

Тривалість одного обороту (в днях) визначається діленням кількості днів у році на коефіцієнт оборотності засобів: $t = 360 : K_o$.

Тривалість одного обороту характеризує швидкість обертання. Цей показник обчислюється в днях і визначається періодом, за який оборотні засоби підприємства здійснюють один оборот. Швидкість обертання оборотних засобів характеризує ефективність їх використання.

- *рівень рентабельності оборотного капіталу* визначається відношенням чистого прибутку (Π) до середньорічної вартості основного капіталу ($K_{об}$) і виражається в процентах:

$$R_{ок} = \frac{\Pi}{K_{об}} \cdot 100;$$

Узагальнюючі показники, які характеризують ефективність використання всіх ресурсів підприємства

Рівень рентабельності активів (P) характеризує ефективність використання всього наявного майна підприємства, визначається відношенням чистого прибутку (Π) до середньої суми активів балансу підприємства (A):

$$P = \frac{\Pi}{A} \times 100\%$$

Рівень рентабельності власного капіталу (P) відображає ефективність використання активів, створених за рахунок власних коштів, визначається відношенням чистого прибутку (Π) до суми власного капіталу (BK):

$$P = \frac{\Pi}{BK} \times 100\%$$

Рівень рентабельності інвестованого капіталу (P), визначається відношенням прибутку (Π) до суми власного капіталу (BK) та довгострокових зобов'язань ($ДЗ$).

$$P = \frac{\Pi}{BK + ДЗ} \times 100\%$$

Рентабельність продукції характеризує ефективність витрат на виробництво та збут продукції, визначається відношенням прибутку від реалізації (Π) до повної собівартості реалізованої продукції ($C_{п}$) виражається у відсотках:

$$P = \frac{\Pi_p}{C_{п}} \times 100\% ,$$

Рівень рентабельності продажу (P) визначається відношенням прибутку (Π) до чистого доходу від реалізації продукції ($Ч_{д}$).

$$P = \frac{\Pi_p}{Ч_{д}} \times 100\%$$

Функціонування економіки в сучасних умовах передбачає діяльність різних організаційних форм підприємницьких структур. Підприємства, що є основною організаційною ланкою виробничо-господарської діяльності, поділяються за обсягом річного доходу та кількістю працівників на суб'єкти мікропідприємництва, суб'єкти малого підприємництва, суб'єкти середнього підприємництва та суб'єкти великого підприємництва. Законодавством України всім підприємствам визначені однакові економічні та правові основи господарської діяльності, але кожна з цих структур має характерні особливості.

Виходячи з цього, є відповідні особливості у методиці визначення економічної ефективності діяльності суб'єктів малого підприємництва. В країнах з ринковою економікою ефективність підприємств малого бізнесу визначається в основному двома показниками: обсягом продаж і масою прибутку.

При визначенні економічної ефективності виробничої діяльності суб'єктів малого підприємництва розраховують:

- 1) маржинальний дохід;
- 2) критичний обсяг виробництва і реалізації продукції.

Для визначення маржинального доходу необхідно зробити розподіл витрат на *постійні і змінні*. До постійних витрат відносяться такі витрати, розмір яких не залежить від обсягів виробництва (погодинна оплата праці та нарахування на неї, витрати на утримання основних засобів, витрати на управління та організацію виробництва, страхові платежі, орендна плата та ін.).

Змінні витрати визначають як різницю між загальною сумою виробничих витрат і постійними витратами.

Маржинальний дохід (M_{∂}) визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції та змінними витратами за формулою:

$$M_{\partial} = B_p - C_{зв},$$

де B_p – виручка від реалізації продукції, грн;

$C_{зв}$ – загальна величина змінних витрат, грн

Маржинальний дохід на 1 ц продукції визначається як різниця між ціною реалізації та змінними витратами у собівартості одиниці продукції за формулою:

$$M_{\partial} = Ц - C'_{зв},$$

де $Ц$ – ціна реалізації 1 ц продукції, грн;

$C'_{зв}$ – змінні витрати на 1 ц продукції, грн.

В практиці економічного аналізу залежності витрат і прибутку від обсягу виробництва визначають **коефіцієнт маржинального доходу** (R_m). Його вираховують відношенням маржинального доходу до виручки від реалізації продукції за формулою:

$$R_m = \frac{M_{\partial}}{B_p}$$

Одна з головних умов успішного господарювання – це досягнення обсягів продажу продукції, які б забезпечили прибуток. Прогнозний розрахунок повинен дати відповідь: скільки необхідно реалізувати продукції, щоб виручка відшкодувала витрати. Виходячи з цього, при визначенні найефективнішого варіанту організації виробництва важливим є розрахунок **критичного обсягу випуску продукції**, після досягнення якого підприємство починає одержувати прибуток.

Критичний обсяг виробництва певної продукції в натуральному виразі називається також **точкою беззбитковості**. Критичний обсяг випуску продукції – це такий обсяг виробництва, за якого виручка від реалізації певного виду продукції дорівнює сукупним витратам на її виробництво і реалізацію.

Критичний обсяг виробництва (точка беззбитковості) у грошовому виразі ($B_{кр}$) визначається відношенням суми постійних витрат підприємства до коефіцієнта маржинального доходу за формулою:

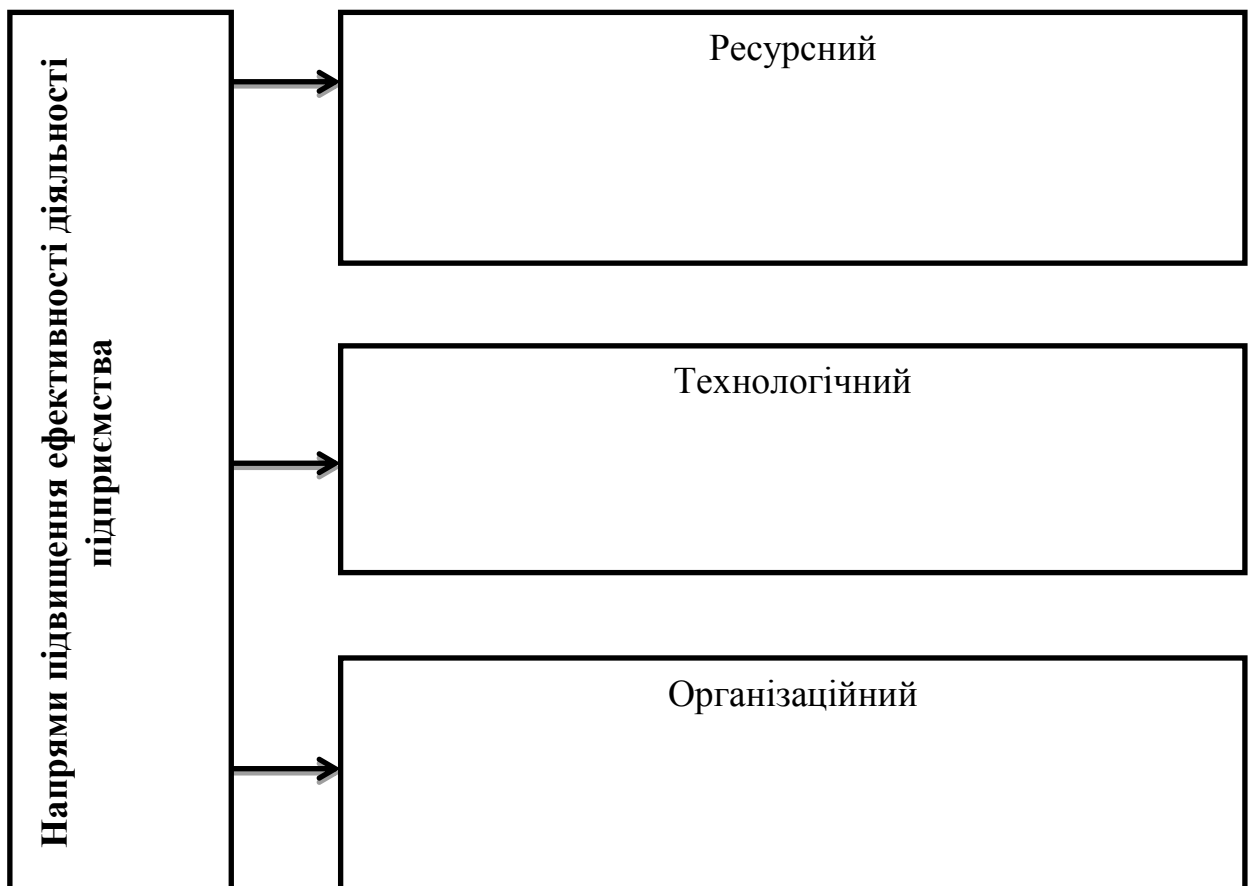
$$B_{кр} = \frac{C_{пв}}{R_m}$$

Цей обсяг виробництва визначає точку беззбитковості, після досягнення якої виробництво стає рентабельним. Чим більшим є обсяг виробництва понад критичну величину (точку беззбитковості), тим вищою є економічна ефективність виробництва, що зумовлюється зниженням собівартості продукції.

Конкурентне ринкове середовище вимагає від підприємства постійного вдосконалення. Комплексна оцінка ефективності діяльності підприємства дозволяє виявити фактори впливу на неї, проаналізувати адекватність прийнятих управлінських рішень та дає змогу коригувати процес управління ефективністю.

Підвищення ефективності діяльності підприємства є основним стратегічним напрямом розвитку всіх галузей економіки, об'єктивною необхідністю, викликаною вимогами економічних законів. Сутність проблеми підвищення ефективності полягає в тому, щоб на кожну одиницю витрат досягти максимального результату. У зв'язку з цим виникає необхідність конкретизації напрямів підвищення ефективності діяльності підприємства.

16.3. Напрями підвищення ефективності діяльності підприємства

Ресурсний напрям підвищення ефективності діяльності підприємства

У межах **ресурсного напрямку** виділяють напрями підвищення ефективності використання основних засобів, оборотних коштів та трудових ресурсів. До дієвих напрямів підвищення ефективності використання основних засобів можна віднести: автоматизацію виробничих процесів; технічне переозброєння та модернізацію устаткування; удосконалення технологічних процесів; скорочення тривалості операційного циклу виробництва; скорочення простоїв обладнання внаслідок своєчасного забезпечення сировиною, матеріалами, напівфабрикатами та підвищення якості ремонтів і обслуговування обладнання.

Щодо ефективності використання другої групи ресурсів, то в межах пріоритетних напрямів стратегічної роботи підприємства в сфері управління оборотними коштами, основними шляхами підвищення ефективності їх використання є: обґрунтоване встановлення норм і нормативів праці; встановлення прямих постійних взаємозв'язків з постачальниками; використання відходів у виробництві; уніфікація технології виробництва продукції; перехід до безперервного здійснення виробничих процесів; прискорення обробки партій постачання матеріальних ресурсів.

Основним джерелом і визначальним чинником зростання ефективності діяльності є персонал підприємства. Напрямами підвищення ефективності роботи персоналу є: удосконалення управління та організації виробництва; створення раціональних структур управління; підтримання сприятливого соціального мікроклімату в трудовому колективі; моральне заохочення працівників; удосконалення систем оплати праці; застосування системи участі робітників у прибутках.

Технологічний напрям підвищення ефективності діяльності підприємства

У межах **технологічного напрямку** варто виділити технологічні нововведення, особливо сучасні форми автоматизації та інформаційних технологій, які справляють найістотніший вплив на рівень і динаміку ефективності виробництва продукції. За принципом ланцюгової реакції вони спричиняють суттєві зміни в технологічному рівні та продуктивності технологічного устаткування, методах і формах організації трудових процесів.

Організаційний напрям підвищення ефективності діяльності підприємства

За **організаційним напрямком** здійснюється пошук можливостей підвищення ефективності тих процесів, що відбуваються на підприємстві. При цьому, насамперед, необхідно звернути увагу на ефективність управління. За допомогою ефективного менеджменту, а саме, застосування системи менеджменту якості, заощадливого виробництва, теорії обмежених систем та таких технологій, як реінжиніринг, аутсорсинг можна суттєво знизити витрати виробництва і підвищити ефективність діяльності підприємства.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Розкрийте суть економічної ефективності, та розмежуйте поняття ефекту та ефективності.
2. Охарактеризуйте окремі види ефективності та дайте їм змістову характеристику.
3. Розкрийте методи оцінки ефективності та охарактеризуйте систему показників оцінки ефективності діяльності підприємства на основі традиційного підходу.
4. Назвіть показники ефективності використання основного капіталу.
5. Назвіть показники ефективності використання оборотного капіталу.
6. Охарактеризуйте показники економічної ефективності діяльності малих підприємницьких структур.
7. Як здійснюється розподіл витрат на постійні і змінні і що входить до їх складу.
8. Здійсніть розрахунок критичного обсягу випуску продукції, після досягнення якого підприємство починає одержувати прибуток.
9. Які є види економічних результатів діяльності підприємства?
10. У чому суть і значення підвищення ефективності виробничої діяльності підприємства?
11. В чому суть соціальної ефективності?
12. Які основні чинники підвищення економічної ефективності діяльності підприємства?
13. Розкрийте суть маржинального доходу. Зазначте формулу його визначення.
14. За допомогою яких показників можна оцінити економічний стан підприємства?
15. Які чинники впливають на економічний стан підприємства?

16. Охарактеризуйте показники які характеризують ефективність використання окремих видів ресурсів.
17. В чому суть екологічної ефективності?
18. Розкрийте відмінність між поняттями «результативність» та «ефективність».
19. Який зміст несе термін: «продуктивність системи виробництва та обслуговування»?
20. Які внутрішні фактори впливають на підвищення економічної ефективності діяльності підприємства?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Показники економічної ефективності виробництва:

- а) рівень товарності;
- б) вартість валової продукції підприємства;
- в) вартість валової продукції на одного середньорічного працівника;
- г) виручка від реалізації продукції;
- д) рівень рентабельності.

2. Маржинальний дохід визначається як:

- а) різниця між виручкою від реалізації продукції та змінними витратами;
- б) сума постійних та змінних витрат;
- в) різниця між виручкою та повною собівартістю;
- г) сума основного і оборотного капіталу.

3. Для обчислення обсягу виробництва і реалізації продукції використовуються такі показники:

- а) натуральні, умовно-натуральні, вартісні, трудові;
- б) економічні і соціометричні;

- в) економічні, соціальні, правові;
- г) змішані.

4. Рентабельність виробництва може визначатися як частка від ділення величин:

- а) прибутку від операційної діяльності на суму витрат на виробництво продукції;
- б) чистого прибутку на суму витрат на виробництво продукції;
- в) балансового прибутку на обсяг продажу;
- г) чистого прибутку на обсяг продажу.

5. Ефективність виробництва забезпечується за рахунок:

- а) оптимізації витрат на виробництво;
- б) мінімізації витрат на виробництво;
- в) максимізації витрат;
- г) правильні всі відповіді.

6. Рентабельність - це:

- а) абсолютний показник ефективної діяльності підприємства;
- б) відносний показник ефективної діяльності підприємства;
- в) чистий прибуток підприємства;
- г) дохід підприємства;
- д) відношення прибутку до загальних витрат на виробництво і реалізацію продукції.

7. Маржинальний прибуток - це:

- а) різниця між виручкою від реалізації продукції та змінними витратами;
- б) різниця між виручкою від реалізації продукції та постійними витратами;
- в) різниця між виручкою від реалізації продукції та витратами на її збут;

г) різниця між виручкою від реалізації продукції та повною її собівартістю.

8. Точка, в якій різниця між маржинальним прибутком і постійними витратами рівна нулю, називається:

- а) маржинальною;
- б) критичною (беззбитковою);
- в) ефективною;
- г) продуктивною.

9. Комплексна оцінка кінцевих результатів використання виробничих, фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу – це:

- а) рентабельність підприємства;
- б) прибутковість підприємства;
- в) ефективність підприємства;
- г) ліквідність підприємства.

10. Коефіцієнт маржинального доходу визначають:

- а) відношенням маржинального доходу до виручки від реалізації продукції;
- б) як різницю між виручкою від реалізації продукції та змінними витратами;
- в) як різницю між виручкою від реалізації продукції та повною її собівартістю;
- г) як різницю між виручкою від реалізації продукції та постійними витратами.

11. Соціальна ефективність – це:

- а) відповідність витрат й екологічних результатів інтересам суспільства, порівняння економічного ефекту і витрат на природоохоронні заходи;
- б) виробництво певного (будь-якого) обсягу продукції з мінімальними

витратами відповідних ресурсів;

в) збільшення кількості нових робочих місць і рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці та побуту, стану довкілля, безпеки життя тощо;

г) не має вірної відповіді.

12. Ефект – це:

а) виробництво певного (будь-якого) обсягу продукції з мінімальними витратами відповідних ресурсів;

б) ліквідність підприємства;

в) результат тих чи інших заходів;

г) продуктивність підприємства.

13. Рівень рентабельності активів характеризує:

а) ефективність використання всього наявного майна підприємства, визначається відношенням чистого прибутку до середньої суми активів балансу підприємства;

б) ефективність використання активів, створених за рахунок власних коштів, визначається відношенням чистого прибутку до суми власного капіталу;

в) капітал, який використовується на підприємстві, визначається відношенням прибутку до суми власного капіталу та довгострокових зобов'язань;

г) характеризує ефективність витрат на виробництво та збут продукції, визначається відношенням прибутку від реалізації до повної собівартості реалізованої продукції і виражається у відсотках.

14. Рівень рентабельності продажу визначається:

а) відношенням прибутку до чистого доходу від реалізації продукції;

б) відношенням прибутку до суми власного капіталу та довгострокових зобов'язань;

- в) відношенням прибутку від реалізації до повної собівартості реалізованої продукції і виражається у відсотках;
- г) відношенням чистого прибутку до середньої суми активів балансу підприємства.

15. Що мається на увазі під точкою беззбитковості:

- а) мінімальний обсяг діяльності підприємства, за якого сума отриманого доходу дорівнює сумі поточних витрат;
- б) обсяг діяльності, що забезпечує отримання мінімального прибутку на вкладений капітал;
- в) обсяг діяльності, що забезпечує отримання граничного доходу;
- г) ефективність застосування ресурсів.

16. Рентабельність окремих видів продукції обчислюється як відношення:

- а) ціни виробу до прибутку;
- б) прибутку до виробничих засобів;
- в) прибутку від реалізації виробу до собівартості;
- г) прибутку до затрат праці.

17. Економічна ефективність показує:

- а) кінцевий корисний результат від застосування всіх виробничих ресурсів й визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів;
- б) відповідність витрат й екологічних результатів інтересам суспільства, порівняння економічного ефекту і витрат на природоохоронні заходи;
- в) збільшення кількості нових робочих місць і рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці та побуту, стану довкілля, безпеки життя тощо;
- г) результат тих чи інших заходів.

18. До узагальнюючих показників ефективності використання ресурсів підприємства відносяться:

- а) коефіцієнт оборотності;
- б) рівень рентабельності оборотного капіталу;
- в) рівень рентабельності активів;
- г) рівень рентабельності інвестованого капіталу.

19. Найбільш поширений метод оцінки ефективності діяльності підприємства:

- а) математичний підхід;
- б) статистичний підхід;
- в) традиційний підхід;
- г) аналітичний підхід.

20. При визначенні економічної ефективності виробничої діяльності суб'єктів малого підприємництва розраховують:

- а) маржинальний дохід;
- б) рівень рентабельності;
- в) критичний обсяг виробництва і реалізації продукції;
- г) норма прибутку.

МОДУЛЬ 4. РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

ТЕМА 17. СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

17.1. Теорії економічного розвитку

17.2. Концепції та сучасні моделі розвитку підприємств

17.1. Теорії та моделі економічного розвитку

Процес ефективного функціонування економіки виступає головним елементом розвитку будь-якого суспільства, як на макрорівні (на рівні держави, великих промислових регіонів), так і на мікрорівні (рівні підприємств, промислових комплексів).

Успішна реалізація накопичених позитивних змін на рівні підприємств припускає розробку і впровадження в практичну повсякденну економічну діяльність механізмів управління ефективним розвитком, *теоретичні основи* яких пов'язані з *теоріями економічного росту*, що дозволяють визначити економічні передумови для ефективного розвитку підприємств і складають основу кожної розвинутої економічної системи.

Особливості і стимули економічного розвитку знаходяться завжди в колі найбільш актуальних проблем і виступають об'єктом вивчення ще з часів становлення класичної економічної думки:

- Адам Сміт ще у 1776 р. опублікував "Дослідження про природу і причини багатства народів".
- Відомий теоретик і практик у даній області Мікаель Тодаро, стверджував, що систематичне дослідження проблем і процесів економічного розвитку ведеться лише починаючи з 50-х і 60-х років ХХ ст. У першу чергу, активізація досліджень у цей час пов'язана з успіхами економічного росту розвинутих країн.

Теорія економічного росту

вивчає економічні, політичні і культурні умови, необхідні для здійснення структурної та інституціональної трансформації держави, з метою найбільш ефективного поширення результатів прогресу на якомога більше число підприємств і широкі шари населення.

У наукових дослідженнях з питань економічного росту для аналізу стану економіки і тенденцій її розвитку найбільш часто використовуються неокласичні підходи, відповідно до яких вчені свою увагу приділяють як проблемам довгострокового характеру, так і короткостроковим економічним задачам.

Основні моделі з питань вивчення проблем економічного розвитку

модель лінійних стадій росту

теорії структурних перетворень

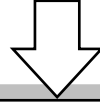
теорія зовнішньої залежності

неокласична модель вільного ринку

концепція ендogenousного росту

модель сталого розвитку

Теорія лінійних стадій економічного росту

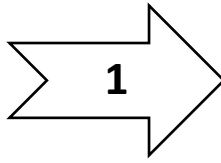

Найбільш відомим предстваником вважається американський економіст і історик *Уолт У. Ростоу*. На його думку економічний устрій будь-якого суспільства може бути охарактеризований за допомогою одного з п'яти понять: традиційне суспільство; дозрівання передумов для ривка; ривок до самопідтримуваного росту; перехід до технологічної зрілості; ера масового споживання. Ці стадії мають не тільки описовий характер і служать не тільки способом узагальнення процесу розвитку в сучасному суспільстві. Вони мають свою внутрішню логіку і послідовність і є, нарешті, теорією економічного росту.

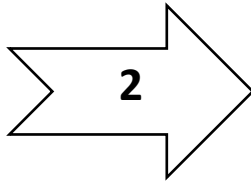
Відповідно до його теорії вихід зі стану слаборозвинутості може бути описаний серією кроків або стадій, через які повинна пройти будь-яка країна. Цей висновок був отриманий як результат вивчення економічної історії розвинутих країн, що пройшли через стадію ривка до самопідтримуваного росту. Це ж стосується інших країн у тому

Економічний механізм, за допомогою якого інвестиції можуть прискорити зростання, описується *моделлю Харрода-Домара*.

Передумови заснування моделі Харрода-Домара

Перша передумова - зростання національного доходу - визначається тільки одним фактором - нормою накопичення капіталу. Всі інші фактори - збільшення зайнятості, ступінь використання обладнання, поліпшення в організації виробництва, які відображаються на зростанні капіталовіддачі, - виключаються. Тому попит на капітал при даній капіталоемності визначається тільки темпом зростання

Друга передумова - капіталомісткість - не залежить від прибутку і заробітної плати, а визначається технічними умовами виробництва, що мають тенденцію зберігати її незмінною. Зв'язок між часткою інвестицій в національному доході і капіталоемністю будується на основі рівності заощаджень та інвестицій. Причому заощадження характеризують пропозицію фондів для інвестування. А величина інвестицій визначається попитом на ці фонди.

Вважаючи, що пропозиція заощаджень є стійкою функцією споживання, а попит на інвестиції залежить від темпів зростання національного доходу і величини капіталомісткості, Харрод запропонував формулу, що характеризує *рівність заощаджень та інвестицій*:

$$S = C \times G,$$

де S - частка заощаджень у національному доході;

C - капіталомісткість;

G - темп зростання національного доходу.

З цієї формули виводиться умову динамічної рівноваги

$$G = S : C,$$

І Є. Домар, і Р. Харрод прийшли до висновку, що умовою динамічної рівноваги при постійній нормі накопичення і постійної капіталомісткості є стійкий темп зростання національного доходу. Цей темп зростання Харрод назвав гарантованим. Відхилення від гарантованого темпу зростання породжує, на думку Харрода, кумулятивні причини, які спонукають фактичний темп зростання відхилятися від лінії рівноваги.

Модель Харрода - Домара допомагає уявити, як буде виглядати крива економічного зростання не в короткий, а в тривалий період. Модель описує, які умови необхідні для підтримки постійного і відносно рівномірного зростання. Інші підходи до пояснення особливостей економічного росту використовуються в теоретичних й емпіричних моделях структурних перетворень і парадигми зовнішньої залежності, підходів прямо протилежних теорії стадій росту.

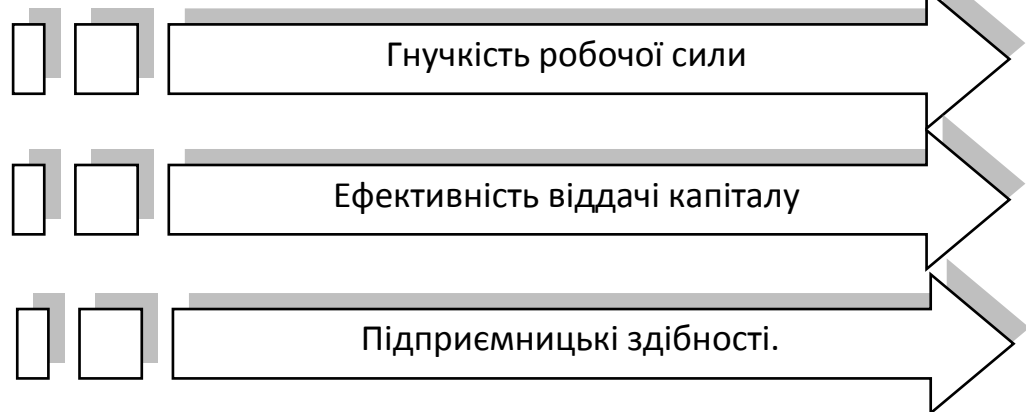
Теорія структурних перетворень

акцентує увагу на механізмі перетворення економіки країни в господарство з більш розвинутою галузевою структурою. Для аналізу тут використовуються неокласичні поняття ціни і розподілу ресурсів, а також сучасні економетричні методи.

Однією з найвідоміших теоретичних моделей розвитку, у центрі уваги якої знаходиться структурна трансформація натуральної споживчої економіки, є **модель Артура Льюїса**, лауреата Нобелівської премії, створена ним у середині 1950-х рр., а пізніше розширена і формалізована Джоном Фаєм і Густавом Рейнісом у 60-і та на початку 70-х рр. Двохсекторна модель Льюїса відрізняється простотою й у цілому відбиває історичний досвід розвитку західних країн.

Головні чинників економічного зростання за Артуром

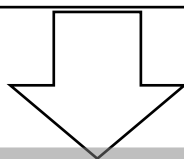

Національні економіки різняться між собою нерівністю віддачі від вкладених праці і капіталу. У відповідності з моделлю А. Льюса у світовій економіці можна виділити дві групи країн: в одних домінує сільське господарство з землею і працею як основними факторами виробництва, в інших - промисловість з працею і капіталом.

Країни з сільськогосподарської галузевою структурою відчувають надлишок робочої сили (граничний продукт праці MPL дорівнює нулю) і мають низьку продуктивність праці. Це означає, що відхід з галузі надлишкової робочої сили не призводить до скорочення обсягів випуску продукції.

Країни з капіталомісткої галузевою структурою і домінуванням промисловості постійно відчувають дефіцит кваліфікованої і висококваліфікованої робочої сили. Кількість трудових ресурсів в промисловості є функція готівкового капіталу, рівня технології та попиту на вироблену продукцію. Висока продуктивність праці обумовлює вищий рівень доходів, який є стимулом для залучення додаткової робочої сили в промислове виробництво, тим самим формується більш місткий ринок масового споживання і росте масштаб національної економіки.

Зі збільшенням внутрішнього споживання або експорту промислової продукції зростає попит на працівників у цьому секторі. У всесвітньому господарстві з високим рівнем інтегрованості країн, це не створює особливих проблем, оскільки існує надлишок пропозиції робочої сили в аграрних країнах. Цей надлишок і еластичність робочої сили (реагування на більш високу заробітну плату) стримує зростання заробітної плати в промисловості. Це дозволяє прибутку рости більш високими темпами (завдяки стабільності заробітної плати, зростанню продуктивності праці, зниження витрат і розширення масштабів виробництва).

З іншого боку, збільшення зайнятості веде до зростання доходів, а отже, зростання попиту на промислову продукцію, насамперед тривалого користування. Зростаючий попит веде до зростання норми капіталовкладень для розширення масштабів економічної діяльності. Збільшує доходи надає мультиплікаційний ефект на економічне зростання всього світового господарства.

Скорочення чисельності трудових ресурсів в аграрних країнах спочатку не представляє загрози для економічної безпеки цих країн і не створює особливих проблем у сільському господарстві. Однак, неминуче настає момент, коли гранична продуктивність робочої сили тут починає зростати. Для того, щоб загальмувати відтік трудових ресурсів, уряди змушені робити кроки, спрямовані на підвищення заробітної плати, що, в свою чергу, зумовлювало зростання цін на сільськогосподарську продукцію. У відповідь на ці зміни індустріально розвинені країни для того, щоб зберегти еластичність пропозиції робочої сили на світовому ринку, змушені збільшувати заробітну плату робітникам, зайнятим у промисловому виробництві. В результаті цих дій чистий прибуток в промисловості скорочується. Інвестиції скорочуються, оскільки частина прибутку іде за зростання зарплати. Зростання масштабів промислового виробництва відбувається в умовах зростання заробітної плати та інших виробничих витрат, що гальмує експорт і збільшує витрати на імпорт сільськогосподарської продукції. Це призводить до порушення платіжного балансу та уповільнення темпів економічного зростання індустріальних країн

Відмінності між двома типами зростання у моделі А. Льюїса

1

У країнах з капіталомісткої структурою виробництва і домінуванням промисловості економічне зростання є наслідком використання додаткової кількості робочої сили.

2

В аграрних країнах економічне зростання зумовлене скороченням числа зайнятих. У країнах з великою часткою сільського населення скорочення надлишкової робочої сили веде до зростання граничної продуктивності праці, далі йде зростання заробітної плати, збільшення загальних витрат і, як наслідок, зростання капіталу (заміна ручної праці машинною).

Ці два типи економічного зростання відповідають двом різним функціям інвестування.

1	2
<p>У промислових країнах зростання чисельності при стабільній заробітній платі веде до зростання попиту на промислову продукцію, отже, зростають прибутки та інвестиції. Зростання інвестиції залежить від зростання прибутку.</p>	<p>В аграрних країнах відтік робочої сили веде до зростання витрат на заробітну плату, що знижує прибуток; це обумовлює зростання інвестицій, метою яких стає заміна ручної праці машинною. Зростання інвестицій пов'язаний зі скороченням прибутку.</p>

Концепції зовнішньої залежності

відштовхуються від поширеної в західній історико-економічній літературі схеми взаємовідносин центр - периферія, яка почала формуватися ще в XV ст. одночасно з зародженням світового ринку. Дана теорія має три основних форми: неокolonіальну модель залежності, хибну парадигму розвитку і теорію дуального розвитку

Неокolonіальна модель

залежності розглядає зростаючу взаємозалежність країн світу як односторонню колишніх колоній від метрополій та інших розвинутих країн. Панівне становище держав з найвищим доходом, що впливає з високого рівня їхнього економічного, політичного, технологічного і соціального розвитку, об'єктивно надає їм ряд додаткових порівняльних і конкурентних переваг порівняно з країнами з середнім і особливо з низьким доходом. Тим самим формуються відносини нееквівалентного обміну у взаємній торгівлі, розвинуті країни отримують економічну і технологічну ренту,

Використовуються провідні позиції індустриальних країн у міжнародних фінансових організаціях при визначенні умов надання позик і кредитів державам третього світу та країнам з перехідною економікою. Водночас у менш розвинутих країнах у наявності чи формуються (як у постсоціалістичних країнах) відносно нечисленні, але економічно і політично впливові верстви (приватні підприємці, землевласники, вищі державні чиновники, профспілкові лідери, компраторська інтелігенція та ін.), які зацікавлені в збереженні статус-кво, що забезпечує їм реалізацію власних економічних і політичних інтересів.

Хибна парадигма розвитку

є продуктом існуючих суперечностей між позитивною і нормативною функціями економічної теорії, невдалою спробою застосувати позитивне економічне знання в безпосередній господарській практиці. Вона вказує на неспроможність механічного перенесення теоретичних постулатів і доктрин, що діють в одному економічному середовищі, в іншу господарську систему.

Спроби представників розвинутих країн, носіїв і розробників різноманітних теорій, моделей, програм сприяння розвитку, імплементувати їх у господарсько-інтелектуальне середовище країн, що розвиваються, та держав з перехідною економікою зазнають невдач, тому що не враховується низка факторів.

З одного боку, зарубіжні консультанти і радники мають власне уявлення про шляхи і механізми економічного розвитку, які часто не відповідають умовам конкретних країн.

З другого боку - з наукової точки зору бездоганні, вивірені математично рекомендації і поради не сприяють виробленню ефективної економічної політики, що забезпечує господарське зростання і розвиток.

Ситуація пояснюється кількома головними причинами. Дана концепція, як і попередні, не враховує досить відчутного впливу інституціональних чинників на процес економічного розвитку, розробки і реалізації економічної політики. В країнах, що розвиваються, це існування різноманітних традиційних структур, таких як племінні, кастові, класові, вкрай нерівномірний розподіл землі та інших ресурсів між громадянами та територіями, нерівні умови для здійснення підприємництва і бізнесу (доступ до кредитів, технологій, інвестицій, менеджменту тощо), контроль з боку окремих груп та фінансово-економічних кланів над основними галузями промисловості, земельної, грошово-кредитної та інтелектуальної власності.

Теорія дуального розвитку

ґрунтується на принципах системно-структурного аналізу, суть якого, полягає в тому, що будь-яка економічна система є різномірною, ієрархічною, відповідним чином субординованою. Між елементами системи існують відносини залежності і взаємозалежності та певної підпорядкованості. Окрім того розрив між різними елементами системи не лише не скорочується, а й зростає, що поглиблює дуальність економічного розвитку. Вона елімінується соціальною політикою окремих держав та заходами щодо демократизації міжнародних економічних відносин.

Слід сказати і про наявність переваги своєрідного економічного егоїзму над альтруїзмом, що проявляється в незацікавленості вищих ієрархічних структур у господарському і соціально-політичному розвитку нижчих, у створенні явних чи прихованих перешкод для цього.

Одним з головних недоліків теорії дуального розвитку є її пасивно-споглядацький характер, вона радше фіксує існуюче становище, ніж пропонує шляхи і механізми вирішення складних проблем економічного зростання і розвитку.

Неокласична концепція

головний акцент зроблено на конструктивній ролі вільних ринків, на необхідності лібералізації економіки, її зовнішній відкритості, приватизації власності, інституціональній перебудові тощо. Зокрема, ефективно використали її положення Р. Рейган і М. Тетчер (рейганоміка і тетчеризм), Польща, Чехія, Словенія та інші постсоціалістичні країни, Аргентина, Бразилія, Мексика тощо

Нова теорія зростання

(ендогенне зростання) викликана до життя невирішеністю гострих проблем економічного розвитку в країнах, що розвиваються, а останнім часом і в нових незалежних державах, з одного боку, та явною недосконалістю неокласичної концепції вільного ринку – з другого.

Головна особливість моделі ендогенного зростання полягає в орієнтації насамперед на внутрішні чинники і механізми господарського розвитку, які в сукупності здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення цілісних національно-державних економічних систем. Вона орієнтує на зростання внутрішніх ресурсів і потенцій, що здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримання його оптимальних темпів у

Зовні модель ендогенного зростання схожа на неокласичні, але відрізняються від останніх вихідними положеннями та узагальненнями і висновками. Зокрема, в них не визначається неокласичний постулат про спадаючу граничну продуктивність капіталу, акцентується увага на можливостях вилучення ефекту масштабу в межах будь-якої економічної системи, модифікується значення технічного прогресу, розглядається вплив зовнішніх чинників на рентабельність капіталовкладень в умовах посилення транснаціоналізації та глобалізації економічного розвитку.

Ще одна новітня модель економічного розвитку, що виникла як відповідь на виклик глобальної природно-господарської трансформації, була сформульована в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку і довкілля. Вона дістала назву *моделі сталого (стійкого) розвитку*.

Моделі сталого (стійкого) розвитку.

Суть сталого розвитку полягає у забезпеченні такого господарського зростання, яке дає змогу гармонізувати відносини людина-природа (довкілля) та зберегти навколишнє середовище як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Як бачимо, дана концепція має всеосяжний характер, хоча у стислому викладі є надто загальною і лише окреслює рамки економічного розвитку з відчутним акцентом у бік довкілля як фундаментального середовища господарської й суспільної діяльності

До найважливіших передумов переходу України на модель сталого розвитку на національному та регіональному рівнях

ефективне та екологічнобезпечне функціонування економіки, що дасть можливість досягти вищих показників життєвого рівня населення;

раціональне використання, збереження і відтворення природних ресурсів, всебічна охорона навколишнього природного середовища — як найголовніших передумов забезпечення ресурсо-екологічної безпеки нинішнього та майбутніх поколінь, підтримання у біосфері екологічної рівноваги з метою чистого і здорового повітря;

стабілізація демографічної ситуації і встановлення у суспільстві принципів соціальної справедливості, тобто створення системи правових гарантій та ефективної демографічної політики для досягнення соціально-економічного розвитку та екологічного благополуччя

розширення міжнародного співробітництва для ефективного розв'язання ресурсо-екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку національної економіки в

Необхідність всебічного оздоровлення навколишнього середовища, усунення причин екологічних катастроф потребує кардинального вдосконалення природокористування, економного витрачання природних ресурсів в усіх галузях і сферах виробництва. Від цього значною мірою залежать ефективність суспільного виробництва, темпи економічного зростання і поліпшення добробуту населення країни на основі розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем.

Економіка України потребує широкомасштабної модернізації застарілої матеріально-технічної бази суспільного виробництва з урахуванням ресурсо-екологічних вимог, сучасних критеріїв і стандартів. Усе це має здійснюватися на основі застосування екологобезпечних технологій, безвідхідних або маловідхідних замкнутих виробничих циклів, які дають можливість комплексно використовувати мінерально-сировинні ресурси та звести до мінімуму викиди забруднюючих речовин у довкілля.

17.2. Концепції та сучасні моделі розвитку підприємств

Умови функціонування сучасних підприємств будь-якої форми власності, організаційно-правової форми господарювання та галузевої належності характеризуються невизначеністю та динамічністю соціально-економічного середовища. Ефективне протистояння підприємства змінам зовнішнього середовища можливе тільки за умов здійснення випереджувальних заходів, спрямованих на збереження його життєздатності та забезпечення конкурентоспроможності, тобто за умов постійного розвитку підприємства.

Розвиток підприємства означає якісні зміни та оновлення його господарської системи та організаційної структури, підвищення ефективності функціонування на основі вдосконалення техніки, технології та організації праці у всіх структурних підрозділах, підвищення якості продукції та послуг, що ним надаються.

Поняття «розвиток» та «зростання», хоча й взаємопов'язані, однак за своїм змістом часто можуть не співпадати.

Під *зростанням підприємства* часто розуміють збільшення його розмірів та обсягів виробництва. Про зростання підприємства свідчать показники випуску продукції, обсягу продаж, чисельності працівників тощо. Найбільш часто поштовхом до змін на підприємстві є кризові ситуації. Необхідні зміни у стратегії, виробничих процесах, організаційній структурі можуть здійснюватись поступово, у вигляді низки кроків, або ж радикально, у вигляді великих стрибків.

«Революційна» модель змін

була запропонована американськими фахівцями у галузі менеджменту М. Хаммером та Дж. Чампі у 1991 році. Вона набула ще назву концепції реінжинірингу бізнесу. Вони розглядають реінжиніринг бізнесу як принципове переосмислення та радикальне перепроєктування підприємства і його найважливіших процесів з метою кардинального поліпшення найважливіших кількісно

Модель еволюційного розвитку підприємства

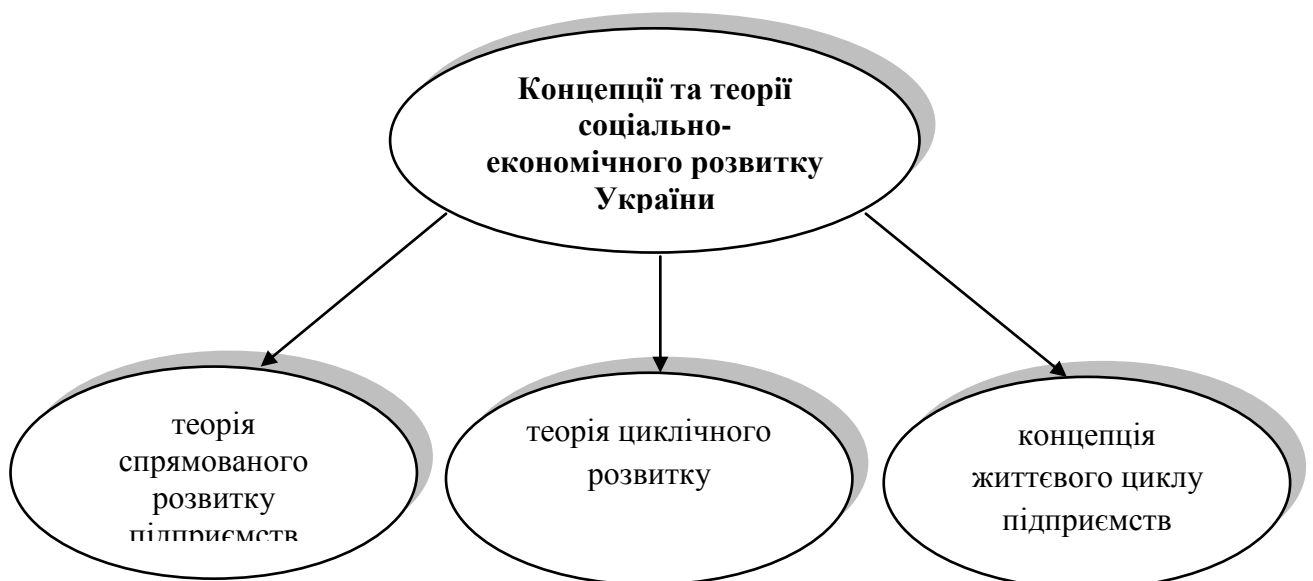

була розроблена в 1970-х рр. американським ученим Ларрі Грейнером. Автор описує організаційне зростання і розвиток як еволюційну зміну певних періодів – стадій: підприємницька, колективістська, делегування, формалізації і співпраця. На кожній стадії діяльність підприємства фокусується на якомусь конкретному аспекті, і кожна стадія завершується кризою, що несе загрозу виживанню підприємства. Якщо підприємство справляється з кризою успішно, то воно вступає в наступну стадію.

Екологічна проблема є не стільки природоохоронною, скільки соціально-економічною. Адже йдеться про нормальні умови життя та здоров'я людини. Тому необхідно вживати рішучих і невідкладних заходів на всіх рівнях управління - загальнодержавному, регіональному та локальному. Глобальна за своєю суттю ресурсо-екологічна проблема має розв'язуватися кожною країною залежно від її природно-екологічних і соціально-економічних особливостей.

Ще з кінця 50-х років минулого століття вчені, політичні та громадські діячі багатьох країн світу почали усвідомлювати, що за нинішніх тенденцій у демографічному та соціально-економічному розвитку швидко вичерпається здатність земної біосфери зберігати екологічну рівновагу і забезпечувати життєвими ресурсами дедалі зростаючу кількість населення планети. Стала очевидною необхідність радикальної зміни парадигми розвитку земної цивілізації. Інакше жодні екологічні й природоохоронні заходи, навіть комплексного характеру, а також широкомасштабні техніко-технологічні новації і жорсткі економічні механізми регулювання ресурсо-екологічних процесів неспроможні забезпечити в майбутньому нормальне функціонування біосфери та її найважливішої складової - людського суспільства.

Соціально-економічний розвиток України формується на базі концепцій та сучасних моделей розвитку підприємств.

Теорія спрямованого розвитку підприємств

розвиток підприємств розглядається як послідовність переходів від одного стану внутрішньої та зовнішньої рівноваги, до іншого аналогічного стану, сформованого поточними обставинами і факторами. Траєкторія розвитку окремого підприємства може бути різного виду, але в цілому вона залежить від його здатності пристосовуватися до змін середовища господарювання та розв'язувати внутрішні суперечності. В основу аналізу розвитку підприємства покладено його виробничу функцію і бюджетні обмеження.

При цьому базовим критерієм аналізу є технічна ефективність виробничої системи – здатність з відповідною якістю перетворювати фактори виробництва в економічні блага. Перехід від одного рівня технічної ефективності до іншого потребує додаткових витрат ресурсів і часу. Загальний розвиток підприємства обмежується досягнутим рівнем розвитку науки і техніки.

Теорія циклічного розвитку підприємств

В основі цієї теорії лежать праці Н.Д. Кондратьєва та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. Підставою для теорії циклічного розвитку підприємств стали емпіричні свідчення щодо періодичного виникнення економічних криз у розвитку соціально-економічних систем різних рівнів. З урахуванням нагромаджених фактів дослідники дійшли висновку, що підприємства також розвиваються циклічно від однієї фази економічного циклу до іншої.

Економічний цикл - це рух виробництва від початку однієї економічної кризи до початку наступної економічної кризи.

Якщо в основу класифікації економічного циклу покласти їх тривалість, то розрізняють:

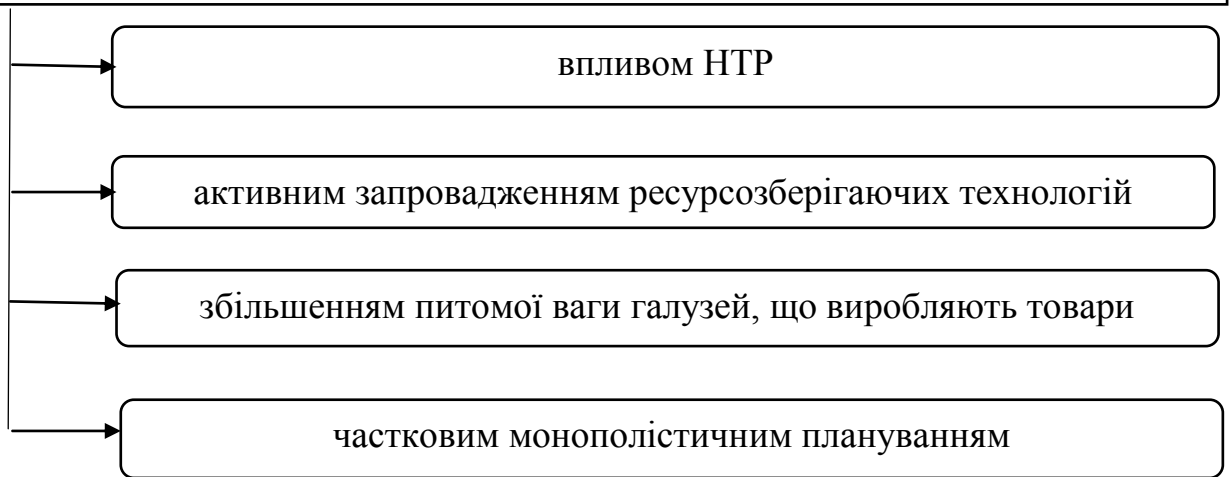
короткі цикли ділової активності 3 - 4 роки.

середнє коливання ділової активності 7-11 років

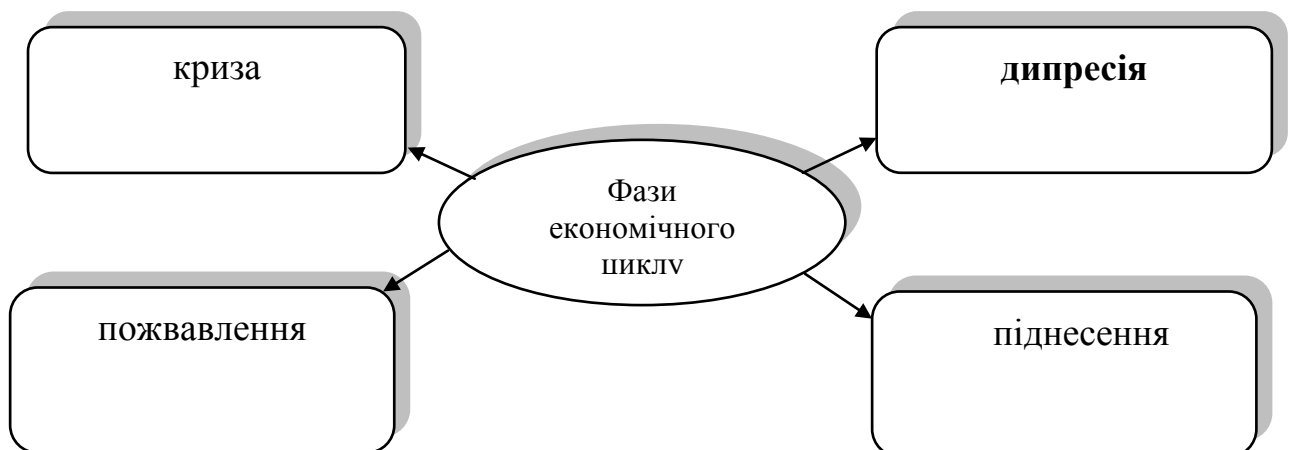
великі коливання ділової активності 40-60 років

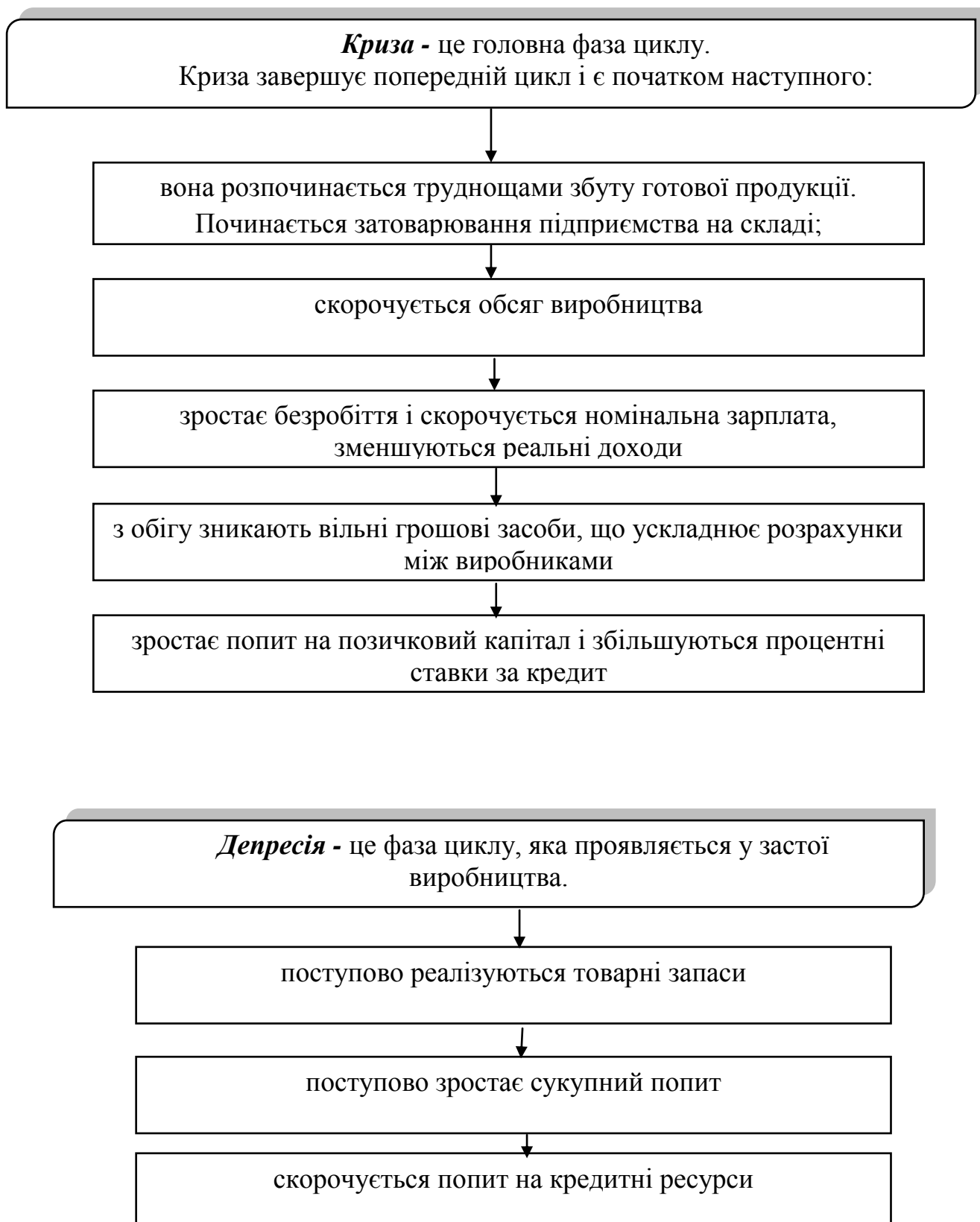
вікові циклічні коливання

Умови сучасного розвитку характеризуються глибокими змінами. У структурі економічних циклів це пов'язано з:

У загальному виді економічний цикл представляє собою результат коливання різних показників економічної активності і темпів зростання ВВП загального обсягу продажу, загального рівня цін, рівня безробіття.

Пожвавлення - це фаза, яка розпочалася з невеликого зростання обсягів виробництва.

перехід до стійкого розширення виробництва

зростання попиту на сировину, паливо, енергію

зростання попиту на робочу силу

зростання зарплати і відповідно попиту на товари особистого споживання

Піднесення - це фаза циклу, коли виробництво переживає рівень попереднього циклу і зростає високими темпами.

значний приріст виробничих інвестицій

зростання попиту на товари

розширення комерційної діяльності

зростання ставки проценту

Розпочинається швидко економічне піднесення, що готує ґрунт для наступної кризи, а отже і циклу.

Отже, економічний цикл є більшою реакцією ринку на порушення макроекономічних пропорцій. В умовах вільної конкуренції не існувало іншого способу досягнення необхідних пропорцій економічного ринку.

Дальшим розвитком цієї теорії є концепція спірального розвитку підприємств, що характеризується не тільки коливаннями ефективності соціально-економічних систем, а й їх переходом на якісно новий рівень

У концепції життєвих циклів А. Адізеса відзначається,

що підприємство як різновид соціокультурних систем створюється людьми і через це воно не вічне. Як будь-який організм, системи народжуються, зростають, старіють, вмирають, тобто їх життя циклічне. В теорії під життєвим циклом розуміється період від зародження системи до її загибелі. В основі виділення стадій (фаз) життєвого циклу підприємства А. Адізеса є співвідношення двох параметрів діяльності підприємства – *гнучкості і контрольованості*.

Гнучкість – це здатність підприємства адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх змін, а також здатність керівництва діяти поза жорсткими рамками правил і норм.

Контрольованість – це ступінь регламентації діяльності підприємства та її членів, а також використання механізмів координації і контролю. Не існує чітких індикаторів переходу від однієї стадії до іншої, а тривалість стадій чітко не визначається. У кожному підприємстві вона може бути своя. Більш того, тривалість кожної стадії залежить від рівня розвитку економіки країни. Проте кожне підприємство проходить всі ці стадії, але, цілком можливо, не за життя одного покоління людей.

З достатнім ступенем умовності стадії життєвого циклу можна згрупувати в два великі етапи – етап зростання і етап старіння: етап зростання характеризується переважанням гнучкості над контрольованістю; на етапі старіння – навпаки, контрольованість переважає над гнучкістю. Відповідно до концепції життєвого циклу підприємства виділяють такі стадії його розвитку:

<i>Стадії життєвого циклу підприємства</i>
Виходжування
Підприємства ще немає фізично, але є бізнес-ідея і ентузіазм засновника або засновників. Відбуваються обговорення, опрацьовується місія, оцінюється ринок. У підприємця є орієнтація на продукт, але поки важко уявляється потреба ринку в цьому продукті. Цю стадію можна вважати завершеною і організація перейде на наступну стадію.
Раннє дитинство
На підприємстві гнучка, але нечітка структура, маленький бюджет, слабка система правил і процедур ведення справи. Персоніфікація персоналу. Слабка субординація, ієрархія слабо виражена. Кожне рішення – нове, таке, що створює прецеденти. Управління відбувається рефлексивно – від кризи до кризи. Стратегія компанії визначається більшою мірою зовнішніми діями (ринком, клієнтами і так далі). Умови виживання на цій стадії і переходу до наступної: стабілізація грошових надходжень; відданість ідеї побудови стійкої організації.
Дитинство
Цю стадію називають ще періодом швидкого зростання. Це стадія, коли забуваються труднощі і створюється враження про безхмарність подальшого шляху. З'являється схильність до невиправданої диверсифікації і входження в нові сфери бізнесу. З'являється формальна організаційна структура, але немає поки чітких посадових обов'язків, поєднуються функції. Підприємець (власник) намагається делегувати повноваження, але побоюється втратити контроль над справою і співробітниками. Підприємство діє методом проб і помилок, не може передбачати зміни в зовнішньому середовищі, що призводить до втрат і криз. Головна умова уникнення краху на даній стадії: створення професійної адміністративної підсистеми.

Юність
<p>Це кризовий період, аналог перехідного віку у людей. Справа переростає можливості підприємця (засновників) і його ентузіазму стає мало. Типові варіанти вирішення цієї проблеми – децентралізація, делегування повноважень, ухвалення на роботу професійних менеджерів, які міняють всю систему управління організацією. Це часто призводить до конфліктів між старими і новими співробітниками, між професійними менеджерами і засновниками, підрозділами і окремими співробітниками. На цій стадії зміцнюється організаційна культура, зростає ефективність адміністративних процедур і управління в цілому.</p>
Розквіт
<p>На стадії розквіту досягається оптимальне поєднання контрольованості і гнучкості. Організація орієнтована на результати і довгострокову стратегію розвитку. Добре працюють підсистеми прогнозування, планування і реалізації планів. Ростуть обсяги продажу, грошові надходження і прибуток. Сформована організаційна структура і система службових повноважень. При правильній стратегії і тактиці розвитку підприємство може знаходитися в даній стадії достатньо довго. Але розквіт – це процес. І якщо в ході цього процесу підприємство не поповнюється свіжими ідеями, втрачає заповзятливість і гнучкість, то неминучий перехід до наступних стадій.</p>
Стабілізація
<p>На цій стадії з'являються перші ознаки старіння підприємства: вона починає втрачати гнучкість. Підприємство знаходить стабільну ринкову нішу, але втрачає темп. З одного боку, стабілізація заспокоює, з іншої – виявляється небезпечною в перспективі, оскільки відчуття достатності вабить слабкі очікування щодо нових ринків і технологій. Знижується інтерес до інновацій. Кількісні показники починають витісняти гнучке концептуальне мислення і, як наслідок, росте значущість фінансової підсистеми за рахунок зниження оцінки ролі маркетингової, інноваційної і дослідницької підсистем. Керівництво зосереджується на минулих досягненнях і починає з підозрою ставитися до змін. Росте рутинізація і консерватизм в управлінні підприємством.</p>
Аристократизм
<p>Все більше уваги приділяється традиції, формалізм у спілкуванні стає звичайним. Підприємство володіє достатньо великими грошовими коштами і запасами, але вони витрачаються на зміцнення системи контролю,</p>

облаштування, страхування. Збереження грошових надходжень відбувається за рахунок підвищення цін при тому ж або нижчому рівні якості. Розвиток відбувається не за рахунок власних розробок і інновацій, а за рахунок покупки інших компаній, до власних же ініціатив і нововведень складається негативне ставлення. Підприємство стає менш активним в плані довгострокових перспектив, нормою є короткострокові і гарантовані результати.

Рання бюрократизація

На цій стадії адміністративна підсистема піклується перш за все про самозбереження. Організаційна культура рутинізується, правила і норми посилюються і гіперформалізуються. Зростає число непродуктивних ірраціональних конфліктів. У керівництві починається відкрита боротьба і пошук винуватих у появі несприятливих тенденцій, а не причин їхнього виникнення.

Бюрократизація

На цій стадії поступово рвуться зв'язки із зовнішнім світом і втрачається орієнтація роботи на результат. Немає працюючої команди, порушені інформаційні зв'язки між підсистемами, цілі підрозділу і особисті цілі переважають над корпоративними, організацію покидають ініціативні і активні співробітники. Працюють чіткі і жорсткі правила, розпорядження і процедури. Контроль набуває формальних рис, в ньому немає чіткої цільової спрямованості, панує культ письмової вказівки, наказу, розпорядження. Загибель відбувається тоді, коли підприємство нікому вже не потрібне.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Що таке економічний розвиток підприємства?
2. Розкрийте суть та відмінності між поняттями «економічний розвиток» та «економічне зростання».
3. За якою системою показників оцінюється економічний розвиток підприємства?

4. Розкрийте ідею та суть теорії стадій економічного росту У. Ростоу.
5. Розкрийте сутність моделі Харрода-Домара.
6. Визначте та охарактеризуйте головні чинники економічного зростання за Артуром Льюїсом.
7. У чому полягають особливості моделі ендогенного зростання?
8. Розкрийте зв'язок поняття «розвиток підприємства» та «життєвий цикл підприємства».
9. У чому полягає сутність таких параметрів діяльності підприємства як гнучкості і контрольованості?
10. Що таке «економічний цикл», яке його значення в економічному розвитку підприємств?
11. Наведіть та охарактеризуйте класифікацію економічних циклів в залежності від їх тривалості.
12. Охарактеризуйте групи країн, які виділяються у світовій економіці відповідно моделі А. Льюїса?
13. У чому суть і значення теорії спрямованого розвитку підприємств?
14. Розкрийте сутність моделі еволюційного розвитку підприємства Ларрі Грейнера.
15. Розкрийте ідею теорії циклічного розвитку підприємств Н.Д. Кондратьєва.
16. Охарактеризуйте фази економічного циклу.
17. Охарактеризуйте концепцію життєвих циклів А. Адізеса та її практичне значення.
18. Охарактеризуйте основні стадії розвитку підприємства відповідно концепції життєвого циклу.
19. У чому сутність та значення концепції еволюційного розвитку Л. Грейнера.
20. Визначте передумови та об'єктивну необхідність переходу України на модель сталого розвитку.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Наявність яких властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін?:

- а) незворотність, направленість, закономірність;
- б) плановість, суттєвість, динамічність;
- в) взаємопов'язаність, прогресивність, швидкість.

2. Яке з нижченаведених визначень коректно характеризує розвиток з точки зору економіки?:

- а) сукупність процесів, результатом яких є закономірні, якісні, незворотні зміни в економічних системах та серед їх учасників;
- б) незворотні, спрямовані, закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів;
- в) рух уперед, удосконалення, зростання;
- г) усе наведене.

3. Які складові (сутнісні характеристики) виокремлюються в розвитку підприємства?:

- а) перехід з одного стану в інший, більш високий, досконалий;
- б) специфічний процес змін;
- в) цілеспрямований, незворотний, організований та керований процес.

4. Чи синонімічні поняття "розвиток" та "ріст (зростання)"?:

- а) ні, вони характеризують різні процеси, хоча результатом розвитку може бути зростання;
- б) ні, але при певних обставинах вони ідентичні за зовнішнім проявом;
- в) так, зростання є наслідком розвитку;
- г) так, оскільки розвиток обумовлює зростання обсягів продаж та

прибутків.

5. Які цілі розвитку підприємства?:

- а) збільшення потенціалу, підвищення життєздатності;
- б) зростання обсягів продажу, прибутку;
- в) збільшення кількості залучених ресурсів;
- г) усе наведене.

6. Який процес є антиподом (протилежністю) розвитку підприємства?:

- а) функціонування;
- б) зростання;
- в) стратегія;
- г) життєвий цикл.

7. Які концепції розвитку підприємства прийнято виокремлювати в сучасній економічній теорії?:

- а) еволюційна, революційна;
- б) кількісна, якісна;
- в) позитивна, негативна;
- г) керована, закономірна.

8. Який тип розвитку підприємства характеризується поступовими кількісними та якісними змінами?:

- а) еволюційний;
- б) революційний;
- в) адаптаційний;
- г) лінійний.

9. Які форми розвитку підприємств виділяють залежно від сутності змін у соціально-економічній системі?:

- а) Екстенсивний, інтенсивний.
- б) Прогресивний, регресивний.
- в) Еволюційний, революційний.
- г) простий, розширений.

10. Які форми розвитку підприємств виокремлюють залежно від відношення до зовнішнього середовища?:

- а) адаптивний, випереджаючий;
- б) керований, спонтанний;
- в) інтенсивний, екстенсивний;
- г) революційний, еволюційний;
- д) усе наведене.

11. Які форми розвитку підприємств виокремлюють залежно від об'єкту змін у соціально-економічній системі підприємства?:

- а) організаційний, корпоративний;
- б) техніко-технологічний;
- в) кадровий, соціальний;
- г) не має вірної відповіді.

12. Які стадії розвитку підприємства виокремлює модель А. Дауна "Рухомі сили зростання"?:

- а) автономізація, стрімке зростання, уповільнення;
- б) народження, юність, зрілість;
- в) "Шоу одної людини", бюрократизація управління, складні управлінські структури;
- г) прості системи, стійка стадія організації, розробка структур.

13. Яка основна ідея моделі розвитку І. Адізесіса "Теорія життєвих циклів організації"?:

- а) розвиток підприємства є результатом (наслідком) подолання певних хвороб росту (кризових ситуацій);
- б) розвиток підприємства підпорядковується завданням формування та розвитку організованого колективу людей;
- в) розвиток ідентифікується завданнями стадії життєвого циклу на якій знаходиться підприємство;
- г) розвиток є результатом (наслідком) розв'язання функціональних проблем, які є актуальними для підприємства.

14. Які стадії розвитку виокремлює модель Б. Скотта "Стратегія і структура"?:

- а) "Шоу одної людини", бюрократизація управління, складні управлінські структури;
- б) автономізація, стрімке зростання, уповільнення;
- в) народження, юність, зрілість;
- г) прості системи, стійка стадія організації, розробка структур.

15. В якій моделі стимуляторами розвитку визначаються кризові ситуації?:

- а) Л. Грейнера "Проблеми лідерства на стадіях еволюції та революції";
- б) І. Адізесіса "Теорія життєвих циклів організації";
- в) Дж.Кімберлі "Зовнішній соціальний контроль";
- г) В усіх наведених.

16. Як пов'язані між собою поняття "розвиток підприємства" та "життєвий цикл підприємства"?:

- а) розвиток підприємства відбувається на кожній стадії життєвого циклу

- підприємства;
- б) це економічні поняття;
  - в) життєвий цикл підприємства є проявом процесів розвитку, які притаманні підприємству;
  - г) усе наведене.

17. За допомогою яких критеріїв ідентифікують процеси розвитку підприємства Д. Міллер та П. Фрізен?:

- а) вік;
- б) темпи росту обсягів продаж та прибутків;
- в) характер управління;
- г) стадії життєвого циклу товару.

18. Стадія життєвого циклу підприємства, при якій досягається оптимальне поєднання контрольованості і гнучкості – це:

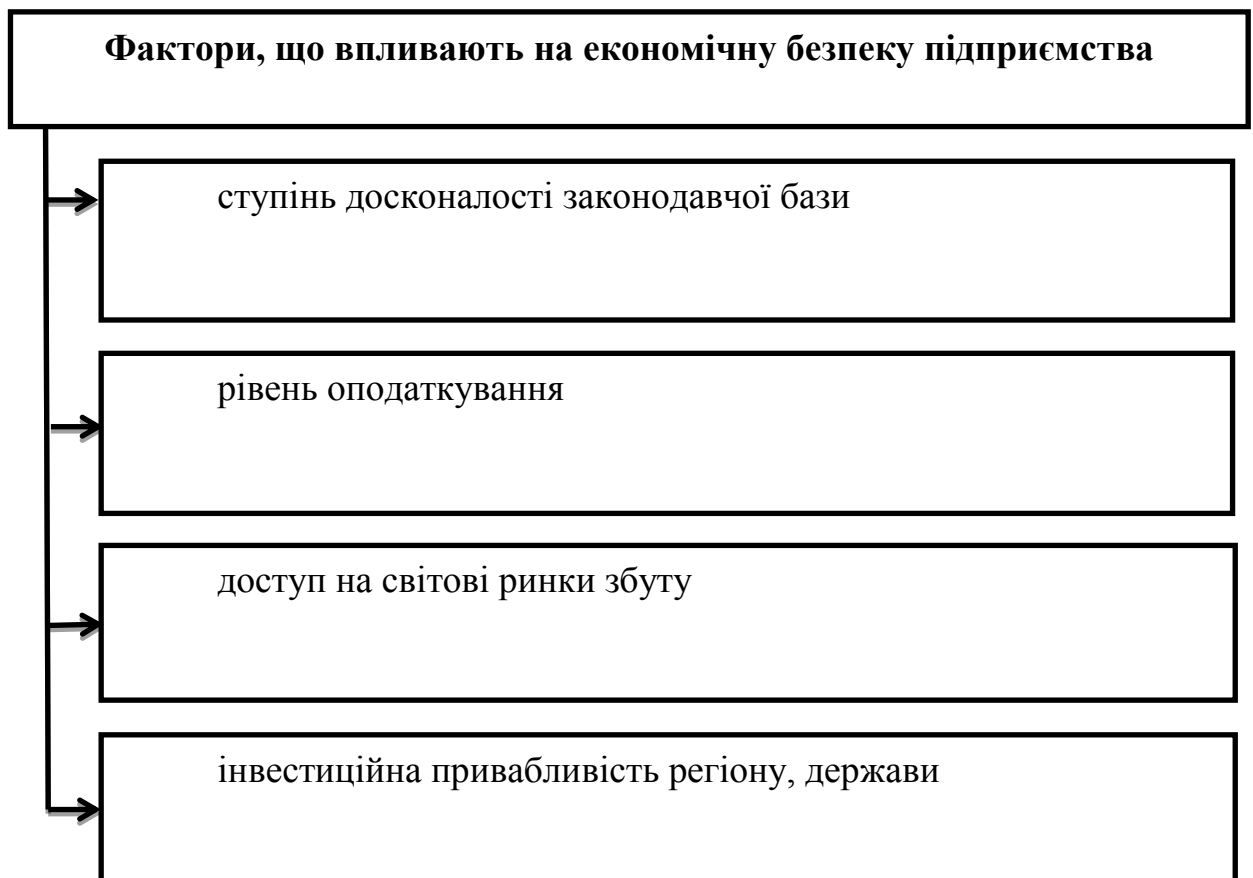
- а) стадія дитинства;
- б) юності;
- в) розквіту;
- г) бюрократизації.

ТЕМА 18. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

- 18.1. Поняття економічної безпеки підприємства
- 18.2. Оцінка економічної безпеки підприємства
- 18.3. Служба безпеки підприємства

18.1. Поняття економічної безпеки підприємства

Економічна безпека підприємства – це стан захищеності його життєво важливих інтересів від нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати мету своєї діяльності.

Мета управління економічною безпекою

забезпечення продуктивної роботи операційної системи та раціонального використання ресурсів, певного рівня діяльності персоналу та якості господарських процесів підприємства, а також стимулювання нарощування його виробничого потенціалу.

Основні функціональні цілі економічної безпеки

забезпечення технологічної захищеності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу суб'єкта господарювання;

якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;

захист інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства;

ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Організація економічної безпеки підприємства передбачає

прогнозування та планування економічної безпеки за функціональними складовими; здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки; загальна оцінка досягнутою рівня економічної безпеки.

За джерелами походження загрози безпеці підприємства

зовнішні

внутрішні

До зовнішніх загроз функціонування підприємства належать

діяльність спеціальних служб іноземних держав з метою здобуття інформації про економічні процеси у сфері підприємництва; робота служб безпеки і формувань суб'єктів підприємницької діяльності з метою заволодіння майном підприємства та їхніми ринками збуту продукції.

До внутрішніх загроз функціонування підприємства належать

протиправні чи інші негативні дії персоналу суб'єкта підприємницької діяльності, що загрожують його функціонуванню та розвитку; порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для сторонніх осіб; порушення порядку використання технічних засобів; інші порушення правил режиму безпеки, діловодства, які створюють передумови для реалізації протиправних цілей конкурентів; низький рівень інформаційно-аналітичного забезпечення управління щодо потенційних ризиків від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Формування економічної безпеки підприємства передбачає визначення найважливіших *ризиків*, які поділяються за сферами виявлення, формами інвестування та їхніми джерелами.

Ризики за сферами виявлення включають

Економічний — ризик, пов'язаний зі змінами економічних факторів у ході підприємницької діяльності або реалізації інвестиційного проекту.

Соціальний — ризик страйків, здійснення під тиском робітників незапланованих соціальних програм та інші аналогічні види ризиків.

Політичний — ризик виникнення різноманітних законодавчих обмежень підприємницької діяльності, які пов'язані зі зміною економічної політики держави.

Екологічний — ризик виникнення екологічних катастроф і різних стихійних лих (землетруси, лісові пожежі, повені), котрі негативно впливають на господарську діяльність підприємства.

Ризики у підприємницькій діяльності за формами інвестування

Ризики реального інвестування — ризики, пов'язані з порушенням графіків поставок необхідних матеріалів та комплектуючих деталей, суттєвим зростанням цін на інвестиційні товари, неправильним підбором підрядчиків та з іншими факторами, що знижують ефективність інвестиційного проекту.

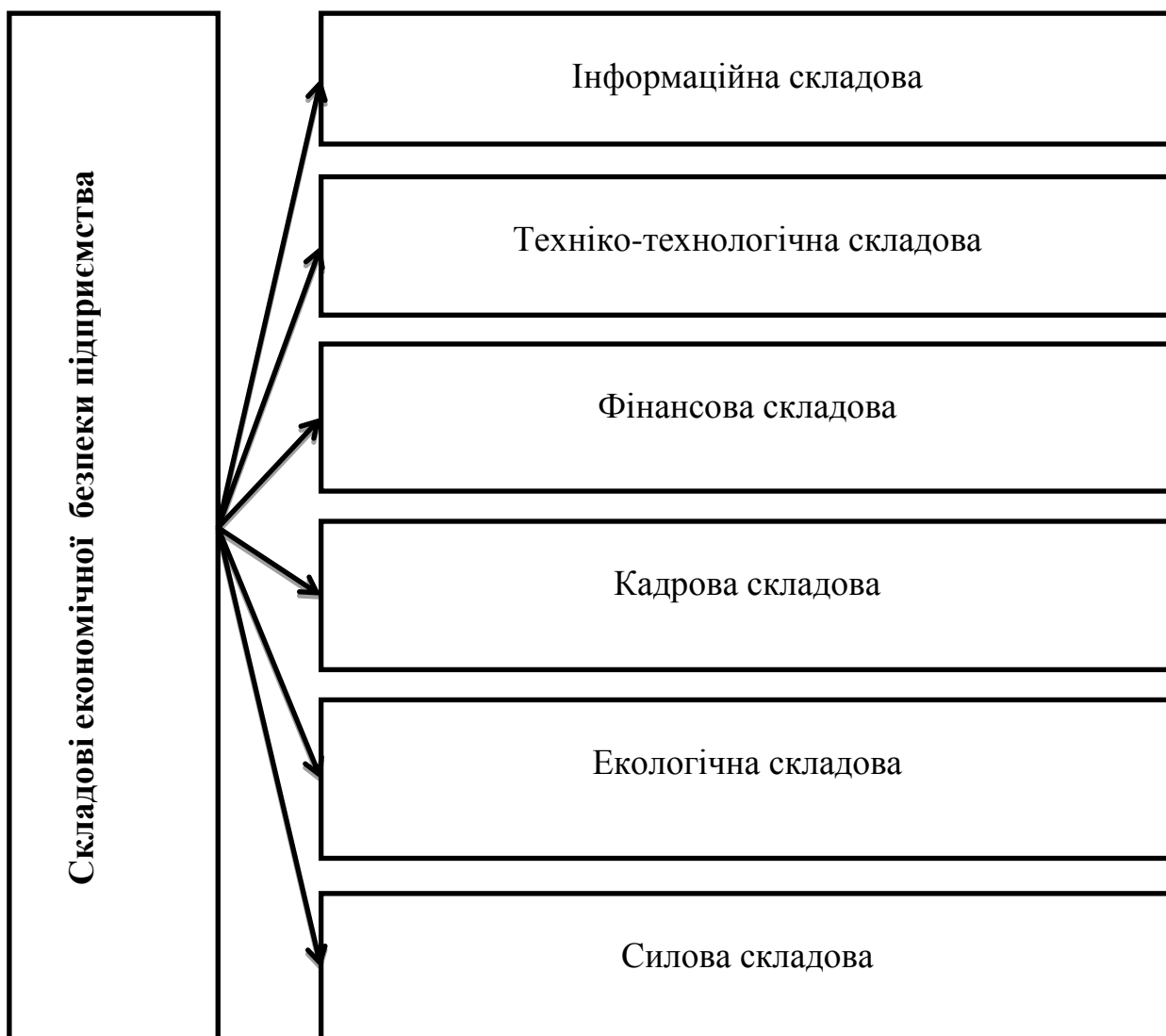
Ризики фінансового інвестування пов'язані з непередбаченим вибором фінансових інструментів для інвестування, фінансовими труднощами чи банкрутством окремих емітентів, непередбаченими змінами умов інвестування. Ризики інвестицій у фінансові інструменти включають ризик втрати прибутку; ризики зниження дохідності (відсоткові, кредитні, біржові та селективні ризики; ризики втрати ліквідності; ризики банкрутства).

Ризики за джерелами інвестування

Системний ризик — на цей вид ризику наражаються всі учасники діяльності. Він значною мірою визначається зміною стадій економічного розвитку країни чи кон'юнктурних циклів розвитку фінансового ринку.

Несистемний ризик — цей вид ризику притаманний конкретному об'єкту інвестування чи діяльності конкретного інвестора. Він може бути пов'язаний з некваліфікованим менеджментом проекту, посиленням конкуренції на певному сегменті інвестиційного ринку, нераціональною структурою інвестиційних ресурсів.

Інформаційна складова — служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності забезпечують збирання і захист інформації підприємницької діяльності. До таких належать: збирання та аналіз інформації, що має відношення до діяльності суб'єкта господарювання; прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів; оцінювання рівня економічної безпеки підприємства та розробка рекомендацій щодо його підвищення.

Техніко-технологічна складова — процес охорони техніко-технологічної бази підприємства, передбачає здійснення таких заходів, які поділяються на кілька етапів.

Фінансова складова передбачає досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості і незалежності підприємства.

Важливою передумовою охорони фінансової складової економічної безпеки є планування комплексу необхідних заходів та оперативна реалізація запланованих дій у процесі здійснення тим чи іншим суб'єктом господарювання фінансово-економічної діяльності.

Кадрова складова визначає в першу чергу інтелектуальний та професійний склад кадрів. Охорона інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємозв'язані і водночас самостійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання: перший — зорієнтовано на роботу з персоналом фірми, на підвищення ефективності діяльності всіх категорій персоналу; другий — націлено на збереження й розвиток інтелектуального потенціалу, тобто сукупності прав на інтелектуальну власність або на її використання (у тім числі патентів і ліцензій), та на поповнення знань і професійного досвіду працівників підприємства (організації).

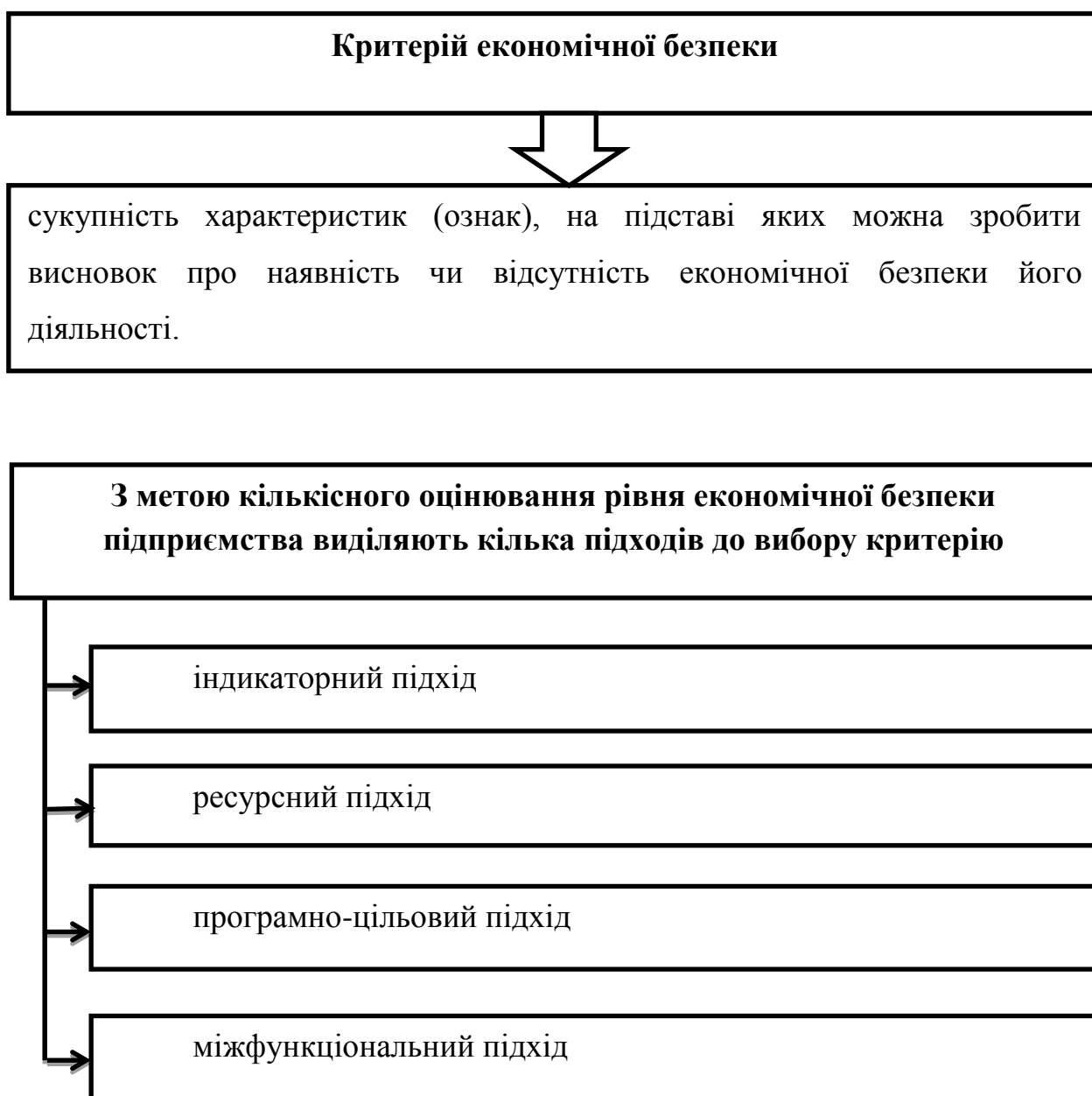
Екологічна складова включає проблему забезпечення екологічної безпеки суб'єктів господарювання, яка передбачає дотримання національних (міжнародних) норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, котрі потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виготовляється.

Алгоритм процесу охорони екологічної складової економічної безпеки підприємства полягає в проведенні таких послідовних дій: розрахунок ефективності здійснюваних заходів щодо забезпечення екологічної безпеки діяльності підприємства; розробка альтернативних напрямів реалізації заходів щодо дотримання норм екологічної безпеки; практичне здійснення запланованих заходів у процесі діяльності відповідного суб'єкта господарювання.

Силова складова, яка передбачає практичні дії спеціального підрозділу для захисту майна, продукції, інформації та персоналу суб'єкта господарювання. Явища (дії), що негативно впливають на рівень силовій складової економічної безпеки, зумовлюються відповідними чинниками. Основні з них: нездатність підприємств-конкурентів досягти переваг коректними методами ринкового характеру, тобто за рахунок підвищення якості власної продукції, зниження поточних витрат на її виробництво, удосконалення маркетингових досліджень ринку тощо.

18.2. Оцінка економічної безпеки підприємства

Від точної ідентифікації загроз та правильного вибору вимірників їхнього прояву, залежить ступінь адекватності оцінювання економічної безпеки підприємства, реальності комплексу необхідних заходів для попередження й усунення небезпеки, що відповідають масштабу і характеру загроз.

Індикаторний підхід — стан економічної безпеки підприємства визначається системою індикаторів, що являють собою порогові значення показників діяльності підприємства в різних функціональних сферах. Стан економічної безпеки підприємства оцінюється порівнянням фактичного та еталонного (нормативного) рівнів показників.

Ресурсний підхід — економічна безпека визначається на основі стану та рівня використання корпоративних ресурсів за окремими сферами використання. Корпоративними ресурсами при цьому вважаються фактори бізнесу, що сприяють досягненню цілей діяльності.

Програмно-цільовий підхід — оцінка економічної безпеки підприємства базується на інтеграції сукупності показників у розрізі кількох ієрархічних рівнів (використовуються кластерний, багатовимірний аналіз тощо).

Міжфункціональний підхід — економічна безпека підприємства визначається результатами, отриманими від співпраці усіх учасників бізнесу (прибутку чи інших результатів). Крім того, використовується також зіставлення витрат на розвиток бізнесу (реінвестований прибуток) та витрат, необхідних для гарантування економічної безпеки.

Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється на підставі визначення *сукупного критерію* через зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв. Вони обчислюються на основі порівняння можливої величини шкоди підприємству та ефективності заходів щодо запобігання цій шкоді.

Сукупний критерій R_c економічної безпеки суб'єкта господарювання розраховують за формулою:

$$R_c = \sum_{i=1}^n k_i d_i$$

де k_i — величина окремого (поодинокого) критерію за i -ю функціональною складовою;

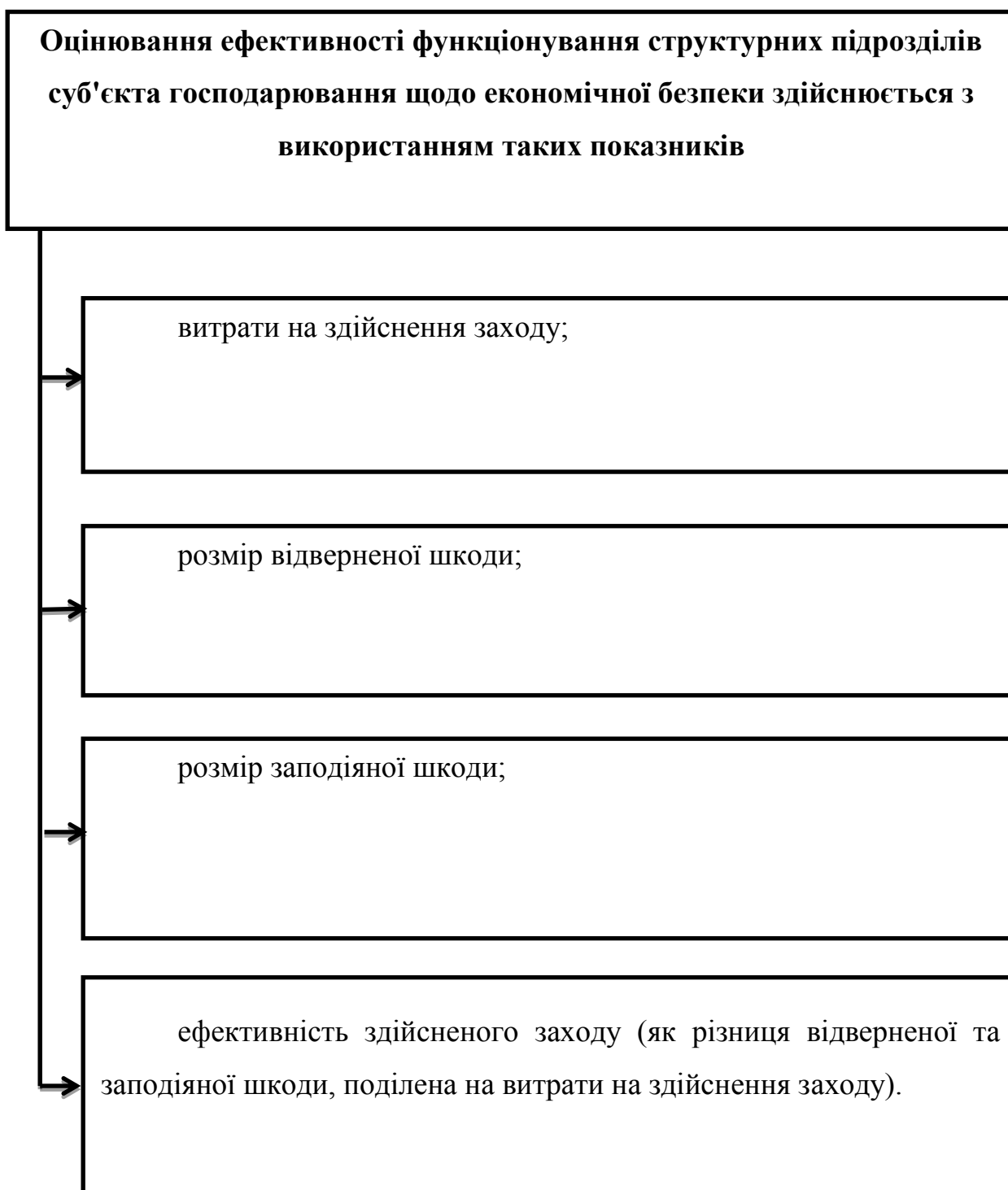
d_i — питома вага значущості i -ї функціональної складової;

n — кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Оцінювання рівня економічної безпеки здійснюється зіставленням розрахункового значення сукупного критерію із реальною величиною цього показника по підприємству (організації). Після розрахунку впливу функціональних складових на зміну даного показника здійснюється функціональний аналіз заходів з організації необхідного рівня економічної безпеки за окремими складовими з використанням відповідного алгоритму. Результати функціонального аналізу оформляються у вигляді спеціальної таблиці-карти.

Заповнюючи таку таблицю-карту, негативні явища, що впливають одразу на кілька складових економічної безпеки, ураховують окремо для

кожної з них, натомість вартість заходів, які повторюються стосовно різних функціональних складових, урахується в бюджеті підприємства (організації) лише один раз.

З метою мінімізації втрат від реалізації загроз економічній безпеці в діяльності підприємства доцільно використовувати такі методи:

1) *попередження*: прогнозування стану зовнішнього середовища; моніторинг змін в умовах ведення бізнесу; активний цілеспрямований маркетинг тощо;

2) *ухилення*: відмова від ненадійних партнерів; відмова від ризикових проектів; розподіл ризиків між кількома партнерами та ін.;

3) *локалізація*: створення венчурних підприємств (проектів); виокремлення ризикових напрямів бізнесу в автономні господарські одиниці; створення системи «фільтрів» у діяльності підприємства;

4) *дисипація*: інтеграція діяльності; диверсифікація (збуту, постачання, інвестицій, сфер бізнесу); розподіл ризику в часі.

Альтернативою застосування цих методів є *метод «відшкодування втрат»* від реалізації ризиків господарської діяльності підприємства: створення системи резервів (самострахування, страхування господарських ризиків, пошук гарантів, передання ризиків та ін.).

Залежно від специфіки підприємства і відповідно до фактичних і нормативних значень його техніко-економічних показників та величини їхнього відхилення від граничних значень індикаторів економічної безпеки стан цього підприємства можна характеризувати як:

а) *нормальний*, коли рівень індикаторів економічної безпеки перебуває в межах граничних значень, а ступінь використання наявного потенціалу близький до технічно обґрунтованих нормативів;

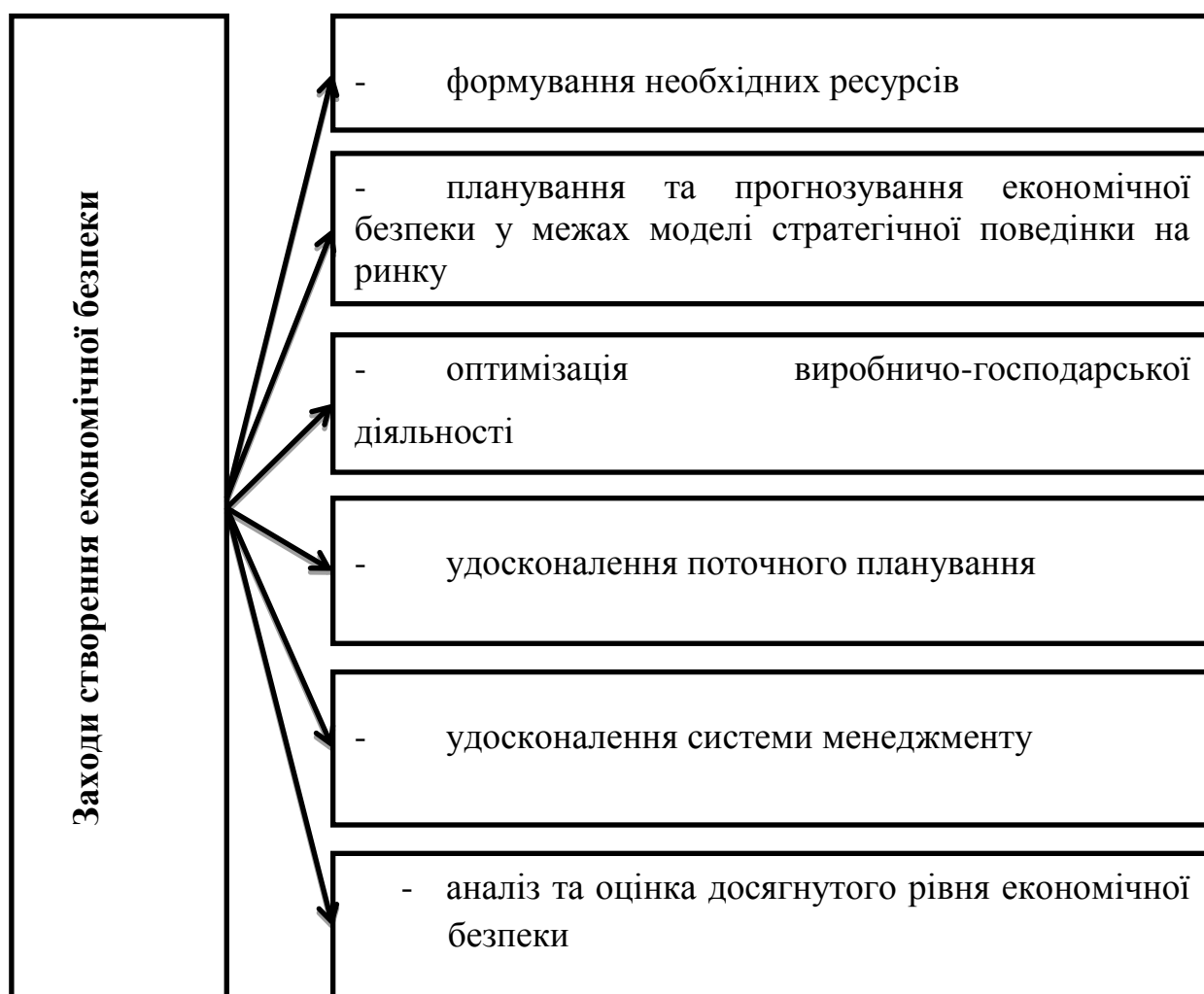
б) *передкризовий*, коли перевищує порогове значення хоча б один з індикаторів економічної безпеки, а інші наблизилися до своїх порогових значень і при цьому втрачено технічні і технологічні можливості поліпшення результатів виробництва через невжиття попереджувального характеру;

в) *кризовий*, коли відбувається перехід порогових значень для більшості основних індикаторів економічної безпеки і з'являються ознаки незворотності спаду виробництва та часткової втрати потенціалу.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства — це сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, за допомогою чого забезпечується отримання прибутку.

Створення необхідних умов для економічної безпеки підприємства — єдиний організаційно-технічний комплекс, у процесі формування якого розробляється концепція гарантування безпеки підприємницької діяльності. Її основу складає перелік обов'язкових заходів, спрямованих на вироблення плану дій щодо захисту об'єкта.

Увесь комплекс діяльності із забезпечення економічної безпеки покладається на службу безпеки підприємства (у разі її наявності на підприємстві) як основну ланку системи економічної безпеки. Цю діяльність може координувати один із заступників керівника підприємства. Служба економічної безпеки підприємства у процесі діяльності здійснює контрольні та координаційні функції, щоб забезпечити узгоджену роботу структурних підрозділів для досягнення мети підприємницької діяльності.

18.3. Служба безпеки підприємства

На великих і середніх підприємствах створюються автономні служби безпеки, а економічна безпека функціонування невеликих фірм може забезпечуватися фахівцями територіальних організацій за договорами.

Служба безпеки фірми виконує певний комплекс завдань

- забезпечення безпеки виробничо-господарської діяльності та захисту відомостей, що вважаються комерційною таємницею даної фірми (підприємства, організації);
- організація роботи з правового та інженерно-технічного захисту комерційної таємниці фірми;
- організація спеціального діловодства, яке унеможливорює несанкціоноване одержання відомостей, віднесених до комерційної таємниці відповідної фірми;
- виявлення і локалізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі звичайної діяльності та в екстремальних ситуаціях;
- забезпечення охорони продукції та технічних засобів, необхідних для виробничої або іншої діяльності, приміщень, устаткування офісів;
- забезпечення безпеки здійснення всіх видів діяльності, включаючи переговори й наради у рамках ділового співробітництва фірми з іншими партнерами;
- захист маркетингових ситуацій від неправомірних дій конкурентів;
- забезпечення особистої безпеки керівництва та провідних менеджерів і спеціалістів фірми.

Перелік конкретних завдань стосовно забезпечення безпеки діяльності фірми залежить від галузевих особливостей, але завжди має бути достатнім та обґрунтованим. Сукупність конкретних завдань, що стоять перед службою безпеки фірми, зумовлює певний набір виконуваних нею **функцій**.

З питань допуску працівників до інформації, що охороняється: спільно зі спеціалістами розробляється перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю підприємства. Розробляються та здійснюються заходи, які забезпечують доступ до охоронної інформації тільки тих осіб, яким це необхідно для виконання службових обов'язків; розробляється система організаційних та технічних заходів, які регламентують режим діяльності підприємства.

З питань діловодства: контролює забезпечення встановленого порядку розмноження документів, їхнє зберігання та використання; забезпечення дотримання правил відправлення документів, які містять комерційну таємницю підприємства; розробляє і здійснює заходи з передбачення розголошення інформації при проведенні діловодства.

З питань передачі та прийому інформації технічними засобами зв'язку: організовує прийом-передачу охоронної інформації та відкритої кореспонденції; обирає ефективні та економічні заходи зв'язку в залежності від характеру інформації, що передається. Обраховує та аналізує вхідну та вихідну кореспонденцію, оперативно доводить до адресантів.

З питань забезпечення охорони майна персоналу підприємства, контролю за протипожежною безпекою: розробляє документи, які регламентують пропускний режим, та оформляє і видає всі види пропусків на території підприємства; контролює оформлення документів на ввіз та вивіз матеріальних цінностей; організовує контрольно-пропускні пости. Експлуатує технічні засоби охорони, розробляє і здійснює заходи з забезпечення особистої безпеки персоналу; слідкує за станом протипожежної безпеки, передбачає заходи з уникнення порушень.

З питань інженерно-технічного забезпечення охорони підприємства: розробляє вимоги до приміщень, де ведуться операції з охоронною інформацією, зберігаються відповідні документи, вироби, а також матеріальні цінності. Проводить атестацію приміщень і об'єктів зберігання матеріальних цінностей. Організовує установку та експлуатацію технічних засобів захисту, в тому числі й засобів протидії технічним розвідникам; організовує спецперевірки та спецдослідження.

З питань забезпечення безпеки інформації здійснює заходи щодо підбору кадрів, здатних вести ефективну роботу із зарубіжними фірмами; бере участь у підготовці документів та матеріалів (програми, контракти) з зовнішньоекономічної діяльності, організації переговорів із закордонними спеціалістами.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття економічної безпеки підприємства та фактори, що на неї впливають.
2. Цілі економічної безпеки підприємства.
3. Внутрішні і зовнішні джерела загроз економічній безпеці підприємства.
4. Складові економічної безпеки.
5. Критерії економічної безпеки підприємства.
6. Підходи до вибору критерію оцінки економічної безпеки.
7. Розрахунок сукупного критерію економічної безпеки.
8. Методи мінімізації втрат від реалізації загроз економічній безпеці.
9. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства.
10. Служба безпеки підприємства та її функції.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати мету своєї діяльності – це:

- а) економічний розвиток підприємства;
- б) економічна стабільність підприємства;
- в) економічна безпека підприємства;
- г) всі відповіді вірні.

2. Факторами, що впливають на економічну безпеку підприємства, є:

- а) ступінь досконалості законодавчої бази;
- б) рівень оподаткування;

- в) доступ на світові ринки збуту;
- г) інвестиційна привабливість регіону, держави.

3. Організація економічної безпеки підприємства передбачає:

- а) прогнозування та планування економічної безпеки за функціональними складовими;
- б) здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки;
- в) загальну оцінку досягнутого рівня економічної безпеки;
- г) всі відповіді вірні.

4. До зовнішніх загроз функціонування підприємства належать:

- а) діяльність спеціальних служб іноземних держав з метою здобуття інформації про економічні процеси у сфері підприємництва;
- б) робота служб безпеки і формувань суб'єктів підприємницької діяльності з метою заволодіння майном підприємства та їхніми ринками збуту продукції;
- в) протиправні чи інші негативні дії персоналу суб'єкта підприємницької діяльності, що загрожують його функціонуванню та розвитку;
- г) порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для сторонніх осіб.

5. До внутрішніх загроз безпеці підприємства слід віднести:

- а) протиправні чи інші негативні дії персоналу суб'єкта підприємницької діяльності, що загрожують його функціонуванню та розвитку;
- б) порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для сторонніх осіб;
- в) порушення порядку використання технічних засобів;
- г) всі відповіді вірні.

6. Ризики за сферами виявлення включають:

- а) економічний;
- б) соціальний;
- в) політичний;
- г) екологічний.

7. Ризик, пов'язаний зі змінами економічних факторів у ході підприємницької діяльності або реалізації інвестиційного проекту – це:

- а) економічний ризик;
- б) соціальний ризик;
- в) екологічний ризик;
- г) політичний ризик.

8. Ризик виникнення різноманітних законодавчих обмежень підприємницької діяльності, які пов'язані зі зміною економічної політики держави – це:

- а) економічний ризик;
- б) соціальний ризик;
- в) екологічний ризик;
- г) політичний ризик.

9. Який вид ризику визначається зміною стадій економічного розвитку країни чи кон'юнктурних циклів розвитку фінансового ринку:

- а) системний;
- б) несистемний;
- в) ризик фінансового інвестування;
- г) ризик реального інвестування.

10. З метою кількісного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства використовують такі підходи до вибору критерію:

- а) індикаторний підхід;
- б) ресурсний підхід;
- в) програмно-цільовий підхід;
- г) між функціональний підхід;
- д) всі відповіді вірні.

11. Який підхід вибору критерію оцінювання рівня економічної безпеки підприємства передбачає, що економічна безпека визначається на основі стану та рівня використання корпоративних ресурсів за окремими сферами використання:

- а) індикаторний підхід;
- б) ресурсний підхід;
- в) програмно-цільовий підхід;
- г) між функціональний підхід;

12. Оцінювання рівня економічної безпеки підприємства здійснюється:

- а) на підставі загального критерію;
- б) на підставі сукупного критерію;
- в) на підставі функціонального критерію;
- г) вірної відповіді немає.

13. На підставі визначення сукупного критерію через зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв здійснюється оцінювання:

- а) стану економічної безпеки;
- б) рівня економічної безпеки;
- в) стадії економічної безпеки;

г) положення економічної безпеки.

14. Методами мінімізації втрат від реалізації загроз економічній безпеці в діяльності підприємства є:

- а) попередження;
- б) ухилення;
- в) локалізація;
- г) дисипація;
- д) всі відповіді вірні.

ТЕМА 19. РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ І САНАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА

- 19.1. Необхідність, сутність та завдання реструктуризації
- 19.2. Форми та види реструктуризації
- 19.3. Процес і процедура реструктуризації
- 19.4. Ефективність реструктуризації підприємств
- 19.5. Санація (фінансове оздоровлення) підприємства

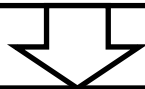
19.1. Необхідність, сутність та завдання реструктуризації

Реструктуризація підприємства передбачає здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, управління ним, організаційно-правових форм, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення, збільшення обсягу випуску конкурентоспроможної продукції та підвищення ефективності виробництва.

Мета проведення реструктуризації

створення повноцінних суб'єктів підприємницької діяльності, здатних ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки й виробляти конкурентоспроможну продукцію, що відповідає вимогам споживачів.

Зовнішні фактори реструктуризації

- технологічний прогрес (новітні технології, передові методи комунікацій та інформаційного зв'язку; зниження витрат на обробку даних, ефективні транспортні мережі);
- міжнародна економічна інтеграція (скорочення торговельних і митних бар'єрів, вільний потік капіталу, мобільність робочої сили, утворення економічних союзів, монетарна інтеграція і створення міжнародних валют);
- докорінні зміни на ринках розвинутих країнах (уповільнення темпів розвитку цих країн, більш агресивний експорт і пошук додаткових ринків збуту, зменшення ступеня державного регулювання економіки);
- зміни соціально-економічних систем (трансформація економічних систем до країн Європи і Азії, зростання частки приватного сектора);
- політика уряду (податкова, кредитна, митна, соціальна, інформаційна).

Внутрішні фактори реструктуризації

- незадовільний рівень загального менеджменту (слабка орієнтація на ринок, відсутність стратегії, низька кваліфікація кадрів);
- слабкий фінансовий менеджмент з питань: управління грошовими потоками, прийняття інвестиційних рішень, управління затратами;
- неконкурентоспроможність продукції (поява нових продуктів і конкурентів, виробництво застарілої продукції, падіння обсягів продажу);
- високі затрати (високий рівень точки беззбитковості, високі постійні затрати, високі змінні затрати, високий рівень втрат, висока вартість сервісу); слабка робота служби маркетингу;
- конфлікт інтересів (власників, робітників, клієнтів, партнерів).

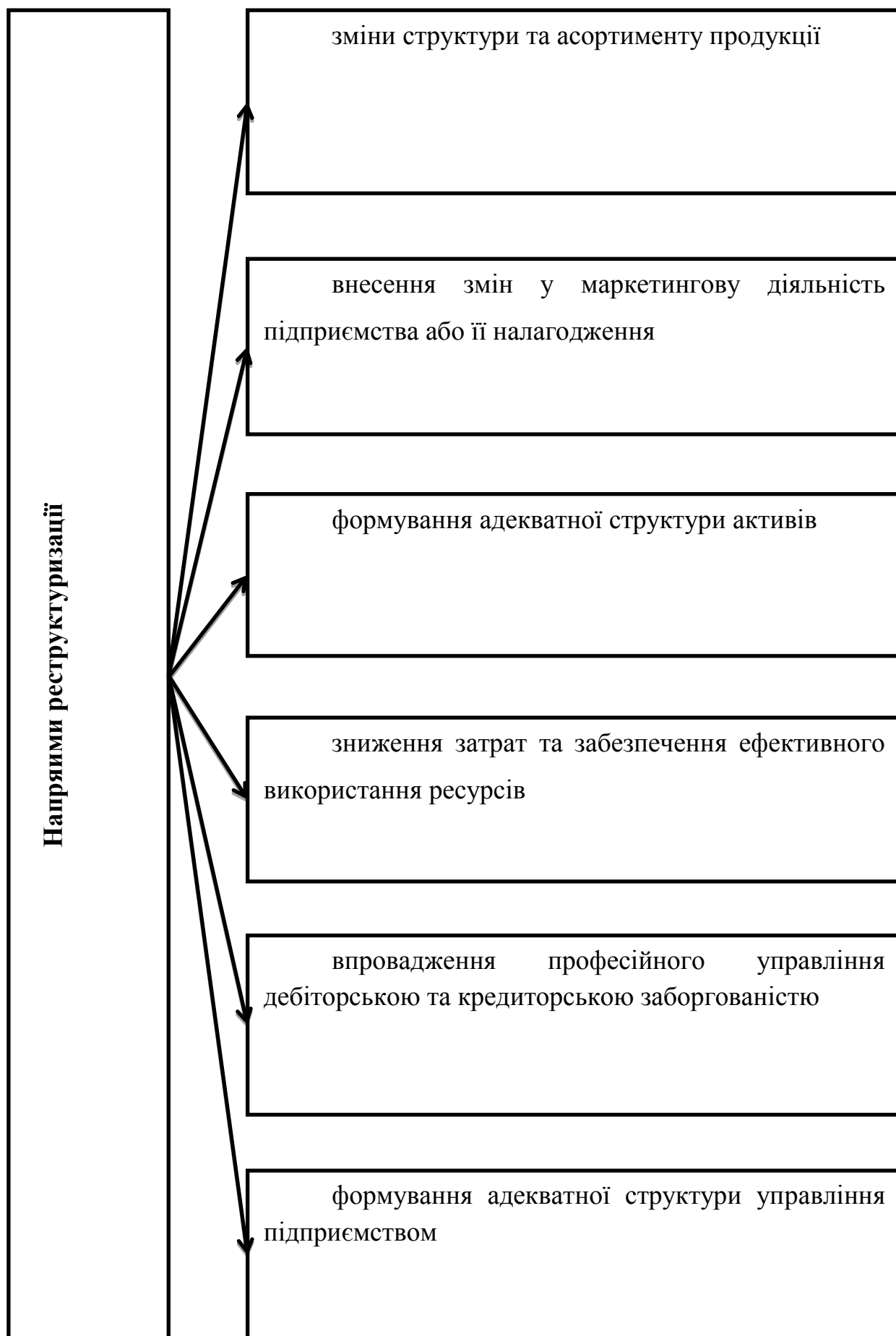
Завдання реструктуризації

якнайскоріше забезпечити
виживання підприємства

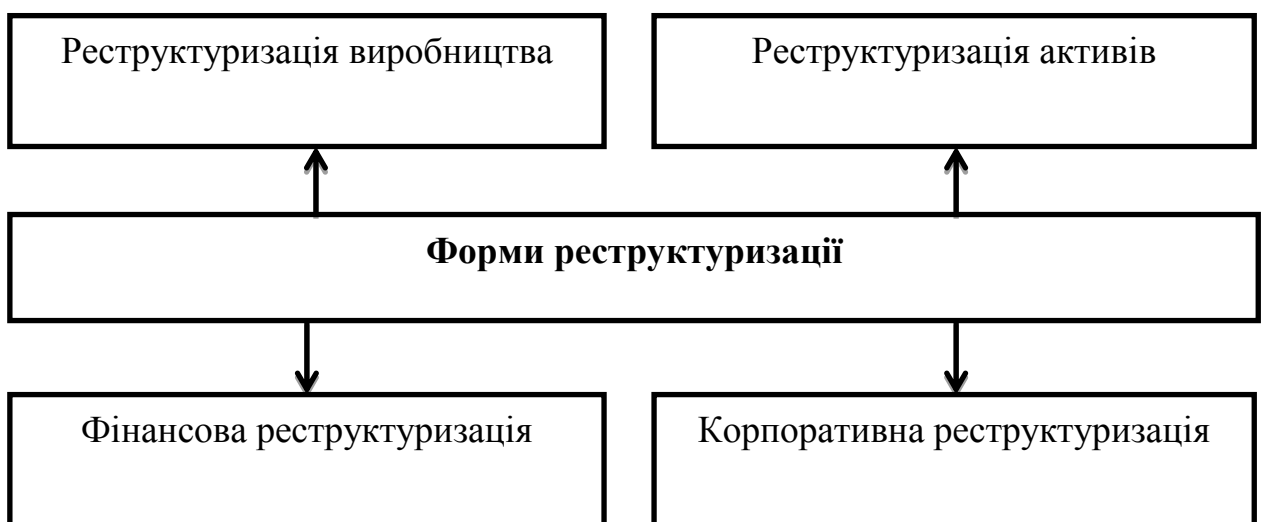

відновити
конкурентоспроможність
підприємства на ринку

19.2. Форми та види реструктуризації

Реструктуризація виробництва передбачає внесення змін до організаційної та виробничо-господарської сфери підприємства з метою підвищення його рентабельності та конкурентоспроможності. Ідеться насамперед про такі заходи, як: зміна керівництва підприємства; впровадження нових, прогресивних форм та методів управління; диверсифікація асортименту продукції; поліпшення якості продукції; підвищення ефективності маркетингу; зменшення витрат на виробництво; скорочення кількості зайнятих на підприємстві.

Реструктуризація активів передбачає такі заходи: продаж частини основних фондів; продаж зайвого обладнання, запасів сировини та матеріалів тощо; продаж окремих підрозділів підприємства; зворотний лізинг; рефінансування дебіторської заборгованості.

Фінансова реструктуризація пов'язана зі зміною структури й розмірів власного та позичкового капіталу, а також зі змінами в інвестиційній діяльності підприємства. Отже, це такі заходи: реструктуризація заборгованості перед кредиторами; одержання додаткових кредитів; збільшення статутного капіталу; заморожування інвестиційних вкладень.

Корпоративна реструктуризація передбачає реорганізацію підприємства, що має на меті змінити власника статутного фонду, створення нових юридичних осіб і (або) нову організаційно-правову форму діяльності. У результаті корпоративної реструктуризації (реорганізації) змінюється правовий статус юридичної особи.

Види реорганізації підприємства

→ направлена на укрупнення підприємства (злиття, приєднання, поглинання);

→ направлену на розукрупнення підприємства (розподілення, виділення);

→ без зміни розмірів підприємства (перетворення).

Реорганізація, направлена на укрупнення підприємства, здійснюється у формі злиття декількох підприємств в одне, приєднання одного або декількох підприємств до одного, а також взаємне поглинання. Ці форми реорганізації застосовуються, коли підприємство-боржник не в змозі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, і вимушено в досудовому або судовому порядку шукати санатора, який погасив би або прийняв на себе, його борги. Санатор, як правило, бере на себе не тільки борги, але і контроль над боржником, який втрачає свій правовий статус у результаті приєднання, поглинання або злиття з санатором.

При злитті декількох підприємств всі майнові права і зобов'язання кожного з них переходять до нового підприємства. Бухгалтерські баланси підприємств консолідуються. Під час такої реорганізації активи і пасиви підприємства, що реорганізуються в повному обсязі передаються підприємству- правонаступнику. Підприємства, які злилися, припиняють господарську діяльність і втрачають свій правовий статус.

Реорганізація приєднанням. Приєднання - це спосіб корпоративної реструктуризації, який передбачає приєднання всіх прав і обов'язків одного або декількох юридичних осіб до іншої юридичної особи - правонаступника.

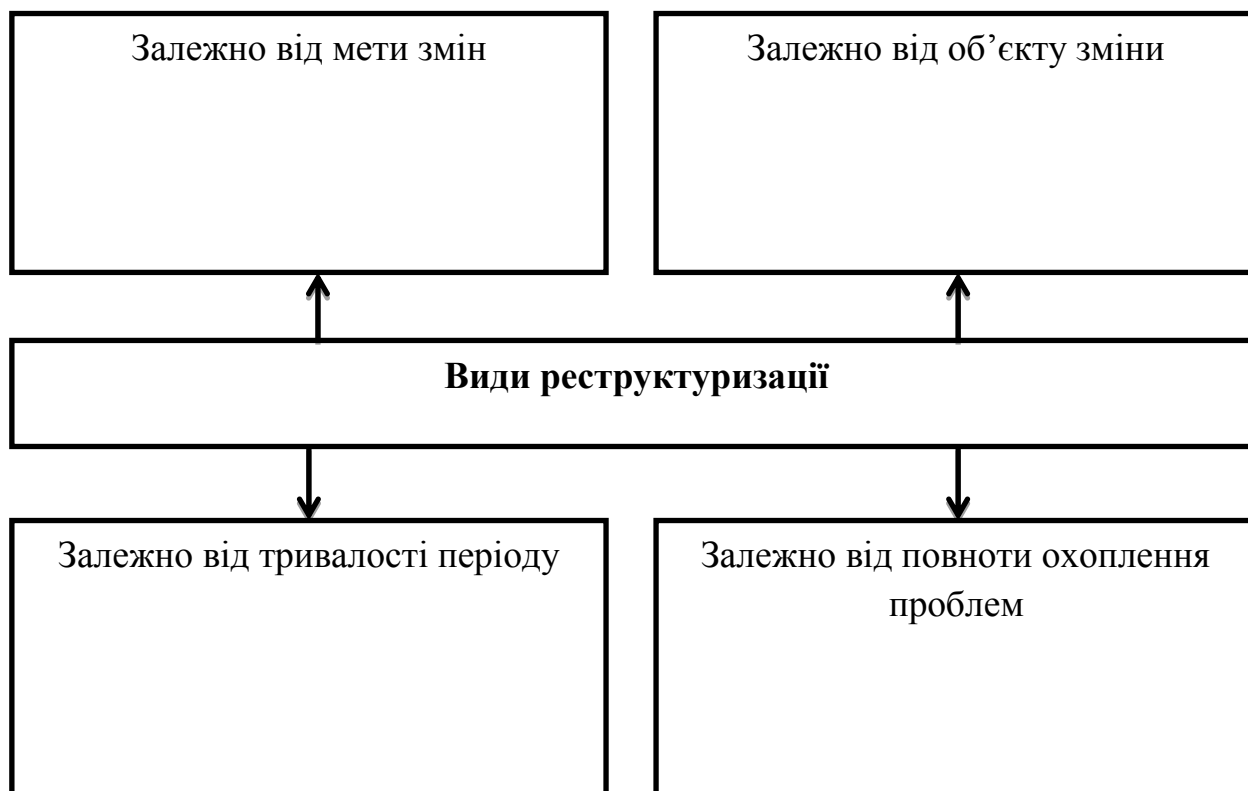
Порядок реорганізації підприємства приєднанням такий самий, як і при злитті. Проте є особливості. У результаті приєднання не створюється нова юридична особа, а тільки вносяться зміни в засновницькі документи правонаступника. Ці зміни можуть бути пов'язані із збільшенням статутного фонду підприємства, до якого приєднуються, зміною складу його засновників або організаційно-правової форми.

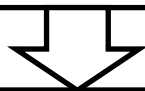

Реорганізація, направлена на розукрупнення підприємства. Цей

вид реорганізації застосовується, якщо:

- у підприємства разом з прибутковими секторами діяльності є збиткові виробництва;
- у підприємства, що підлягає санації, високий рівень диверсифікації сфер діяльності. Якщо є декілька інвесторів, яких цікавлять різні ділянки виробництва, то в результаті розподілення підприємства, кожен інвестор може вкласти гроші в ту сферу, яка його цікавить більше всього;
- здійснюється передприватизаційна підготовка державних підприємств з метою підвищення їх інвестиційної привабливості;
- є рішення антимонопольних органів.

Залежно від мети змін

Санаційна (відновна) реструктуризація застосовується, коли підприємство знаходиться у передкризовому або кризовому стані і має за мету вийти з нього. Ознаками такого стану є: втрата ринкових позицій; проблеми з постачанням та залишками матеріалів; великі запаси готової продукції; заборгованість перед банками, кредиторами та державою; втрата ліквідності.

Основними напрямками санаційної реструктуризації є: скорочення ресурсів; скорочення ринків; скорочення пропозиції; зменшення фізичних обсягів.

Адаптаційна (прогресивна) реструктуризація використовується при відсутності кризи, але при появі негативних тенденцій з метою їх подолання та адаптації підприємства до нових ринкових умов. Ознаками такого стану є: зниження загальної ефективності; вичерпання ринкового потенціалу; відсталість у порівнянні із світовими стандартами; перспективи на інших ринках; низька ефективність управління.

У рамках цієї реструктуризації найчастіше запроваджуються:

- просторова диверсифікація — розвиток нових внутрішніх і зовнішніх ринків;
- продуктова диверсифікація — розвиток нових продуктів.

Випереджаюча реструктуризація має місце в успішних компаніях, які передбачають можливість зміни умов функціонування і прагнуть посилити свої ключові компетенції та конкурентні переваги. Характерними риси є: стратегічні альянси, купівля — продаж бізнесу.

Залежно від об'єкту зміни

Операційна реструктуризація стосується певної господарської діяльності, результатом якої є прибуток або збитки. Основними кроками виступають: скорочення чисельності працюючих; отримання прибутків від зростання продуктивності праці; стабілізація заробітної плати або її ріст повільнішими темпами, ніж продуктивність праці, з метою акумуляції додаткових прибутків; позбавлення від об'єктів соціальної сфери та зайвих активів; пошук нових ринків і нових партнерів; впровадження нових продуктів та підвищення якості продукції.

Фінансова реструктуризація стосується управління пасивами, а саме заборгованістю. Фінансова реструктуризація передбачає зміну структури пасивів шляхом: відстрочки погашення заборгованості; зниження процентної ставки із заборгованості; визначення більш вигідної схеми погашення заборгованості; заміни частки заборгованості на акції; анулювання частки або всієї заборгованості; отримання від кредиторів нових позик, або гарантій.

Реструктуризація власності стосується зміни розподілу влади за участю у власному капіталі.

Залежно від тривалості періоду

Оперативна реструктуризація здійснюється в короткому періоді, коли підприємство не може розраховувати на зовнішні джерела фінансової допомоги і вирішує питання підвищення своєї ліквідності за рахунок внутрішніх ресурсів у рамках санаційної реструктуризації. Вона полягає у визначенні головних видів діяльності ринків і компаній, виявленні слабких сторін у здійсненні основних функцій і розробці конкретних пропозицій з їх усунення з мінімальними витратами і вивільненням зайвих ресурсів.

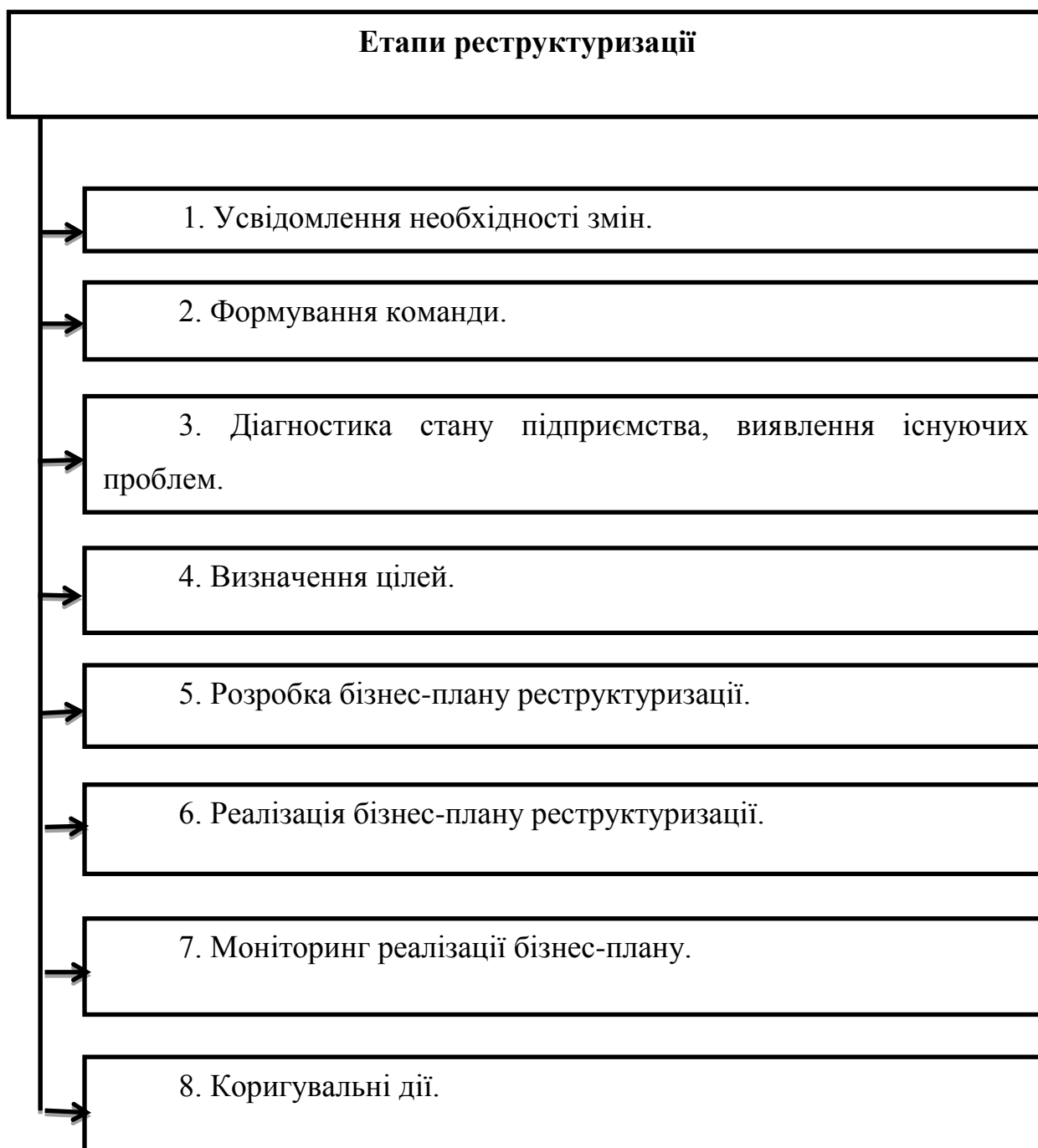
Стратегічна реструктуризація здійснюється в довгостроковому періоді, базується на результатах оперативної реструктуризації і передбачає залучення внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування в межах адаптаційної та випереджаючої реструктуризації. Вона може передбачати такі дії, як: диверсифікація виробництва; завоювання нових ринків збуту; придбання нового устаткування; впровадження новітніх технологій; сертифікація виробництва; реструктуризація організаційної структури підприємства; підвищення кваліфікації персоналу; реструктуризація власності; купівля — продаж бізнесу.

19.3. Процес і процедура реструктуризації

Реструктуризація підприємств здійснюється після занесення їх до Реєстру неплатоспроможних суб'єктів господарювання і поглибленого

аналізу фінансово-господарської діяльності з висновками про можливі напрями фінансового оздоровлення.

Процес реструктуризації передбачає сукупність певних дій, операцій, які виконуються паралельно чи послідовно, але за певною технологією, тобто процес має свої етапи.

Програма реструктуризації — це перелік заходів у межах основних напрямів, що дозволяють досягти поставленої мсти — підвищення прибутковості діяльності підприємства. Вона може бути розроблена для всього підприємства, може мати доволі масштабний характер із зазначенням відповідних служб і підрозділів, задіяних в її виконанні, та орієнтовних строків реалізації; може передбачати поетапність впровадження тих чи інших заходів.

Програма реструктуризації повинна задовольняти відповідати таким вимогам:

- забезпечувати комплексне просування до оптимізації цілісного організму підприємства;
- бути підпорядкованою інтересам компанії, привабливою для керівництва і переконливою для зовнішніх партнерів;
- висвітлювати існуючі проблеми фірми та загрози для її існування;
- встановлювати цілі, які контролюються та вимірюються;
- містити рішення, які усувають проблеми та загрози;
- пропонувати заходи, які реально можна виконати;
- конкретизувати завдання в розрізі підрозділів;
- показувати фінансові та змістовні (кількісні та якісні) наслідки запропонованих дій.

План реструктуризації за напрямками розробляється на основі програми реструктуризації. Він містить перелік дій щодо кожного заходу, строки його початку і закінчення, визначає відповідних осіб за його виконання, необхідні ресурси і кошти, очікуваний результат.

Можливими способами реструктуризації підприємства можуть бути такі:

- перепрофілювання підприємства (зміна асортиментно-продуктового напрямку роботи відповідно до вимог ринку);
- виділення окремих структурних підрозділів для подальшої їх діяльності (з наявних на підприємстві підрозділів виокремлюються нові підрозділи, що дозволяє їм розширити поле діяльності, посилити відповідальність за результати роботи та інше);
- виділення окремих структурних підрозділів як нових юридичних осіб (таке виділення передбачає наявність окремого балансу і всіх наслідків, що випливають зі статусу підрозділу юридичної особи);
- злиття двох і більше підприємств та утворення нової юридичної особи (характерне для випадків, коли одне з підприємств нерентабельне і вести самостійно господарську діяльність неспроможне).

19.4. Ефективність реструктуризації підприємств

Оскільки шляхи реструктуризації багатогранні і немає одного стандарту її проведення, то, відповідно, не існує єдиної методики оцінювання ефективності реструктуризації. Однак можна виділити певні загальні підходи до оцінювання ефективності або окреслити типове коло питань, які слід опрацювати, говорячи про успішність проектів реструктуризації.

Спочатку необхідно виділити заходи, які реалізуються в процесі реструктуризації і провести оцінку їх можливих наслідків; вибрати критерії оцінювання запланованих заходів (один чи систему); окреслити коло

показників, якими можна оцінювати ефективність. Це може бути один конкретний показник; зростання обсягів реалізації продукції, збільшення кількості робочих місць; зменшення витрат виробництва тощо, або комплексний показник чи ціла система показників: підвищення конкурентоспроможності продукції і підприємства, раціональне використання ресурсів, зростання частки ринку і вихід на нові сегменти, підвищення інвестиційної привабливості тощо.

Наслідки реструктуризації можуть не піддаватися кількісному виміру, тобто їхні результати не можна підрахувати, додавати, віднімати, ділити, оскільки вони не мають відверто матеріалізованої форми. У такому випадку звертають увагу на якісні параметри наслідків реструктуризації, які є невидимими на перший погляд. Оскільки зміни процесу реструктуризації охоплюють усю життєдіяльність організму підприємства, то вони обов'язково відібуваються на самих суб'єктах підприємства, тобто кадровому потенціалі.

Як правило, найцінніші і глибинні зміни пов'язані з людьми. Це зміни підходів, принципів в управлінні, а також зміни в стереотипах мислення і поведінки управлінців і працівників, тобто, якісна трансформація соціально-управлінського характеру стає неминучою при проведенні реструктуризаційних заходів і вона націлена на ринок уже не по формі, а по суті, що проявляється в переході на процесно-орієнтовані системи. Ці зміни розтягнуті в часі, вони повільніше проявляються, але ефект значно відчутніший — вони завжди поліпшують якість управління і самого управління, який починає будувати свій бізнес в якісно новому ключі.

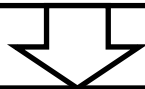
Вибір показників оцінки реструктуризації, пов'язаний із часовою категорією і ризиками. З огляду на це, можна говорити про ефект короткостроковий, довгостроковий і стратегічний (часова категорія прив'язується як до часу прояву результатів, так і до тривалості їх дії). Очікування бажаного результату відбувається в умовах невизначеності, конкретним проявом якої є ризик, отже треба врахувати ймовірність шансів на успіх і ймовірність невдач.

Ефективність передбачає порівняння витрат і результатів. Підприємства, як правило, націлюються на результати, не приділяючи належної уваги витратам. Тому важливо враховувати, скільки коштує реструктуризація підприємству, тим більше, що вона проводиться за рахунок внутрішніх ресурсів. Отже, необхідно скласти кошторис витрат на проведення реструктуризації.

В категорію ефективних потрапляють ті зміни, які відбуваються системно, тобто, всі елементи виробничої системи повинні змінюватися так чи інакше, і реструктуризація має охоплювати всі об'єкти: структуру, фінанси, бізнес-планування, маркетинг, логістику, економіку підприємства.

Поняття системності варто розглядати в парі з послідовністю, що означає бути послідовним при постановці цілей і завдань. Якщо не дотримуватись цього правила, то реструктуризація може замкнутися сама на собі ("річ в собі") і не приведе до жодних змін у фінансово-економічній діяльності підприємства.

Результати реструктуризації оцінюються такими показниками

- **прибутковість** — досягнення відповідного рівня прибутковості є однією з цілей реструктуризації і водночас показником її успішності;

- **наявність позитивних грошових потоків від основної діяльності** — зростання грошових потоків дає можливість повертати борги та інвестувати кошти в оновлення і зростання виробництва, що свідчить про успішність реструктуризації;

- **зростання продуктивності праці** — із скороченням обсягів продажу на традиційних ринках підприємства повинні знаходити нові ринки збуту або скорочувати чисельність свого персоналу; для оцінки успішності цих дій використовується динаміка зростання продуктивності праці;

- **зростання продуктивності всіх видів ресурсів** — оцінити успішність дій в цьому напрямі можна через показники рентабельності та їх динаміку;

- **зростання обсягів експорту** — орієнтація на зовнішні ринки потребує використання новітніх маркетингових технологій, підвищення якості продукції та її конкурентоспроможності, успішність реструктуризації в цьому напрямі можна оцінити за темпами зростання експорту.

19.5. Санація (фінансове оздоровлення) підприємства

Слово "санація" походить від латинського "sanare", що означає оздоровлення або одужання.

В економічній літературі подається ширше трактування *поняття санації* як комплексу послідовних взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або досягнення ним прибутковості та конкурентоспроможності.

Мета фінансової санації

покриття поточних збитків та усунення причин їх виникнення, поновлення ліквідності та платоспроможності підприємства, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу та формування фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру.

Мета фінансової санації включає: формування фінансових ресурсів; скорочення заборгованості; покриття поточних збитків; відновлення, збереження ліквідності; відновлення, досягнення прибутковості; платоспроможність; поліпшення структури капіталу; конкурентоспроможність.

Санація підприємства без зміни статусу юридичної особи

Здійснюється з метою усунення неплатоспроможності підприємства, якщо його кризовий стан є тимчасовим. Санація може відбуватись у таких формах:

- погашення боргу підприємства за рахунок бюджетних коштів (тільки для державних підприємств);
- погашення боргу підприємства за рахунок цільового кредиту банку (здійснює комерційний банк, що обслуговує підприємство);
- переадресування боргу на іншу юридичну особу (такою особою може бути підприємство, що виявило бажання у санації підприємства-боржника; повинна бути згода кредитора);
- випуск облігацій або інших боргових цінних паперів під гарантію санатора (здійснює комерційний банк, що обслуговує підприємство).

Санація підприємства зі зміною статусу юридичної особи

Здійснюється за умови глибокої кризи підприємства, має назву реорганізації підприємства; передбачає зміну форми власності, організаційно-правових форм діяльності та інше. Санація може відбуватися у формах:

- злиття підприємства-боржника з іншим фінансово-стійким підприємством;
- поглинання підприємства-боржника підприємством-санатором;
- розділ підприємства (використовується для підприємств з багатогалузевою господарською діяльністю; виділені в процесі розділу підприємства одержують статус нової юридичної особи, а майнові права і обов'язки переходять до кожної з них на основі поділу балансу);
- перетворення у відкрите акціонерне товариство (здійснюється за ініціативою групи засновників);
- передача в оренду (найпоширеніша при санації державних підприємств);
- приватизація державного підприємства (регламентується системою законодавчих актів).

Для проведення санації створюється комісія, якій підприємство у визначені терміни готує і подає такі документи:

1. Бухгалтерський звіт.
2. Документацію про результати інвентаризації.
3. Акт оцінки вартості майна підприємства.
4. Розрахунок вартості будівель, споруд і передавальних пристроїв.
5. Відомість розрахунку вартості машин, обладнання, транспортних засобів та інших основних фондів, а також нематеріальних активів.
6. Відомість розрахунку відновної вартості незавершеного будівництва.
7. Відомість розрахунку засобів оборотних засобів.
8. Розшифровку дебіторської і кредиторської заборгованості.
9. Довідку з банку про наявність рахунків.
10. Аналіз ринків збуту та конкурентоспроможності продукції.

Обґрунтування санаційного процесу для кожного окремого підприємства може бути представлене в різних формах: план фінансового оздоровлення; бізнес-план, техніко-економічне обґрунтування. Не існує стандартно-типової форми та структури такого плану, тому подаємо синтезований варіант структури бізнес-плану санації, який у класичній моделі фінансового оздоровлення підприємства завершує цикл санаційного процесу. Бізнес-план спрямовано на відновлення платоспроможності й досягнення ефективної діяльності з урахуванням наданої державної підтримки для проведення санаційних заходів.

Фінансування санаційних заходів можуть здійснювати:

- власники підприємства (акціонери, пайовики) зменшенням або збільшенням статутного фонду боржника;
- персонал підприємства у формі відстрочки або відмови від винагороди за виробничі результати, надання працівниками позик, купівлі акцій даного підприємства;
- кредитори шляхом пролонгації та реструктуризації наявної заборгованості, повної або часткової відмови від своїх вимог, надання додаткових кредитів, специфічною формою санації є надання цільового банківського кредиту під максимально високу ставку;
- Національний банк України у формі проведення цільових кредитних аукціонів для комерційних банків під програми санації виробництва;
- держава, якщо вона визнає продукцію підприємства суспільно необхідною і розраховує на збільшення надходжень до бюджету внаслідок збільшення випуску та збуту цієї продукції.

Для техніко-економічного обґрунтування санації підприємства використовується ряд показників, які слід розглядати в базовому та перспективному (після проведення санації) періодах.

Такими показниками є: рентабельність продукції; рентабельність виробництва; загальний обсяг фінансових ресурсів для проведення санації; термін окупності інвестицій; точка беззбитковості; витрати на виробництво і реалізацію продукції; терміни та умови погашення кредитів; використання виробничих потужностей; показники фінансової стійкості.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Необхідність, сутність та завдання реструктуризації.
2. Внутрішні і зовнішні фактори реструктуризації.
3. Принципи здійснення реструктуризації.
4. Напрями реструктуризації підприємства.
5. Форми реструктуризації.
6. Характеристика процесу реструктуризації.
7. Бізнес-план реструктуризації та його структура.
8. План і програма реструктуризації.
9. Способи реструктуризації підприємства.
10. Показники оцінки результатів реструктуризації.
11. Суть та мета фінансової санації.
12. Види санації підприємства.
13. Бізнес-план санації та його структура.
14. Джерела фінансування санаційних заходів.
15. Критерії оцінювання ефективності санації.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Реструктуризація підприємства – це:

- а) структурні зміни на підприємстві з метою збільшення частки на ринку;
- б) комплекс заходів, спрямованих на відновлення стійкої життєздатності підприємства;
- в) комплекс заходів з організаційної перебудови підприємства з метою зниження виробничих витрат;
- г) комплекс організаційно-економічних, правових і технічних заходів, спрямованих на фінансове оздоровлення, збільшення обсягів випуску

продукції, підвищення ефективності виробництва та задоволення вимог кредиторів.

2. До внутрішніх чинників реструктуризації не відносять:

- а) високі затрати;
- б) неконкурентоспроможність продукції;
- в) технологічний прогрес;
- г) конфлікт інтересів.

3. Залежно від мети змін виділяють такі види реструктуризації:

- а) санаційна, адаптаційна, випереджаюча;
- б) часткова, комплексна;
- в) оперативна, стратегічна;
- г) жодної правильної відповіді.

4. Із забезпеченням достатнього рівня рентабельності шляхом оптимізації капітальних і поточних витрат, обсягу продажу, збалансованої цінової політики впливає:

- а) фінансова реструктуризація;
- б) економічна реструктуризація;
- в) управлінська реструктуризація;
- г) технічна реструктуризація.

5. Перелік заходів у межах основних напрямів, що дозволяють досягти правильної мети – це:

- а) програма реструктуризації;
- б) план реструктуризації;
- в) бізнес – план реструктуризації;
- г) проект реструктуризації.

6. До можливих способів реструктуризації не відносять:

- а) перепрофілювання підприємства;
- б) злиття двох і більше підприємств та утворення нової юридичної особи;
- в) виділення окремих структурних підрозділів як нових юридичних осіб;
- г) переадресування боргу на іншу юридичну особу.

7. Система заходів, розроблених на основі комплексного вивчення причин фінансової кризи, аналізу внутрішніх резервів та висновків про можливість залучення капіталів – це:

- а) програма санації;
- б) проект санації;
- в) бізнес-план санації;
- г) план санації.

8. До форм санації без зміни статусу юридичної особи не належать:

- а) погашення боргу підприємства за рахунок кредиту банку;
- б) випуск облігацій або інших боргових цінних паперів під гарантією санатора;
- в) переадресування боргу на іншу юридичну особу;
- г) злиття підприємства-боржника з іншим фінансово стійким підприємством.

9. Санація підприємства зі зміною статусу юридичної особи може відбуватися у формах:

- а) поглинання підприємства – боржника підприємством-санатором;
- б) перетворення у відкрите акціонерне товариство;
- в) передача в оренду;
- г) всі відповіді правильні.

10. Для техніко-економічного обґрунтування санації не використовують показник, такий як:

- а) рентабельність виробництва;
- б) точка беззбитковості;
- в) продуктивність праці;
- г) чисельність зайнятих.

11. Метою досудової санації є:

- а) покриття поточних збитків;
- б) поновлення і збереження ліквідності і платоспроможності;
- в) зниження всіх видів заборгованості;
- г) всі відповіді вірні.

12. Які заходи передбачає досудова санація:

- а) розпорядження майном;
- б) встановлення мирової угоди;
- в) вірна відповідь відсутня;
- г) розробка проекту банкрутства.

13. Який орган затверджує план санації:

- а) комітет кредиторів;
- б) господарський суд;
- в) збори акціонерів;
- г) керівництво підприємства.

14. Мета санаційного аудиту:

- а) перевірка фінансової звітності;
- б) виявлення недоліків фінансової діяльності;
- в) оцінка санаційної спроможності підприємства;

г) всі відповіді вірні.

15. Комплекс функціональних завдань, методів і інструментів довгострокового управління фінансами, вартістю та ризиками називається:

- а) оперативним контролінгом;
- б) управлінським обліком;
- в) стратегічним контролінгом;
- г) вірної відповіді нема.

ТЕМА 20. БАНКРУТСТВО І ЛІКВІДАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА

20.1. Поняття про банкрутство, його причини та ознаки

20.2. Процедура визначення боржника банкрутом

20.3. Ліквідація збанкрутілих підприємств

20.1. Поняття про банкрутство, його причини та ознаки

Поняття "банкрутство" характеризує неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів щодо оплати товарів, робіт та послуг, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет та позабюджетні фонди.

Необхідно розрізняти поняття неплатоспроможність та банкрутство.

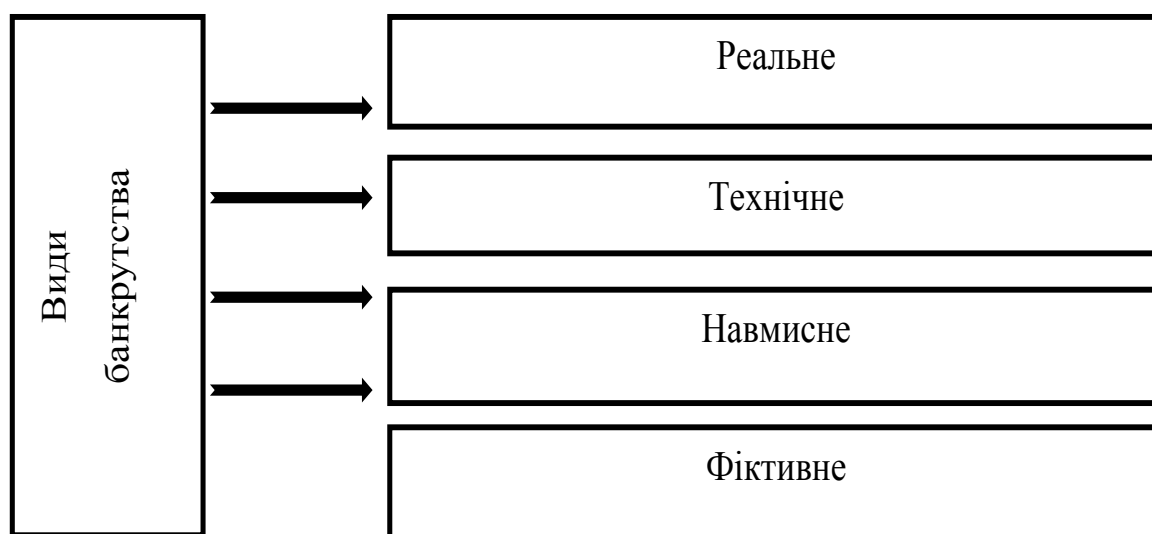
Неплатоспроможність - неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед кредиторами після настання встановленого строку їх сплати, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Згідно із Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", *банкрутство* - це визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури. Під банкрутством слід розуміти законні примусові заходи в рамках судового процесу для як найповнішого задоволення вимог кредиторів у випадку ускладнень з виплатами, тобто неплатоспроможності підприємства. Сучасні закони про банкрутство враховують поряд з інтересами кредиторів також і інтереси суспільства, які полягають у санації підприємства та збереженні таким чином важливих для народного господарства робочих місць.

Суб'єктом банкрутства (банкрутом) може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом відокремлені структурні підрозділи господарської організації (філія, представництва та відділення).

Реальне банкрутство

характеризує повну нездатність підприємства відновити в майбутньому періоді свою фінансову стійкість і платоспроможність у силу реальних втрат використовуваного капіталу. Катастрофічний рівень втрат капіталу не дозволяє такому підприємству здійснювати господарську діяльність у майбутньому періоді, унаслідок чого воно з'являється банкрутом юридично.

Технічне банкрутство

характеризує стан неплатоспроможного підприємства, викликаний істотним простроченням його дебіторської заборгованості. При цьому розмір дебіторської заборгованості перевищує розмір кредиторської заборгованості підприємства, а сума його активів значно перевищує обсяг його фінансових зобов'язань.

Навмисне банкрутство

характеризує навмисне створення (чи збільшення) керівником чи власником підприємства його неплатоспроможності; нанесення ними економічного збитку підприємству в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб; свідомо некомпетентне фінансове управління. Виявлені факти навмисного банкрутства переслідуються в кримінальному порядку.

Фіктивне банкрутство

характеризує свідомо помилкове оголошення підприємством про свою неспроможність з метою введення в оману кредиторів для одержання від них відстрочки (розстрочки) виконання своїх кредитних зобов'язань чи знижки із суми кредитної заборгованості. Такі дії також переслідуються в кримінальному порядку.

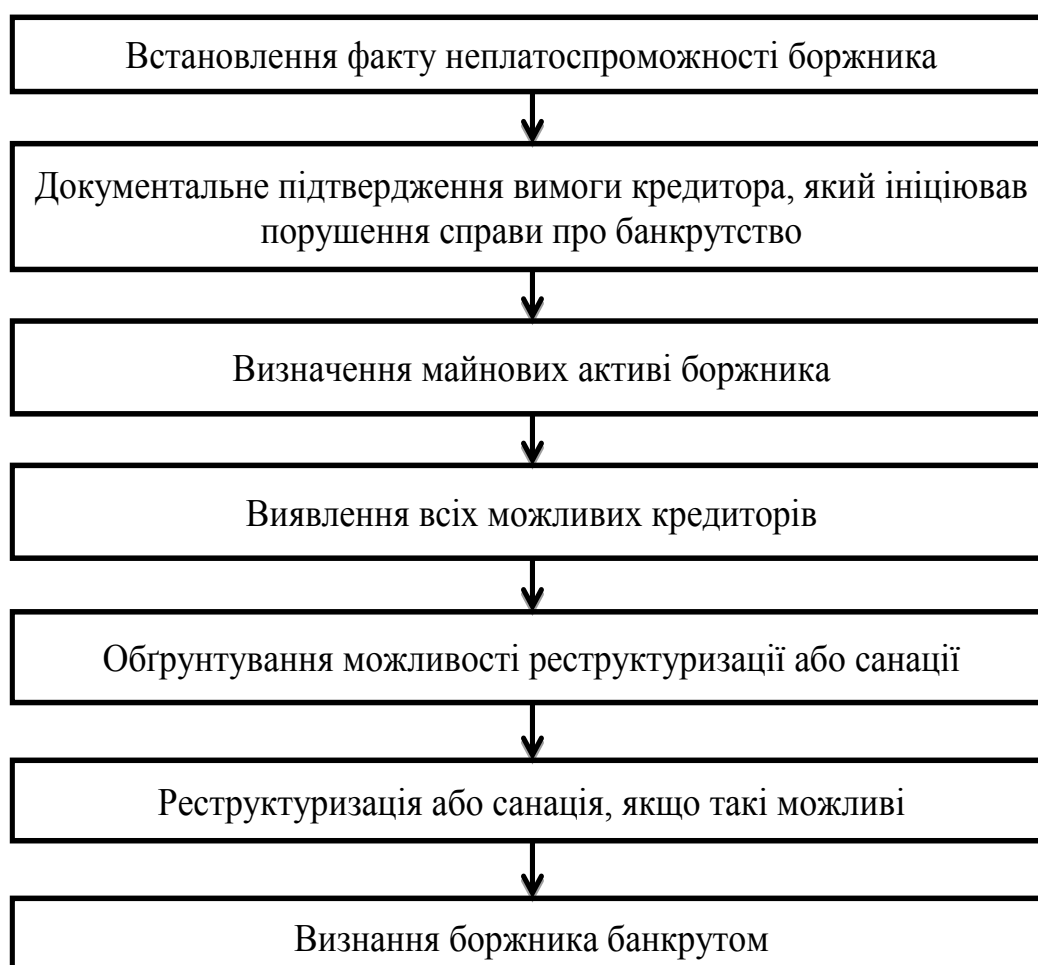
20.2. Процедура визначення боржника банкрутом

При виявленні незадовільного фінансового стану підприємства протягом тривалого періоду воно вважається неплатоспроможним і може бути оголошено банкрутом. Умови та механізм визнання юридичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, суб'єктами банкрутства (банкрутами) і порядок задоволення претензій кредиторів визначено законодавчо.

Відповідно до законодавства України застосовуються такі **судові процедури банкрутства**:

- розпорядження майном боржника;
- мирова угода;
- санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- ліквідація банкрута.

Етапами порушення справи про банкрутство є:

Згідно із законом України «Про банкрутство» суб'єктом банкрутства може бути будь-яка юридична особа, що не спроможна своєчасно задовольнити вимоги кредиторів та сплатити податки. Ця юридична особа має бути зареєстрованою як суб'єкт підприємницької діяльності. **Боржником** є юридична особа, проти якої порушено справу про банкрутство, а **банкрут** — це боржник, що перебуває у процесі ліквідації.

Як **кредитор** може виступати будь-яка українська або іноземна юридична чи фізична особа, що має вимоги (претензії) до боржника на підставі як майнових, так і немайнових зобов'язань останнього. Вартість вимоги визначається залежно від її сутності: вартість негрошового зобов'язання — за ринковою ціною на день подання заяви про банкрутство (до подання такої заяви сума будь-якої вимоги включає лише відсотки та штрафи), вартість вимоги за контрактом — за вартістю збитків заподіяних кредитору боржником у зв'язку з невиконанням умов контракту.

Заяву про банкрутство можуть подати кредитори (крім кредиторів, майнові вимоги яких повністю забезпечено заставою), органи державної податкової служби, органи державної контрольно-ревізійної служби, сам боржник. Якщо до одного боржника мають майнові вимоги два або більше кредиторів, останні утворюють так звані збори кредиторів. Заява про банкрутство подається до Арбітражного суду за місцем знаходження боржника.

Письмова заява кредитора (боржника, органів податкової служби або державної контрольно-ревізійної служби) до арбітражного суду і є підставою для порушення справи про банкрутство. До заяви кредитора додаються список інших кредиторів, яких знає заявник; список підписаних боржником контрактів; список арбітражних чи інших судових справ боржника чи проти боржника.

Заяву кредитора може бути відкликано заявником до прийняття арбітражним судом рішення про визнання боржника банкрутом. Відкликання заяви боржником можливе тільки за згодою кредитора.

Після прийняття заяви проводиться попереднє засідання Арбітражного суду, на якому розглядаються подані документи, заслуховується пояснення сторін і, в разі необхідності, призначається розпорядник майна боржника. Якщо суд вирішує, що всіх процедурних вимог дотримано, то він призначає судовий розгляд справи, надсилає повідомлення всім сторонам судового процесу і публікує повідомлення про рішення суду в офіційному друкованому органі Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України.

У місячний строк (від дня опублікування повідомлення) Арбітражний суд виносить ухвалу, в якій зобов'язує всіх осіб, що подали заяви з майновими вимогами до боржника, скликати збори кредиторів, а якщо кількість кредиторів перевищує десять осіб — створити повноважний комітет. Повноваження комітету визначаються зборами кредиторів.

Будь-яка фізична чи юридична особа (у тім числі і сам боржник чи кредитор), які бажають взяти участь у реструктуризації або санації боржника, у той самий строк повинні подати до Арбітражного суду заяви з письмовим зобов'язанням про переведення на них боргу, а також указати умови проведення процесу реструктуризації або санації.

Однією із процедур банкрутства, яка може бути застосована до боржника є *мирова угода*.

Мирова угода — це домовленість між виробником і кредиторами про відстрочки та розстрочки, а також списання кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін.

Мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство.

Мирова угода укладається в письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі про банкрутство.

Важливе значення в ринкових умовах господарювання набуває можливість **оцінки ймовірності банкрутства суб'єктів підприємницької та іншої діяльності**. В Україні на сьогодні не існує загально визнаної вітчизняної методики визначення ймовірності банкрутства суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим рекомендується користуватися зарубіжними методичними підходами, в основу яких покладено факторні моделі прогнозування банкрутства підприємств та організацій.

Найпростішою є **двофакторна модель оцінки ймовірності банкрутства підприємства (організації)**. Вона передбачає обчислення спеціального *коефіцієнта Z* і має такий формалізований вигляд:

$$Z = -0,3877 - 1,0736k_{зл} + 0,579q_{пк}$$

де $k_{зл}$ — коефіцієнт загальної ліквідності; $q_{пк}$ — частка позикових коштів у загальній величині пасиву балансу.

Більш обґрунтованою і більш поширеною є **п'ятифакторна модель Альтмана**.

Індекс Альтмана «Z» розраховується за формулою

$$Z = 3,3K_1 + 0,99K_2 + 0,6K_3 + 1,4K_4 + 1,2K_5,$$

де 3,3; 0,99; 0,6; 1,4 і 1,2 — коефіцієнти регресії, що характеризують міру впливу на індекс «Z»; K_1 — характеризує прибутковість основного та оборотного капіталу; визначається діленням суми балансового прибутку на загальну вартість активів; з певною часткою умовності його можна назвати показником рентабельності виробництва; K_2 — відображає дохідність суб'єкта господарювання і розраховується як співвідношення чистої виручки від реалізації продукції і загальної вартості активів підприємства (організації); K_3 — визначає структуру капіталу фірми; обчислюється як відношення власного капіталу (за ринковою вартістю) до позикового капіталу (суми коротко- і довгострокових пасивів); K_4 — відображає рівень чистої прибутковості виробництва (діяльності); розраховується діленням обсягу реінвестованого прибутку (суми резерву, фондів соціального призначення та цільового фінансування, нерозподіленого прибутку) на загальну вартість активів фірми; K_5 — характеризує структуру капіталу й визначається як відношення власного оборотного капіталу до загальної вартості активів суб'єкта господарювання.

**Ступінь імовірності банкрутства підприємства (організації),
що визначається за індексом Е. Альтмана**

Значення індексу «Z»	Ступінь імовірності банкрутства
1,8 і нижче	Дуже висока
від 1,81 до 2,6	Висока
від 2,61 до 2,9	Достатньо ймовірна
від 2,91 до 3,0 і вище	Дуже низька

20.3. Ліквідація збанкрутілих підприємств

Ліквідація - припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Ліквідація суб'єкта господарювання здійснюється **ліквідаційною комісією**. Ліквідацію суб'єкта господарювання може бути також покладено на орган управління суб'єкта, що ліквідується.

Орган (особа), який прийняв рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання, встановлює порядок та визначає строки проведення ліквідації, а також строк для заяви претензій кредиторами, що не може бути меншим, ніж два місяці з дня оголошення про ліквідацію.

Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих органах, повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені законом строки.

Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів, з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання.

Ліквідаційна комісія оцінює наявне майно суб'єкта господарювання, який ліквідується, і розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс та подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути перевірені у встановленому законодавством порядку.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури:

- підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу;
- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;
- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), відсотків та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банкрута;
- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;
- укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому законом;
- скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;
- вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури;
- виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у випадках і порядку, передбаченому законом.

Рішення про продаж майна банкрута за погодженням зі зборами (комітетом) кредиторів приймає ліквідаційна комісія, яка визначає порядок продажу майна банкрута (склад, умови і строки придбання майна). Реалізація майнових активів банкрута провадиться через викуп у разі надходження лише однієї пропозиції; якщо пропозицій надходить дві або більше, то призначається проведення конкурсу чи аукціону.

У світовій практиці загальноживаними **способами реалізації є такі**: продаж одному чи кільком покупцям; продаж на аукціоні або з допомогою тендера; надання в оренду одному чи кільком орендарям усіх або частини майнових активів банкрута з дальшим розподілом коштів, виручених від оренди, між кредиторами; передання заставленого майна заставодержателю; залишення боржникові збиткового майна або такого, що має незначну цінність і не впливає на збільшення майнових активів. Можна використовувати й будь-які інші способи реалізації, затверджені в судовому порядку.

Усі **форми продажу майна банкрута** (через викуп, на аукціоні, за конкурсом) **оформляються договорами купівлі-продажу**, який укладається між ліквідаційною комісією від імені підприємства-банкрута та покупцем.

Ліквідаційна комісія за погодженням зі зборами (комітетом) кредиторів визначає послідовність реалізації об'єктів ліквідаційної маси та критерії їхнього відбору для продажу, оскільки допускається продаж як цілісних майнових комплексів, так і окремого індивідуально визначеного майна, об'єктів незавершеного будівництва або законсервованих об'єктів.

Кошти, виручені від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення претензій кредиторів.

Після завершення реалізації майнових об'єктів та розподілу виручених сум між кредиторами ліквідаційна комісія складає та подає в Арбітражний суд **ліквідаційний баланс**. У *ліквідаційному балансі* мають бути відображені показники обсягу майнових активів (ліквідаційної маси), дані їхньої інвентаризації, відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу, а також суми розподілу виручених коштів поміж кредиторами.

Результати розгляду арбітражним судом ліквідаційного балансу становлять кінцевий етап ліквідаційної процедури. **Арбітражний суд виносить ухвалу про затвердження ліквідаційного балансу** у разі, коли ліквідаційна комісія належним чином здійснила заходи для виявлення й реалізації всіх майнових активів, що підлягали включенню до ліквідаційної маси, та у встановленому порядку розподілила виручені суми між кредиторами. Якщо за результатами ліквідаційного балансу не залишилося майна після задоволення вимог кредиторів і не надійшло будь-яких заперечень, арбітражний суд виносить ухвалу про ліквідацію цієї юридичної особи.

Після *затвердження ліквідаційного балансу*: 1) суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи боржника; 2) оприлюднює цю ухвалу; 3) звільняє ліквідаторів від виконання своїх обов'язків. У разі незатвердження звіту суд може висунути вимогу про виправлення виявлених недоліків або, як уже було сказано, призначити нових ліквідаторів.

Справа про банкрутство вважається закритою тільки після затвердження плану реструктуризації або санації майна боржника або після затвердження ліквідаційного балансу.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО
МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

1. Поняття про банкрутство, його причини та ознаки.
2. Види банкрутства підприємств.
3. Суть мирової угоди.
4. Судові процедури банкрутства.
5. Оцінка ймовірності банкрутства суб'єктів підприємницької та іншої діяльності.
6. Ліквідаційна комісія: порядок створення та функції.
7. Поняття та причини ліквідації підприємства.
8. Способи реалізації майна боржника.
9. Черговість задоволення вимог кредиторів при банкрутстві.
10. Характеристика ліквідаційного балансу підприємства-боржника.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Банкрутство підприємства – це:

- а) недоліки у виробничій сфері;
- б) неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити вимоги кредиторів не інакше ніж через застосування ліквідаційної процедури;
- в) спад кон'юнктури в економіці в цілому;
- г) вірної відповіді немає.

2. Справа про банкрутство підприємства може бути порушена, якщо:

- а) надійшла письмова заява будь-кого з кредиторів боржника;
- б) надійшла письмова заява потенційного санатора;

- в) надійшла письмова заява боржника стосовно його фінансової неспроможності або загрози такої неспроможності;
- г) боржник не визнає претензії про відшкодування заборгованості;
- д) боржник не повернув банківський кредит в обумовлений термін.

3. До боржника арбітражний суд може:

- а) застосувати реорганізаційні (санаційні) процедури;
- б) здійснити ліквідаційні процедури;
- в) укласти мирову угоду;
- г) внести його до реєстру неплатоспроможних підприємств;
- д) оголосити підприємство неплатоспроможним.

4. На першому етапі ліквідації підприємства:

- а) воно знімається з податкового обліку;
- б) складається ліквідаційний баланс;
- в) задовольняються претензії кредиторів;
- г) приймається рішення уповноваженим органом про ліквідацію підприємства;
- д) створюється ліквідаційна комісія.

5. Примусова ліквідація підприємства здійснюється:

- а) коли його визнано банкрутом;
- б) коли протягом одного місяця підприємство не погасило визнані ним претензійні вимоги;
- в) якщо на ухвалу суду будуть визнані недійсними установчі документи й рішення про створення підприємства;
- г) якщо його борги перевищують вартість активів;
- д) якщо його занесено до реєстру неплатоспроможних підприємств.

6. Мирова угода в процесі провадження справи про банкрутство являє собою:

- а) угоду між боржником і сенатором про переведення боргу;
- б) угоду між боржником і кредиторами щодо відстрочення сплати належних кредиторам боргів;
- в) угоду між сенатором та арбітражним судом про проведення фінансового оздоровлення боржника;
- г) угоду між сенаторами щодо розподілу їхніх прав і обов'язків у процесі санації фінансово неспроможного підприємства;
- д) угоду між боржником і арбітражним судом про відстрочення початку провадження справи про банкрутство.

7. Призначена арбітражним судом ліквідаційна комісія має такі функції:

- а) управляє майном банкрута;
- б) відшукує санаторів;
- в) вживає заходів для стягнення дебіторської заборгованості;
- г) здійснює інвентаризацію, оцінювання та реалізацію майна банкрута;
- д) затверджує ліквідаційний баланс підприємства.

8. З моменту визнання боржника банкрутом виконуються такі дії:

- а) припиняється підприємницька діяльність банкрута;
- б) ухвалюється постанова про реорганізацію (ліквідацію) юридичної особи – боржника;
- в) приймається ухвала про санацію підприємства;
- г) вважаються такими, що минули, строки всіх боргових зобов'язань банкрута;
- д) припиняється нарахування пені та відсотків на всі види боргових зобов'язань банкрута.

9. У разі банкрутства підприємства в першочерговому порядку відшкодовуються:

- а) вимоги щодо платежів до бюджету;
- б) вимоги кредиторів, забезпечені заставою;
- в) витрати, пов'язані з провадженням справи про банкрутство в арбітражному суді;
- г) вимоги кредиторів, не забезпечені заставою;
- д) зобов'язання перед працівниками підприємства-банкрута.

10. Ліквідаційний баланс підприємства в ході провадження справи про банкрутство затверджується:

- а) комітетом кредиторів;
- б) ліквідаційною комісією;
- в) податковим органом;
- г) арбітражним судом;
- д) зборами засновників підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: [підручник] / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2013. – 779 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: [підручник] / В.Г. Андрійчук. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук. – К.: КНТУ, 2005. – 292 с.
4. Аранчій В.І. Фінанси підприємств / В.І. Аранчій. – К. : Професіонал, 2004. – 293 с.
5. Бабич Л.М. Формування оптимальної структури оборотних коштів підприємств / Л.М. Бабич // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 9–10. – С. 12–23.
6. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? / И.Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 384с.
7. Баран Р. Досвід закордонних країн у системі мотивації та стимулювання персоналу / Р. Баран // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 169–176.
8. Баяр А. Наслідки вступу до СОТ для української економіки: оцінка цінової конкурентоспроможності / [Баяр А., Кобута І., Шкарбан Є., Жигало В., Шевцов О.]. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2007. – 201 с.
9. Біла О.Г. Фінансове планування і прогнозування : [навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл.] / О.Г. Біла. – Л. : Колпакт-ЛВ, 2005. – 311 с.
10. Білейченко О. Г. Структура обігових коштів в умовах ринкової економіки / О.Г. Білейченко // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 70–72.

11. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24-36.
12. Білик М.Д. Управління фінансами державних підприємств / М.Д. Білик. – К.: Знання, КОО. – 1999. – 312 с.
13. Бланк І.О. Управління фінансами підприємств : [підручник] / І.О. Бланк, Г.В. Ситник. – К. : КНТЕУ, 2006. – 780 с.
14. Бланк И.А. Концептуальные основы финансового менеджмента / И.А. Бланк. - К.: Ника-центр, Эльга, 2003.
15. Бланк И.А. Управление финансовыми ресурсами / И.А. Бланк. - М.: Омега-Л, 2010.
16. Бойко В.І. Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку / В.І. Бойко. – К., 1993. – 279 с.
17. Бойчик І.М. Економіка підприємства : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І.М. Бойчик. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
18. Бондарь Н.Н. Экономика предприятий: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений.- К.: МАУП, 2007.- 432 с.
19. Бочаров В. В. Финансовое моделирование / В. В. Бочаров. – СПб. : Питер, 2000. – 208 с.
20. Бригхэм Ю.Ф. Финансовый менеджмент / Ю.Ф. Бригхэм ; пер. с англ. – 10-е изд. – СПб. ; Питер, 2007. – 959 с.
21. Буряковский В. В. Финансы предприятий / В. В. Буряковский. – Днепропетровск. : Пороги, 1998. – 264 с.
22. Володькіна М.В. Економіка промислового підприємства / М.В. Володькіна. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 196 с.
23. Ван Хорн Дж.К., Вахович Дж.М., мл. Основы финансового менеджмента / Ван Хорн Дж.К., Вахович Дж.М., мл. – М. : Вильямс, 2008. – 1225 с.
24. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами : пер. с англ. / Дж. К. Ван Хорн ; гл. ред. серии Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 800 с.

25. Ванькович Д. Організація систематичного підходу в управлінні фінансовими ресурсами / Д. Ванькович // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 225-231.
26. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : [Навч. посіб.] / В.О. Василенко. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 504 с.
27. Вечканов Г.С. Макроэкономика / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова. – СПб.: Питер, 2008. – 228 с.
28. Власова А.В. Основи товарознавства непродовольчих товарів. [Навч. посіб.] / А.В. Власова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
29. Внукова Н.М. Базова методика оцінки економічного ризику підприємств / Н.М. Внукова, В.А. Смоляк // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 15-21.
30. Внутрішній економічний механізм підприємства: [Навч. посіб.] / В.М. Гончаров, Н.В. Касьянова, Н.В. Вецепура та ін. – Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2007. – 284 с.
31. Володькіна М.В. Економіка промислового підприємства / М.В. Володькіна. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 196 с.
32. Герасимчук З.В. Проблеми та перспективи становлення інноваційного потенціалу в регіонах України / З.В. Герасимчук, Н.С. Куцій // Регіональна економіка. – 2010. – №1.
33. Гетьман О.О. Економіка підприємства / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 487 с.
34. Гірченко Т.Д. Маркетинг: [Навч. посіб.] / Т.Д. Гірченко, О.В. Дубовик. - Київ: Центр навчальної літератури, 2007. – 255 с.
35. Глушук О.М. Формування теорії неплатоспроможності крізь призму теорії підприємств / О.М. Глушук // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1 (55). – С. 46-49.
36. Горбачевська О.В. Проблема підприємництва в економічній теорії / О.В. Горбачевська, Н.Н. Рим // Науковий вісник Національного

- лісотехнічного університету України. – 2006. – Вип. 16.1. – С. 242-249.
37. Горбонос Ф.В. Економіка підприємства: [Підручник] / Ф.В. Горбонос, Т.В.Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 463 с.
  38. Горбунов А.Р. Офшорный бизнес и создание компании за рубежом / А.Р. Горбунов. – М.: 2005. – 160с.
  39. Горлачук В. В. Економіка підприємства : [навчальний посібник] / В. В. Горлачук, І. Г. Яненко. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с.
  40. Горняк О.В. Інституціональна теорія фірми / О.В. Горняк // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2005. – Вип. 9. – С. 105-115.
  41. Горобець О.І. Структура товарних запасів як чинник розвитку споживчого ринку / О.І. Горобець, О.О. Бровко // Регіональні перспективи. – 2003. – №6. – С. 62-63.
  42. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства : навчальний посібник / В.І.Гринчуцький, Е.Т.Карапетян, Б.В.Погріщук – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : ЦУЛ, 2012. – 304 с.
  43. Гриньова В.М. Інвестування : підручник / В.М. Гриньова, Т.І. Лепейко, В.О. Каюда. – К. : Знання, 2008. – 452 с.
  44. Грищак М.Г. Управління витратами : навч.-метод. посіб. / М.Г. Грищак, О.С. Коцюба. – К, : КНЕУ, 2002. – 132 с.
  45. Долгоруков Ю. А. Управління ефективністю використання оборотних коштів у промисловості / Ю. А. Долгоруков, Н. І. Репіна // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 103–109.
  46. Драгун Л. М. Удосконалення аналізу ефективності використання оборотних коштів підприємства / Л. М. Драгун, В. Ф. Шевченко, О. Л. Бондаренко // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 12–20.
  47. Дубчак І. В. Мотивація персоналу як складова ефективного

- функціонування транснаціональних корпорацій в сучасному економічному середовищі / І. В. Дубчак // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 170–176.
48. Економіка підприємства: теорія і практикум [Текст] : навчально-метод. посібник для самост. роботи / ред. Н. Г. Міщенко, О. І. Яценко. - Львів : Магнолія 2006, 2008. - 687 с.
49. Економіка й організація інноваційної діяльності: [підручник] / [О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.]; під ред. О.І. Волкова, М.П. Денисенка. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 960с.
50. Економіка підприємства : підручник / М.Г Грещак, В.М. Колот, А.Н. Наливайко, С.Ф. Покропивний ; за ред. С.Ф. Покропивного – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. ; КНЕУ, 2005. – 526 с.
51. Економіка підприємства: / В.І. Мацибора, Т.В. Мацибора, В.К. Збарський: [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. – К.: Каравелла, 2012. – 328 с.
52. Економіка підприємства: підручник / Чаюн І.О., Богославець Г.М., Довгаль Н.С. та ін. – К. : КНТЕУ, 2005. – 568 с.
53. Економіка підприємства / Шегда А.В., Литвиненко Т.М., Нахаба М.П., Баюра Д.О. – К. : Знання, 2005. – 431 с.
54. Економіка підприємства: Підручник / За ред. проф. Перерви П.Г., проф. Погорелова М.І. – Харків: 2005. – 691 с.
55. Економіка підприємства: [підручник] ; за ред. Й. М. Петровича. – Львів : Новий світ, 2004. – 680 с.
56. Економіка підприємства : [підручник] / за ред. С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2000. – 526 с.
57. Економіка підприємства: [підручник] / Швиданенко Г.О., В.Г. Васильков, Н.П. Гончарова; за заг. ред. Г.О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2009. – 598 с.
58. Економіка підприємства : підручник / За заг. ред. д.е.н., проф.

- Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2012. – 864 с.
59. Економіка підприємства: збірник практичних задач і конкретних ситуацій: Навч. посібник / С.Ф. Покропивний, Г.О. Швиданенко, О.С. Федонін та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2000. – 328с.
60. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. Ч.1. Економіка підприємства: навчальний посібник / М.І. Небава, О.О. Адлер, О.Й. Лесько. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 117 с.
61. Економіка і фінанси підприємства: Підручник / Н.М. Суліма, Л.М. Степасюк, О.В. Величко. – К. : «ЦП «КОМПРИНТ»», 2015. – 466 с.
62. Экономика предприятия: [учеб. пособ.] / под ред. Л. Г. Мельника. – Сумы : Университетская книга, 2000. – 200 с.
63. Економічна енциклопедія : У 3 т. / [редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.
64. Економічний розвиток і державна політика: [Навч. посіб.] / Ю.М. Бажал, О.І. Кілієвич та ін. / Укр. акад. держ. управл. Пр. Ук. – К., 2001.
65. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України / [Бугуцький О. А., Орлатий М. К. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука. – К.: Віпол, 1997. – 373 с.
66. Зайцев Н. Л. Экономика промышленного предприятия : [учебник] / Н. Л. Зайцев – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 358 с.
67. Золотарьов А. Рациональне використання оборотних засобів у промисловості / А. Золотарьов // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 29-32.
68. Зятковський І. В. Фінанси підприємств : [навч. посіб.] / І. В. Зятковський. – Тернопіль. : Економічна думка, 1999. – 248 с.
69. Іванілов О.С. Економіка підприємства : [підручник] / О.С. Іванілов. - К.: Центр навч. літ-ри, 2009.

70. Іванова М. І. Системний підхід до управління оборотними коштами / М. І. Іванова // Академічний огляд. – 2004. – № 1. – С. 48–53.
71. Іванова М. І. Стимулювання працівників промислового підприємства щодо ефективного управління оборотними коштами / М. І. Іванова // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 183–191.
72. Іванова М. І. Сучасні аспекти в нормуванні та плануванні запасів як складової частини оборотних коштів / М. І. Іванова // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2005. – № 1 (13). – С. 65–70.
73. Іванова М. І. Удосконалення методів управління оборотними коштами на промислових підприємствах / М. І. Іванова // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Вип. 242 : В 4 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Т. 2. – С. 442–460.
74. Івахненко В.М. Курс економічного аналізу : [навч. посіб.] / В. М. Івахненко. – К. : Знання – Прес, 2000. – 207 с.
75. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: [Монографія]; За ред. М.П. Денисенка, Л.І. Михайлової. – Суми: Університетська книга, 2008. – 1049 с.
76. Іщук С. Підвищення ефективності управління товарно-матеріальними запасами підприємства / С. Іщук // Регіональна економіка. – 2000. – № 3. – С. 192–198.
77. Йохна М. А. Економіка і організація інноваційної діяльності: [навч. посібник] / М. А. Йохна, В. В. Стадник. – К.: Академія, 2005. – 400 с.
78. Карбовник А. М. Деякі аспекти управління дебіторською заборгованістю та їх вплив на джерела формування оборотних активів / А. М. Карбовник // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 92-97.
79. Карбовник А. Питання забезпечення оборотними коштами підприємств в умовах сучасної української економіки / А. Карбовник // Регіональна економіка. – 2000. – № 2. – С. 165-168.

80. Кейлер В. А. Экономика предприятия : курс лекций / В. А. Кейлер. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : НГАЭиУ : Сибирское соглашение, 2001. – 132с.
81. Кізіма А.Я. Аналіз руху коштів на підприємстві / А.Я. Кізіма, І.П. Кушнірик // Фінанси України. – 1999. – № 7. – С. 111–114.
82. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / Г.Г. Кірейцев. – К.: ЦУЛ, 2002. – 496 с.
83. Китаєва Ж.В. Методика обчислення грошових потоків надходжень і витрат / Ж.В. Китаєва // Фінанси України. – 1999. – № 3. – С. 91-96.
84. Клейнер Г.Б. От теории предприятия к теорией стратегического управления / Г.Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 1. – С. 31-56.
85. Кміть В.М. Системний підхід до управління накладними витратами підприємств / В.М. Кміть // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 51-57.
86. Ковалев В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (основы балансоведения) / В.В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 432 с.
87. Крайник О.П. Економіка підприємства / О.П. Крайник, Є.С. Барвінська. – Л. : Львів, політехніка, 2003. – 203 с.
88. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент: [Учебное пособие] / М.Н. Крейнина. – М.: Дело и сервис, 1998. – 304 с.
89. Ковалев В. В. Финансовый анализ : Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 432 с.
90. Ковальчук І.В. Економіка підприємства: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 679 с.
91. Коммерческая реализация новшеств / Л. А. Гришина / сост.; Торгово-промышл. палата РФ «Меркурий». – М., 1994. – 106 с.
92. Костенко В. Планування – функція управління ефективністю виробництва / В. Костенко // Вісник Української Академії державного

- управління. – 2002. – № 1. – С. 110–113.
93. Крамаренко Т.О. Фінансовий аналіз і планування : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т.О. Крамаренко. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 224с.
94. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / Н.С. Краснокутська. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 352 с.
95. Красноносова О.М. Проблеми матеріального стимулювання персоналу промислових підприємств / О.М. Красноносова // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 48-52.
96. Крушельницька О. В. Управління персоналом : [навч. посіб.] / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук – К. : Кондор, 2003. – 296 с.
97. Курган В.П. Економіка аграрних підприємств: Навчально-методичний посібник / В.П. Курган. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2008. - 270 с.
98. Ландик В. Внутрішні джерела фінансування інвестиційної діяльності підприємства / В. Ландик // Економіка України. – 2001. – № 12. – С. 19-23.
99. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством : [навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. спец. «Економіка і підприємництво», «Менеджмент»] / Л.О. Лігоненко, М.В.Тарасюк, О.О. Хіленко – К.: КНТЕУ, 2005. – 376 с.
100. Лігоненко Л.О. Управління грошовими потоками : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.О. Лігоненко, Г.В. Ситник. – К. : КНТЕУ, 2005. – 254с.
101. Лихачева О.Н. Финансовое планирование на предприятии : учеб.-практ. пособие / О.Н. Лихачева. – М. : Проспект, 2004. – 264 с.
102. Лучков О.І. Визначення оптимального розміру дебіторської заборгованості / О.І. Лучков // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 1. – С. 22–27.
103. Макаровська Т. П., Бондар Н. М. Економіка підприємства: Навч. посіб.

- для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003. — 304 с.
104. Манів З.О. Економіка підприємства: [навч. посіб. — 2-ге вид.] / З.О. Манів, І. М. Луцький. — К. : Знання, 2006. — 580 с.
105. Маргасова В.Г. Особливості обігу оборотного капіталу в харчовій промисловості та його вплив на відтворювальні процеси у галузі / В.Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 6. — С. 20–24.
106. Маргасова В.Г. Системний підхід до управління оборотним капіталом на підприємствах харчової промисловості / В.Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 7. — С. 53–59.
107. Маслов С. І. Управління дебіторською заборгованістю та її прогнозування / С. І. Маслов // Фінанси України. — 1999. — № 2. — С. 23–33.
108. Малько К.С. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість України: чинники їх формування в сучасних умовах / К.С. Малько // Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 3 (165). — С. 100–106.
109. Медведев А.Г. Обновление продукции и технологии в стратегии промышленных фирм США / А.Г. Медведев // США: экономика, политика, идеология. — 1995. — №5. — С. 15–19.
110. Мельник В. М. Основи економічного аналізу : короткий теоретико-методологічний курс : [навч. посіб.] / В. М. Мельник. — К. : Кондор, 2003. — 128 с.
111. Методичні рекомендації по формуванню собівартості продукції, робіт, послуг у промисловості: затверджені наказом Державного комітету промислової політики України від 02.02.2001р. № 47.
112. Міжнародні економічні відносини / [А.С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін.]. — К.: Либідь, 1992. — 191 с.
113. Микитюк П.П. Аналіз впливу інвестицій та інновацій на ефективність господарської діяльності підприємства: [монографія] / П. П. Микитюк. —

- Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 296 с.
114. Мних Є.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : підручник / Є.В. Мних. – К. : КНТЕУ, 2008. - 514 с.
115. Момот Т. Управление дебиторской задолженностью предприятия / Т. Момот // Бизнес Информ. – 1999. – № 11-12. – С. 97–99.
116. Національні стандарти бухгалтерського обліку в Україні: Закон. Положення. Інструкції : зб. норм.-прав. актів / упоряд. Д.О. Горлов, І.В. Шпак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 232 с.
117. Нікбахт Е. Фінанси / Е. Нікбахт, А. Гроппелі ; пер. с англ. В. Ф. Овсієнка та В. Я. Мусієнка. – К. : Основи, 1993. – 383 с.
118. Нижник Н. Системний підхід до керівництва організацією: функція мотивації / Н. Нижник, О. Машков, С. Мосов // Вісник Української Академії державного управління. – 1998. – № 1. – С. 132–137.
119. Норіцина Н.І. Маркетингова товарна політика: [навч. посіб.] / Н. І. Норіцина. – К. : НАУ, 2002. – 217 с.
120. Організація виробництва / Онищенко В.О., Редкін О.В., Старовірець А.С., Чевганова В.Я. – К. : Лібра, 2005. – 375 с.
121. Основи ціноутворення : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н.І. Верхоглядова, С.Б. Ільїна, Н.А. Іванникова, Я.Я. Слабко. – К. : Кондор, 2007.-251 с.
122. Основы финансового менеджмента / Ван Хорн Д., Вахович Д. : пер. с англ. - 12-е изд. -М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008.
123. Павленко І.А. Економіка та організація інноваційної діяльності: [навч. посібник] / І.А. Павленко. – К.: КНЕУ, 2004. – 204 с.
124. Павлова Л.Н. Финансы предприятий : [учеб. для вузов] / Л. Н. Павлова. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 639 с.
125. Пан Л.В. Управління оборотними коштами підприємницьких структур / Л.В. Пан // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 96–98.
126. Партин Г.О. Фінанси підприємств: [навч. посіб.] / Г.О. Партин,

- А. Г. Загородній. – Львів : ЛБІ ПБУ, 2003. – 265 с.
127. Парфаняк П.А. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства: [Учебное пособие] / П.А. Парфаняк. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 199 с.
128. Пасічник В.Г. Організація виробництва / В.Г. Пасічник, О.В. Акіліна. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 246 с.
129. Пещанская И.В. Кредит и оборотный капитал / И.В. Пещанская // Финансы. – 2003. – № 2. – С. 20–22.
130. Планування діяльності підприємства: [Навч. посіб.] / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – Київ: "Каравела", 2003. – 432 с.
131. Плікус І.Й. Аналіз грошових потоків автотранспортного підприємства / І.Й. Плікус // Регіональні перспективи. – 2002. – № 5. – С. 78–81.
132. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: [Підручник] / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.
133. Пономаренко О. І. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі: [навч. посіб.] / О. І. Пономаренко, В. О. Пономаренко. – К. : Либідь, 1995. – 240 с.
134. Пономарьова Ю. В. Логістика : [навч. посіб.] / Ю. В. Пономарьова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 192 с.
135. Примак Т.О. Економіка підприємства : навч. посіб. / Т.О. Примак. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Вікар, 2003. – 219 с.
136. Примак Т.О. Маркетинг : навч. посіб. / Т.О. Примак. – К. : МАУП, 2004. – 228 с.
137. Продіус І.П. Економіка виробництва / І.П. Продіус, С.В. Філіпова, І. В. Граменицька. – Одеса : Астропринт, 1999. – 164 с.
138. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: [навч. посібник] / Г.В. Савицька. – [3-те вид., випр. і доп.]. – К.: Знання, 2007. – 668с.
139. Савицкая Г.А. Анализ хозяйственной деятельности предприятия:

- учебник / Г.А. Савицкая. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 345 с.
140. Савон Р.Л. Оборотність активів як фактор ефективності управління промисловим підприємством (зарубіжний і вітчизняний досвід) / Р.Л. Савон // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 12. – С. 53–58.
141. Салига К.С. Теоретичні основи визначення економічної ефективності виробництва на рівні господарюючих суб'єктів / К.С. Салига, О.В. Скачкова. – Запоріжжя : ЗЦНТЕІ, 2008. – 81 с.
142. Салыга С.Я. Стратегическое управление оборотным капиталом : монография / С.Я. Салыга, Д.В. Василичев. – Запорожье: ЗЦНТЭИ, Дикое Поле, 2003. – 172 с.
143. Санація підприємств: організаційно-економічний механізм / Т.М. Білоконь, Л.М. Несен. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 152 с.
144. Сегеда С.А. Економіка аграрних підприємств: [Навч.-метод. посібник] / С.А.Сегеда.- Вінниця.: ВНАУ, 2012. – 365 с.
145. Семенов Г.А. Економіка підприємства / Г.А. Семенов, М.О. Панкова. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 324 с.
146. Семенов Г.А. Организация управления активами предприятия и их источниками : монография / Г.А. Семенов, А.М. Ткаченко. – Запорожье: Издательство Запорожской государственной инженерной академии, 2004. – 346 с.
147. Сідун В. А., Пономарьова Ю. В. Економіка підприємства: [Навчальний посібник] / В.А. Сідун, Ю.В. Пономарьова. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 356 с.
148. Сіменко І.В. Аналіз господарської діяльності: [Навчальний посібник]/ І.В. Сіменко, Т.Д. Косової. –К.: Центр учбової літератури, 2013.- 384с.
149. Сорока Р. Чинники впливу на ефективність функціонування оборотного капіталу / Р. Сорока // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С. 72–80.
150. Стадник В. Інноваційний менеджмент: [Навчальний посібник] /

- В. Стадник, М. Йохна. – К.: Академвидав 2006. – 463 с.
151. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: [Навч. посібник] / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2002. – 254 с.
152. Сторожук О. А. Стимулювання ефективності праці на машинобудівних підприємствах / О. А. Сторожук // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12 (42). – С. 113–119.
153. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства : навч. посіб. / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – К. : Каравела, 2003. – 432 с.
154. Трубочкіна М.І. Управління витратами підприємства / М.І. Трубочкіна. – М. : ІНФРА -М, 2004. - 218 с.
155. Управління ресурсами підприємства / Крамаренко В.І., Холод Б.І., Воробйов Ю.М., Дудар А.П. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 286 с.
156. Филюк В. Інноваційна теорія підприємництва Й.А. Шумпетера / В. Филюк // Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні. – К: Видавничо-поліграфічний центр університет», 2008. – С. 117-124.
157. Фінанси підприємств: підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та інш. ; кер. автор, кол. А.М. Поддєрьогін. – 5-е вид., перероб. та допов. – К. ; КНЕУ, 2004. – 546 с.
158. Фінанси підприємства: підручник / Лігоненко Л.О., Гуляєва Н.М., Ситник Г.В., Стасюк Л.Л. – К. : КНТЕУ, 2007. – 490 с.
159. Фінансове планування і управління на підприємствах : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Г.А. Семенов, В.Г. Бугай, А.Г. Семенов, А.В. Бугай. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 431 с.
160. Финансы предприятий / под ред. О. С. Галушко. – Днепропетровск: Центр экономического образования, 1999. – 256 с.
161. Финансы предприятий: [учеб. для вузов по эконом. спец.]. / под ред. Н.В. Колчиной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 447 с.
162. Финансовый менеджмент: теория и практика: [учебник] / под ред.

- Е.С. Стояновой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Перспектива, 2000. – 656с.
163. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів: [монографія] / П.С. Харів. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 121.
164. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Ю.С. Цал-Цалко. – К. : Центр учбової л-ри, 2008. – 566 с.
165. Шваб Л.І. Економіка підприємства: [Навчальний посібник] / Л.І. Шваб. – К. : Каравела, 2005. – 568 с.
166. Шеремет А.Д. Финансы предприятий / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 343 с.
167. Шкварчук Л.О. Ціноутворення : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Л.О. Шкварчук. – К.: Кондор, 2006. – 459 с.

С.М. Рогач, Н.М. Суліма, Т.А. Гуцул

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

(в схемах і таблицях)

Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 32,1